De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 17

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 17. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag 1923

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008192301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

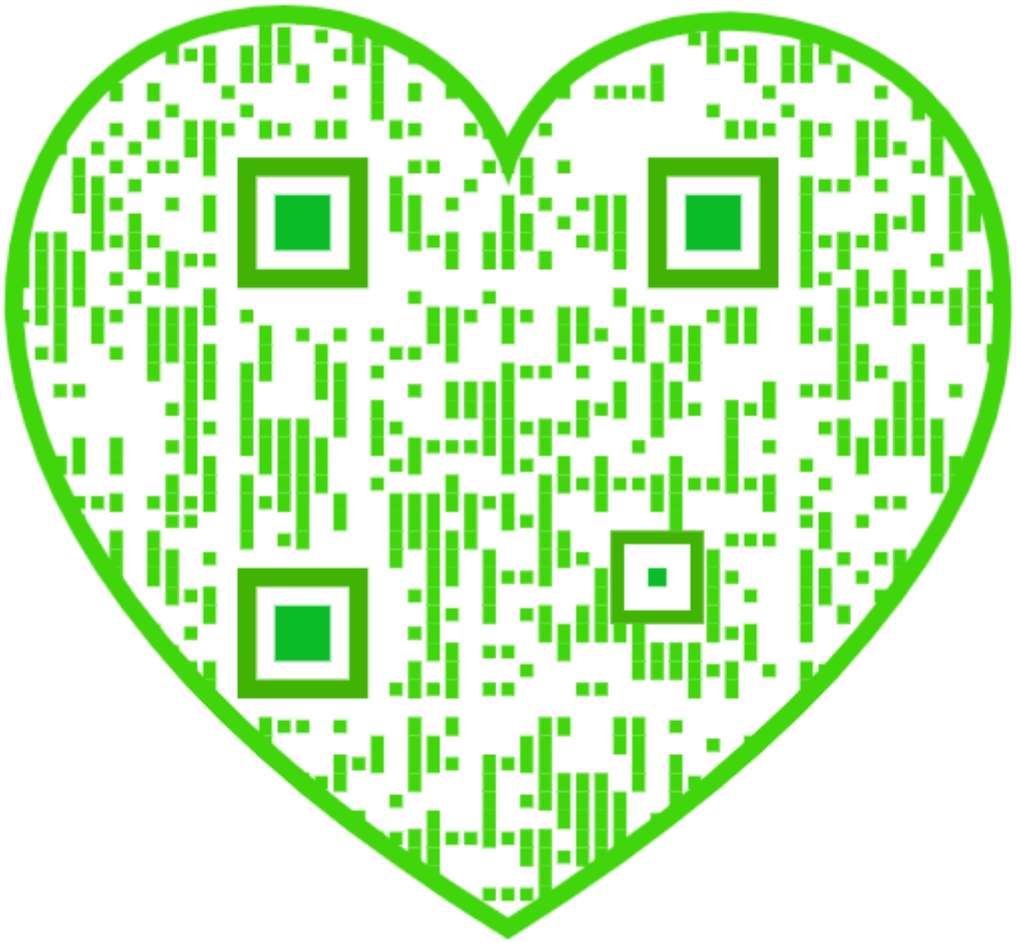

Friese elementen in het Hollands.[1)]

Op goede gronden kan men het algemeen beschaafd Nederlands, zoals dat zich langzamerhand heeft ontwikkeld op de basis vooral van het dialect van Holland, Frankies, nauwkeuriger: Westnederfrankies noemen. Er komen echter in deze in hoofdzaak frankiese taal verschillende elementen voor, waarvan men aanneemt, dat zij oorspronkelijk in een ander dialect tuishoorden en vandaar in de algemeen gangbare taal zijn opgenomen.

Nu is er een biezondere aanleiding om in dit hollandse Frankies verdacht te zijn op f r i e s e eigenaardigheden. Middeleeuwse bronnen nl. rekenen tot het gebied der Friezen voor de vroege middeleeuwen de streek ‘tussen Flie en Sincfal’ (Sincfal = Zwin, bij Brugge). Uit dit bericht zou men dus kunnen afleiden, dat destijds Friezen woonden over een gebied, dat zich Zuidwaarts tot in Zeeland en West-Vlaanderen uitstrekte. Is dit juist, dan moet in die streken ook eenmaal Fries zijn gesproken, hetzij dan dat die Friezen een meer of minder belangrijk deel van de bevolking vormden, hetzij dat de bevolking zelfs overwegend uit Friezen bestond. Om nu de latere toestand te verklaren, veronderstelt men, dat het Fries geleidelik van het Zuiden en Zuidoosten uit is teruggedrongen door het Frankies. Het langst heeft zich dan het Fries gehandhaafd in Noord-Holland en uiteraard vooral in het gebied, dat nu nog West-Friesland heet.

Stelt men zo het verloop der dingen voor, dan verwacht men natuurlik, dat in het Hollandse Frankies nog duidelike sporen van het vroegere Fries zijn overgebleven. De oudere nederlandse taalgeleerden, die over het algemeen deze opvatting huldigden, waren dan ook al spoedig gereed met het praedicaat ‘fries’ of ‘hollands-fries’ voor een of andere eigenaardigheid, zij het op morphologies of op phonologies gebied. Er zal hierbij allicht enige invloed in het spel zijn van de ijverige dialectonderzoeker Johan Winkler, die in zijn ‘Nederduitsch en Friesch Dialecticon’ een werk heeft gegeven, dat heel lang een voorname

1) Een voordracht, gehouden op het Xe Nederlandse philologencongres te Leiden in April 1922, is in het volgende gedeeltelik uitgewerkt.

vraagbaak is geweest voor wie over Nederlandse dialecten iets weten wilde. Winkler had een weinigje fries chauvinisme, zeer trouwhartig en helemaal niet hinderlik. Maar toch is hij in zijn appreciatie van de dingen op zijn minst bevooroordeeld ten gunste van het Fries.

Later evenwel is van verschillende kanten de mening uitgesproken, dat het bericht over de Friezen tussen Flie en Sincfal eerder zoo moet worden opgevat, dat de Friezen een soort militaire of politieke hegemonie hadden over de genoemde gebieden. De bewoners zouden ook in die tijd al van nederfrankiese stam zijn geweest, zonder noemenswaardige bijmenging van Friezen. Daarentegen moet het als vaststaand gelden, dat in Noord-Holland benoorden het IJ eenmaal Fries is gesproken en de sporen daarvan nog te zien zijn. Weliswaar moet reeds in de middeleeuwen de frankisering ook van het Noorderkwartier tamelik ver gevorderd zijn: in de proeve van noordhollands taaleigen van vóór de 13e eeuw, die Gallée, *Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk*. XXIII, 102 vlgg. medegedeeld heeft uit de inkomstenregisters van het klooster Egmond, is het Fries al sterk op de achtergrond geraakt,

De friese elementen in het Hollands en Zeeuws zijn totnogtoe meestal slechts min of meer terloops behandeld. Het zou zeker de moeite waard zijn, alle eigenaardigheden in het Hollands, die op friese invloed kunnen wijzen, eens opzettelik te verzamelen en na te gaan, in hoeverre ze betrouwbaar zijn en iets omtrent de aard en de omvang van die friese invloed kunnen leren.

Tegenwoordig is zulk een onderneming iets beter mogelik dan een kwart-eeuw geleden. Eensdeels omdat onze kennis van nederlandse dialecten is toegenomen, hoeveel lacunes er dan ook nog zijn, lacunes, die gelijk wij zien zullen, juist hierbij zo goed merkbaar zijn. Anderdeels is ook het inzicht in de geschiedenis van het Fries zelf verdiept, o.a., om hier alleen een nederlands geleerde te noemen, door de noeste arbeid van Van Helten. Wel valt ook hier nog veel te doen. Maar wij kunnen ons altans een enigszins scherper beeld vormen van de ontwikkelingsgeschiedenis van het Fries en zijn daardoor iets beter in staat over invloed van Fries in een vroeger stadium op het Hollands te oordelen. Het is niet zeldzaam, dat nauwkeuriger gegevens omtrent een fries klankverloop de tegenwoordige onderzoeker brengen tot een geheel andere verklaring van verschijnselen in het Hollands dan de vroegere gangbare.

Ik wilde hier enige beschouwingen geven, die als inleiding tot zulk een verzameling van friso-hollandica zouden kunnen strekken.

De eerste vraag, die de verzamelaar zich zal hebben te stellen, is natuurlijk deze: waaraan herken ik een frisisme in hollands milieu?

Het verbreidingsgebied van woorden kan hierin een aanwijzing geven. Wanneer men een woord alleen aantreft in Holland (-Zeeland) en Friesland, en een synoniem daarvan in het overige Nederlands, dan kan men met reden vermoeden, dat het een frisisme is. Een heel vaste maatstaf geeft dit echter nooit. Het komt toch heel vaak voor, dat van verschillende, vroeger naast elkaar bestaande synoniemen hier het ene, elders het andere voortleeft, zonder dat daarvoor een bepaalde oorzaak is op te geven. In elk geval is het gevaarlik, om uit het voorkomen van een woord over een aaneenliggend gebied, waarop twee verschillende dialecten worden gesproken, te concluderen, dat het van het ene dialect in het andere is overgegaan.

Wanneer evenwel zulke speciaal hollands-friese woorden in groot aantal waren aan te wijzen, zouden ze elkaars bewijskracht wederkerig vergroten. Er zou echter ook steeds gerekend moeten worden met de mogelikheid, dat overgang van Hollands naar Fries kan hebben plaats gehad: deze kans is even groot als de andere. Sedert de latere middeleeuwen zal waarschijnlijk de taal van Holland, het politiek en economies sterker gewest, meer op het Fries hebben ingewerkt dan omgekeerd het Fries op het Hollands. Deze inwerking is steeds sterker geworden, naarmate het Hollands meer en meer de gemeenlandse taal werd.

Voor het ogenblik echter laat de stand van onze kennis van zulke woordgeographiese toestanden nog niet toe, daaraan iets voor de fries-hollandse kwestie te ontlenen.

Naast deze lexicologiese kenmerken van friese invloed kan men zoeken naar kenmerken in vorm en gebruik der woorden: m o r p h o l o g i e s e criteria.

Zo heeft Dr. Vor der Hake in zijn bekende dissertatie over *De aanspreekvormen in 't Nederlandsch* (Deel I: *De Middeleeuwen*) p. 220 vlg. voor de aanspreekpronomina die met *j-* beginnen, friese afkomst aangenomen. Voornamelik is deze mening gebaseerd op de verbreiding: de *j*-vormen komen voor ‘overal waar het Friesch in de streekspraken is aan te wijzen’. Daarbij geldt als een vaststaand feit, dat in de gehele kuststrook (Holland, Zeeland, West-Vlaanderen) de taal een ‘Friesch karakter’ heeft,

terwijl de schrijver ook zelfs b.v. in het Veluws sporen van friese invloed wil zien. Voor een lezer nu, die de friese invloed in de zeeprovincieën (het Veluws laat ik nog erbuiten) niet van te voren zo groot acht, dat hij van het 'friesche karakter van deze gehele kuststrook en haar taal' zou durven spreken, heeft de verbreiding niet dezelfde bewijskracht als voor Dr. v.d.H. En of deze verbreiding van de *j*-vormen op haar beurt weer kan gelden als een 'welkome staving' van dat friese karakter (zie *a.w.* p. 221 en p. 234), hangt af van de waardering van het genoemde argument.

Aan de andere kant zouden de *j*-vormen niet voorkomen 'overal elders, waar van zulk een invloed van het Friesch geen sprake kan zijn.' Maar ook in dat gebied nl. in Drente, heeft Kloeke, die de beschikking had over veel rijker dialectgegevens dan aan V.d.H. ten dienste stonden, *j*-vormen aangewezen.[1)] Hiermee is ook het negatieve deel van V.d.H.'s betoog zodanig verzwakt, dat voortaan de friese oorsprong van deze *j*-pronomina niet meer als zo zeker kan worden beschouwd.

Een ander verschijnsel, dat hieronder hoort, is het wegvallen van het praefix *ge-* in *(ge)makkelik, (ge)beuren* e.d., dat men ook wel aan friese invloed toeschrijft.[2)] 'Deze weglating hangt zeker samen met het geregeld ontbreken van dit voorvoegsel in het Friesch en is dus denkelijk een Noordhollandsch verschijnsel', aldus Muller in het bekende artikel over 'spreektaal en schrijftaal' in *Taal en Letteren* I, 215. Het is mogelik. Met meer recht echter zou men hierbij friese invloed als zeker kunnen beschouwen, wanneer het Hollands *ge-* ook was gaan afschaffen of in gebruik beperken als praefix bij participia. Een eigenaardigheid, die het Fries tegenover andere dialecten scherp aftekent, is juist, dat *ge-* als deelwoordpraefix er niet gebruikelik is. (Over vroegere toestanden in het Noordhollands zie Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal* § 84 en § 164.). Het blijkt evenwel bij nadere beschouwing dadelik, dat in het Hollands *ge-* alleen afgevallen is in woorden, waar het niet de functie van deelwoordprafix had of een andere, waarin het productief was

1) *Tijdschr. v. Nederl. Taal en Letterk.* XXXIX, 255.
2) Zie, Schönfeld, *Historiese grammatika* (1921) § 71 Opm. 1, om een recent voorbeeld te citeren uit een werk, dat in de kwestie van de friese 'inslag' in het Nederlands zeer voorzichtig is.

voor het maken van nieuwe woorden.[1]. Het feit, dat *ge-* in bepaalde scherp omlijnde gevallen voorgevoegd kon worden en dan een duidelike betekenis had, kon er toe leiden, dat het in andere woorden, waar de betekenis niet meer gevoeld werd, overbodig scheen en weggelaten kon worden. In de eerste plaats kwamen hiervoor in aanmerking werkwoorden, die met *ge-* waren samengesteld als *(ge)beuren, (ge)lijken* e.d., dan ook nomina als *(ge)buur, (ge)span, (ge)stadig* enz.

Het zou zodoende heel goed een algemeen-menselike ontwikkeling kunnen zijn zonder invloed van het Fries. Het geringe accent op *ge-* zal ook meegewerkt hebben. Inderdaad is het waarschijnlik, dat in het Nederduits al vroeg de met *ge-* samengestelde verba het praefix verloren hebben en bij nomina is het veelal in het Middelnederduits al weg.[2] En hier zal wel geen friese invloed in het spel zijn.

Bij de beoordeling van zulke morphologiese kenmerken (het eerst behandelde zou men desnoods ook tot de lexicologiese kunnen rekenen: de grens is niet altijd scherp te trekken) moet men zich altijd afvragen, of ze werkelik zo typies zijn, en wat de verbreiding betreft zo duidelik naar het Fries wijzen, dat friese invloed waarschijnlik is. Het springt in het oog, dat het raadzaam kan zijn, bij deze als bij andere verschijnselen in het Nederlands, het Nederduits ook bij het onderzoek te betrekken, daar de geschiedenis hiervan in veel opzichten met die van het Nederlands parallel loopt.

Minder gevaar voor subjectieve waardering is er bij een derde soort criteria van friese invloed, nl. die van k l a n k . Hierbij is het dus de vraag, of een woord zich kenmerkt door eigenaardigheden, die met de gewone hollands-frankiese klankontwikkeling niet stroken, maar wel met de friese. Ook daarmee is niet altijd zekerheid te verkrijgen, maar toch staan we op wat vaster bodem.

Misschien heeft in de laatste tijd bij de taalgeschiedschrijving de geschiedenis van de klanken wel wat heel erg op de

1) Ik doel hier vooral op vormingen op *gehos, gejoel, gezwoeg* e.d., in het *Ndl. Wdb.* onder g e -uitvoerig behandeld. Dit artikel in het *Wdb.* is in het algemeen voor gebruik en functie van *ge-*voorheen en tans, zeer leerzaam.

2) Vgl. Sarauw, *Niederdeutsche Forschungen*, I, (Kopenhagen 1921), 328 vlg.

voorgrond gestaan[1)]. Heel begrijpelik trouwens, omdat men bij het phonologies onderzoek de meeste kans had om tot bondige, kort formuleerbare regels te komen, die een zichtbaar en soms ontwijfelachtig resultaat vormen. Terwijl wie zich op het terrein van morphologie, veel meer nog op dat van woordgebruik en woordbetekenis begeeft, zich vaak moet tevredenstellen met een bescheiden beschrijving en interpretatie van afzonderlike feiten, en de grote lijnen, die hij hierin vermag te zien, niet dat bevredigend-exacte hebben van de 'klankwetten.'

Intussen zijn voor scheiding van dialecten - en daarom gaat het hier toch in hoogster instantie - phonologiese criteria het meest geschikt. Morphologiese en syntactiese criteria daarentegen zullen, waar het dialecten geldt, die zoveel gemeen hebben als Fries en Nederfrankies, eerder moeten dienen om de conclusies, die op phonologiese gronden getrokken zijn, eventueel te illustreren. Daarom spreek ik verder alleen over kenmerken van klank.

Met deze maatstaf metend dan, kunnen we ware of schijnbare friese elementen in het West-Nederlands om te beginnen in twee groepen indelen:

1. geïsoleerde woorden, die in hun phonologiese vorm het resultaat vertonen van een friese en niet frankiese ontwikkeling, eenzame vreemdelingen tussen de massa der zuiver frankiese woorden in. Dat zijn b.v. zulke, die *â* vertonen als de voortzetting van vroegere *ai*, zoals *klaver, aterling, ladder* (met verkorte vocaal), of als voortzetting van vroegere *au* in *baken*. De echt-frankiese representatie van deze klanken is *ê* en *ô*: 'scherp-heldere' *e* en *o*. Zulke enkelingen zouden met recht f r i s i s m e n kunnen heten.

2. groepen van woorden, die onder dezelfde condities eenzelfde friese klankontwikkeling vertonen en zo talrijk zijn, dat ze aan een bepaalde regel doen denken. Als zodanig zijn b.v. wel genoemd de æ-klanken in de dialecten van de zuidhollandse en zeeuwse eilanden in woorden waar het algem. Nederlands heldere *a* heeft als voortzetting van de van ouds lange vocaal *â*, b.v. in woorden voor 'avond, haar, blazen.' Ook het Oud-

1) Wat nu speciaal het nederlandse taalgebied betreft, is er weliswaar eerder een tekort dan een teveel.

fries had hier nl. *ē*-klanken, die in het tegenwoordige fries tot *ī*-achtige phonemen zijn vernauwd.

Het is duidelik, dat de verschijnselen van de laatste groep het meeste gewicht in de schaal leggen bij het afwegen van de friese ‘inslag’. Sporen van een bepaalde regelmatige friese klankontwikkeling maken het waarschijnlik, dat eenmaal in de betrokken streken Fries is gesproken, terwijl aparte woorden hoe onmiskenbaar frisismen ook, heel goed i n k o m e l i n g e n uit het Noorderkwartier of uit Friesland zelf kunnen zijn. Evengoed als immers ook oostelike, saksiese vormen in het algemeen beschaafd zijn opgenomen.

Onder deze laatste groep, die der losse frisismen, kunnen echter ook achterblijvers zijn, friese vormen, die zijn blijven hangen uit de tijd, toen nog Fries gesproken werd in een nu frankiese streek. Deze kunnen op hun wijze getuigenis afleggen voor een fries verleden op hollands-zeeuws gebied. Het zou wenselik zijn, scheiding te maken tussen residuën en inkomelingen. Maar dit valt in de practijk niet gemakkelik.

Toch geeft hier en daar de phonologiese vorm altans enige aanwijzing omtrent de ouderdom van de ontlening (om deze term nu maar gemakshalve voor alles te gebruiken). De oudere frisismen zijn meestal zo sterk aan de normale woordeschat geassimileerd, dat ze niets aparts meer hebben en alleen voor de etymologiese beschouwer nog als frisismen herkenbaar zijn. Daar evenwel het Fries in Friesland sedert de middeleeuwen zeer sterk veranderd is, kunnen soms die oudere frisismen in het Hollands zich voordoen als gaaf geconserveerde oudheden uit het friese taalverleden. Zo bewaren de boven genoemde woorden *aterling, baken* enz. een *â*, die wij van de oudfriese (d.i. middeleeuws-friese) teksten nog kennen, maar die in het tegenwoordige Landfries tot onherkenbaar wordens toe gewijzigd is.

Anderzijds heeft het Fries klanken en combinaties van klanken ontwikkeld, die aan het Hollands geheel vreemd zijn. Zodoende kunnen jongere ontleningen uit het Fries soms in het oor vallen door hun aparte, on-hollandse vorm: ik wijs op woorden als *tjotter, tjalk* met een *tj-* aan het begin, die in echt hollandse woorden niet voorkomt, op *krioelen* met een typiesfriese tweeklank of de nabootsing daarvan.

Zo kunnen we enigermate onderscheiden tussen een oudere en een jongere laag van frisismen in het Hollands. Onder de eerste kunnen we dan verwachten de achterblijvers aan te

treffen. Wanneer zulke woorden met ouderwets fries vocalisme in Zuid-Holland of zuideliker voorkomen, is daarmee nog niet bewezen of waarschijnlik gemaakt, dat ze ook in die streken fries residu zijn. Het blijft altijd mogelik, dat ze werkelik friese achterblijvers zijn alleen voor het gebied benoorden het Y, waar zoals wij nu nog kunnen waarnemen, resten van het Fries lang bleven voortleven in antieker vorm dan in Friesland zelf. En van daaruit kunnen ze als inkomelingen naar het Zuiden geraakt zijn.

Het moge in ieder geval uit deze uiteenzetting blijken, dat het bij de critiek der friese elementen in het Hollands van belang is te letten op de relatieve ouderdom. En tevens, dat men ook de onderlinge opeenvolging en (zoveel mogelik) chronologie van de verschillende feiten in de friese klankgeschiedenis in het oog moet houden, om anachronistiese vergissingen te vermijden.

Ik bespreek hier alleen enige van de losse frisismen en de kenmerken daarvan. Deze groep alleen is nl. in het algemeen Nederlands vertegenwoordigd en als zodanig uit de gangbare handboeken het meest bekend.

Er zijn er onder de niet-frankiese woorden in het algemeen beschaafd, die een eigenaardigheid vertonen, welke even goed saksies als fries kan zijn. Woorden, waarin als representant van onde *û* niet *uu* of *ui* maar *oe* verschijnt, zoals *snoet, poes, loer, boer* worden dan wel gewoonlik voorzichtig als 'oostelik' of 'friso-saksies' aangemerkt. Daarentegen twijfelt men er gewoonlik niet aan, dat in de uitgang *-muiden* in plaatsnamen met zijn vóór *đ* verdwenen nasaal een friese vorm voortleeft. Ik wil het niet tegenspreken, vooral niet, waar het dergelijke namen in Holland betreft. Maar wanneer we *Genemuiden* en *IJselmuiden* aantreffen in volop saksies gebied, *Dixmuiden* in Vlaanderen, dan moeten we ons toch herinneren, dat de ontwikkeling van *und* tot *ûđ* ook saksies is[1)].

1) Vgl. voor het Oudsaksies: Holthausen, *Altsächsisches Elementarbuch* [2] § 11. Een vorm waarin *n* vóór spirant, weliswaar niet vóór *il*, maar vóór *s* verdwenen is, is in onverdacht-saksies gebied nog wel te vinden: *ûse* naast *onze*, vermeld door Gallée in zijn *Wdb. v.h. Geldersch-Overijselsch Dialect* § 60 b. Het woord *smöj, smö*, 'buigzaam, week, zacht', dat Gallée in de woordelijst noemt (mnd. *smôde*), zou geciteerd kunnen worden als een voorbeeld van wegvallen der *n* vóór *đ*. Maar de *ô* van dit woord veronderstelt een oudere overgang *and > ôđ*, en vormen, die deze overgang vertonen, gelden in het Oudsaksies voor friese elementen: Holthausen, *a.w.* § 29, 7. Daarom laat ik *smö(j)* terzijde, voor alle zekerheid.

Er is immers al meer op gewezen[1], dat sommige eigenaardigheden, die men in het Vlaams aantrof en veelal als fries verklaarde, ook wel te danken kunnen zijn aan de Saksen, die van Vlaanderen uit naar Brittannië overstaken of aan de Saksen, die in later tijd door Karel de Groote naar de vlaamse streken verplaatst zijn. Hiertoe kan een -*muiden* in Vlaanderen behoren en b.v. ook de vorm *uus* voor *ons*, die nog aldaar bekend is. - Een woord met deze friese of saksiese overgang, dat een zeer grote verbreiding gekregen heeft, is *zuid*.

De phonologiese vorm van deze woorden, mogen het dan saxonismen of frisismen zijn, wettigt het vermoeden, dat ze al vroeg in het Westnederlands gekomen zijn. Zij zullen nl. met *û* zijn opgenomen en die *û* moet de overgang van *û* in *ûi* hebben meegemaakt, die al vóór het begin van de middelnederlandse overlevering voltooid was. (Later gediphthongeerd tot *ui*). Zulks in tegenstelling met de zoëven genoemde, *boer* e.d., die de oude *û*-klank bewaard hebben.

Ik noemde boven al gevallen, waarin het Hollands een antieker vorm bewaart dan het tegenwoordige Fries, b.v. die met *â* uit oorspr. *ai* of *au*. In *ladder* en *vracht*[2] zien we een oude verkorting van de *â* uit *ai*, die omtrent de ouderdom van deze frisismen in het Hollands nog niets behoeft te zeggen, daar het niet een speciaal-hollandse ontwikkeling ïs, maar ook in het Fries niet onbekend. Zij kunnen dus zo zijn overgenomen uit friese streken. Bij *ladder* wijst ook de verbreiding in deze richting, behalve de alg. nederlandse vorm *leer* zien we in verschillende dialecten, waar van friese invloed geen sprake is, de te verwachten *ê*, soms verkort (zie Franck-v. Wijk, *Et. Wdb.* i.v. l a d d e r).

1) Schönfeld, *Hist. gr.* XIX, met literatuur p. XXIII.

2) Indien ten minste de gangbare etymologie van *vracht*, volgens welke het aan een got. *fra-aihts* beantwoordt, juist is. Onlangs heeft H. Schröder in Paul en Braune's *Beiträge*, Bd. XLVII (1922), p. 163 v., vooral op grond van het mnd. *vrucht* 'vracht', een andere verklaring voorgesteld, die het overbodig zou maken friese oorsprong aan te nemen. De vorm *vrucht* kan echter ook anders beoordeeld worden dan Schröder doet: Sarauw, *Niederd. Forschungen* I, 302.

Friese *â* uit *ai* zullen vroeger ook gehad hebben de woorden *moot, toon, flikflooien*; hun *ō* is waarschijnlik ontwikkeld in dialecten, waar in het algemeen *â* in *ô* overging en uit zulke dialecten zijn ze dan in het A.B. opgenomen[1)].

Een stellig betrouwbaar kenmerk van frisismen is ook *ie* als umlaut van *ô, û* of als voortzetting van *â*, zoals *vliering* met *ô*-umlaut naast *vloer, kies* met *û* umlaut en met oude *â* of mogelik de umlaut daarvan, het middelnederlandse *lieke* 'bloedzuiger' naast *leke* en *lake* (got. *lekeis*). Deze *ie*-woorden zijn in het Hollands waarschijnlik al zeer oud, niettegenstaande het feit, dat de oudfriese vocaal in deze gevallen *ê* is, welke *ê* eerst in latere tijd tot *ie*-achtige phonemen wordt vernauwd, zodat men zou kunnen denken aan betrekkelik recente ontlening uit het Fries. Een uiteenzetting van de omstandigheden, die voor de ouderdom ervan pleiten, zou hier te ver in détails voeren.

Een consonantiese eigenaardigheid, die wel als criterium voor frisismen gebruikt wordt, is scherpe *f* en *s* aan het woordbegin. De regel was, dat in het Hollands-Beschaafd deze klanken overgingen in die wonderlik half gestemde consonanten *v* en *z*, die voor de vreemdeling een van de moeilijkheden van het Nederlands uitmaken. (De *s* bléef in de verbindingen *sl, sm, sn* en vóor stemloze consonant). Doet zich nu een geval voor, dat *s* of *f* tegen de regel in gebleven zijn, dan kan men aan friese oorsprong van het woord denken. Het zal echter blijken, dat men op dit kenmerk niet altijd vast mag afgaan.

Vooral bij *f* zijn de voorbeelden interessant. In de eerste plaats zijn hier de *fl*-woorden als *fladderen, flab; fniezen* naast *niesen*, die klaarblijkelik onomatopoëties zijn en daaraan hun *f* te danken hebben. Andere als *flets* en *flauw* doen zich niet zo onmiddellik als onomatopoëtica kennen, maar het is toch heel goed denkbaar, dat hierin de *f* ook een zekere klanksymboliese kracht had. Wat de kleur van *f* tegenover *v* kan zijn toont de uitspraak van het woord *vies*, dat weliswaar met *v* gespeld, doch herhaaldelik met *f* gesproken wordt. Een onvervalst affect-woord als *foei* laat het expressieve van die *f* voelen. Wellicht moeten we op dezelfde wijze ook de *f* in *fielt* beoordelen: ook hier was *v* te verwachten (frans *vil*). - Het woord *flink*, dat eerst laat voorkomt, kan nederduits van afkomst zijn.

1) Vgl. Van Wijk, *Tijdschr. v. Nederl. Taal- en Letterk*. XXVII, 157 vlgg.

Maar ook in gevallen, waar we geen biezondere aanleiding voor het blijven of ontstaan van *f* kunnen aanwijzen, treffen we soms *f* aan, b.v. in uit het frans (waar ze *v* hadden) ontleende woorden als *fooi, fluweel, floers*. Voor de verklaring van de *f* in onzijdige woorden is wel gedacht aan invloed van de *t* van een voorafgaand *het* of *dat*[1]. Er is wat vóor die opvatting te zeggen en ook wat tegen. Ertegen kan men aanvoeren dat alle onzijdige woorden als *vat, varken, veld, vet* e.d. de kans liepen dat *v* tot *f* werd. Ook is dezelfde overgang in franse woorden, die niet onzijdig werden, b.v. *fooi*, hiermee niet verklaard. Ervóor is te zeggen misschien, dat het franse woorden waren, die als vreemdelingen niet zo gemakkelik in hun vrije vorm geabstraheerd konden worden uit de verbinding met een lidwoord, welke laatste uiteraard nogal eens voorkwam. Wat hiervan zij, het een met het ander toont, dat de *f* aan het begin met voorzichtigheid gebruikt moet worden bij het determineren van frisismen. Zodat b.v. de *f* van *fraai* niet voldoende is om het als fries van oorsprong te beschouwen, tegenover de sterke argumenten, die ervoor pleiten, dat het uit het Frans is ontleend, hoewel juist met deze laatste hypothese de *f* wat onaangenaam is.

Intussen heeft de *f* aan het woordbegin stellig zijn waarde bij het vaststellen van frisismen: wij zullen dit kenmerk allicht vinden bij de friese ontleningen, die tot de jongere laag behoren. Aardig is in dit verband de geslachtsnaam *De Vries*, een oude verhollandste vorm van de volksnaam, waarbij aan de oorsprong weinig meer wordt gedacht, tegenover *Fries, Friesland*, die later uit Friesland zijn geïmporteerd of, juister, nog steeds opnieuw worden ontleend door voortdurend contact met Friezen. Ook is het voortbestaan van de laatste vorm voortaan voor een goed deel gegarandeerd door de meewerking van de officieel geworden spelling.

Een onverdacht frisisme wat de vocaal betreft, is *vliering*. Maar dat heeft nu weer *v* aan het begin. Het zal vroeger ook wel *f* gehad hebben. Men zou dus geneigd zijn te geloven, dat *vliering* al een oude friese inkomeling is, die de tijd gehad heeft zich aan het Hollands te assimileren. Weliswaar is het in het Middelnederlands niet aangetroffen en vermeldt

1) Aldus Salverda de Grave, *De franse woorden in het Nederlands*, p. 251.

ook Kiliaan het niet. Maar dat kan daaraan liggen, dat het oorspronkelik in Noord-Holland tuishoorde en zich vandaar zuidwaarts heeft verbreid. Invloed van *vloer* lijkt niet waarschijnlik: een wisseling *oe-ie* in verwante woorden komt zo weinig voor, dat tussen de woorden *vloer* en *vliering* in het Hollands geen verband zal gevoeld zijn. Ook de betekenissen liggen immers niet zo dicht bij elkaar. - Ook kan natuurlik een echt volkswoord een inheemse vorm krijgen zonder dat hiervoor een lange ontwikkeling nodig is. Zo komen ook bij franse woorden in het Nederlands 'geisoleerde aanpassingen aan de Nederlandse uitspraak'[1] voor.

Woorden met *s* aan heb begin, waar men *z* zou verwachten, zijn talrijk, maar de meeste zijn niet-nederlandse, b.v. franse en duitse woorden; bij andere weer is de *s* uit invloed van een voorafgaande stemloze consonant te verklaren. Verder denkt men bij *sok, sop* e.d. aan invloed van de geminaat, die op de vocaal volgde[2]. Zodoende schieten er niet veel woorden over, die op grond van hun *s* in verdenking komen fries te zijn. Het woord *sim*, dat sedert de 17e eeuw pas voorkomt, zal wel uit West-Friesland afkomstig wezen. Ik noem verder nog *soezen* en *suizen*, waarin de *oe* ook een aanwijzing kan zijn. Maar beide woorden zullen wel min of meer als onomatopoëtica gevoeld zijn, zodat we op de *s* niet veel mogen bouwen. De complicatie, die de midden in het woord volgende sisklank kan gebracht hebben, zal ik dan ook alleen maar vermelden[3].

1) Salverda de Grave, *a.w.* p. 250.
2) Zie hierover Schönfeld, *Hist. gramm.* § 37 en Opm. 1.
3) Een punt uit de phonetiek van het beschaafde Nederlands, dat voorlopig voor de kwestie van *z* en *v* naast *s* en *f* van geen belang is, maar later van belang kan worden, moge hier een korte bespreking vinden. Het komt mij voor, dat *z* en *v* aan het woordbegin hoe langer hoe meer als *s* en *f,* altans hoe langer hoe minder gestemd worden gesproken door mensen, wier uitspraak zonder twijfel als beschaafd zonder dialectiese eigenaardigheden gelden moet. Dat dit gebeurt onder invloed van de talrijke gevallen, waar in de vloeiende rede *z* en *v* verscherpt worden door voorafgaande stemloze consonanten, zou ik niet denken. Eerder kan het steeds stijgende contingent van Friezen onder de beschaafd-sprekenden hiervoor aansprakelik worden gesteld. Of ook Amsterdam, waar *s* en *f* in de volkstaal alleenheersend zijn en voorzover mijn zeer onvolledige waarnemingen betrouwbaar zijn, ook wel eens beschaafden altans een minder gestemde *z* en *v* hebben dan andere Nederlanders. Verder zou men moeten denken aan invloed van Den Haag, een cultuurcentrum, dat voor de ontwikkeling van het beschaafde Nederlands van grote betekenis is: hier gebruiken nl. de vele maleis geinfluenceerde sprekers ook *z* en *v* niet. In het *Beiblatt zur Anglia*, XXX, 217 vlg. wees Van der Meer reeds op de mogelikheid van indiese invloed via Den Haag, de 'voorstad van Batavia.'

   Het zou mij niet verwonderen als deze variatie *s-z, f-v* er op de duur een werd, zoals b.v. de meer palatale naast de velare uitspraak van *g* en *ch*: een van die punten, waarop een 'standaard-uitspraak' van het Nederlands niet vast te stellen is. Misschien echter overschat ik de verbreiding van het verschijnsel doordat ik zoveel Haags hoor. De mededeling kan echter anderen een aanleiding zijn, in hun omgeving mede op het verschijnsel te letten. Bij *g* aan het woordbegin geloof ik, dat er bij de gemiddelde beschaafde Nederlander al heel weinig van stem meer over is.

Deze opmerkingen over de losse frisismen kunnen enigszins geïllustreerd hebben, welke overwegingen zo al bij de herkenning en waardering daarvan moeten gelden. Nu zouden dan aan de beurt zijn de groepsgewijs voorkomende klankrepresentaties, die fries kunnen zijn (zie boven). Een bespreking hiervan zou echter veel te ver voeren in détails van de hollands-zeeuwse dialecten[1)], die hier vooral het materiaal leveren. Binnenkort hoop ik elders uitvoeriger op enige van deze gevallen terug te komen. Hier volgt alleen iets in het algemeen over de behandeling van deze stof en de gevolgtrekkingen, die er uit te maken zijn.

Zoals reeds gezegd is, kunnen zulke regelmatige klankrepresentaties, meer dan de totnogtoe besprokene, recht geven tot de veronderstelling, dat eenmaal in het gebied, waar men ze aantreft, Fries is gesproken. Toch past bij deze soort verschijnselen biezondere voorzichtigheid, omdat hiermee vergissingen begaan kunnen worden, die bij de duidelik herkenbare losse frisismen niet zo licht voorkomen.

1) Pijnlik doet zich hier voelen de ‘leemte in onze dialektkennis,’ die Van Wijk ook al signaleerde *N.T.* V, 84 vlg. en die sindsdien nog niet aangevuld is. Voor het Zaans en in ruimere zin het Noordhollands benoorden het Y bezitten wij Boekenoogens *Zaansche Volkstaal*, voor de eilanddialecten de grammatica's van Opprel (Oud-Beierlands) en Van Weel (Westvoorns) en de *Klankleer van het Noord-Bevelandsch* van Verschuur. Maar juist over het continentale Zuid-Holland, tussen het Zaans waar niemand de friese bijmenging betwijfelt, en het Overmaasse, waar die onzeker wordt, zijn wij zeer slecht ingelicht.

Want gesteld, dat enige regels van klankontwikkeling zijn aan te wijzen, gemeenschappelik aan Hollands-Zeeuws en Fries tegenover andere Nederlandse dialecten, zo zal men altijd moeten denken aan de mogelikheid, dat de ontwikkeling in het Hollands en in het Fries onafhankelik van elkaar heeft plaats gehad. Daarom dient men nauwkeurig te letten op biezonderheden, die op onafhankelike ontwikkeling kunnen wijzen, b.v. tijdsverschil.

En al twijfelen we niet aan de samenhang, dan nog hoeft dit niet absoluut te leiden tot conclusies omtrent vroeger Fries in Holland en Zeeland, zelfs niet omtrent invloed van het ene dialect op het andere. Bij zo nauw verwante dialecten als het oude Fries en Nederfrankies moeten zijn geweest, houdt een klankovergang niet bij de grens - die trouwens hier allicht vlottend was - halt, maar plant zich vaak voort op het aangrenzende dialect.

Alleen op germaans taalgebied zijn genoeg wijzigingen te vinden, die dit aantonen. Zo neemt wel aan, dat de zo sterk verbreide *i*-umlaut zich van de Noordzee uit achtereenvolgens over verschillende neder- en hoogduitse dialecten heeft voortgeplant. Laat de voortgang van dit verschijnsel niet zo geographies te volgen zijn; laat de *i*-umlaut meer onafhankelik, wellicht ongeveer tegelijkertijd in verschillende gebieden zijn opgekomen (wat ik eerder geloof, om het voorkomen ook in het Engels b.v.) - in beide gevallen is hierbij van ‘invloed’ van het ene dialect op het andere toch geen sprake. Iets dergelijks is het lang worden van korte vocalen in open syllaben.

Soms zelfs zou men het vermoeden krijgen, dat ook een scherp voelbare taalgrens geen slagboom vormt. In het Nederduits en ook in het Oostelik Nederlands is de oorspronkelike lange *â* gerond tot een *å*-klank, waardoor zij nog heden over een uitgestrekt gebied onderscheiden is van de in open syllabe lang geworden *a*, die helderder van klank is gebleven. Eenzelfde overgang heeft in het Oost Scandinavies plaats gehad, naar de schriftelijke aanduiding te oordelen het eerst in Denemarken, daarna in Zweden. De geographiese omstandigheden zouden er dus op kunnen wijzen, dat de overgang *â* > å zich van een bepaalde streek, zij het in Noord-Duitsland, zij het in Denemarken verbreid heeft met overschrijding van de taalgrens in Noord-Sleeswijk. Ik wil zulks niet beweren, maar toch is samenhang tussen de overgang in Noord-Duitsland en die in Denemarken mogelik: hoe precies, dat is moeilik te zeggen.

En om dichter te blijven bij het hier behandelde. In het Fries van Friesland komt, betrekkelik laat, een verlenging van vocalen vóór *n* + dentale consonant tot stand, die we terugvinden in de aangrenzende saksiese streken en verderafgelegen gebieden. Dit in een tijd, toen er van emigratie van Friezen naar die gebieden geen sprake was. Mogelik ook hier weer samenhang, maar dan toch niet zo eenvoudig als men gewoonlik tussen analoge klankontwikkeling in het Fries en het Hollands pleegt aan te nemen.

Dit alles om te tonen, dat ook treffende gelijkheden, juist die aan dezelfde regels gebonden gelijkheden tussen twee aangrenzende dialecten nog niet het recht geven invloed van het ene dialect op het andere, laat staan dialectmenging te veronderstellen. Het verband, dat vaak moeilik te ontkennen is, kan wel wat ingewikkelder zijn dan eenvoudige overneming of menging.

In het geval van de boven genoemde *i*-umlaut en de vocaalverlenging in open syllaben kunnen we altans één factor aanwijzen, die aan alle germaanse dialecten eigen was en stellig overal aandeel heeft gehad aan de umlautsverschijnselen zowel als aan die verlenging, nl. de zware accentuering van de stamsyllaben.

Bij andere parallelle ontwikkelingen kunnen we een dergelijke tendentie, aan alle dialecten gemeen, vermoeden, maar niet altijd aanwijzen. Men werkt in de laatste tijd nogal graag met ‘ethniese substraten’: een volk, dat door de omstandigheden een vreemde taal heeft moeten aanleren en overnemen, houdt daarbij toch vast aan oude neigingen, die zich soms veel later in de ontwikkeling van die nieuwe taal weer openbaren.

Nu is in het Oerfries *â* vóor nasaal in *ô* overgegaan. Een niet biezonder vreemd proces trouwens. Zoiets doet zich ook op de zuidhollandse en zeeuwse eilanden voor en men heeft tussen die twee wel verband gelegd. Maar het is m.i. te bewijzen, dat de overgang op de eilanden veel jonger is en onafhankelik van wat als klaar fries materiaal op de eilanden mocht zijn aangevoerd, zelfstandig heeft plaats gehad. En dit geval staat niet alleen. Wanneer nu iemand beweren wilde, dat het vroegere Fries, tans door Hollands-Frankies verdrongen, in deze late ontwikkeling zich nog weer doet gevoelen, dan zou men dit zoal niet onmogelik, toch zeker onwaarchijnlik mogen

noemen. En stellig kan men zeggen, dat op deze wijze gewerkt wordt met argumenten, die zich aan alle kritiek onttrekken.

Afgezien van zulke bezwaarlik te controleren argumenten, altijd moet wie op taalkundige gronden over de vroegere verbreiding van een bepaalde stam een mening wil helpen vormen, in het oog houden, dat zijn nog zo scherpzinnige combinaties niet tot stellig resultaat kunnen leiden. Wij mogen ons gelukkig achten, wanneer wij de weerspiegeling van uit andere bron bekende geschiedenis in de dialecten kunnen waarnemen[1)], - zo getrouw en betrouwbaar is die weerspiegeling toch niet, dat wij uit tegenwoordige dialecten alleen geschiedenis zouden kunnen opbouwen. Een vroeger gesproken dialect kan verdwijnen, zonder veel sporen na te laten: dat leert ons een ander deel van de geschiedenis van het Fries op nederlandse bodem: de toestand in Groningen. Niemand zou uit de povere friese resten in dat saksiese taalgebied durven besluiten, dat eenmaal het Fries er alleenheersend is geweest, wanneer niet onwraakbare historiese getuigenissen het bewezen.

Zo zou ook de kwestie of vroeger in Zuid-Holland en zuideliker Fries gesproken is, niet voor uitgemaakt kunnen gelden, ook al moest men naar de tegenwoordige taaltoestanden de vraag ontkennend beantwoorden.

D e n H a a g .

C.B. VAN HAERINGEN.

Jespersen over syntaktiese onderscheiding.

In zijn verhandeling *De to hovedarter av grammattiske forbindelser* (Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, Hist.-filol. Meddelelser IV 3; 1921) werkt Jespersen een vroeger (in *Sprogets Logik*) reeds uitgesproken gedachte uit over de rangorde van de bestanddelen van de taal. Hij onderscheidt twee hoofdgroepen: A. *Een jonge leeuw*; B. *De leeuw is jong*, van welk laatste tiepe hij 15 soorten behandelt. De *junksie* van A heeft iets vasts, iets onbeweegliks; het is één voorstelling, die zich in afzonderlike bestanddelen oplost; vandaar dat men b.v. *jonge leeuw* ook door één woord *welp* zou kunnen vervangen. De *nexus* van B is daarentegen beweeglik, is een vrije samenvoeging van twee voorstellingen; aan het eerste begrip wordt iets nieuws toegevoegd. Om het in beeldspraak te zeggen: A is als een schilderij, B als een drama.

M.S.

1) Een voorbeeld hiervan o.a. bij Kloeke, *Driemaandel. Bladen* XVII, 69 vlgg.

De dubbele ontkenning in Afrikaans.

Het dubbele *nie* in Afrikaans heeft al heel wat belangstelling van taalvorsers, en zelfs van het ruimere publiek in Zuid-Afrika, dat het verschijnsel als één van tiepiese kenmerken van zijn eigen taal beschouwt, gewekt. Maar zover ik zie is er nog geen bevredigende verklaring, evenmin een waardering van gegeven. De onderscheiden pogingen hiertoe hebben geregeld geleid tot een non liquet, waarmee men naar het schijnt zich tevreden stelt. Herhaaldelik heeft men de blik geslagen naar het Franse ne-pas, dat de Hugenoten immers hebben meegebracht en als stempel zouden hebben gedrukt op de taal van hun Hollandse buren hier. Het behoeft evenwel geen grote scherpzinnigheid om te zien dat de overeenkomst slechts een zeer uiterlike is, dat het wezen der dubbele ontkenning in Afrikaans een heel ander is dan dat van de Franse konstruktie.

De beste, al is het een korte, psychologiese indeling ervan, is tot nu toe gegeven door De Vries, Dysmelie, blz. 15 § 10, waar het Afrikaanse gebruik vergeleken wordt met en onderscheiden van de herhaling der negatie in onverschoolde taal in 't Nederlands, in gevallen als: ‘'t Is niks niet goed met hem’, ‘zie je nergens geen mes’ e.d.m. Dit laatste noemt De Vries partiële repetitie, het Afrikaanse verschijnsel daarentegen totale. In een zin ‘ons kan ni weet ni’ wordt volgens De Vries eerst het *kunnen* genegeerd, en dan het *kunnen weten*.

Het dubbele *nie*, het twede aan 't eind, is tot een vaste ritmiese éénheid geworden in 't Afrikaans; geen wonder dat juist een dergelijke fijnere onderscheiding van het taaleigen voor de vreemdeling moeilikheden in 't gebruik oplevert. Hoe sterk een rol het ritme, en het gevoel van een noodzakelik *nie* aan 't eind van een negatieve periode spelen, wil ik met een paar gevallen van usurpatie aantonen[1)]. Een schrijver van volksraadindrukke in Die Burger vertelt als volgt: *Net in één ding is sy verbeelding nie sterk genoeg nie. Dit is daardie onderhoud wat*

1) Jammer genoeg is er ook wat dokumentatie betreft nog te weinig gedaan om voorbeelden uit ruimer bron te kunnen aanhalen, waaruit men eventueel een geleidelik overzicht zou kunnen aflezen.

die stakers met genl. Hertzog op Witbank gehad het nie. De macht van de ontkenning, die 't hele verhaal beheerst, heeft veroorzaakt dat de esplikatieve, positieve zin door het achteraankomend *nie* met een ruk tot een intrinsiek onderdeel van de uitspraak is gemaakt. Een ander verteller zegt: *Eindelik kry ons Burenbastion wat reg op die see uitsien, maar hier is geen selle of geheime nie om te vermeld nie*. Het laatste *nie* is logies volkomen overbodig; de driedubbele ontkenning is het produkt eensdeels van een kontaminatie uit 1°: *maar hier is geen selle of geheime nie* en 2°: *maar h.i.g.s. of g. om te vertel nie*; anderdeels van een eenvoudige voortzetting van de volledige zin met dubbele ontkenning door een aanvulling, die, op analoge wijs als in het vorige geval, door de macht van het voorgaande en 't ritmies gevoel, een nieuw *nie* krijgt. Anders geaard is het verschijnsel, dat een positief element ingeschoven wordt in een ontkennende zin, bv. in: *Maar ten spyte van sy beswaar het minister Malan tog ook nie weer anders kon doen dan te erken nie dat daar veel vir die verdaging te sê was*, waarbij de plaats van het eerste *nie* vóór *weer*, terwijl wij het erna zouden bezigen, beïnvloed zal zijn door de als groep gevoelde zinswending *tog ook nie*. Ook in Afrikaans zou het twede *nie* in een normaal geval gevolgd zijn op *doen*, en de positieve uitzondering zou daarna komen.

Het zal duidelik uit de geboden zinnen gebleken zijn dat in grotere perioden met negatieve strekking er een aaneenschakeling plaats vindt van groepen, elk met een eigen ontkenning aan het eind voorzien, welke in organies verband met elkaar staan. Het is een bekend verschijnsel dat in primitieve taal biezonder vaak de ontkenning achteraan komt, nà de vooraf genoemde uiting in positieve vorm. Dit vloeit voort uit de behoefte aan aanschouwelikheid die eigen is aan minder ontwikkelde individuen. Belangwekkend zijn de waarnemingen op dit punt van Jespersen, meegedeeld in ‘Language’, blz. 186. Een Deens kind vormde de zin: *nina enaj una enaj haena mad enaj*, ‘we shall not fetch food for the young rabbits’: *nina* rabbit (kanin), *enaj* negation (nej, no), repeated several times in each negative sentence, as in old English and in Bantu languages, *una* young (unge).

Het is nodig deze dingen ter inleiding genoemd te hebben, vooral ook de usurperende neiging van 't hedendaags Afrikaans, om de taalbodem van mijn lezers ontvankelik te maken voor beter begrip van hetgeen volgt.

Om tot een verklaring van 't Afrikaanse gebruik te geraken zullen we van primitieve taal, die van het kind en die van de onbeschaafde natuurvolken uitgaan, en steeds een zin met dubbele ontkenning in het verband van de omgeving bezien. Daartoe bestaat dunkt mij voor de hand liggende aanleiding. Ten eerste rechtvaardigen de onderzoekingen over de vorming van kindertaal, en de uitkomsten daarvan, de vergelijking tussen het Afrikaans met z'n vele nieuw-vormingen en de in sterke mate oorspronkelik-scheppende taal van jonge mensen. Ten twede is de nauwe aanraking waarin de blanken sinds het begin van hun vestiging aan de Kaap met de inboorlingen zijn geweest, een faktor van eersterangs waarde voor de groei van 't Nederlands in een bepaalde richting. Vooral op het gebied der syntaxis zal de invloed van het inheemse idioom op dat der nieuwkomenden niet te onderschatten zijn. De blanken waren en zijn in staat om hun taal te modifiëren, aangezien velen van hen de inboorlingen-taal konden - de historiese bronnen bewijzen dat genoegzaam - en kunnen spreken.[1)]

Wanneer een wezen dat over een weinig ontwikkelde taal beschikt, op een vraag in ontkennende zin antwoordt met een enkel: ‘neen’, dan heeft dit woord zeer dikwels, om niet te zeggen altijd, meer en ruimer inhoud dan het *neen* van ontwikkelder individuen. Zoals door Stern is opgemerkt heeft het *neen* van het kind wils-inhoud, betekent bv.: ‘ik wil niet’, ‘laat me met rust’, terwijl het *neen* in meer bewuste taal kan worden weergegeven met: ‘het is niet zo’[2)] In algemener bewoordingen zou ik willen zeggen: het primitieve *neen* en zijn ekwivalenten heeft modale inhoud. Hieruit volgt dat in de door De Vries als voorbeeld gekozen zin ‘ons kan ni weet ni’ de eerste negatie een meer primitief element is, de twede een meer bewust; het eerste *nie* behoort bij de uiting van een spontane reaktie, het twede bij die van een doordachte uitspraak. Daarom

1) Er zijn talrijke gevallen waar de zinsbouw van 't Afrikaans op een meer primitief standpunt staat dan die van 't Nederlands. Dergelijke gevallen zijn m.i. door nieuwe schepping te verklaren, die noodzakelik plaats greep onder omstandigheden, waarin het Nederlands bruikbaar gemaakt moest worden voor 't verkeer met primitieve taal sprekenden.
2) Zie: Stern, Die Kindersprache, blz. 39, 56 en 236; Blümel, Einführung in die Syntax § 556 Anm. 1.

verdient het m.i. de voorkeur om niet van totale repetitie in zo'n geval te spreken.

In het Afrikaans nu hoort men algemeen als teken van ontkenning de dubbele hik ǃǃ, onder kleurlingen en blanken van alle standen, ook Engels-sprekende Afrikaners. Veelal wordt dit geluid gebezigd wanneer een zeker pathos bij de ‘spreker’ te bespeuren is, wat meermalen dan ook tot openbaring komt door het met een ruk achterover werpen van het bovenlijf. De uiting is dan ook te beschouwen als een spontane reaktie. Ongetwijfeld is ze door de blanken overgenomen van de inboorlingen; volgens mededeling van een zendeling, die enige jaren lang onder de Ovambo-kaffers in Duits Zuid West gearbeid heeft, is het geluid bij die lieden zeer gewoon, en zij kunnen het niet van de beschaving hebben overgenomen.[1)] De dubbele hik kan al of niet gevolgd worden door een explikatieve zin; op de vraag: ‘weet jij waar Langenhoven woon?’ kan het antwoord luiden: ‘„ǃǃ’ of: ‘„ǃǃ ek weet nie’.

Het ligt in de aard der zaak dat Nederlands-sprekenden al spoedig het onbeschaafd klinkend geluid, al is het ook niet geregeld, zijn gaan vervangen door hun eigen *neen* of *nee*.[2)] In de tegenwoordige periode van 't Afrikaans hoort men dan ook veelvuldig naast bovengenoemde antwoord-vorm: ‘nee, ek weet nie’. Dat genoemde substitutie al spoedig moet hebben plaats gehad is heel waarschijnlik, maar niet zo eenvoudig om te bewijzen. Immers van het bestaan der hik-klank in vroeger tijd weten we niets, aangezien hij niet is opgetekend. Het ligt echter voor de hand om aan te nemen dat hij bij de inboorlingen oud is. In de taal van ongeveer een eeuw geleden heb ik voorbeelden van dit voor Nederlanders ongewone, gebruik van *neen* vóór een ontkennend antwoord aangetroffen, nl. in Louis Trigardt's Dagboek (1836-1838). De mensen van deze trek waren in voortdurende nauwe aanraking met de inboorlingen. Sommige blanken hadden zelfs zwarte vrouwen genomen en dus meer dan een taalvermenging alleen tot stand gebracht. Eén van deze laatsten is ouwe Albagh, die we op blz. 192

1))Volledigheidshalve zij vermeld dat de dubbele hik, met positieve betekenis, ook valt waar te nemen bij veel Europeanen die in Indië vertoefd hebben.
2))De rol die de inboorlingen eventueel dáárbij gespeeld hebben blijft hier buiten besprek, is in elk geval slechts van secundair belang.

aldus horen: Nu, zei ik aan hem, als hij nu wat te zeggen heb moet hij spreken. Antwoord Albag: *nee, nies nie*. Daar op zei Jan, als hij de Boesseman hebben wil, ken hij hem nog krijgen, mits dat hij hem in versekerd houijd. Antwoord Albag: *nee, dat ik hen nie doen, daar om ik ken niks zee*; en: antwoord hij van *neen: da ikke ken niet zee*.

Dit betekent dus dat de taal, in het geval waar een toegevoegde explikatieve zin optreedt, tweemaal een ontkenning bezigt; de twede is, verbonden met andere rededelen, een aanvulling en gedeeltelike herhaling van de eerste. Dit verschijnsel van zo'n herhaling in 't algemeen is niet onbekend in 't Nederlands, en zijn eigen aard brengt mee dat men het in alle menselike taal zal kunnen aantreffen.

Een eerste uitbreiding op Afrikaans terrein konstateren we, wanneer we opmerken dat een ontkennende zin ook in andere gevallen door *nee* wordt voorafgegaan, waar het niet te verwachten zou zijn na de gestelde vraag, in gevallen als: ‘Waar woon L.?’ ‘Nee, ek weet nie’. Het *nee* alleen zou niet volstaan, immers het zou dubbelzinnig zijn, kunnen betekenen: ‘ek weet nie’, ‘ek sê dit nie’, e.d.m. Het is dan ook te waarderen als een beknopte zin, een voorloper van de ontkennende mededeling, die de spreker schuldig blijft. Bij een vergelijking met het eerste geval ziet men dat dit twede een uitgesproken ander karakter vertoont. Het voorafgaande *nee* toch zou in 't eerste geval kunnen volstaan, en doet dit dan ook dikwels, omdat het een feit konstateert. In het twede daarentegen is het de ontlading van een affekt, gaat evenals de dubbele hik dan ook meermalen gepaard met een ontkennend gebaar. Hetgeen volgt is evenwel een rustige mededeling, waarvan *nie* een onontbeerlik deel vormt. Evenzo in: ‘Hoe gaan dit met jou?’ ‘Nee, heeltemal goed, dankie.’ We zien het voorafgaande *nee* hier optreden, hoewel er een naar strekking en vorm volkomen positief antwoord gegeven wordt; dit *nee* heeft dan ook als inhoud: ‘er is niets verkeerd’, het effent de weg tot het volgende. Men zou uit dit gebruik kunnen aflezen dat een hoorder bij een vraag naar z'n bevinden het eerst veronderstelt dat de vrager aan iets ongunstigs heeft gedacht.

Ook deze uitbreiding zal vermoedelik oud zijn, natuurlik als ze is onder de gegeven omstandigheden. Maar hoe natuurlik ook, ze is de eerste stap op een ontwikkelingspad dat een geheel nieuwe konstruktie tot eindpunt kan hebben. Immers: op deze

wijs is het voorkomen van een dubbele ontkenning tot een gewoonte geworden voor het bewustzijn van de sprekenden.

Om tot de toestand van nu te geraken zal er zeker enige tijd nodig zijn geweest, maar de verklaring ervan zal men zich, dunkt mij, in de eenvoudigste gedaante, aldus hebben voor te stellen: wordt door de spreker aan een zin: 'Nee, ek weet nie' een nieuwe voorstelling toegevoegd, die tot uitdrukking komt door een modaal hulpwerkwoord, dan vindt er feitelik een substitutie plaats van het beknopte *nee* door een psychologies (niet grammaties) eveneens beknopte, d.w.z. onvolledige zin, t.w. *ek kan nie, ek wil nie* of een andere dergelijke groep. Een onvolledige zin, immers: deze alleen zou onvoldoende zijn als antwoord op de gestelde vraag. De groep fungeert op dezelfde wijs als het enkele *nee*: hij dient om de hoorder voor te bereiden op een ontkennend volledig antwoord, dat erdoor wordt ingeleid en luidt: *ek kan (dit) nie - sê nie* in de plaats van: *nee - ek sê đit nie*, waarbij het tamelik wel vanzelf spreekt dat het subjekt *ek* vóóraan, reeds bij het modale *kan* optreedt. Deze substitutie moet men zich niet te mechanies voorstellen; het wezen der zaak is de modale ontkenning die vóóraf moet worden uitgesproken, maar niet noodzakelik in een bepaalde vorm. Zo lijkt het aannemelik, dat het gesubstitueerde zelf heel spoedig op zijn beurt weer de dubbele hik, c.q. het woord *nee* voor zich kreeg, en dat het totale produkt van het antwoord ging luiden: (1) *nee*, (2) *ek kan (dit) nie* (3) *sê nie*; te meer aannemelik, omdat dergelijke perioden in de taal van nu dageliks voorkomen.

Opm. De term substitutie is gemakshalve gebezigd om het verloop meer aanschouwelik voor te stellen. Bij vergelijking met de ter inleiding aangevoerde zinnen uit moderne taal zal men zien dat daar hetzelfde plaats vindt, namelik een aaneenschakeling van eenheden, elk met eigen *nie*, maar een aaneenschakeling met dieper verband tussen de onderdelen dan alleen de optelling. Dat dus bij de vorming van samengestelde komplesen in de levende taal van nu hetzelfde geschiedt als bij de door mij gegeven voorstelling van 't ontstaan der konstruktie pleit er m.i. voor, dat deze voorstelling juist is, t.w. geheel analoog op dezelfde basis van de Afrikaanse taalpsyche berust.

Er is echter nog een ander gebruik in de taal der inboorlingen van Z.A. dat we hier niet onopgemerkt mogen laten.

Bij het bespreken van de fundamentele vormen der verba simplicia in Bantu-taal onderscheidt Torrend, A comparative grammar of the South African Bantu Languages (1891) § 832, als één van de vijf belangrijkste bronnen van modifikatie: het verschil van aktualiteit, naargelang de zin bevestigend of ontkennend is.

> Vb.: affirmative form: *tu-bona* .., 'we see'.
> negative form: *ta-tu-boni* 'we do not see'.

Men merke op dat het twede voorbeeld een dubbele ontkenning vertoont, door 't gebruik van de partiekel *ta* vóóraan, en de gewijzigde uitgang n.b. met *i*, hier zelfs *ni*) achteraan. Psychologies komt deze konstruktie vrij nauwkeurig overeen met de uitdrukking door middel van de hik-klank, en 't is dus ook zéér mogelik dat beide gebruikswijzen, parallel gaande, elkaar gesteund hebben bij 't beïnvloeden der blanken-taal.

Misschien - dit hangt voor een deel van toevallige vondsten af - zal men na voortgezet onderzoek in staat zijn de gang van het geschetste proces nauwkeuriger te dokumenteren, en wellicht zal het dan in ietwat gewijzigde vorm te voorschijn treden. Het aangegeven histories verloop, volgens psychologiese lijnen geschetst, komt echter tot dezelfde waardering van het verschijnsel als een teoretiese, van logies-grammaties oogpunt a priori gemaakte beschouwing; dit doet ons geloven dat we inderdaad te doen hebben met een geval van konvergentie tussen twee talen, waarbij het produkt dus niet op ontlening van de ene uit de andere berust, maar het resultaat is van aanpassing door beide partijen.

S t e l l e n b o s c h .
A.C. BOUMAN.

Bij Staring's ‘Het bezoek van Fohi’.

Staring vertelt in zijne aantekeningen bij het gedicht ‘Het bezoek van Fohi’, dat aan het verhaal te grondslag ligt een Sjinese legende, voorkomende in de ‘Volksmärchen der Frau Naubert’, hem bij de vervaardiging van het stukje onbekend door onvolledige aanhaling uit het derde deel van de ‘Kinderund Hansmärchen’ van de Gebroeders Grimm. Later bevond hij, dat een soortgelijke vertelling staat in ‘Horace Walpole's Sketches’, waar, zoals Staring zegt, ‘Fohi een Protestantsche Heilig is, en het Wonder gebeurt in Engeland’.

Door mijne studie van sagen en legenden bij onderscheiden volkeren ben ik tans in staat te wijzen op een Javaans verhaal van dezelfde strekking, waarin ook de hebzucht zichzelf bedroog, terwijl er ook twee weduwen in optreden en Fohi veralgemeend is in de figuur van de boeta, een Indiese demon. De inhoud van het Javaans verhaal is als volgt.

Een weduwe van Dadapan had een dochter, die bij het spelen aan de rivier haar pop verloor. Het speelgoed werd meegevoerd door de stroom. Het kind, verlangend het verlorene te herkrijgen, verwijderde zich te ver van huis en verdwaalde. Een boeta, die verderop in de rivier baadde, bezorgde haar het speelgoed terug. Hu bleef zij als pleegkind bij haar weldoener geruime tijd, totdat zij een schone jonkvrouw geworden was. De boeta hield veel van haar, want zij was werkzaam en verzorgde hem uitstekend. Maar op zekere dag greep heimwee haar aan en zij vroeg de boeta naar haar moeder te mogen terugkeren. Deze willigde haar wens in. Vóór haar vertrek mocht zij een kist uitkiezen om mee te nemen. Bescheiden nam zij de kleinste en lichtste van die er stonden. De boeta vermaande haar de kist niet te openen voordat zij tuis was. Zij vertrok. Langs een sitroenboompje op het erf van de boeta komend, plukte zij nog even een van de kleinste vruchten, die zij in haar draagmandje deed om onderweg haar dorst te stillen. Maar onderweg viel de sitroen, en een buitengewoon mooie jongeling stond plotseling voor het verrukte meisje. Hij vroeg haar tot vrouw en zij stemde hierin toe. Het gelukkige paartje bereikte voorspoedig de woning van de moeder, vermagerd door verdriet over het

verlies harer dochter. Na de herkenning ging men ter ruste, want het was reeds laat. De volgende morgen opende de schoonzoon de meegebrachte kist. Hoe stonden allen verbaasd, toen daaruit te voorschijn kwamen: twee mooie huizen, allerhande meubelen, een tjikar, een rijtuig met paarden en een ploeg met koeien en karbouwen. Welvaart en geluk waren voortaan hun deel.

Nu woonde in dezelfde dessa een andere weduwe, die, het geval vernemend, jaloers, voor haar enigst kind ook zulke schatten begeerde. Zij maakte voor haar dochtertje ook een pop. Tegen den avond verloor het kind dat speelgoed bij de rivier, en de moeder gelastte haar het stroomafwaarts te gaan zoeken, terwijl zijzelf harteloos huiswaarts keerde. Wel huichelde zij smart over het wegblijven van haar kind, maar in de grond van haar hart verblijdde zij zich daarover, want haar dochter, zoo hoopte zij, zon eenmaal met schatten terugkeren. Ook dit meisje kwam bij de boeta terecht en bleef er een poos. Maar deze bemerkte spoedig dat zij hebzuchtig was, sjagrijnig en lui. Zij verzorgde zijn eten maar half, en de zindelikheid in huis liet veel te wensen over. Na enige jaren vroeg ook zij de boeta naar haar moeder te mogen terugkeren, hetgeen toegestaan werd. Zij mocht ook een kist uitkiezen om als geschenk mee te nemen en koos de zwaarste die er stond. En van een sitroenboom op het erf plukte zij de grootste vrucht, die zij in haar mandje deed. Toen zij een eindweegs gegaan was, viel de sitroen en veranderde in een zeer lelike jongeling die bovendien kreupel liep. Hij vroeg haar te huwen, maar zij weigerde kortaf, waarop hij verdween en zij alleen met haar kist voortsukkelde. Mat en uitgeput bereikte zij de woning harer moeder. Aanstonds moest de kist geopend worden. Maar hoe schrokken beiden, toen, in plaats van de begeerde schatten, een menigte duizendpoten, schorpioenen en slangen eruit te voorschijn kwamen. Het ongedierte stortte zich op moeder en dochter, die beiden bezweken onder de steken en beten der monsters.

De kern van dit Indies myties verhaal is eender als die van het Sjinese Fohi-vertelsel. Ook de vorm vertoont merkwaardige trekken van overeenkomst, zoals ik boven aangaf. Mij lijkt het waarschijnlik, dat beide verhalen jongere vervormingen zijn van eenzelfde myte.

Dr. H.H. Knippenberg.

Een opmerking over het Nederlandsche perfectum.

Door Prof. Muller is in aflev. I van den XIV^{den} Jaargang (blz. 5) de opmerking gemaakt, dat in het nieuwere Nederlandsch, in het bijzonder in journalistieke taal, het zoogenaamde Imperfectum dikwijls wordt gebruikt voor handelingen van een onbetwijfelbaar perfectisch karakter[1]. Het bedoelde gebruik is inderdaad even hinderlijk als de befaamde 'inversie na het voegwoord "en"', of het weglaten der inleidende conjunctie voor een objectszin. In alle drie gevallen is het moeielijk, verstokte zondaren te bekeeren, omdat het toeval wil, dat al deze misbruikte vormen eenmaal normale Nederlandsche constructies zijn geweest.

In den dialoog der Mnl. verhalen drukt het eenvoudige Imperfectum nog even goed als het omschreven Perfectum een perfectisch aspect uit, d.w.z. een aspect van een handeling die nawerkt tot in het heden van den spreker, of waarvan de toestand van den spreker het direct gevolg is:

> 'Ay, wats ons ghesciet! In swaer vernoy, in swaer verdriet Sijn wi comen, in groten toren. Wi hadden ghenouch te voren Ghenomen, al waren si binnen bleven Die daer buten nu hare leven Hebben verloren, dat verstaet wel, Hem is ghespeelt een evel spel Allegader, niet hem somen. Diet *daden* si beginnen comen! O wi, o wi, wats u ghesciet! Het es een van den genen, siet, Die de ondaet *hevet ghedaen*.' Wal. 7011 vg.

Men zou den omhaal van een zeer uitvoerig vergelijkend materiaal behoeven[2], om te willen aantoonen, dat deze perfectische functie van het eenvoudige Imperfectum nooit uit onze

1) Voorbeelden vindt men dagelijks, als dit: (Uit een Gemeentelaadsverslag) 'Krachtigen steun kregen B. en W. van den heer Posthumus Meyes, des te beteekenisvoller, omdat hier naast het bekwame raadslid ook de architect met ervaring in zake ziekenhuisbouw het woord voerde. De heer Meyes *bouwde* het groote Diaconessenhuis en rekende uit, dat het afwijkende voorstel heel duur komt.' Een sterk staaltje is dit telegram uit: 'Batavia. De befaamde tijgerjager X.T.Z. is overleden. De overledene *doodde* welgeteld veertien dergelijke beestjes.'

2) dat ik in een breeder verband zal bewerken,

taal verdwenen is. Maar ook het bewijs van het omgekeerde zou misschien niet voor iedereen overtuigend te leveren zijn. Ben syntactische traditie als het perfectisch Imperfectum kan grooter omvang hebben gehad en behouden, dan wij, op grond van ons geschoold taalgevoel, meenen. Als een zeer oud 'survival' is een geval als 'Heden overleed ....' te beschouwen[1)].

Het was evenwel mijn bedoeling, te wijzen op een andere ontwikkeling in een richting, tegenovergesteld aan de door Prof. Muller geconstateerde. Ik bedoel de neiging om het omschreven perfectum te gebruiken voor verleden handelingen. Juist de normale, perfectische beteekenis, die, wat het *tempus* betreft, veeleer praesentisch is, geeft, gelijk we zullen aantoonen, tot die neiging aanleiding. Het is duidelijk, dat de vraag, of een verleden handeling van gewicht is voor heb heden, geheel verschillend kan worden beantwoord, al naar gelang van des sprekers of schrijvers verbeeldingskracht, denk en spreektrant, of van zijn verhouding tot het verhaalde feit. Het is onvermijdelijk, eenerzijds, dat de lezer (meer dan de toehoorder) bij het vernemen van onhandig gestelde berichten een der tempora misplaatst acht, omdat hij van 'het belang voor het heden' niet overtuigd kan worden, anderzijds dat hij, reeds onder den indruk van een litteraire schildering, door het effect van een welgekozen, maar onverwacht, verhalend perfectum, wordt opgevoerd tot helderder inzicht in de werkelijkheid, die de schrijver heeft willen ontvouwen als belangwekkend verre buiten de beschreven sfeer.

De eerste mogelijkheid, die van misverstand tusschen schrijver en lezer, kunnen we ook in dit geval gemakkelijk aantoonen door proefjes van journalistieke taal, die door te sterk litterair affect is ontsierd.

> Tot een inleiding in de schoonheid van oud Perzië, welke van Dinsdag af in de Academie zal te zien zijn, *heeft* Mej. Dr. Elizabeth Neurdenburg (s.s.t.t.), er gisteravond een voordracht over oud Perzisch aardewerk *gehouden* (1).
> Met een overzicht der geschiedenis van het land *is* zij *begonnen* (2); in het verband van vorstenbestaan en volkerenkrijg *heeft* zij de invloeden op de kunst *aangewezen* (3); tot het aardewerk in het bijzonder gekomen, *heeft* zij de techniek ervan *overschouwd* (4) - Bij gekleurde

1) Niet als een constructie 'van ouder en *reeds* vaster' gebruik. (Prof. Muller t.a.p.)

> afbeeldingen heeft zij haar technisch overzicht nader verklaard (5) en .... (N.R.C. 23/XII '17).

Het eerste, samenvattende, perfectum zou niet storen. Is het tweede in de hand gewerkt door den bijzonderen rhythmischen vorm van den zin en heeft de berichtgever het gebruik van dit weidsche tempus toen ‘interessant’ of ‘bijzonder’ gevonden? Dat zijn hart, bij het schrijven van dit bericht, nog natrilde van ontroering over schokkend-gewichtige gebeurtenissen, kan ik moeielijk gelooven. Evenmin zijn de perfecta van de volgende levensbeschrijving van een nieuwbenoemd hoogleeraar in staat mij dien hevigen indruk te suggereeren:

> Op wensch van zijn moeder - - ging hij naar de cadettenschool en was 1½ jaar in garnizoen te O. In '02 vertrok hij als scheepsdokter naar Indië -. Na 7 jaren keerde hij weer terug. Hij *is* toen opnieuw naar Indië *vertrokken* (1) en *heeft* zich als civiel geneesheer *gevestigd te Sidjoardjo* (2), waar door zijn toedoen de bouw van een inlandsch hospitaal, niet uitgaande van de zending, tot stand *is gekomen* (3). Zeven jaar geleden keerde hij terwille van de opvoeding zijner kinderen naar Utrecht terug en legde zich daar weer op de wetenschap toe. (N.C. 6/IX '13).

Alleen no. 3 is voor mij begrijpelijk. Ook zou, voor mijn taalgevoel, het perfectum zeer wel passen voor de imperfecta in den laatsten zin, waar ons duidelijk wordt gemaakt ‘hoe hij hoogleeraar is geworden’.

Een gepaste onderscheiding der tempora in verband met den inhoud blijkt uit den volgenden zin over het bezoek van den Belgischen Koning aan een tentoonstelling van Vlaamsche Couranten:

> ‘Binnen den korten tijd, dien Z. M, bij ons *doorgebracht heeft, stond* zijn verfranschte omgeving voor eéne verrassing’ (Neerlandia).

Het is inderdaad moeielijk voor een verslaggever, door een meer of minder op het effect berekend perfectum vat te krijgen op den krantenlezer. Bereikt wordt dit effect zonder twijfel in de volgende geestdriftig gestelde passage uit een ‘Worstelkroniek’ (N.C. 2/XI '14):

> *Uit de geschiedenis der moderne worstelkunst*. In 1845 kwam een trio reusachtige worstelaars naar Parijs, dat gerust als de bakermat van het moderne Grieksch-Romeinsch worstelen mag worden beschouwd. Ze hadden een reusachtig succes, die Meissonnier, uit Avignon, de kolossus Quiquine en Mazard, uit Uzès (*N.B. de uitwerking dezer*

> *bewonderende oppositie, versterkt door het aanwijzende 'die'*) - - - Het succes dezer drie leidde tot de stichting van de Salle Montesquieu, waarin achtereenvolgens optraden: Pujol, bijgenaamd de brugpijler, Richaud, bijgenaamd de karabinier van Bugey, Rivoire, bijgenaamd het ijzeren lichaam, Louis Vignéron, het menschelijk kanon ... *En* het worstelen was zoo populair als liet nooit is geweest. Avond aan avond zat de Salle Montesquieu tjokvol *Daar is* ook *gekampt* de partij tusschen den *fameusen* Arpin, bijgenaamd de verschrikkelijke Savoyaard, en Marseille, den molenaar van Lalapud. De bewuste *giganten*-partij werd in 1852 gekampt ....

Zelfs voor den overtuigden tegenstander van de worstelsport maakt deze geestdriftige verslaggever door zijn bewonderenden toon het historisch belang der 'gigantenpartij' duidelijk, in dien merkwaardigen zwaaraanloopenden zinsvorm met het perfectum. Voor hèm leeft het feit voort als een 'moment' en hij maakt dat de lezer 'er in kómen kan'.

Het is een bekend en begrijpelijk feit, dat in het verslag van eigen ervaringen de schrijver eerder een haudeling als gewichtig voor het heden voorstelt, dan wanneer hij verhalen doet van den derden persoon[1)]. Zoo komt het, dat we zelfs in het krantenverslag een perfectum voor een overigens bijkomstige gebeurtenis als een gewichtigheidje gaarne aanvaarden, wanneer de verslaggeefster niet achter de schermen blijft, maar als 'Lucie de Guérardie' haar ervaringen over 'Mode' boekt:

> 'Al wat ik vinden kan,' zeide hij, moedeloos. 'En dan dit!' Uit de groote, helgroene paardedeken, die prachtige schaduwstrepen had, waar de zon eens haar uitgebeten had, haalde hij een stapel kleedjes. *Toen ben ik geschrokken*. 'Ja, ziet u, dat maken ze nou'. (N.R.C. 29/VII '17).

Met voorliefde leggen litteraire schrijvers in den dialoog een nadruk op de beslissende feiten door het gebruik van een perfectum. ('Vreemde Heerschers', blz. 232):

> 'Om half negen brengt Lucia de twee paar kousen beneden en gaat weer naar binnen. Ik zat te wachten op de bank onder den mispel. En toen de boot van kwart voor negen goed en wel langs den Leonardo was geschoven, *heb* ik stilletjes de mand op mijn rug *geheschen* en ik *ben* er van door *gegaan* - -. Toen ik 't tuinhek dichttrok, riepen ze me uit het raam nog na, Lucia het hardst, en met een kwaadaardigheid! Ik dacht: niet omkijken - - doorloopen - - en ik *ben* recht naar hoven *gestapt* - -.'

1) Men vergelijke mijn dissertatie blz. 27.

‘En nu ben ik hier,’ beteekent dit en daardoor heeft dan ook dit perfectum de beteekenis van ‘een resultaat voor het heden’.

Het is begrijpelijk, dat in den modernen roman in brief- of dagboekvorm de ‘eerste persoon’, die in dit geval een ‘hoofdpersoon’ van het verhaal is, zich uit in mededeelende of verhalende perfecta. Voor een deel hebben deze perfecta dezelfde waarde als het zooeven genoemde in den dialoog (onmiddellijke aansluiting bij het oogenblik van schrijven of spreken), in andere gevallen omschrijven zij (evenals in het citaat van ‘Lucie de Guérardie’) een bijkomstig feit, dat als iets heel bijzonders voortleeft in de herinnering van den auteur.

Door de bijvoeging van ‘gisteren’, ‘eergisteren’, zijn we overtuigd van onmiddellijke aansluiting bij het heden van den schrijver:

> ‘Ik was vermoeid, en sprak onwillekeurig van een kort verblijf aan zee. Mijne goede moeder greep er naar als naar een reddingsanker! “Gij zult morgen vertrekken,” gebood zij. En gisteren, dicht bij den avond, *ben* ik *aangekomen*’ (Grids '17 II 236).

Veeleer bepaald tot de *herinnering* van den schrijver, zijn de handelingen, begeleid door ‘op dien dag’ e.d.:

> Ik had een koud souper op mijne kamer laten opdienen: ik eet 's avonds dikwijls alleen, daar mijne moeder vroeg naar bed gaat. Paul at als een wolf bij de eerste beten, werd echter weldra lusteloos. Hij vertrok vroeg. Dien nacht *heb* ik niet goed *geslapen* ... (Gids '17 I 267.)
> ‘Wij keerden terug, zonder spreken, zooals wij gegaan waren, gedrenkt als het ware met droesemigen mistroost. Waarom had Paul dit gewild? - - Ik *heb* dien avond geheel alleen *gezeten* aan de groote familietafel - -.’ (Gids '17 III 228.)
> Ook voor ik klaarheid had in het bedrijf der kinderen, was ik dagelijks een zeebad gaan nemen, weze het op ander uur dan zij: het had de weldadige invloed dien ik verwachtte, zelfs op mijne muizenissen. De jacht is open: ik hou van jagen. Ik *heb* Paul en Germaine tot hun groote vreugd aan hen zelf overlatend, de jagers *gevolgd* in de duinen en langs het naakte bouwland. Ik *heb* de grauwe wilde konijntjes omhoog *zien* springen, driewerf zien buitelen in de lucht, dood neêr zien vallen. Ik zelf heb in de voren - -. Het *heeft* mij rustiger *gemaakt*. En sedert twee dagen, *is* het beter *geworden* (Gids '17 II 250).

De twee laatste perfecta omschrijven, concludeerend, samenvattend, den toestand van den auteur op het oogenblik van

schrijven. De voorafgaande perfecta, die het jagen beschrijven, zijn erop berekend, ons het verborgen belang dier bijkomstige handeling, ons pakkend door overdrijving in de voorstelling, te suggereeren. Zij zijn een middel tot effect, deel van den litterairen stijl. Zoo ook in de volgende aanhalingen:

> ‘Stel U dan voor mijn waarde, wat brieven als uwe laatste daaraan zullen uitwerken! Ik ben gisteren, mijn hart kloppend, bij bisschop Marcus meêgegaan. De wezelige Fele *heeft* mij bij hem *geleid* in zijn groot werkvertrek. (Beschrijving van het vertrek). Ik trad binnen en Marcus lachte mij tegen. (Gids '17: 6)’.
> Een Vlaming met bolle bierwangen en wierookig kerksche oogen *is* ons *voorgegaan* naar het museumzaaltje als een regentenkamer midden in de stilte van 't gesticht. (Van Looy, Proza 249.)

Het is begrijpelijk, dat de uitwerking dezer bijzondere perfecta staat of valt met de zeldzaamheid. Teekening en relief geven zij vooral aan de afsluitende beschrijving, zooals uit het volgende blijkt. Een zuiver litterair perfectum aan het einde van een verhaal in dagboekvorm, de beschrijving van een aangrijpend afscheid:

> ‘Cornelie had hare moeder verlaten. Zij toonde ons haar gezicht bleek en hare oogen rood gehuild. Zij verzocht ons, haar op het perron niet te volgen; het was beter, vond zij, het afscheid kort te maken. Zij omhelsde ons, hartstochtelijk ditmaal. Ik voelde op mijn wang den fellen gloed harer lippen. Nadat Rudolf de hand der dames had gekust, zagen wij ze beiden in de wachtzaal verdwijnen, - voor hoe lang? en wanneer zouden wij ons Cornelietje terugzien?
> *Toen*, Herman, *zijn* Marcus, Benedictus en ik te voet en zonder spreken naar huis *gekeerd* door den koelen avond.’ (Gids '17 II 49).
> Toen ik weer tot bezinning kwam (o ja, we moeten zijn opgestaan, toen de oude suppoost kwam aansloffen) stonden wij, arm in arm, voor een glaskast met versteende wervels van een holendier op karton genaaid, als waren het knoopen op een staalkaart. Maar om een hoek, bij den reuzenluiaard, wiens massieve ruggezuil bijna tot den zolder *reikt*, dien hij *schijnt* te schoren, *daar hebben wij gekust*! (Hopman Proeftijd 158).

Top Naeff, aan het slot van ‘Vriendin’ (Gids '16 I 37):

> ‘Toen moeder mij dien avond belde voor de thee, *ben ik* met minder daverenden tred dan gewoonlijk, en inderdaad met zondige beklemming om mijn hart, de trappen *afgedaald* ..... En in mijn maagdelijk bed *heb ik* dien nacht *wakker gelegen*, medeplichtig, gewonnen ....’

Van Looij (De Dood van mijn Poes):

> ‘Toen *heb* ik haar *opgenomen*, getild naar mij óp en op mijn knieën *heb* ik haar *geset*. Ze woog bijna niet meer - -. Zacht voelde ik mijn hand gaan over het vel van mijn beestje en *toen is stil een groot leed komen opzwellen* naar mijn oogen.’

Wanneer ik nu op de gevallen in den eersten persoon die in den derden laat volgen, dan wil ik daarmee niet beweren, dat hierin twee trappen der ‘ontwikkeling’ van dit modern perfectum moeten worden waargenomen. Ik wil alleen laten uitkomen, dat in de nu volgende gevallen de uitwerking der verspringing van het aspect grooter is, omdat de feitelijke afstand tusschen de beschreven gebeurtenissen en den auteur grooter is dan in de tot nu toe besprokene.

Aan het einde van J. de Meester's roman ‘Carmen’ (Gids '15 260), wanneer de intrigue het hoogtepunt voorbij is, citeert de auteur uit het dagboek van den hoofdpersoon:

> ---
> Toen *heeft* Hendrik Lampe *geschreven*: Dagboek, ik heb je nu opgeslagen, als een mensch, die gedoemd is zijn dood te schrijven.

Aan het einde van het verhaal van Roland Holst, ‘Deirdre’, (Gids '16 II 344):

> ‘Toen hief zij het hoofd en zag om naar de woeste honger van het vuur. Naargeestig en zwart gaapten de resten van muren daarin. En zij zag wolken van donkeren rook. Laag en langzaam trokken die weg in de richting waar Emain Macha nog stond. *Toen*, door dien avond, langs de brandende Roode Burcht, overal de stille lichamen der verslagenen achter zich latend, *is zij* met lange schreden *heengegaan*. Al vager, al onbestemder werd haar witte schijn, tot zij doofde en de groote schaduwen van het westen achter haar sloten.’

Het slot der geschiedenis van Célestin en Jozette in Scharten-Antink ‘Een huis vol Menschen’, blz. 457 vg.:

> Op den hoek van een straat was een café met vele ramen. Célestin had op eenmaal het sterke gevoel, dat Jozette hier zijn zou ..,. Maar toen hij de Rue Blanche omhoogklom, begon hem opnieuw de vraag te kwellen .... hij moest haar vinden, hij moest haar zien, ...
> In den Moulin Rouge *heeft* Célestin de gruwzaamste oogenblikken van dien avond *doorleefd*; de gedachte besprong er hem, dat Jozette, zich verbergen willend in den reuzenolifant omhoog kon zijn gegaan ... hij was daar nog nooit geweest .... het nauwe wenteltrapje door den poot van papier-maché *heeft* hij *bestegen* en in het benauwde theater-

> hokje boven *heeft hij* den mensch-uitspuwenden ‘danse du ventre’ *aanschouwd* .... Misselijk, of hij zijn hart zou uitbraken, *is* hij het trapje weer *afgestrompeld* .... En toen *heeft* hij beneden op den dansvloer, iets *gezien*, dat nog helscher was, ...

Te lang om te citeeren, is het zeer opmerkelijk slot ran De Meester's ‘Geertje’, waarin de tempora, en het verhalend perfectum in het bijzonder, een afzonderlijke beschouwing zouden verdienen[1].

G.S. OVERDIEP.

Woordgeographisch onderzoek, een voorbeeld ter navolging.

In Neophilologus VII, 308-311[2] vestigde ik de aandacht op het frissche en interessante boek van Kretschmer, *Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache*, waarin een beeld van de buitengewone rijkdom der beschaafde omgangstaal wordt ontworpen, zooals dat nog nimmer vooraf is geschied. Weinigen zullen hebben geweten, dat dit a l g e m e e n beschaafd voor de verschillende streken van Duitschland nog zoo zeer uiteenliep.

Ik meende echter in deze recensie toch ook eenige spijt te moeten uitdrukken over het feit, dat Kretschmer angstvallig alle d i a l e c t woorden uit zijn boek verwijderd heeft gehouden. Weinig kon ik vermoeden, dat ongeveer terzelfder tijd, dat ik dien wensch uitdrukte, reeds plannen tot completeering van Kretschmer's boek in die richting waren gemaakt. Op de woordenboekconferentie in Jena in September 1921 (waar redacteuren van alle groote dialectwoordenboeken uit Duitschland, Zwitserland en Oostenrijk bijeen waren) is namelijk besloten, om een bijzondere vragenlijst samen te stellen ter aanvulling van Kretschmer's boek. Aan dit besluit is ruim twee maanden

1) In kleine schetsen, zooals men ze in tijdschriften en kranten vindt, is het besproken perfectum, als afsluitend effectmiddel, vrijwel cliché geworden. Nog dezer dagen (in de N.R.C. 31 Dec. '22):

> Dien avond wist ze alles. Marletje was 't haar komen aanbrengen. Gé had een meisje - - - - Met trillende beontjes *is* Siska thuis *gekomen* en *gehuild heeft* ze, ingehouden, opdat niemand het hooren ken, om haar Gé.

2) Vergelijk ook de aankondiging in *De Nieuwe Taalgids* XIV, 148-151.

geleden gevolg gageven. Men koos alleen zoodanige begrippen, die in alle deelen van het geheele Duitsche taalgebied bekend verondersteld mochten worden. Charakteristiek voor de zorg, waarmede men de woorden heeft uitgezocht, is b.v. het feit, dat men een woord als ‘emmer’ meende te moeten verwerpen, omdat het niet duidelijk genoeg kon worden omschreven! De overige begrippen (in het geheel 24) werden in zekeren zin bij meerderheid van stemmen gekozen, in zooverre nl. elk woord minstens van zes verschillende kanten moest worden gevraagd. Voor de omschrijving der begrippen waren wel is waar - wegens de groote uitgestrektheid van het taalgebied - een aantal synoniemen vereischt, maar met opzet koos men daartoe g e e n dialectwoorden, om den invuller der lijst niet te beïnvloeden.

Ik geef hier (behalve de teekeningen) de lijst in zijn geheel weer:

1. *Die letzte Tagesmahlzeit*
   (städtisch: Abendbrot oder Abendessen oder Abendmahl oder Nachtessen oder Nachtmahl)
2. *Das Gefäss zum Abwaschen des Esz- und Kochgeschirrs*
   (städtisch: Fass oder Wanne oder Balje oder Lump oder Tubben oder Bütte oder Kufe oder Kübel oder Spülschüssel oder Spülnapf oder Gelte oder Brenk oder Schaff oder Wassergeschirr oder Zuber)
3. *Die Heidelbeere* [lat. Vaccinium myrtillus]
   (städtisch: Besinge oder Bickbeeren oder Heidelbeeren oder Blaubeeren oder Schwarzbeeren oder Waldbeeren oder Staudelbeeren oder Taubeeren oder Haselbeeren oder Moosbeeren oder Eigelbeeren)
4. *Die Johannisbeere* [lat. Ribes rubrum]
   (städtisch: Johannisbeeren oder Johannistrauben)
5. *Das hölzerne Gestell des Bettes*
   (städtisch: Bettstelle oder Bettlade oder Bettstuhl oder Bettstatt oder Bettgestell)
6. *Dünnes Seil etwa zum Verschnüren von Paketen*
   (städtisch: Bindfaden oder Kordel oder Schuur oder Spagat oder Strick oder Bändel oder Seil oder Strippe)
7. *Die durch Stehen dick und sauer gewordene geronnene Milch*
   (städtisch: Dickmilch oder Sauermilch oder Setzmilch oder Schlickermilch oder Schlotter oder gestockte Milch oder Plundermilch)
8. *Das Eichhörnchen* [lat. Sciurus vulgaris]
   (städtisch: Eichhörnchen oder Eichkätzchen)

9. *Die beim Ausbralen von Rinds-, Schweinefett u.s.w. zurückbleibenden fetten Restchen*.
   (städtisch: Grieben oder Grammeln oder Schriewen oder Schwärtel oder Speckkrumen oder Spirken oder Graupeln)
10. *Die Frucht der Heckenrose* [lat. Rosa eanina]
    (städtisch: Hagebutte oder Kiefe oder Heckenmark oder Hetschepetsch oder Rosenapfel)
11. *Der Handbesen*
    (städtisch: Handfeger oder Handeule oder Handbesen oder Handstäuber oder Borstwisch oder Kehrwisch oder Haarwisch oder Bartwisch)
12. *Der flüssige Stalldünger zum Düngen der Felder*
    (städtisch: Jauche oder Sutter oder Lusche oder Mistpfuhl oder Puddel oder Mistlacke oder Adel oder Sillingbrühe)
13. *Das hölzerne Gerät zum Zusammenraffen von welkem Laub, Gras, u.s.w.*
    (städtisch: Rechen oder Harken oder Herke)
14. *Die Kartoffel* [lat. Solanum tuberosum]
    (städtisch: Kartoffel oder Erdapfel oder Grundbirne oder Erdbirne.
15. *Der Flieder* [lat. Syringa vulgaris]
    (Gartenstrauch mit meist lilafarbigen Blüten, städtisch: Flieder oder Hirene oder Syringe oder Nagelblume oder Nägelchen oder Pfingstblume oder Spanischer Blust)
16. *Der Handwerker, der Blechwaren anfertigt und ausbessert*
    (städtisch: Klempner oder Spengler oder Flaschner oder Blechschmied oder Blechner oder Blechschläger)
17. *Das mit Fett in der Pfanne gebräunte Mehl zum, Fertigmachen van Gemüsen, Suppen u.s.w.*
    (städtisch: Braun Mehl oder Mehlschwitze oder Ausschwitz oder Röste oder Schmelze oder Einbrenne oder Röstmehl)
18. *Der hohe Korb zum Tragen auf dem Rücken*
    (städtisch: Kiepe oder Kötze oder Huckelkorb oder Buckel korb oder Tragkorb oder Rückkorb).
19. *Die obere Begrenzungsfläche des Wohnraums* (der Zimmer, der Stube etc.)
    (städtisch: Decke oder Lage oder Plafond oder Bühne oder Oberboden oder Versinn).
20. *Der Bettbezug*
    (städtisch: Bettbezug oder Bettzieche oder Büre oder Schlupe).

21. *Der auftreibende Zusatz zum Kuchenteig*
    (städtisch: Bärme oder Gest oder Hefe oder Rasche oder Trieb oder Gerbe oder Germ).
22. *Das niedrige Bänkchen für die Füsse*
    (städtisch: Fussbank oder Schemel oder Hutsche oder Rutsche),
23. *Das Anfangs- oder Endstück des Brotlaibs*
    (städtisch: Kanten oder Knaust oder Ranft oder Scherzl oder Kampèn oder Knatz oder Knapp).
24. *Das Flackern und Russen einer zu hoch geschraubten Petroleumlampe*
    (städtisch: blaken oder schwalgen oder schwadmen oder schwelen oder rauchen oder qualmen).

Ik stel mij voor, dat we uit de woordkaarten, die op grond van het binnengekomen materiaal over een Middeneuropeesch gebied van kolossale uitgestrektheid zullen worden vervaardigd, heel wat nieuws zullen leeren. M.i. moeten wij Hollanders ook eens een experiment in deze richting nemen. Nog beter, we dienen deze gunstige gelegenheid aan te grijpen: de vragen zijn m.i. grootendeels ook voor ons land geschikt, bovendien hebben we het groote voordeel, dat we nú kunnen vergelijken met het gebied aan gene zijde van de grens. Het is b.v. interessant, te weten in hoeverre onze woordenschat die van het aangrenzende Nederduitsche gebied heeft beïnvloed en omgekeerd. Daar ik geen fondsen heb, om de vragenlijst extra te laten drukken en te verzenden richt ik tot alle lezers van dit tijdschrift de vraag, om, òf zelf de lijst in eigen dialect in te vullen, òf haar aan goede dialectsprekers voor te leggen. Antwoorden (met duidelijke vermelding van de plaats, waar de woorden worden gebruikt en verder van naam, adres, leeftijd, beroep en geboorteplaats van den dialectspreker) worden gaarne ingewacht vóór 15 Februari bij Dr. G.G. Kloeke, lector in de Nederlandsche Taal te Bonn, Coblenzerstrasse 121.

B o n n , October 1922.
K.

Iets over het woordaksent.

Daar het woordaksent in de regel niet schriftelik aangeduid wordt, is men voor de geschiedenis ervan op indirekte gegevens aangewezen. In de eerste plaats klankwijzigingen: indien b.v. naast elkaar voorkomen *jonkvrouw* en *juffer*, dan wijst dit er op, dat van deze samenstelling eens twee vormen bestaan hebben: *jònkvróuw* en *jónkvròuw*. Dan de verzen, vooral van belang voor de perioden van de vaste metra. Eindelijk, voorzoover men daarin ook voor de oudere taal vertrouwen heeft, de leer van de 'Sprachmelodie' en de rompstanden: de laatste uitgave van STREITBERG's Gotisches Elementarbuch geeft daar merkwaardige voorbeelden van. Slechts zelden vindt men in oude handschriften aksenttekens (zo in het Oudhoogduits vooral Otfrid); voor latere tijd komen daar nog bij de gegevens, in oude grammatika's vervat. Een krities onderzoek van dit alles, te beginnen met de Heliand en nog voorbij Goethe gaand, is voor het Hoogduits op verdienstelike wijze ondernomen door HAMMERICH, Zur deutschen Akzentuation[1]. Hij bespreekt daarin ook de Germaanse aksentuatie in verband met de wet van Verner, tracht aan te tonen dat het verschil van aksent tussen de verbale en de nominale composita in 't Germaans sekundair is en behandelt de hoofdtrekken van het Hoogduitse woordaksent. Daarbij heeft hij meermalen gelegenheid op de eigenaardige afwijkingen van het Nederlandse woordaksent te wijzen; in aansluiting daaraan wil ik hier op een paar punten wijzen.

In het Nederlands en in verwante Nederduitse dialekten[2] bestaat, zoals bekend is, de neiging om bij de driesilbige afgeleide adjektieven de hoofdtoon van de eerste op de tweede silbe over te brengen, zo in 't biezonder vóór de suffixen *-ig, -lik, -baar, -loos. -zaam (misdádig, hartstóchtlik, omkoópbaar, voorbeéldloos, arbeídzaam)*. Wat is de oorzaak van deze aksentverschuiving? HAMMERICH zoekt op het voetspoor van GAAREN-

1) Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Hist.-filol. Meddelelser VIII (1921). Pr. Kr. 10, 40.
2) Zie b.v. SCHÖNHOFF, Emsländische Grammatik § 32.

STROOM[1] het uitgangspunt in de samenstellende afleidingen op *-ig*. Indien b.v. van *hárd* en *hánd* door middel van *-ig* een nieuw woord gevormd wordt, stoten twee hoofdaksenten samen: *hárdhándìg*, en nu ontstaat de tendenz - reeds bij Otfrid merkbaar - om het tweede hoofdaksent, dat door het bijaksent van de derde silbe beschermd wordt, de zege te laten: *hàrdhándìg*. Daar deze woorden zeer talrijk waren, oefenden ze invloed op de andere: *eénvoudig* werd zodoende eenvoúdig. M.a.w. een brede invloed wordt door hem toegekend aan de werking van de analogie; 't is echter merkwaardig, dat in onze taal zo goed als altijd ten gunste van de verschuiving beslist is. Deze verklaring behoeft m.i. een aanvulling voor de adjektieven, welke op een suffix met volle vokaal uitgaan. Een oorspronkelike uitspraak *árbeidzaam* zou in 't Nederlands op de duur tot een verzwakking van *-zaam* leiden, welke echter niet tot stand kwam, daar *-zaam* gedekt werd door de vele gevallen, waarin slechts één silbe voorafging (*heilzaam*), en zodoende ontstond onder invloed van laatstgenoemde woorden vanzelf al een aksentuatie *arbeídzaam*. Ook bij de tot bvnw. geworden tegenwoordige deelwoorden - en onder invloed daarvan ook bij sommige verleden deelwoorden - heeft dezelfde verschuiving meermalen plaats gehad (*aanhoúdend, uitmúntend, uitstékend* enz.). Volgens de aannemelike verklaring van H. bewaart hier het jongere adjektief de oudere aksentuatie. Immers, 't participium praes. had in 't Oudgermaans een zware uitgang; zo werd dus volgens de bovengenoemde tendenz **ánaháldàndi* tot **àna-háldàndti*, ndl. *aanhoúdend*. Maar in 't participium verdween deze aksentuatie onder invloed van de andere werkwoordsvormen, terwijl ze bleef in 't geïsoleerde adjektief. Is dit juist, dan moet de verschuiving al in de vóór-mnl. periode vallen.

Een tweede voorbeeld van eigenaardige aksentuatie biedt *on-*. Dit heeft in onze taal vóór znw. de klemtoon, is daarentegen vóór bvnw. zwakbetoond. Zo scherp is dit verschil, dat het ook in woordparen streng bewaard is, niet alleen bij *ónheil: onheílig* enz., waarvoor men hierboven zie, maar ook bij b.v. *óndiepte: ondiép, ónvrede: ontevréden*. Als een adjectief met *on*gesubstantiveerd wordt, krijgt het de substantiviese klemtoon,

1) De klemtoon in de Nederlandsche taal blz. 34 v.v.

b.v. *ónrecht* (maar: *je bent voor een onréchte deur*: W.D. Hooft)[1)]..... *Het óndiep door, in zee kon glippen* (Tollens)[1)]. En omgekeerd bij adjectivies gebruik van het substantief: .... *Dat, tot d' Onchrísten ziel gericht* (Camphuyzen)[1)]. Tegenover 't znw. *óndeugd* staat 't bvnw. *ondeúgd: Hoe ondeúcht, hoe ondieft* (Bredero)[1)]. Als *t(e) óndeeg* voor het taalgevoel tot bvnw. wordt, heet het: *Maer 't is met mijn t' ondégen* (Bredero)[1)]. Ieder zal, ook bij weinig gekende woorden, aan een znw. denken, als men *óndier, óndicht, ónecht* zegt, aan een bvnw. bij de uitspraak *ondiér, ondícht, onécht*. Worden van deze adjektieven substantieven afgeleid, dan blijft *on-* zwak betoond; men denke aan de talrijke voorbeelden op *-heid* (*onéchtheid, onbekwaámheid* enz.). Een zwak betoond *on-* spreekt men ook bij znw., die met een betoond suffix gevormd worden, b.v. *ongodíst* (bij *óngod*); hierbij weer *ongodisteríj*. Vormt men van de znw. werkwoorden, dan blijft het substantiviese aksent, b.v. *ónweren, veróngelukken*; rechtstreeks met *on-* gevormde w.w. komen in de levende taal niet voor. Natuurlijk kán ieder met *on-* gevormd adjektief de volle klemtoon op 't eerste lid krijgen bij emfaties gebruik; ik noem hier enkele voorbeelden uit de literatuur: *Hoe óndiep schiet in 't bloedt / De Deucht haer wortel*! (Hooft). *Geen ónwijs overlegh* (Vondel). *Hebb' jck een ónwaerdt Rijm v' waerde naem doen spellen* (Huygens). *En met haer ónklaer oogh geen zaecken recht waardeert* (Vondel; maar: *Ook is het net onklaár*. De Genestet)[2)]. Vandaar ook *ón* als afkorting van *oneven* (in *on of even*). De bijwoorden staan op één lijn met de bvnw.: *oneéns, ongaárne, onvér, onvoorziéns*; bij emfase *ón-*; vandaar b.v. *ónlangs* aan 't begin van een zin (en dan soms ook in andere positie).

In verband met deze aksentuering wordt er in het Ndl. Wb. X 875 op gewezen, dat in de oudere woorden *on-* een sterkere betekenis (volstrekte ontkenning of zelfs ontaarding), in de jongere een zwakkere (blote ontkenning) heeft; als gevolg hiervan zou 't aksent van *on-* verzwakt zijn. En die verzwakking van betekenis zou dan zelf weer te verklaren zijn uit de herhaalde toepassing op verbale begrippen, waarbij geen tegendeel bestaat. In het licht van de onderzoekingen van H. behoeft de verklaring van de zwakke toon van *on-* enige

1) Ndl. Wb. X 1768, resp. 1541, resp. 1179, resp. 1535, resp. 1189.
1) Ndl. Wb. X 1768, resp. 1541, resp. 1179, resp. 1535, resp. 1189.
1) Ndl. Wb. X 1768, resp. 1541, resp. 1179, resp. 1535, resp. 1189.
1) Ndl. Wb. X 1768, resp. 1541, resp. 1179, resp. 1535, resp. 1189.
1) Ndl. Wb. X 1768, resp. 1541, resp. 1179, resp. 1535, resp. 1189.
2) Ndl. Wb. X 1541; 2215; 2188; 1707 v.

wijziging. H. heeft n.l. aangetoond, dat reeds in 't Oudsaksies een ‘druckschwaches’ *un-* voorkomt in verbaal-adjektieven, en voorts in adjektieven, waarin op *un-* een ‘schwachdrucksilbe’ volgde. M.a.w. *un-* in verbaaladjektieven sloot zich vanouds nauw aan bij de verbale prefixen, die immers ook geen toon hadden, en daar de verbaaladjektieven en de participia[1)] met *on-* de talrijkste kategorie gingen vormen, sloeg de zwakke toon van *on-* analogies op de andere bvnw. over, geholpen door wat H. een anapestiese tendenz noemt (d.w.z. *on-* zwak voor onbetoonde silbe, zoals dat bij de verl. deelw. *onge-*, *onbe-* enz. in 't algemeen het geval was). Zo ontstond dan in 't Nederlands de scherpe tegenstelling tussen substantieven en adjektieven, anders dan in 't Duits, waar de emfatiese betoning in tal van gevallen vast werd (*únecht, únlieb, únfreundlich, únerfreulich* enz.).

Op de boven beschreven wijze hebben dus grote groepen van bvnw. in onze taal 't aksent naar achteren geschoven, en onder invloed daarvan hebben weer andere adjectiva (b.v. *oprecht, vierkant*), 't zij overal, 't zij in bepaalde streken dezelfde verschuiving ondergaan.

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

Aankondigingen en mededelingen.

De *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1921-1922 bevatten o.a. de Toespraak van de Voorzitter L. Knappert, waarin hij te velde trekt tegen de onzuivere, van -ismen wemelende taal die menig geleerde bezigt. Daartegenover stelt hij als voorbeelden van zuivere stijl Allard Pierson, Scholten en Fruin. - De voordracht van W. Vogelsang: *Schilderkunst en Rederijkerij* handelt ‘over de aesthetische waarde van het werk der Romanisten.’ Zijn betoog is bedoeld als een eerherstel van een lang miskende richting in de schilderkunst. Hij prijst vooral de schoonheid van compositie, de rijkdom van tegenstellingen, het ‘gedurfde’ kleurenspel, de ‘gaveaaneensluiting der vormen en motieven - soms met een kleine

1) In 't mnl., zoals bekend is, nog vaak echte participia (b.v *een boom, onbeweget van den winde*).

strubbeling van onbedwongen leven er tussen en - die tot nu toe, zoover ik weet, alleen de heer Knuttel terecht als een schoone eigenschap der Rederijkers-poëterij heeft geprezen.'

'Maar er zijn veel meer punten van overeenkomst met de Rederijkerij. Het allegorisch en mythologisch karakter van vele onderwerpen kan tot zekere hoogte als een uiterlijke overeenkomst gelden, de "verweving van allegorie en werkelijkheid", die men in Italië zoo zelden vindt, de verbinding van het portrettieve met het normatieve en genormaliseerde vindt men in beide kunstvormen telkens. En zoo dat tegenstrijdige ons, op dit stuk wellicht doctrinair gezinden, mocht ergeren, h e b b e n wij te bedenken, dat zulks ons niet wordt gevraagd, dat deze kunstwerken *niet voor ons geschilderd en gedicht zijn*. In ieder geval kan van Mander ons leeren, dat ook die tegenstrijdigheid er bij behoort, even als het "gemaakte" - wij noemen dat voorbarig te dikwijls het "gekunstelde" - inderdaad zou men moeten zeggen het "overlegde" en "gestyleerde". Voor deze periode gold dat veeleer als een adelsmerk der kunst dan als een gebrek. Welk recht hebben wij andere eischen aan dien tijd te stellen?'

Onder de *Levensberichten* vermelden wij dat van de Potgieterbiograaf J.H. Groenewegen door zijn broeder H.Y. Groenewegen, en dat van de novellist P. Heering door zijn zoon G.J. Heering.

Het *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon* van Is. Teirlinck is door de onlangs verschenen slotaflevering van het derde deel kompleet geworden. Dat dit nieuwe standaardwerk bij de Idiotica van De Bo, Gezelle en Amaat Joos een belangrijke en welkome aanvulling geeft, behoeft niet meer aangewezen te worden. Aan de onvermoeide ijver van deze dialektonderzoekers kan de Noord-Nederlandse taalwetenschap op dit punt een voorbeeld nemen. Op het eigenlijke Idioticon volgt, behalve een kort *Aanhangsel*, een lijst van *Persoonsnamen* en *Plaatsnamen*. Ten slotte wijzen wij op een belangrijke belofte, die in de *Narede* verscholen is, nl. dat 'eerlang een vierde deel, de *Klank- en Vormleer* het licht zal zien.'

Onlangs verschenen de *Handelingen van het Vierde Vlaamsch Philologencongres, 6 en 7 Oogst 1921 te Mechelen gehouden*. Een lange reeks voordrachten in de zeven afdelingen vindt men hier

geheel of in beknopt verslag - voorzover ze elders reeds verschenen - opgenomen.

De *Handelingen van het tiende Nederlandsche Philologen-Congres (Leiden 19 en 20 April 1922)* verschenen bij de firma J.B. Wolters. Daarin is geheel opgenomen de welkomstrede van de voorzitter J.W. Muller en de voordracht van Gerard Brom over *Barok en Romantiek*. Van de voordrachten in de sekties werden slechts beknopte verslagen opgenomen. Die van Frank Baur over De vergelijkende *methode in de litteratuurwetenschap* zal omgewerkt in dit tijdschrift verschijnen; die van C.B. van Haeringen over *Kenmerken van Friese elementen in het Hollands* vindt men gedeeltelik verwerkt in een artikel van deze aflevering.

Kempische dialecten. In een geïllustreerde uitgave over *De Kempen*, verschenen in een reeks *Steden en Landschappen* (Antwerpen - 'De Sikkel' - 1922) schreef Dr. J. Leenen een viertal bladzijden over de Kempiese dialekten, met een schetskaartje. Eigenaardig is, dat dit gebied aan invallen van alle zijden bloot stond. 'Gelegen in het midden van ons taalgebied zonder eigen uitbreidingskracht, zijn de Kempen het verzamelbekken geworden van de stroomingen die van verschillende punten van de peripherie gekomen, aldaar in elkander verloopen zijn.'

Nederlandsche Lyriek, van af de dertiende eeuw tot 1880, verzameld door Th. E.C. Keuchenius, toegelicht door Dr. D.C. Tinbergen. Spoedig na het tweede deel, dat wij in de vorige jaargang (blz. 314) aankondigden, verscheen het derde deel (1630-1710), opnieuw met een rijke en smaakvolle keuze. Vondel kreeg in dit deel, met 80 blz, de ereplaats; verder zijn een vier-en-twintigtal dichters die zich op lyries gebied bewogen, vertegenwoordigd. Ook anonyme wereldse en stichtelike volkspoëzie werd opgenomen uit weinig bekende liedboekjes. Met een vierde deel zal deze verzameling voltooid worden.

Bij de uitgevers Leiter-Nypels verscheen in beperkte oplage een zeer mooi gedrukte uitgave van *Joost van den Vondel's Lucifer* met letters van S.H. de Roos en sobere versiering met rode en groene hoofdletters, een lust voor het oog. De prijs van de uitgave op gewoon papier (*f* 3.90) is laag voor een zo verzorgd boek.

Kroniek en kritiek.

Armoe in een goudland.

(Psychologies tekort op het taalexamen voor de hoofdakte).

'Vooral de minder ontwikkelden onthouden zulk een geleerden term (i.c. *individualiseeren*) gaarne', schreef Prof. Kluyver eens over kandidaten voor de akte Nederl. Taal M.O.[1)]

In dit verwijt zou men een wenk kunnen zien aan het adres van examinatoren voor de hoofdakte die het zo graag hebben over *ornatieven, privatieven*, over *tautologieën, pleonasmen*, te meer als de kandidaten in al die *-ieven* en *-ieën, -asmen* en *-ismen* het verschil gaan zoeken tussen de taalkennis van de hoofdonderwijzer en die van de onderwijzer, te ernstiger als de taalexaminator uitsluitend in dat geleerdheidsvertoon het verschil gaat lèggen. Dat dat werkelik gebeurt, vermoedde ik vroeger dikwels; bij een bezoek aan de onderwijzers- en hoofdakte-examens tijdens het afgelopen jaar werd ik in mijn vermoeden gesterkt. Op het onderwijzersexamen zag ik een enkele maal de ornatieven en privatieven slechts even met een glimlach door de examinator aangeroerd als een verguld randje van de denominatieven, als iets dat men 'niet beslist hoeft te weten'; op het hoofdakte-examen behoorden al die geleerde *-ieven* zo goed als de denominatieven tot de hoofdzaak zelf, met gewichtig gezicht ondervraagd, met ernstig gelaat beantwoord. Ook de spraakkunstige figuren werden daar geregeld afgedraaid met dezelfde plichtmatigheid waarmee de taalgeleerde indertijd die dingen als het meest belangwekkende verschijnsel in *Noord en Zuid*, behandelde, met dezelfde eerbied waarmee indertijd Koenen die mooie figuren voor ons kwekelingen nog eens in zijn tijdschrift nadraaide.

Of in de verhoging van die plichtmatigheid en eerbiedigheid de vooruitgang van ons onderwijs gelegen is?

Die zou nog in iets anders kunnen bestaan, o.a. daarin dat de taalstudie van de hoofdonderwijzer overeenkomstig de nieuwe tijd wat meer psychologies was dan die van de onder-

1) *Taal en Letteren* VII. 147.

wijzer; en ook daarin dat de tegenwoordige taalexaminator z'n onderzoek wat meer psychologies inrichtte.

Hiermee is niet bedoeld dat de hoofdonderwijzer zolang ie geen onderwijzersopleider is, zich moet verdiepen in Van Ginneken's *Principes*, ìn Paul's *Prinzipien* of Wundt's *Die Sprache*. Neen, hij beginne niet met het meest algemene, maar met feiten en dingen. Guido Gezelle zocht en bekeek volkswoorden en volksspreuken als kostbare stenen, en al maakte ie nu en dan een flater, ten slotte verwierf ie de lof, dat 'bij die dilettant menig vakman kan leren wat taal is'[1]. Zo moest menig psycholoog van beroep bij een hoofdonderwijzer kunnen leren wat psychologie was en menig taalkundige wat taalpsychologie was. Wie taal, de meest sprekende uiting van de menselike ziel, goed waarneemt, is vanzelf zielkundig, en wie daarbij het oude grammatika-systeem in hoofdzaak volgt, krijgt vanzelf een goede taal-zielkunde. Men spreekt wel van 'een heel nieuw systeem'. Zo spreekt men ook van 'Nieuw Leven' en 'Nieuwe Mensheid'. Wie meer behoefte heeft aan wetenschappelik denken dan aan idealisties voelen, die bedenke, dat het nieuwe, voor zover het blijvend is, niet altijd de hoofdzaak in het oude vervangt; daarvoor is de erfelikheid, hoezeer dan ook op verschillende punten met sukses bestreden, nog altijd een te machtige faktor. Als ik onbescheiden wilde zijn, zou ik iemand kunnen noemen, die op taalpsychologies terrein naam maakte, al jaren vóór ie Van Ginneken's, Paul's en Wundt's hoofdwerken meer dan bij name kende, alleen door in het overgeleverde systeem[2] nieuwe feiten thuis te brengen, zelf gezocht en verzameld, met ijver gegrepen uit het volle mensenleven.

Zoals de nijveren zoeken in een pas ontdekt goudland.

Wat een vreugd moet dat geven als aan elke grijpende vinger een stukje kostbaarheid beantwoordt! als elke pientere kijk met de schittering van een korrel wordt beloond!

1) C.G.N. De Vooys in *De N. Taalgids* I, 390 over *Loquela*.
2) Hier zijn twee aanvullingen nodig. Een massa nieuwe feiten zijn alleen in 't oude systeem thuis te brengen voor wie er op let dat er overgangen tussen de kategorieën zijn en dat in de werkelikheid de kategorieën niet alleen ineen- maar zelfs dooreenlopen. En ten tweede: Veel feiten van *subjektieve* aard missen in 't oude systeem nog een passende plaats. Ik hoop dat eens aan te tonen.

Zo'n goudland is voor de kandidaat-hoofdonderwijzer de Nederlandse omgangstaal, want ‘juist in het gesprek is de taal het natuurlijkst’[1]. ‘En het levendigst,’ kunnen we er bijvoegen, ‘en dus voor de psycholoog het dankbaarste onderwerp.’

Zo'n goudland is ook de kiemende, groeiende kindertaal, het Eldorado waar de onderwijzer minstens twee jaar moet gehuisd hebben, voor ie mag optrekken naar het hoofdakte-examen.

Zo'n goudland is ook voor meester èn leerling, de groeiende ziel van de onderwijzer zelf als ie op de kurzus voor de hoofdakte op de gedachten van de leraar reageert met vragen en antwoorden, met opstel en gesprek.

Zo'n goudland is bovenal de ziel van de kandidaat op onderwijzers- en hoofdakte-examen, als z'n gemoed gejaagd wordt in de engten van benauwenis en vrees, als z'n hart gaat kloppen onder de haastige prikkel van getergde zenuwen, als z'n verstand uit de alledaagse sfeer van eigen gang en eigen ontleding getrokken wordt in de ongewone gangen van andermans geest, de geest en denkwijze van de examinator. Dat eigenwijze trekken en toch onvermijdelike volgen van de baas, dat gedweeë volgen en toch weer eigenwijze trekken van de knecht, ieder in z'n eigen richting en in andermans richting en dat alles heel binnen in de ziel (uiterlik moeten verstand van kandidaat en examinator op elkaar sluiten als een deksel op de bus), dat afwisselend uiterlik kontakt en innerlik konflikt, uiterlik konflikt en innerlik kontakt, dat alles maakt een taalexamen psychologies nog belangwekkender dan de psychologiese taalkunde zelf. Wat een schittering zit er in de bodem van zo'n examen voor wie met psychologiese zin als toeschouwer nadert! Maar wat een rijkdom moet daar niet te delven zijn voor wie dag in dag uit als examinator in die bodem mag werken, ja bij dat delven zelf de stof mag zoeken waarmee ie zich als examinator met dubbele kroon mag kronen, één kroon voor z'n taalpsychologiese deskundigheid, één kroon, de bovenste, voor z'n psychologiese menskundigheid.

Ik heb er niets van gemerkt!

Glans noch schittering werd m'n oog gewaar, 'k Zag niets dan een kroegtafeltje met drie kromme stoelen en op elke stoel een arme man.

1) Jac. Van Ginneken: *Het Gesprek* in *De N. Taalgids* III, 95.

De bewoners van het goudland hebben geen flauw vermoeden van de schatten die op de spade van hun vorsersoog te wachten liggen. Doodarm van de geboorte af, doodarm tot op heden toe, zitten ze te staren op de stoelen, als kinderen van hun tijd wachtende, tot de een of andere goede ziel hun de schatten in de schoot zal werpen. Dat is hun zielkunde, hun zieligheid.

Een en ander zou te verhelpen zijn. Men late alle uiterlike vergroting van de onderwijzers-taalkennis achterwege; men eise van de hoofdonderwijzer, als het bekende spraakkunstige feiten geldt, niet een dubbel aantal gememoriseerde gevallen of een dubbel aantal vreemde termen, maar de meer grondige behandeling van een enkel geval. Op het laatste hoofdakte examen noteerde ik deze samenspraak:

Examinator (die op het woord *rippetiesje* (voor: *repetitie*) in het leesboek wees): *Hoe noemt u dit geval*?

Kandidaat (die eerst door de Examinator op de gevraagde naam moest geholpen worden): *Volksetymologie*.

Examinator: *Goed! Noem nu zelf eens een hele ris voorbeelden*.

Kandidaat: *Joechie*. Examinator: *Nog meer*! Kandidaat (zoekt). Examinator: Kunt u *bestekamer* verklaren? Kand. (zoekt). Examinator: *Geef u dan maar andere voorbeelden*. Kand. (zoekt). Examinator (verwonderd): *En er zijn er zoveel! En er komen er elke dag zoveel bij! Hier kun je juist zien dat de taal iets levends is*.

Met deze vermaning werd het examen geëindigd. Als de Kandidaat daarna aan het verzamelen van meer voorbeelden is gegaan, dan is het de vraag, of ie in dat ‘levende’ van de taal zo'n erg zal krijgen. Is een duin, dat door de aanwaaiende zandkorrels steeds hoger en breder wordt, daarom iets levends? Als de hoop volksetymologiese voorbeelden toch maar steeds groter wordt, dan zou ik het ten slotte in plaats van in de breedte en de hoogte in de diepte gaan zoeken, niet in het lichaam van de kwestie, maar in de ziel, niet in een dik-woordenboekachtige, maar in een psychologiese behandeling[1)], waarbij alle phasen van de menschelike taal van zinloze klank tot geestrijke volzin, blootkomen. Juist het woord

1) Zoals die o.a. door De Vooys gegeven is in *De N. Taalgids* II.

rippetiesje is daarvoor een geschikte aanleiding. Waarom spreekt men hier van ‘volksetymologie’? Tegenover *suikerij* (voor *cichorei*) begrijp ik die term. Al heeft 't volk daarbij niet aan de *substantie* suiker *gedacht* (bij *oanderien* - voor *lodderijn* - dacht het wèl aan *oan*, in *wenteleventjes* - voor *wentelteefjes* - had de vernuftige kellner zelfs een hele zin in de geest), het volk spreekt toch alsòf het wèl aan de substantie suiker dacht; want het hele woord *suiker* wordt àls woord en omdàt het een bekend woord is, geciteerd. Maar waar is zo'n phoneties genaast woord in *rippetiesje* te vinden? Is misschien de overgang van -*titie* tot *tiesje* te danken aan de vertrouwdheid met de verkleiningsuitgang -*je* zoals die voorkomt in *Miesje* en *Wiesje*. Dan is er ten minste nog iets dat aan een woordontlening doet denken. Maar de overgang van *rep*- tot *rip*-heeft waarschijnlik niets met het woord *rib* (gesproken als *rip*) te maken, zelfs niet louter foneties, zomin als *sikkretaris* (de frekwente uitspraak van *sekretaris*) iets te maken heeft met de naam van een geitebaard. Het betreft hier waarschijnlik alleen de gang van de *e* naar een belendende medeklinker, waardoor die *e*, na een organies proces, tot ĭ werd. Is dat ook ‘volksetymologie’, of eenvoudig een ‘spraakkunstige figuur’? Mogen volksmanieren die de betekenis van een woord totaal niet raken, nog ènige aanspraak op de naam volk*setymologie* maken, als de manieren zelfs niet meer het uiterlike woord maar alleen een enkele klank van dat woord betreffen? 't Is waar dat de Vooys ook een loutere klankkwestie als *koerant→krant* in z'n artikel over ‘Volksetymologie’ bespreekt, maar dan ook alleen om aan te tonen dat die term niet meer kan deugen zodra men het verschijnsel *chichorei→suikerij* onderbrengt in het geheel van de verschijnselen die men zou kunnen noemen: taalverandering door invloed van ontaalkundigheid, een invloed die òf wel zich over het algemeen taalgebruik uitstrekt en dan blijvend is (als een veldwinnende Demokratie) òf tot 't individu en tot een kleine kring beperkt blijft en dan spoedig sterft (als een teringachtig Pauperdom in afgelegen steegjes).

Van taalkennis die ziel- en mensekennis wordt, kan men - nòg algemener - komen tot kennis omtrent de aard van de hele natuur. Een examinator op het hoofdakte-examen putte zich uit in de onderscheiding van *tautologieën, pleonasmen* en *stapelvormen*. Ik moet bekennen dat ik evenzeer als de kandidaat voor dat onderzoek zou bezweken zijn: 't Betrof hier

een deel van het vak, dat ik nooit opzettelik beoefend heb. Ik geef toe dat het onder specialisten in dezen een voordeel kan zijn, bij afspraak de grenzen scherp te trekken, in werkelikheid blijven de grenzen vlottend. Dit in te zien acht ik voor het taalbegrip van de leek van meer belang dan de specialistiese kennis van willekeurig getrokken grenzen; en van het allermeeste belang acht ik het inzicht, dat het hier in alle drie de gevallen één verschijnsel geldt, dat heel de Natuur kenmerkt: een soort kwistigheid, berrekkelike doelloosheid, of hoe men die onoekonomiese trek noemen wil.

Ook in allerlei andere kwesties is het het begrip van de algemeenheid dat tegelijk taalpsychologies begrip zal zijn. Zo zijn op het hoofdakte-examen naast spraakkunstige figuren de z.g.n. stijlfiguren een zeer geliefd onderwerp. Ik hoorde op een examen de *synecdoche* bespreken. Maar toen vlak daarop de examinator de definitie van de *bezittelike voornaamw.* eens ter dege onder handen nam, zag ie niet in, daarbij de voornaamste helft van de synecdoche-gevallen te bestrijken, en nog wel de meest geleerde helft. Hij wilde nl. dat de kandidaat uit de goede definitie van de ‘bezittelike voornaamwoorden’ zou konkluderen, dat ‘die term niet juist was’. Maar elke *gangbare* term kan juist door die gangbaarheid de *juiste* term genoemd worden, zoals elke gangbare naam, bv. *rijwiel*, de juiste naam is. Iets anders is of elke naam de meest typerende naam is; een andere vraag is weer, of elke naam of term de meest volkomen naam of term is. Die laatste vraag moeten wij stellen. Want de examinator bracht naar voren, dat de ‘bezittelike’ voornaamwoorden nog heel wat meer dan een ‘bezit’ kunnen gelden. Maar in dergelike onvolkomenheid zit juist het karakter van *termen*, in tegenstelling tot *definities* of *omschrijvingen*; in diezelfde onvolkomenheid schuilt ook het karakter van elke *naam*: term en naam ontspruiten uit hetzelfde onvermogen van de menschelike geest, om met één woord alles te zeggen wat ie van een ding (bv. '*n rijwiel*) of een begrip (bv. de inhoud van *een bezittel. voornw.*) weet. De namen *rijwiel, witkiel, stopverf*, ze betreffen allemaal in hoofdzaak één biezonderheid van het ding en wel de meest opvallende of meest belangwekkende. Aan de woorden *mijn, dijn* e.d. is één van de biezonderheden, dat ze zo dikwels iemands bezitting gelden; en omdat tot nog toe de meeste mensen hebzuchtig waren, werd die *bezit*-biezonderheid als het meest eigenaardige opgevat

en zo werd voor die woorden de naam ‘*bezittelike* voornw.’ de gangbare term. Mochten in de Nieuwe Maatschappij ‘alle Menschen Brüder werden’, dan eerst zal die term iets raadselachtigs worden, in elk geval weinig typerend en alleen in zòver ‘minder juist’. Nu is dat nog niet 't geval. 't Is een duidelike synecdoche en een zeer sprekende. En een zeer leerzame. We zien dat in de synecdoche wetenschappelike terminologie en alledaagse naamgeving, de toga en de werkkiel. Brüder werden, we zien in de synecdoche hoe alle *sprekende* mensen ten slotte *mensen* zijn.

Naast deze nieuwe beschouwing van oude onderwerpen, prijze de examinator op de hoofdakte kennis van onderwerpen, die op 't onderwijzersexamen geheel onbekend bleven: psychologiese kennis van kindertaal. De lezing van Van Ginneken's schoolboeken, van Rombouts' *Psychologie van de Kleutertaal*, zal de student voor de hoofdakte een aangename verpozing zijn, iets als een botaniese wandeling door streken waar hij met de wegen bekend is.

Ik geef toe dat door een en ander de taalstudie, zich dermate wijzigt, dat het resultaat op het examen niet meer met een normaalstaf is te meten. Maar waarom zou de kandidaat niet een lijstje overleggen van onderwerpen (desnoods geeft ie maar één onderwerp aan) die hem biezonder geïnteresseerd hebben, zo goed als ie op het letterkundig examen een lijstje van gelezen romans of gedichten toont? Bij die gewijzigde examenmethode zal spoedig blijken, dat voor het goede taalbegrip in de onderwijzerswereld één hoofdstuk uit de *Kleuterroman* of één artikel uit *De N. Taalgids*, goed bestudeerd (vooral onder goede leiding), meer waarde heeft dan heel het oude repertoire.

En wat de psychologiese verdiensten van de examinator als zodanig betreft, in dat opzicht zouden de gulden kwaliteiten het duidelikst uit een beredeneerd examenverslag kunnen blijken.

Een kandidaat-hoofdonderwijzer had tijdens het examen iets gelezen van ‘men roept om meer licht’. De examinator wees op de figuurlike betekenis van deze uitdrukking en eiste nu van de kandidaat, ook zelf een geval te bedenken waarin zo gesproken wordt. ‘Geef bv. eens,’ zei ie letterlik, ‘een konkreet geval uit onze parlementaire geschiedenis, waar men roept om meer licht.’ De kandidaat zocht lang en vergeefs. De examinator meende nu de zoekende te kunnen helpen door te spreken van ‘'n interpellatie’. De kandidaat zo min als ik wist,

welke interpellatie de examinator bedoelde. Toen kwam de volgende vraag: ‘Op welk gebied nòg roept men om meer licht? op meer maatschappelijk gebied.’ De Kandidaat zocht vergeefs. ‘In meer geestelike zin,’ lichtte de Examinator nader toe. De Kand. zocht vergeefs. De Examinator antwoordde nu zelf maar: ‘Op godsdienstig gebied.’

Het is voor mij niet twijfelachtig dat het psychologies tekort van de examinator schuld was, dat de kandidaat slecht antwoordde; niet de kandidaat had een laag cijfer verdiend, maar de examinator. Deze had geen flauw begrip van de wijze waarop iemands voorstellingen uit de herinnering opdoemen en scherper vorm aannemen, zo scherp dat ze ten slotte in woorden worden geuit. Wat de examinator deed, diende juist, om die vormen, àls ze boven de horizon van de geest waren uitgerezen, weer te laten vervagen, terug te dringen en opnieuw te laten ondergaan in de vergetelheid. Hij vroeg om een konkreet parlementair geval waarin om meer licht werd geroepen. Welnu, ik als toehoorder dacht aan de behoefte van het volk, zoals zich dat o.a. in sommige Kamerdebatten uit, om meer publiciteit van de buitenlandse aangelegenheden. Een ander zou misschien gedacht hebben aan een recente interpellatie aangaande het optreden van de veldwachter in het dorp Driehuizen. Weer een ander zou aan dit, weer een ander aan dat hebben gedacht: dat hangt van iemands persoonlijkheid af, van de som van z'n levenservaringen, ook van de enkele recente ervaringen: de kwestie is hier individueel. Een zeer algemeen begrip kan door dozijnen biezondere begrippen gekonkretiseerd worden; een algemeen begrip (o.a. ‘meer licht’) gedraagt zich, bij de vraag ‘geef een konkreet geval’, tegenover de ziel van verschillende individuen als de kleurstof in een kameleonhuid tegenover verschillend licht: nù zò'n kleur, dàn zò'n kleur, en toch hetzèlfde kameleon. Hetzelfde algemeen uitgangspunt ‘meer licht’ loopt in verschillende mensen op een heel verschillende gedachtengang uit. Van dit individueel verschil had de examinator niet het minste begrip. De meeste examinatoren hebben het niet. De meeste menen, dat wat zìj ‘tussen de regels lezen’ over ‘parlement, maatschappij of godsdienst’, ook door de kandidaat moet worden bijgedacht en dat alleen zulk een roerende eensgezindheid het bewijs is, dat de kandidaat overeenkomstig de eis van de wet, ‘het gelezene heeft verstaan’. De kandidaat ‘helpen’ is hier meestal de kandidaat vermoorden.

Veronderstel eens, dat deze net als ik (toehoorder), bij de algemene uitdrukking ‘meer licht!’ gedacht had aan een wetsontwerp waarmee Minister Karnebeek de behoefte van het volk aan meer openbaarheid bij Buitenlandsche Zaken, van plan was vóór te zijn; maar stèrk gedacht had de kandidaat dan toch nog niet, want hij zweeg nog; maar misschien was het besef van het konkrete geval toch al boven de horizon aan 't uitrijzen; misschien nog een ogenblikje ... en de middaghoogte van 't besef was bereikt geweest en de kandidaat had met een zucht van bevrijding het gevraagde antwoord in heldere woorden geslaakt. Maar net vóór dat heugelik moment, komt de examinator, die aan veldwachter Driehuizen denkt, met het begrip ‘interpellatie’ aandragen. Daarvan schrikt natuurlik het wordende begrip in de kandidaat; dit trekt zich terug, duikt weer achter de horizon en de kandidaat zwijgt voor altijd in zeven talen.

Precies het omgekeerde van dit geval ervoer ik in hetzelfde examen, toen nl. de kandidaat door de aanbieding van meer biezondere begrippen niet vermoord maar geholpen zou zijn geweest. Want daar was ie voor precies de tegengestelde taak gezet nl. niet: een gegeven algemeen begrip met een biezonder geval te konkretiseren, maar: zelf een algemene waarheid (uit biezondere gevallen) te konkluderen.

‘Welke verleden deelwoorden’, vroeg de Examinator, ‘kunnen niet als adjektieven gebruikt wurden’? De Kandidaat zocht vergeefs. (Ik moet nederig bekennen, dat ik, die tien jaar lang dit geval heb onderwezen, het mij op 't ogenblik, na zeven jaren het geval niet meer bedacht te hebben, niet kon herinneren). De Examinator vroeg nu: ‘Heeft u weleens gehoord van aktieven?’ Kandidaat: ‘Werkwoorden, die een werking betekenen’. Examinator: ‘Welke volt. deelw. kunnen nu niet gebruikt worden als adjektieven?’ Kandidaat: ‘die een werking betekenen’.

Wie was nu hier het domst? De Kandidaat, die meende, hier met z'n kennis van geleerde *-ieren* klaar te zijn, of de Examinator die de schijn wekte alsof de gelukkige vertaling van een uitheems woord een waarborg is dat de vertaler nu ook het begrip, in dat woord vervat, met oordeel zal gebruiken, als een letterslot op een geldkist. Aan een dorstige die graag een tros druiven had gekocht, vroeg z'n kameraad: ‘Weet je wat in het Frans een gulden is?’ ‘Jawel’ zei de ander ver-

rukt, ‘un florin! Maar daarom hèb ik 'm nog niet!’ liet ie er met schrik op volgen.

Omdat ook de Kandidaat 'm nog niet had, vroeg nu de Examinator: ‘Wèlke aktieven?’ De Kandidaat zoekt vergeefs. De Examinator: ‘Geef een voorbeeld’. De Kandidaat zoekt. De Examinator: ‘*een gegeten appel*’. Wàt voor werking moet dus het verleden deelw. uitdrukken! Kandidaat zoekt. Examinator: ‘Kan ik zeggen: *een geblafte hond*?’ Kand.: ‘Neen’. Exam.: ‘Waar zit 'm dat in?’ Kandidaat zoekt. Exam.: We zullen dat dan maar laten liggen.

Dit geval is, bij een goede kritiek, drieledig. De eerste vraag is hier: Moet de Kandidaat de gevraagde algemene waarheid hier zelf, voor het eerst van z'n leven, konkluderen? Of moet ie zich die konklusie uit vroegere overwegingen herinneren? of eenvoudig uit z'n leerboek opdreunen? In 't laatste geval zijn heel geen biezondere feiten nodig; in 't eerste geval heel veel. En die moeten 'm dan *gegeven* worden: een konklusie leidt men af uit ‘gegevens’. Op dit fundamenteel psychologiese punt kom ik elders apart terug. Hier dient opgemerkt te worden dat ook in 't tweede geval nl. als de kandidaat zich de gevraagde algemene waarheid slechts hoeft te herinneren uit vroegere overwegingen op de les, een matig *aantal gegeven* biezonderheden als hulp zeer dienstig zijn. Want een algemene waarheid herinnert men zich zonder hulp niet zo licht als een biezonder geval, dat zich als meer *konkreet* geval duideliker als een wezen met handen en voeten aan ons opdringt.

Waar taalexaminatoren voor de hoofdakte dergelike dageliks voor de hand liggende feiten onbedacht en onbestudeerd laten, daar verwondert het ons niet, dat ze ten slotte op psychologies gebied onvakkundiger blijven dan de fabrikant op chemies, de boer op landbouwgebied, dat ze ten slotte worden als paupers in een welvarende streek, als armen in een goudland.

PH. J. SIMONS.

Boekbeoordelingen.

Afrikaanse Spreekwoorde, die betekenis verklaar en van Engelse ekwiwalente voorsien denr A.M.M. de Villiers. M.B.S. Kritziuger M.A. en E.J. Pienaar B.A. 150 blz.; prijs 4 shillings. J.L. van Schaik, Bepk. Pretoria, 1922.

Deze volgens een Afrikaans beoordelaar prijzenswaardig volledige verzameling van spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen is vanwege z'n inhoud belangwekkend om door te bladeren. Niet dat er in de toelichtingen of Engelse vertalingen veel oorspronkelik werk is opgesloten of veel nieuws te leren valt, al zijn die natuurlik nodig door de praktiese bedoeling en opzet; maar men kan er allerlei uit aflezen omtrent Afrikaanse volksgewoonten, geestigheid, wijze van uitdrukking en al die dingen, waarvoor een spreekwoorden-verzameling gemeenlik een belangrijke bron is.

Het treft al gauw hoe de meerderheid der spreekwoorden uit het Nederlands is overgeërfd en hoe betrekkelik weinig in aantal de oorspronkelike scheppingen zijn. Deze laatste getuigen in doorsnee niet van al te grote geestigheid, meer van een zekere ingetogenheid, zowel in levenswijs als in manier van uitdrukken. De Nederlandse gezegden zijn dikwels niet intakt gebleven of misverstaan, door volksetymologie gewijzigd en daardoor verwaterd. Zo ontstond uit het Nederlandse *'eigen roem stinkt': 'eie lof stink'*, en door de overeenkomst in uitspraak begunstigd: '*uie-lof stink*'. Men zou nu wel kunnen denken dat er een soort komies effekt wordt bereikt door het vervangen van de eigenschap zelf door een meer suggestief beeld, maar het aannemen van zo'n bedoeling kost enige moeite. '*Hy is met die tong-riem gesny*' is eigenlik helemaal duister. '*Kinders is 'n seën van die Here, maar hulle hou die mot uit die klere*' is geen onaardige op-de-klank-af gemaakte variatie, zonder echter al te scherp omlijnde bedoeling. Kenmerkend zijn vaak ook de toevoegsels, die eenvoudige lieden, ook in Nederland, verklarenderwijs plegen aan te hechten. Wanneer men een bekend Nederlands spreekwoord in Afrikaans ziet

uitgebreid tot '*Stille waters diepe grond, onder draai die duiwel rond*', dan is dit niet zonder waarde voor de kennis van 't Afrikaanse volkskarakter. Want de parallel die bij ons bestaat tussen dit spreekwoord en dat andere, van '*Spreken is zilver, maar zwijgen is goud*' is in Z.A. blijkbaar losgelaten. Het zwijgen der stille waters is geen deugd meer, maar eerder een teken van onbetrouwbaarheid. Sommige toevoegsels hebben geen of weinig zin, bv. *'Elke hond kry sy dag en 'n brakkie twee'. 'Die beste touleier sit op die voorbok'* past beter in 't leven hier dan 't beeld van de Hollandse stuurlui. Eveneens de ± 20 wendingen voor 'dronken zijn' door wijn, hoewel 't verschijnsel bij ons evenmin onbekend is. Drasties, maar eigenlik niets zeggend, is de uitdrukking: '*Dis jammer dat zo'n poot moet vrot*', gezegd van iemand die heel mooi schrijft. Van deze soort komen er verscheidene in 't boekje voor; 't ware m.i. beter geweest ze achterwege te laten. Genieten doen we natuurlik ook, b.v. van '*Plesier is nes 'n jong komkommer, as jy hom pluk verlep hy sommer*', door President Reitz aan Z.A. geschonken, en van '*Hy het nie al sy varkies in die hok nie*' gebezigd van iemand die ietwat maalt.

De verzamelaars uiten niet de pretentie van een wetenschappelik werk te hebben geleverd; integendeel zeggen ze in hun voorwoord dat 'dit die weg baan vir die groot etimologiese Spreekwoordeboek, wat glo in voorbereiding is'. We hopen dus als dit grote werk verschijnt nogmaals gelegenheid te hebben uitvoeriger stil te staan bij dit gewichtig onderwerp. Vooral ook de zinsbouw op dit gebied verdient de aandacht; voor een Nederlander klinkt het allergrappigst als hij hoort dat men hier zegt '*Hij staan op sy neus en kijk*' voor: hij is teleurgesteld.

Als kort en prakties naslaboekje zal de verzameling zeer zeker z'n nut bewijzen, en ook in Nederland zou het in handen van taalonderwijzers niet misplaatst blijken te zijn.

S t e l l e n b o s c h .

A.C. BOUMAN.

A. de Froe, De klanken van het Nederlandsch. Tweede druk, herzien en uitgebreid met medewerking van Elizabeth Jongejan. P. Noordhoff, Groningen, 1922. Prijs f 1.50.

De eerste druk van dit boekje is uitvoerig besproken door Dr. Kruisinga, *N.T.* VIII, 53 vlgg. Op ondergeschikte ver-

anderingen na, keren de 5 hoofdstukken, waaruit de eerste uitgave bestond, in de eerste 5 hoofdstukken van deze herdruk terug. Soms betreffen die veranderingen de eigenaardige doceertoon, die de eerste druk kenmerkte. Maar in het algemeen horen we ook nu nog de onderwijzer, die met zijn beproefde en tot aandacht dwingende leerwijze de scholieren stap voor stap verder in de stof brengt. De onderwijzer ook, die de jonge geesten niet rijp acht voor de strijd van verschillende meningen, maar ze rustige zekerheid en 'houvast' geeft. Slechts zelden (p. 71 bij de bespreking van de tweeklank in *huis*, p. 74 laatste alinea, toevoegsel van de 2e druk), komt de twijfel binnen.

Men kan hiervan de heer De Froe geen verwijt maken; in het voorbericht karakteriseert hij zelf het boek en beperkt daarmee de eisen die men eraan stellen kan: 'Wie dit werkje heeft bestudeerd, kan tot de studie van w e t e n s c h a p p e l i j k e werken overgaan ...' (spatiëring van mij). Ik denk mij liever het boekje a l l e e n in handen van mensen, voor wie de schrijver het ó ó k bestemt. Van mensen, die aan wetenschappelike werken niet toekomen, omdat ze naast hun taaistudie zo veel andere dingen hebben om zich mee te bemoeien, en omdat de allures van wetenschappelike werken hun vreemd zijn. A.s. onderwijzers b.v. kunnen met dit boek zich losmaken van de letter en de werkelikheid van de klank leren beseffen Het gebruik maken van phoneties schrift voor het weergeven van de moedertaal (wat Roorda niet doet) kan hiertoe meehelpen. - Wie echter tot dieper taaistudie komt, moest dunkt mij maar ineens door de zure appel heenbijten en aan 'wetenschappelike werken' beginnen.

De beide laatste hoofdstukken (VI en VII) zijn nieuw en geheel van de hand van Mej. Jongejan. Alsof Mej. J. gevoeld had, dat door het voortdurende 'isoleren' van de voorafgaande hoofdstukken de levende praktijk van de klanken in samenhangende rede wat te veel was teruggedrongen, is Hfdst. VI geheel gewijd aan 'overgangsklanken', en krijgen 'assimilatieverschijnselen' een tamelik uitvoerige behandeling in Hfdst. VII. Er komt in dit laatste hoofdstuk, getiteld 'verandering van spraakklanken', wel een en ander voor, dat overbodig kan toeschijnen aan wie als ik het boekje in de eerste plaats bestemd acht voor lezers, die aan werkelik historiese taalstudie niet doen. Intussen is het te waarderen, dat Mej. Jongejan getracht heeft een gebrek van de eerste druk te verhelpen.

Enige van de aantekeningen, die ik bij de lectuur van deze twee nieuwe hoofdstukken maakte, laat ik hier volgen:

In § 133 treedt plotseling het begrip z o o m op, dat, als ik goed zie, in de 2e druk afgeschaft was en de lezer alleen bekend kan zijn uit fig. 5 op p. 12. Zonder nadere verklaring wordt b.v. de *t* 'adem tip × zoom klapper' genoemd, terwijl het in § 43 een 'stemlooze tip × tand klapper' was. Vgl. ook § 147 met § 13. - § 141. De ware oorzaak van de gelijkluidendheid der woorden *dringt* en *drinkt* verneemt de lezer niet, nl. dat de *k* in de verbinding *kt* geen werkelike 'klapper', d.i. explosief is, maar zonder explosie gevormd wordt. - § 147 (p. 91. Er staat § 141). De uitspraak ..Jɛn.. voor *Jan.* (Ik plaats evenals De Fr. J. phoneties schrift tussen .. ..; dit is nl. 'gemakkelijker bij 't schrijven en lezen' dan de gebruikelike [ ], aldus verklaart § 10. Over de wenselikheid van deze aparte manier van doen zou nog te praten zijn). Denkt Mej. J. bij de 'dialectische uitspraak' aan het Amsterdams? Zo ja, dan geloof ik, dat hier van invloed van de *j* geen sprake is: een verschuiving van de ..α.. in palatale richting is ook zonder deze bevorderende omstandigheid algemeen. - § 143 wordt ineens 'tusschenklank' in de betekenis van 'overgangsklank' gebruikt. Dit kan misverstand wekken, temeer omdat elders t u s s e n = 'mixed'. - § 148 en 149 maakt de schrijfster een onnodig en gevaarlik gebruik van b a s i s in de zin van 'articulatie-punt'. Hieruit kan verwarring ontstaan met de gangbare betekenis van a r t i c u l a t i e - b a s i s . - § 153. Dat de 'ontronding' in *din, stik* naast *dun, stuk* 'onder invloed van de ... omringende ongeronde klanken' zou hebben plaats gehad en dus assimilatie zou kunnen heten, geloof ik niet. De labiliteit van geronde vóorvocalen is een te algemeen verschijnsel en het door Mej. J. zelf geciteerde *pit, pet* naast *put* spreekt er ook tegen met zijn labiale consanant aan het begin. Labiale consonanten bevorderen vaak vóor-ronding: allicht had hier de *p* de ronding gehandhaafd. - § 157 en 158. De phonetiese verklaring van de germ. klankverschuiving is voorshands nog een onderwerp van wetenschappelike discussie; daarom kan Boers theorie in een boek als dit niet als algemeen geaccepteerd gebruikt worden ter illustratie van een bepaald verschijnsel. - § 159. Het betoog over gron. .. Kópm .. voor .. Kópən .. (welke betekenis heeft in deze transcriptie het gebruik van de hoofdletter, dat bij ..Jɛn.. desnoods te billiken was?) is niet

helder. Het uitvallen van de ..ə.. kan men gerust een onafhankelike verandering noemen, wanneer eenmaal syncope ten gevolge van zwak accent als zodanig geldt. De gedeeltelike assimilatie van ..n.. aan ..p.. is weer een verandering op zich zelf, die na het uitvallen van ..ə.. mogelik is geworden. - Een - trouwens uit het verband te corrigeren - drukfout is op p 96, regel 6, blijven staan: i.p.v ..ø.. lees ..ó...

C.B. VAN HAERINGEN.

Nieuwe Pantheon-uitgaven. Bloemlezing uit de werken van Mr. Rhijnvis Feith door Dr. H.G. ten Bruggeneate. De Puntdichten van Staring door Th. J. Bosman (Zutphen, W.J. Thieme en Cie. 1922).

De bekende Pantheon-uitgave heeft een metamorfose ondergaan, die inderdaad een verbetering is: in plaats van het kleine formaat met smalle rand kwam een breed en royaal octavo, dat aangenaam aandoet. Daarin verscheen reeds een derde druk van Hooft's *Geraerdt van Velsen*, met een sobere, maar voldoende taalkundige toelichting van Stoett, voor deze druk met zorg herzien. Een desideratum blijft een inleiding, die vooral bij een tekst als deze moeilik gemist kan worden.

Een nieuw deeltje is gewijd aan de patriarch van Boswijk. Ten Bruggencate, de schrijver van een degelik en veelzijdig proefschrift over Feith, was de aangewezen man om een keuze uit het werk samen te stellen en in te leiden. Zijn leerzame *Inleiding*, samengevat in 25 blz., geeft dan ook blijken dat hij het onderwerp beheerst. Tegenover de stelling van Prinsen: ‘In Feith's romans is niets echt - 't Is alles literatuur, alles mode’ stelt hij zijn opvatting: het werk van Feith, als geheel gezien, is een noodwendig uitvloeisel van een alles beheersend godsdienstig gevoel. Hoe Feith, geheel in de geest van die periode, de godsdienst voelt en begrijpt, enerzijds sentimenteel, anderzijds als ‘verlichtings’-man, wordt in een drietal hoofdstukjes: *Godsdienst en liefde, Deugd, Godsdienst en verlichting* even beknopt als helder uiteengezet. Een schets van zijn *Kunstleer*, in enkele hoofdlijnen, voltooit de inleiding.

Aan het slot leest men vrij onverwacht dat onder de uitgekozen stukken - te samen 75 blz. - ‘alleen datgene is opgenomen, wat het later kunstgevoel het meest nadert; deze bloem-

lezing is dus niet een uitgelezen groep karakteristieke stukken.' Deed de inleiding juist het laatste niet verwachten? Misschien heeft een opdracht van de uitgever, die met de 'bloemlezing' van Kloos wilde konkurreren, de samensteller deze gedragslijn doen kiezen. Ons inziens was daarnaast juist plaats voor een deskundige keuze, die de figuur van Feith van verschillende zijden belichtte. Vandaar dat juist na de mooie inleiding de 'bloemlezing' ons enigszins teleurstelde. Aan de teksten werd de door Feith niet meer beleefde uitgave der 'Werken' van 1824 ten grondslag gelegd. Was het niet veiliger geweest, de authentieke uitgaven te raadplegen? Taalkundige toelichting bleef, op een enkel woord na, achterwege. Toch heeft de taal van Feith eigenaardigheden, die voor minder ervaren lezers verklaring behoeven; waarop tenminste de aandacht gevestigd kon worden, b.v. rimpels en *pramen*, het graf *troetelen*, het beekje *morde*, mijn *vlotte* ziel, *tuimelen* e.d.

Van Bosman's kommentaar bij Staring's *Puntdichten* is niet veel goeds te zeggen. Hoe deze dichter taalkundig en zakelik verklaard kan worden, heeft Van den Bosch getoond. Bij dit voortreffelike voorbeeld is Bosman te ver achtergebleven: in tegenstelling met Staring zegt hij telkens weinig met veel woorden en verzuimt daarbij soms het nodigste. Tegen rangschikking naar de inhoud, is geen bezwaar, mits men nieb - gelijk Bosman - verzwijgt wanneer het puntdicht, dat immers vaak aktueel is, ontstond. De aanwijzing van die aktualiteit is de taak van de kommentator, die daartoe de tijd goed dient te kennen. Aan welk soort poëten denkt Staring bij het 'boertig Heldendicht'? (blz. 13). Hoe stond hij tegenover dat 'boertige'? Waren er zoveel Nederlandse dichters ten tijde van Staring, die hun werk in 't Frans, Engels en Duits vertaald zagen? (blz. 21)[1)]. Waar blijkt dat de 19de eeuw zich prees als de gouden eeuw? (blz. 22). Hoe stond Staring tegenover Bilderdijk? (blz. 30-31)[2)]. Wie deze en dergelijke vragen niet stelt en be-

1) Denk aan de *Batavian Anthology* van John Bowring; en de Franse vertalingen door Clavareau e.d.

2) Het gedichtje bovenaan blz. 31, dat juist bij uitstek toelichting noodig heeft blijft onverklaard! Op blz. 30 verzuimt de schr. te vermelden dat het ingelaste puntdicht tegen Bilderdijk te vinden is bij Lulofs (blz. 294), mèt verscbeiden andere van die soort, die hier op hun plaats geweest zouden zijn.

antwoordt, geeft geen eigenlike achtergrond aan de puntdichten.

Sommige gedichten als *Vertaalde gnome, Het lange Puntdicht, Op Orgon* vindt men al korter en beter bij Van den Bosch verklaard[1]. In de toelichting bij *Het Hoen* in de Zwolse Herdrukken had Bosman kunnen lezen wat de 'Anthologie' voor een verzameling is. Behalve de uitwerking van Staring's eigen beknopte toelichting gaf de uitgever ook enkele eigen aanvullingen, maar wettigden deze een afzonderlike uitgave? Wellicht had een dergelijk boekje meer reden van bestaan gehad, als alle onuitgegeven puntdichten of andere inedita er aan toegevoegd waren.

C.D.V.

Karel Broeckaert: Borgers in den Estaminé, met inleiding en aantekeningen van Dr. A. Jacob. Spectatoriale Geschriften I (Antwerpen - 'De Sikkel' en C.A. Mees te Santpoort - 1922). Prijs: 16 fr.

In zijn gevangeniscel bewerkte de veelbelovende jonge geleerde met grote toewijding dit merkwaardige boek. Karel Broeckaert, die in Vlaanderen bekend bleef als de schrijver van het idylliese Gentse volksverhaal *Jellen en Mietje* (1814-'15) - een Vlaams pendant van Cobus en Agnietje - zal voor de meeste Noord-Nederlanders wel een onbekende zijn. Maar ook in het Zuiden geraakte zijn spectatoriaal werk, de Sysse-Panne (d.i. sauskom) onder het Directoire te Gent verschenen (1795-1798) in vergetelheid. Dr. Jacob ontdekte de kultuurhistoriese en litteraire waarde van deze Gentse Van Effen en vond daarin aanleiding tot het samenstellen van een twee-delige bloemlezing[2].

Een *Voorrede* en een brede, wel-doordachte *Inleiding* geven de onmisbare achtergrond waartegen dit werk moet afsteken; eerst de algemeen-Europese achtergrond: de strijd die de eenzijdige Verlichting van het Directoire ontketent tegen het Clericalisme; dan de afspiegeling daarvan in Vlaanderen, waar dit clericalisme sedert 1648 oppermachtig was, en waar de

1) Waarom dat 'heldendicht' nu eigenlijk een *punt*-dicht is, komt bij Bosman (blz. 14) niet uit. Dat Staring 'te vrij' is, door van Phoebus raaf te spreken, blijkt een ongegrond verwijt.

2) De tweede bundel zal verschijnen onder den titel *Den Jongen Tobias*.

vrije kritiek van een Spectator, van het standpunt der Verlichting niet eer mogelik was. Zo staat Broeckaert met zijn bescheiden arbeid aan de aanvang van het Moderne Vlaanderen, waar een Voltairiaanse bourgeoisie de leidende plaats gaat innemen van de landadel, de kloosters en de clerus. Onafhankelik van Van Effen, gaat de literaire vorm van Broeckaert terug op de Engelse spectatoren en Voltaire: ‘Uit de spectatoriale essay van Steele heeft zich hier onder invloed van de Dialogues van Voltaire de spectatoriale samenspraak ontwikkeld. De Borgers - spiegel van sociaal en gedachteleven waarvan de geest der Verlichting de foelie is.’

Een kostelike figuur is vooral Gysken, mikpunt van Broeckaert's goedmoedige satyre. ‘Gysken, de kleine rentenier uit het provintiaal geatrofiëerde Vlaanderen van het vergulde Oostenrijkse regime, kerks en utilitair, gemoedelik en konviviaal, het type van de na-Munsterse Vlaming overstelpt door de nieuwe ordening: een door de direktheid der diktie uitnemende uitbeelding, gesuggereerd door de figuur van Sir Roger de Coverley, de Tory-landjonker, de spectatoriale roem van Steele en Addison.’

Het talent van deze publicist, door de uitgever met dat van Dickens vergeleken, onderscheidt zich door ras-echt realisme. Met meesterschap laat hij Gysken zijn burgermans-Gents spreken. Opmerkelijk is het, dat Bitterman, de spreektrompet van de auteur, hoofdzakelik algemeen-Nederlands spreekt. Voor de studie van de Zuid-Nederlandse taaltoestand van een eeuw geleden zijn deze teksten dan ook zeer belangwekkend.

Zowel zakelik als taalkundig valt er bij deze teksten heel wat op te helderen. De uitgever heeft zich aan deze taak niet onttrokken, al werd het onderzoek door zijn afzondering belemmerd. Een reeks *Aantekeningen* bij de afzonderlike hoofdstukjes geven vooral zakelike verklaringen; daarop volgt een *Woordelijst* - zonder verwijzing naar de bladzijden! - die vooral voor de Noord-Nederlandse lezer wel wat schraal uitgevallen is. Het uitstekend verzorgd geheel heeft een daarbij passende typografiese verzorging gekregen, dank zij de steun van de ‘Seven sinjoren’, die de volle sympathie verdienen bij hun streven om onbekende terreinen van het Vlaamse litteraire leven voor het onderzoek te ontsluiten.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (November-Desember.)

De Gids. Nov. André Jolles houdt een beschouwing over *Het Sprookje*. Hij wijst er op, dat er geen scherpe grens te trekken is tussen het eigenlike volkssprookje, dat van geslacht op geslacht mondeling overgeleverd wordt, en het literaire sprookje. ‘Wij zijn geneigd, wat wij bij het “volk” vinden, voor zeer oud, zeer primitief of zeer oorspronkelijk te houden. Wij leven echter in een beschaving, die historisch en sociaal uit verschillende lagen bestaat, en de dingen van de eene laag komen en gaan over en weer in de andere.’ De schr. gaat dan het sprookje na in de nieuwe Westerse letterkunde, van Boccaccio af.

De Nieuwe Gids. Nov. W. Kloos polemiseert met Ch. van Deventer over Busken Huet (*Nog eens Shelley in Nederland*), die, naar de mening van de eerste, Shelley niet wist te waarderen en in 't algemeen een onzuiver oordeel over poëzie had.

Des. W. Kloos geeft een weinig belangrijke beschouwing over *Breeroo's Lyriek*, waarvoor hij meer belangstelling bij de moderne lezer zou wensen. Aanleiding is een bloemlezing door Marnix Gijsen, waarvan hij de slordigheid in de tekstverzorging afkeurt. - Buitenrust Hettema kondigt een nieuwe uitgave aan van de *Rimen en Teltsjes* van de Broerren Halbertsma, die hij wetenschappelijk onvoldoende verzorgd acht.

Groot-Nederland. Nov. Jan Walch vervolgt zijn *Mediaevalia*, met een beschouwing over Maerlant's *Sinte Franciscus*, van artistiek standpunt gezien, grotendeels rijmelarij, maar waarin toch enkele mooie plaatsen aan te wijzen zijn.

Des. Frans Coenen ontleedt met spot en ironie de Kalvinistiese beschouwingen over *Moderne Romankunst* van C. Tazelaar, in een boek met deze titel. Hij verwijt de schrijver een zonderling geven en nemen in zijn waardering van moderne romans, en zijn ‘volkomen willekeurige en onredelijke onderscheiding in tendenz-romans en psychologische romans’.

De Stem. Nov. Urbain van de Voorde betoogt in *De eeuwige lyriek* dat ‘alle lyrische kunst, in wezen, ten slotte een uiting is van het algemeen- en groot-menschelijke: opwelling der zinnelijkheid, en gansch het liefdeleven; smachten der ziel naar loutering en de angst van den geest voor het groot Mysterie.’ Hij richt zich voornamelik tegen Wies Moens, die de lyriek vooral zocht in ‘een atmosfeer van innige vroomheid en zalige rust.’ - Dirk Coster bespreekt, als *Een stem uit het jonge Vlaanderen*, met grote bewondering de *Cel-brieven* van Wies Moens.

De Beiaard. Nov. Onder het opschrift *Nieuwe Litteratuur* bespreekt Bernard Verhoeven uitvoerig een lange reeks jongere dichters en dichteressen, Katholieke en niet-Katholieke, Noorden Zuid-Nederlandse, waaronder drie dramaturgen. - G. van Poppel beoordeelt de jongste Duitse vertaling van *Vondel's Lucifer* door Marie von Seydewitz, in ‘blankverzen’. De schr. verklaart waarom hij zelf, in zijn vertaalde Lucifer-fragmenten, zich aan de alexandrijn hield. Zijn eindoordeel is, dat in deze vertaling ‘heel veel goeds is, en tegenover haar voorgangers is 't een flinke schrede vooruit. Om *de* vertaling te mogen heten, daarvoor zijn er toch te veel fouten in.’

Des. Jos. van Wely kondigt met veel lof de Franse Ruusbroec-vertaling aan: *Oeuvres de Ruysbroeck l' Admirable*, door de Oosterhoutse Benedictijnen.

Stemmen des tijds. Nov. Onder de rubriek *Leestafel* vindt men een gunstige beoordeling van De Bock's Conscience-biografie, en een minder gunstige van Frans Bastiaanse's *Nederlandsche Letterkunde*, 2de deel: ‘nieuwe gezichtspunten, een verrassendfrisch uitzicht geeft dit boek nergens.’

Opgang. No. 8. J. Haantjes geeft een bijdrage over de *Varianten in Perk's Mathilde-cyclus*.

No. 9. De aflevering begint met een woord van herdenking, gewijd aan *Hugo Verriest*. - J. van der Valk schrijft een opstel over *‘Mara’ van Herman Middendorp*, dat hij vooral waardeert als een drama ‘waarin de waarheid in schoone klanken tot ons spreekt’, en dat een reaktie is tegen de overheersende pessimistiese stromingen in onze letterkunde. - Van Dijk waardeert de *Laatste Verzen* van Jacqueline E. van der Waals. - P. van Renssen begroet als een nieuw talent J.A. Rispens, dichter van de bundel *Het verborgen leven*.

De gulden Winckel. Nov. Gerard van Eckeren oordeelt zeer gunstig over *Het Huis der Vreugden* van Jo van Ammers-Küller, ‘een der beste romans uit de laatste tien jaren.’ Hij noemt de auteur ‘een van Hollands twee, drie beste schrijfsters.’ - André de Ridder noemt de Roman van Piet van Assche *De doode en de wulpsche vrouw* ‘een tweeslachtig, gebrekkig boek.’

Des. Gerard van Eckeren bespreekt het jongste werk van vier schrijfsters; Jo de Wit, Ina Boudier-Bakker, Julia Prank en Marie Schmitz. - Een ‘Winckelbediende’ herdenkt *Dirck Volckertszoon Coornhert*. - Herman van den Bergh beoordeelt de *Liederen der Gemeenschap* van A. van Collem en *De Wroeging* van Miek Jansen. - Roel Houwink prijst de *Verzen* van Martien Beversluis.

Leuvensche Bijdragen XIV, afl. 1. J. Kleyntjes en J. Cornelissen geven een afdruk van een *Collacie uit den Kring der Moderne Devotie*, naar een handschrift te Nijmegen. - J. Mansion publiceert een lezing, die hij op het Mechelse filologen-kongres hield over *De huidige stand van het toponymisch onderzoek vooral in België*.

Bijblad. Afl. 1 en 2. Het bijblad, dat afzonderlik ingenaaid verschijnt, bevat hoofdzakelik boekbeoordelingen, aankondigingen en inhoud van tijdschriften, maar men vindt in deze afleveringen bovendien *Dialectisch Kleingoed* van L. Grootaers, en een belangrijk samenhangend *Overzicht van de jongste literatuur over Phonetica, Uitspraak en Spreekonderwijs*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde, XL, afl. 3. K. Menne publiceert *Nieuwe fragmenten van den Middelnederlandschen Parthonopeus van Bloys*, gevonden te Keulen. Daarbij zijn een aantal nog onbekende verzen. - W. de Vries vervolgt zijn *Etymologische aanteekeningen*, alfabeties gerangschikt van *baai* tot *uier*. - D.A. Stracke S.J. betoogt dat men in *Reinaert* I, 2264 stellig de plaatsnaam *Hyfte* moet lezen. Uit zijn studie blijkt opnieuw ‘de nauwgezette toponymische kennis van den Reinaertdichter.’ Belangrijker nog is, dat deze, op grond van zijn lokale kennis, volgens Stracke in de kring van de nabij Gent gelegen abdijen van Sint-Bavo en Drongen te zoeken zal zijn. - J.W. Muller geeft onder het opschrift *Tessalica* kritiese opmerkingen bij het door Sterck ontdekte Sonnet van Tesselschade, en drukt *Een onuitgegeven Middelnederlandsch gedicht* af, nl. een gelegenheidsgedicht, door Verdam gericht tot Franck in 1878. - G.G. Kloeke wekt

op tot *Organisatie van het dialect-onderzoek*, in wedijver met de Zuid-Nederlandse voorgangers, onder leiding van Grootaers. - De *Kleine Mededelingen* handelen over *Een steen met een brief er aan* (J.W. Muller) en *Old London Bridge bij Huygens* (L.A.J. Burgersdijk).

Tijdschrift voor Taal en Letteren X, afl. 6. Gerlach Royen O.F.M. schrijft uitvoerig over de *Intermutatie e: o in het Indo-germaansch*. Wat die intermutatie bij duplicatie betreft, gaat hij geheel mee met Van Ginneken. - H.H. Knippenberg vervolgt zijn studie over *Frederik van Eeden*. Noch van *Johannes Viator* noch van *De Broeders* weet hij veel goeds te zeggen. - Gerard Knuvelder geeft het eerste gedeelte van een opstel over *Kees Meekel's Tooneelwerk*.

Dietsche Warande en Belfort. Nov. A. Carnoy geeft een leerzaam overzicht over *De Algemeene Taalkunde in de tien laatste jaren*, waarin hij Amerikaanse, Franse en Duitse publicaties krities bespreekt.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Sept. Gustaaf Segers behandelt de vraag *Hoe eene taal voor eene andere wijkt*, op grond van statistiese gegevens, voornamelik om te betogen dat men van het onderricht in de tweede taal, alleen in de lagere school, geen vormende kracht mag verwachten. - Dezelfde schrijver spreekt uitvoerig over *Reukbeelden: a) in Vondels werk; b) in den volksmond*. - Leo van Puyvelde verzamelde en rangschikte materiaal over *Het ontstaan van het modern tooneel in de oude Nederlanden. De oudste vermeldingen in de rekeningen*.

Museum. Nov. J.W. Muller bespreekt met waardering het nagelaten proefschrift van C.H.O.M. von Winning over *Johan de Brune de Oude*.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Heft 9-10. Onder de bijdragen van algemeen belang vermelden wij een opstel van A. Piek: *Ueber Aenderungen des Sprachcharakters als Begleiterscheinung aphasischer Störungen*, van Rudolf Blümel over *'Regel' und 'Ausnahme'* eu van Edith Aulhorn over *Dichtung und Psychoanalyse*.
C.d.V.

De taalbeschouwing van Lambert ten Kate.

Lambert ten Kate behoort onder de beroemdheden die meer geprezen dan gelezen worden. Zijn verdienste als baanbreker van de historiese taalwetenschap is algemeen erkend. Grimm, Von Raumer, Paul hebben hem de eer gegeven die hem toekomt, en de Nederlanders zijn daarbij niet achtergebleven. Maar de denkbeelden van deze merkwaardige dilettant - zo menen velen - zijn, in gebrekkige vorm geuit, voor hùn tijd oorspronkelik en zelfs geniaal, maar voor de onze verouderd en dus historiese curiositeiten, zodat het lijvige werk zelf zonder schade ongelezen kan blijven. Dientengevolge werd weinig bekend wat Lambert ten Kate over studie van taal in het algemeen en over de taal van zijn eigen tijd oordeelde. Het proefschrift van A. van der Hoeven (1896)[1)] was een verdienstelike poging om ook in dit opzicht aan de betekenis van Ten Kate recht te doen wedervaren, maar deze schrijver beperkt zich voornamelik tot de kleinere en onuitgegeven geschriften. Wie daarnaast het hoofdwerk opslaat, zal op menige bladzijde verrast worden door opmerkingen, waarmede deze oorspronkelike denker en artistiek-aangelegde geest toonde zijn tijdgenoten ver vooruit te zijn. In de volgende bladzijden zullen wij dat door enkele grepen uit zijn werk bewijzen.

Lambert ten Kate was een man met veelzijdige belangstelling en ver-reikende kennis, maar toch allereerst een zelfstandige, kritiese geest. ‘Ik vermije den breed en omslag van boeken zoveel ik kan om te vrijer te denken, en voor mij het spoedigst te vorderen.’ Liefst wil ik ‘op mijn eigen' beenen loopen, zonder steun van een Leiband, of handreiking, zo lange ik niet meene dat behulp van noode te hebben.’ In de boeken

1) *Lambert ten Kate* (De ‘Gemeenschap tussen de gottische spraeke en de Nederduytsche’ en zijne onuitgegeven geschriften over klankkunde en versbouw) - 's-Gravenhage - Mart. Nijhoff. Voor biezonderheden omtrent het leven van de schrijver verwijzen wij naar dit proefschrift.

staat veel ‘dat ik overliep als de haan over de heete kolen, vermits ik 'er van mijn spelegoed niet vond’[1].

Ondanks zijn bewonderenswaardige belezenheid blijft hij fris en ontvankelik tegenover de feiten staan. Terwijl de nuchterrationalistiese taal-‘liefhebbers’ van zijn tijd steeds meer de woorden gaan beschouwen als een verzameling van letters, en de taal als een magazijn van woorden, als ‘stof’ voor de schrijver en dichter, neemt Ten Kate de taal waar met bewonderende, bijna kinderlik-onbevangen ogen, als een onderdeel van Gods heerlike schepping. Het nadenken over het taalvermogen in de mens ontlokt hem een ontboezeming, die ik onverkort laat volgen, ten bewijze dat deze taalgeleerde tevens een gevoelige en dichterlik-gestemde schrijver is.

‘Niet zonder ontroering kan ik een Doofgeboornen aenzien, als ik overwege wat Heerlijke gaven zulk een mensch mist, terwijl nogtans de Goedheid van den Schepper die aen ons en anderen heeft medegedeelt, en die wij niettemin zo onagtsaem veel al gebruiken, zonder opheffing van handen, zonder opwekking van dankbaerheid: want al is het, dat die ongelukkige van het licht der Rede niet ten eenemael ontbloot is, hij tast egter met zijn verstand gelijk de blinde met zijn' hand: niet alleen dat hij berooft is van alle de ziels-vermaken en voordeelen, die 't Gehoor toebrengen, maer daerenboven ontbreekt hem die onwaerdeerlijke schat, dat hemelsche geschenk, de Spraek meen ik. Verbeeld u eens met mij een samenvloed van menschen, onder welke niemand ooit geweest ware die spreken konde, wat zou' m'er veel anders van verwagten konnen dan van 't stomme gedierte? en zo 'er ijmand mogt' gevonden worden die deze onnozelen deze behoeftigen van dat gebrek konde verlossen, zoud' een mensch aen een mensch iet waerdigers kunnen mededeelen?’

Als ik daarover nadenk zou ik hem die de taalkennis minacht, in een Redenaers Styl wel toeduwen, *dat hij stom zij, die de Sprake gering schat*![2]

1) *Aenleiding* I, 144; vgl. Van der Hoeven, a.w., blz. 56.
2) *Aenleiding*, blz. 6. Ook de onderscheiding van de letterklanken en de uitvinding van het schrift vervult hem met bewondering. Die vinding ‘agt ik, dat in schranderheid opmag tegen de edelste, die ooit uit 's menschen herssenen voortquam’ (*Aenleiding*, blz. 112).

De gehele klankvorming, de ‘taelvoering’, is - als men er dieper in doordringt - iets wonderbaarliks.

Ook de wording van de taal in de kinderziel trekt zijn aandacht en wekt zijn bewondering. Welk een buitengewone verrichting van de kindergeest in die eerste levensjaren! Een volwassene zou geen tiende deel in zo klein tijdsbestek kunnen leren. Aardig weet hij dit weer uit te drukken:

‘Naeulijks geboren zijnde, moet de Geest terstond bezig zijn om de werktuigen der zinnen gade te slaen, en zelf ook te bestieren; de eerste keure valt wel op de Smaek; en van de Pijnlijkheid en Behoelte zijn de krimping en 't krijten, en van de Vrolijkheid een eenigsints blij gelaet getuigen, maer hoe onzeker en ontijdig zijn alle de overige bestieringen der Leden? Hoe wild is de roering van 't Gezigt? het past op Ligt nog Duisternis; en hoe domlig is 't Gehoor? want etlijke weken zijn 'er van nooden eer het kind door eenige beweging bescheid doet op 't Geluid; en nogtans binnen twee, drie jaren; of daer omtrent, ziet men 't zijne tengere Ledetjes zetten waer het wil; het gaet, het staet, het woelt, het loopt, het springt; .... ze weten zelfs reeds Tael te voeren en de natuer' der Klankleidingen te volgen; ze weten met een vleijende toonverheffing het oor van de Moeder te streelen, en den steurders van haer poppespel met een gramme beknorring te keer te gaen’[1)].

Een man die het wezen van de taal doorzag en de grote belangrijkheid voor de menselike geest begreep, moest ook wel tot het besef komen, dat de gangbare taalkunde ‘een schrale weide’ was, ‘bequaem om de hersenen mijmerend, de lichaemen mager, en zaken tot ijdele klanken te maken’[2)]. Geen wonder - zegt hij - dat de naam van *grammaticus* ‘bij luiden van 't beste oordeel slegtjes te boek staet’. Taalkunde wordt voor hem eerst belangrijk, als men niet over letters kibbelt, grammatiese vormen willekeurig schift en fabriceert, maar als men het ‘verheven deel’ zoekt, d.w.z. doordringt tot de oorsprong van de woorden en de taalvormen. Dat brengt hem tot de studie van het oud-Germaans en tot de eerste ontdekking van klankwetten. Bij deze historiese taalstudie - die wij in dit opstel buiten beschouwing laten[3)] - leerde hij de volle taalwerkelik-

1) *Aenleiding* I, blz. 8.
2) *Aenleiding* I, blz. 2.
3) Zie hierover het tweede hoofdstuk van Van der Hoeven's proefschrift.

heid, ook van zijn eigen tijd, te aanvaarden. Scherp formuleerde hij voor het eerst de grondwet van alle taalwetenschap: ‘De Taalgeleertheid moet de Wetten uit de Gebruiken vinden, en niet nieuwe naer eigen goeddunken smeden’. Vandaar dat hij aan het einde van zijn *Voorreden* zegt: ‘Ik heb de Tael als een Heiligdom van 't Gemeen geschat, daer ik nogte niemand anders eenig bevoorregt eigendom aen heeft’.

Aan de hoofdfout van de achttiende-eeuwse taalkunde: de verwarring van taal en teken. de overschatting van de spellingkorrektheid en de algehele verwaarlozing van de klankleer, heeft Ten Kate zich niet schuldig gemaakt. Over de *Spel-konst*, het stokpaardje van bijna alle spraakkunstenaars, is hij slecht te spreken. Noem dat liever *Spil- of Quel-konst* - zegt hij - ‘want over al het grammaticaal word zo veel mondelinge kibbeling niet gemaekt, als over die beuzelarije alleen.’[1] Zeer terecht onderscheidt hij de *Burgerlijke* (of *daeglijkse*) en de *Critique* (of *Physique*) Spelling. De eerste is een produkt van louter konventie, gevestigd op ‘het doorgaende agtbare gebruik’. Daarin berust Ten Kate zonder tegenstribbeling, ‘schoon er bij uitpluizing wat op te zeggen is.’ Had men in de laatste halve eeuw die gedragslijn gevolgd, dan zou ‘geen vreemdeling reden gevonden hebben om te klagen over de velerhande Spelling bij de hedendaegse Nederduitsche schriften.’ Bij hem ziet men dan ook zelfs geen poging om een eigen opvatting ingang te doen vinden of konsekwentie in zijn over 't algemeen sobere spelling te brengen.

Maar ‘zo lastig en beuzelagtig de gewoone kibbeling en strenghouding omtrent de daeglijkse Spelling mij voorkomt, zo heerlijk en waerdig agt ik het *Critique* en *Physique* onderzoek; vermits hier in zig openbaert de hoog-verwonderens-waerdigheid van de weinigte der klanken, door welken niet alleen de woorden van onze Tael, maer ook van alle Talen, die elders zijn, gevormt worden.’ Een dergelijk foneties - Ten Kate zegt physies - onderzoek naar de verhouding van de klanken en de letters, met streng wetenschappelike bedoeling, doet geen ‘hinder of leed aan 't Gemeen’, en is buitengewoon nuttig om ‘de eigenschappen der onderscheidene *Dialecten* elkander ten netsten verstaenbaer te kunnen voorstellen’[2].

1) *Aenleiding* I, blz. 109.
2) *Aanleiding* I, blz. 111.

De fundamentele betekenis van de klankleer is Ten Kate van den beginne volkomen bewust geweest. Dat bewijst zijn *Verhandeling over de Klankkunde*, die hij reeds in 1699 schreef, en die, gegrond op de geluidsleer, een voor die tijd bewonderingswaardige proeve van wetenschappelike behandeling geeft[1]. Dat komt des te duideliker uit, wanneer wij er de spraakunst van Moonen naast leggen, die van klankleer niet het minste begrip heeft. Ten Kate heeft deze voorganger nooit openlik bestreden, maar toevallig zijn ons enkele kritiese kanttekeningen bewaard, die hij in zijn exemplaar van Moonen's spraakkunst schreef[2], om de opvallendste flaters te herstellen. Op grond van Moonen's eigen definitie van de letter als ‘ondeelbaar deel van eene rede’ moeten *ch, oe* en *eu* als ‘enkele letters’ beschouwd worden. Onjuist is Moonen's definitie van medeklinkers. Immers, ‘indien ze (dus luiden zijne woorden? geenen klank uit *zigzelven* hadden, hoe zouden ze gehoort worden? Hoe konden ze hun geluid *den Klinkeren mededeelen*? gelijk hier gezegt word.’ De *ch* (liever niet, ceha te noemen, maar *che* of *chi*!) is de scherpe *g*. Die twee tekens zijn één. Wie de ‘ongebondentheid stootelijk is’, zou kunnen schrijven ch of ch, gelijk de Muzieknoten. De *g* in *bang* heeft niet ‘meerder zagtheit’, maar is één letter met de *n*: dit maakt ng uit[3]. De *ch*, die Moonen nodig acht in men*sch* etc. kan gemist worden. ‘Die hardigheid kan onze uytspraek niet veelen, waerom by velen ook de *ch*, schoon zy van ouds gebruykelyk was, en onze taal toen mogelyk nog wat harder viel, ten einde der woorden achter de *s* word nagelaten.’

Deze en dergelijke opmerkingen zijn tot diep in de negentiende eeuw voor de meeste spraakk unstschrijvers niet overbodig gebleken.

Een beknopte samenvatting van de Klankkunde vindt men in de *Aenleiding* (I, 114 vlg.) onder het opschrift *Aenmerkingen over de critique spelkunde onzer Hollandsche Spraake*. Weinig bekend is, dat Ten Kate hier proeven geeft van tweeërlei foneties schrift, het eerste door middel van hoofdletters, het tweede door

1) Na de uitvoerige en degelike toelichting van Van der Hoeven bij zijn uitgave (t.a.p. blz. 46 vlg.) behoef ik daarover niet uit te weiden.
2) Ze zijn gedrukt in een werk van een achttiende-eeuws dilettant, M. van Schagen (1733). Vgl. Van der Hoeven, a.w. blz. 174.
3) Vreemd is, dat Ten Kate - ook nog in zijn Aenleiding I, 122 - de *nk* (*enk* genoemd) eveneens voor een enkelvoudige klank houdt, een fout die zich langdurig heeft voortgeplant!

middel van sijfers. Het laatste vooral is opmerkelik als een primitieve proeve van analfabeties schrift, waardoor hij een voorloper wordt van Sweet en Jespersen. De 17 klinkers met recht staande sijfers 1-6 (elk met bijtekens) aangeduid, staan nog onder invloed van het oude schrift, maar de medeklinkers, met omgekeerde sijfers aangeduid, van 1-6, zijn gerangschikt naar de artikulatieplaats (1 lippen 2 lip-tand 3 punt-tong 4 midden gehemelte 5 zachte gehemelte 6 stembanden). Een proeve van een foneties getransscribeerde tekst is er aan toegevoegd[1].

De betekenis van het ritme heeft Ten Kate ten volle begrepen en helder uiteengezet. Bij de behandeling van het lidwoord betoogt hij dat het Nederlands rijker is dan het Latijn[2]. De 'verknogte benaming' *aquae obstructio* = opstopping van water, kan in het Nederlands negen schakéringen hebben, naar mate men vóór 'opstopping' en vóór 'water' een bepaald of onbepaald voornaamwoord plaatst, maar bovendien kan elk van die negen weer verdrievoudigd worden door de substantieven gelijk of verschillend accent te geven. 'Dit wèl beleggen van den Nadruk is zo gewigtig in de Welsprekendheid, dat alle Schikking, alle fraeye Bewoording, alle Geestigheid van gedagten, kortom alle andre Welvoeglijkheid voor den toehoorder vrugteloos word, zo men in 't spreken of lezen zulks verzuimt.' Een goed gehoor is voor een goed spreker onmisbaar: 'Die dit vermogen van gehoor missen, zijn zekerlijk zo min bequaem tot een goede uitspraek en stemleiding, als tot de Zangkunst: want de goede Stemleiding in 't Spreken is niet anders als een snelgaende Zangkunst, gelijk men de Zangkunst als een uitgebreide Welsprekendheid moet aenzien'[3].

De stelling dat het goede schrijven ook een soort welspre-

1) Deel I, blz. 130.
2) Zeer opmerkelik is ook een andere plaats (*Aenleiding* I, 353), waar Ten Kate, als voorloper van Jespersen, de 'Progress of Language' met een voorbeeld verdnidelikt. Jespersen vergeleek de herhaalde buigingsvormen van het Latijn (omni*um* bonor*um* viror*um*) met de 'reminders' in primitieve talen. Een soortgelijke opmerking maakt onze schrijver, als hij *Hendrik de Vierdes Ontwerp* vergelijkt met reg*is* Henric*i* quart*i* consilium, en dan zegt: onze eenvoudiger vorm is volstrekt niet minderwaardig, want bij de Romeinen 'is 't waerlijk of elk lid van brok tot brok als in de hersenen moet ingestampt worden'.
3) *Aenleiding* I, 344-346. Op die grond, zegt hij, moet het 'wèloplezen' wat meer verzorgd worden!

kendheid is, en gehoor voor ritme en taalklank onderstelt, zon Ten Kate als achttiende-eeuwer nog niet aandurven, maar in de keuze van zijn eigen stijl blijkt opnieuw zijn voorliefde voor het levende woord. De meest geschikte vorm voor zijn werk acht hij de tweespraak, en de daarbij passende Spreekstijl neemt hij bij voorbaat in bescherming tegen de voorstanders van deftigheid en 'hoogdravendheid': 'Alhoewel de gemeenzame Spreek-stijl vrij wat na 't platte[1)] trekt, hij heeft nogtans zijne vermakende verandering; hij verheft, en hij daelt, hij verhaest, en verflaeuwt, na 't onderscheid van stoff', of na toevalligheid van drift en vier: en zulk leven, zoo men de verwarring vermijden kan, onderhoud den Lezer met minder verdriet. De Spreek-stijl kan bijna allerhande gedaente aannemen. - Hij verheft niet als om tijdig weder te dalen: ondertusschen is het veilig bij de Laegte: en ik keure het best in een Schrijver, dat hij meer het nut van zig zelf en van een ander schijnt bedoelt te hebben, dan om te toonen hoe verre hij in eenige konst of wetenschap gevordert zij'[2)].

In onze oren klinkt de taal van Ten Kate niet zo familiaar, maar wij moeten weer de echte achttiende-eeuwse boeketaal kennen om de natuurlikheid van deze schrijver, die in dit opzicht naast Van Effen staat, te waarderen[3)].

Verwerpt Ten Kate dan - zal men vragen - de gereglementeerde achttiende-eeuwse schrijftaal, in de spraakkunst van Moonen vastgelegd, en door de tijdgenoten als gezaghebbend erkend? Zijn eerbied voor het 'agtbaar gebruik' maakte dit onmogelik: die taal, waarvoor onze grote zeventiende-eeuwse dichters de stof geleverd hadden, was immers de taal van de toenmalige dichtkunst, van de officiële wetenschap en van de waardigheidbeklеders in de kerk. Maar van een doktrinaire scheiding tussen één gekultiveerde schrijftaal en één ongekultiveerde spreektaal is bij Ten Kate - die immers zelf een 'spreek-stijl' schrijft - nog geen sprake. Ook ten opzichte van de verschillende taalkringen en het verschillend taalgebruik

1) Op deze plaats blijkt aardig, hoe het woord 'plat', oudtijds = eenvoudig, verstaanbaar, in de mond van de achttiende-eeuwers langs de weg van 'alledaags' afdaalt tot: 'ordinair', 'onbeschaafd'.
2) *Aenleiding* I, blz. 5.
3) Het voornaamwoord *je*, dat Ten Kate in zijn dialoog gebruikt, wordt in Moonen's grammatica zelfs niet vermeld.

heeft hij voor zijn tijd oorspronkelike denkbeelden ontwikkeld in de redenwisseling over de *Beschaving der Talen*. Hij begint met deze vraag: wanneer wij als grondregel aannemen: '*men moet de Taalwetten vinden en niet maken*', hoe is het dan tegelijk mogelik dat men 'de Taelen kan beschaven'?

Daarbij dient tweeërlei beschaving onderscheiden te worden. Wanneer door *gewoonte* en *opvoeding* onze taal zich ontwikkeld heeft, nemen wij onbewust 'eenige fraeije Tael-wetten' waar. 'Het vinden dan en kennen van deze *Taelwetten* en 't vermijden van de Ongeregeldheden is als een Beschaving: en zo drae alle die Taelwetten, (die uit het eenstemmige of agtbare Gebruik niet alleen van eene Stad maer van een Gemeen land behooren uitgekozen en opgemaekt te worden) zonder vele uitzonderingen gevonden zijn, zo dra ze zonder verwarring en bequaem tot een' gemaklijke onderhouding voorgestelt zijn, als dan is de Beschaving van dit lid der Taelkunde verre gebragt'.

De tweede soort beschaving geschiedt door de kunstenaar. In een paar mooie bladzijden[1)] trekt Ten Kate een parallel tussen de schilderkunst, in 't biezonder de idealiserende kunst van de Italianen, de muziek en de taal-kunst. Gelijk de schilder in zijn werk een harmonie tot stand brengt die hoger staat dan het 'verstrooide Schoon' in de natuur, zo is het de taak van de dichter 'het uitgelezene Schoon behoorlijk en bekoorlijk bij elkander te voegen, en 't *Welvoeglijk-Eigen* daar in te vinden'.

'De Daegelijksche Spreektael bekleed hier de plaats van de voorwerpen der Natuer'; en dewijl deze Spreektael ongelijk beter is bij den een dan bij den ander, en bij genen hier in, bij dezen daer in beter, zo zoekt men, mits agt gevende op 't *Welvoeglijk-eigen*, den uitgelezensten trant van Gedagten en Zegswijzen op zijn tijd en plaets te voegen. Het *Welvoeglijk-Eigen* sluit veel in; het vereischt, dat men, ten opzigte van den aert en stijl der Bewoording onderscheid make tusschen 't *Zedig-verheven-zielroerlijk*, dat (als een *Adagio* in de Zangkunst) langzaem, streelend, en verrukkend moet gaen; tusschen 't *Statelijk-Verheven*, dat (als een *Grave*) nooit snelder als deftig draeft; en tusschen 't *Gemeenzaem-levendig en snel*, dat (als een *Vivace* of *Allegro*) lugtig en vrolijk doorschiet: dog alles onderscheiden na de stof der zaken, en na de Persoon die spreekt, en van en aen wien men spreekt'. Als de kunstenaar deze

1) *Aenleiding* I, blz. 14-17.

richtsnoer kiest, ‘zo moet' er een Tael uit volgen, die aentreklijk is voor elk, een Keurlijke Schrijftael meen ik, die aen onzen Geest iet meerder Heerlijks vertoont, dan bij de Daeglijksche Spraekvoering vallen kan. Dus staet het *Ideale* van de Schilderkonst gelijk met de *Uitgelezene Schrijftael*, beiden moeten ze Keurlijk en Welvoeglijk zijn, zonder ergens in tegen de ware algemeene orde van 't *Natuerlijke* aen te gaen’.

Hoe ver zijn we, bij deze treffende schildering van het artistieke taalgebruik van de duffe schoolmeesterlike lucht die ons uit de bladzijden van Moonen met zijn dogmatiese eenvormige ‘Schrijftaal’ tegemoet komt! Toch moeten we oppassen, om aan Ten Kate geen te moderne denkbeelden toe te schrijven. Oppervlakkig gezien, schijnt in de bovenstaande aanhaling over de eerste soort ‘beschaving’ niets anders bedoeld te zijn - al is het vaag uitgedrukt - dan wat wij bedoelen met de geleidelike ontwikkeling van de spreektaal tot het Algemeen Beschaafd. Maar als we op dezelfde bladzijde verder lezen, blijkt het dat Ten Kate, die een kind van zijn tijd blijft, een heel eind met Moonen meegaat. Wie zich op die beschaving van de taal toe-, legt, moet ook ‘de eigentlijke en innerlijkste kragt der Woorden, de edelste en tederste Onderscheidingen in 't behandelen van hare Verbuiging na sporen’. Maar op dit gebied is ‘nog al vrij wat te doen’. - ‘En terwijle dit dus nog open staet, zo agt ik het niet onveilig, dat men het gebouw veste op het meest doorgaende en eenstemmigste Gebruik, zo in de beschaeftste Spreektael, als in de schriften der agtbaerste en geleerdste Nederduitsche Schrijvers; daer dit Gebruik verschilt of twijffelagtig is, zou ik mij keeren tot de Vergelijking; wanneer deze niet genoeg waer, zoude ik de Oudheid ondervragen, als den eersten grondvest vervattende, bij aldien deze zwege, of al te vreemd zig schikken zou', zo is de Rede (of 't overleg van duidelijkheid en nuttigheid) de Wet; en zo lang ook deze duister spreekt houde en laet ik de keuze vrijwillig: tot een wezendlijke verandering te maken, *zo zulks al doenlijk was, gelijk het niet wel is*, zoude ten naeuste genomen niemand bevoegt zijn dan de Hooge Overheid, vermits bestierders van de zaken die tot het Gemeen behooren’.

Er is een onmiskenbare overeenkomst tussen deze denkbeelden en die van Verwer[1)], maar er is ook verschil. Verwer

1) Vgl. *De N. Taalg.* XVI, blz. 286 vlg.

blijft bij de Gemeene-Lands-Tale allereerst denken aan de geschreven taal, het zuiverst te vinden bij Hugo de Groot en in de Statenbijbel; Ten Kate denkt zich bij de Lingua communis een ideale norm, die spreken en schrijven omvat, maar bij de samenstellende elementen zet hij de ‘beschaeftste Spreektael’ voorop. Achttiende-eeuws blijft zijn beschouwing, als hij die algemene taal een ‘gebouw’ noemt, dat door de taalkundigen ‘gevest’ wordt op zekere grondslagen, en aan bepaalde ‘wetten’ gebonden. Op een andere plaats[1)] komt duidelik uit, dat Ten Kate, misleid door het woord taal-*wet*, de ‘Spraek- en de Bestier-kunde’, de *Staet*- en *Taelwetten*, op één lijn stelt. Nadat hij zeer juist geschetst heeft hoe door splitsing van een volksgemeenschap taalsplitsing ontstaan kan, vervolgt hij:

‘Komt het nu verder te gebeuren, gelijk 't ook gebeuren kan, dat twee of meer van die gescheidenen wederom bij een kruipen, als bij forme van een' nieuw-opgerigte maetschappy, zo zal 'er wederom te netter orde noodig wezen, en elke huishouding zal van haer eigen goeddunken over 't Bestier en de Tael' eenigsints moeten afstappen, elk zal 't zijne moeten toeleggen tot een gemeene Overheid, die den band der maetschappije gestrikt houd, die moetwillige overlast kan beteugelen, die 't ongelijk kan doen boeten en die voor scheidsman kan verstrekken over 't Welverstaen der woorden. Dus komt 'er een *Gemeen regt* tussen huishouding en huishouding, zo wel omtrent de Spraek' als Dadelijkheden; hoewel elks vrijheid en magt, niet verder besnoeit raekt dan in zulke zaten, die betrekking hebben of op een ander of op 't oorbaer van 't Gemeen.’

Treffend is weer, hoe Ten Kate - gelijk hij te voren de taal als psychiese funktie doorzag - het verband van de taalontwikkeling en de samenleving begrijpt. De hogere eenheid ziet hij terecht als een sociale noodzakelikheid. Waar die noodzakelikheid ontbreekt, is de taal van een engere gemeenschap op-zich-zelf volstrekt niet minderwaardig. Zeer juist drukt hij dat - waarschijnlik tot ergernis van de rechtzinnige grammatici onder zijn tijdgenoten - aldus uit: ‘Ik erken dat elk die voor alle Nederlanders Taelkundig on keurlijk tragt te schrijven, zig dient te quijten om aen de Gemeene-landsche *Dialect* te voldoen, hoewel ijder voor zig volstaen kan met

1) *Aenleiding* I, blz. 10.

de *Dialect* van zijne eigene Stad, zo hij geenen anderen Lezer op 't ooge heeft, dan die van zijne Medeburgers; ja dat meer is, de tael van de agterstraten zou men voor genoeg konnen honden, bij aldien 't geschrevene niet anders zal dienen dan voor luiden van die buerten'[1].

De reden dat wij bij een scherpzinnig man als Ten Kate, telkens als hij over de Gemeene-Lands-taele spreekt, een zekere vaagheid en weifeling opmerken, ligt voor de hand. Enerzijds neemt hij, mèt zijn vriend Verwer, aan dat die algemene taal *bestaat*; anderzijds beseft hij dat de normen wel in *wording* zijn, maar nog niet vaststaan. De verscheidenheid is in het spreken veel groter dan in het schrijven; daarom acht hij het gewenst, de in de 'Schrijftaele' verworven eenheid als grondslag te aanvaarden voor de toekomstige eenheid in de omgangstaal en de 'beschaafdste' spreektaal, maar hij is weer te zeer taalkundig en foneties geschoold, om de 'letter' tot norm te nemen voor de 'uitspraak'. De daaruit volgende aarzeling ziet men in deze uitlating:

'Daer in ben ik eens met de Geleerden van Oordeel, dat geen eene Stad zig beroemen kan volmaekt te zijn van *Dialect*, en dat men daerom de beschaving moet opmaken uit de Schrijftaele, voor zo verre die genoegsaem eenstemmig bij de beroemste Schrijvers in gebruik gebragt is, of voor zo verre die op de tonge zou vallen van ijmand van opmerking, die van zijne jonge jaren af in de voornaemste Steden van verschillige *Dialect*, nu hier dan daer zig hadde onthouden, en steeds met de deftigste Lieden omgang gehad.'[2]

Het hoofdstuk waarin deze uitlating voorkomt, het *Onderzoek over onze Nederduitsche Letter-klanken*, waarborgt, dat Ten Kate niet bedoeld heeft, de letters over de ware 'uitspraak' te doen beslissen, maar toch naderen we hier de zwakke punten in zijn taalbeschouwing. Deze zijn drieërlei:

1°. Ten Kate ziet niet scherp genoeg, dat er tussen de 'beschaafdste spreektaal' en de 'schrijftaal', juist van de 'beroemdste schryvers' - Hooft en Vondel - een door de renaissancisten kunstmatig gegraven klove bestaat, zodat uit die beide tegelijk geen 'gemeenlands gebruik' op te maken is.

2°. Hij beschouwt die beschaafdste spreektaal te veel als een

1) *Aenleiding* I, blz. 155.
2) *Aenleiding* I, blz. 155.

produkt van toevallige dialektmenging[1] of van individuele keuze.

3°. Zijn begrijpelike ingenomenheid met de uitkomsten van zijn historiese taalstudie brengt hem er toe, telkens ‘de Oudheid te ondervragen’, wanneer hij, als taalgeleerde, zowel voor het spreken als voor het schrijven, omtrent de juiste norm een beslissing meent te kunnen geven.

In dit licht moeten wij zijn *Onderzoek over de Nederduitsche Letter-klanken* bezien. De taalgeschiedenis leert dat *ei* en *ij, éé* en *ee, óó* en *oo* verschillende ‘grondklanken’ zijn[2]. De Amstel- en Rijnlanders hebben sedert een halve eeuw - in tegenstelling met de Maaslanders - dit onderscheid verloren. Dit ‘gebrek’ of ‘verzuim’ mag niet gewettigd worden: onomwonden dient partij gekozen te worden voor het Zuiden van Holland tegenover het Noorden[3]. Reeds in de *Voorreden* zegt de Amsterdamse schrijver: ‘Sommigen mijner Medeburgeren, die, even gelijk 't in andere Steden toegaet, de Uitsprake hunner Geboorte Stad doorgaends voor de beste agten, zullen niet gemakkelijk verzwelgen konnen, dat een Mede-Amsterdammer, tot roem van der Maeslanderen *Dialect* boven de Onze in dit stuk, alhier zulke bewijzen en zekerheid bijbrengt, die nooit van hunne zijde gegeven waren, nogte ook gegeven konden worden, zo lang ze niet, even als ik, de Oudheid doorkropen hadden: dog, in 't Onderzoek van Waerheid past geen aenziening van Personen, nogte verblinde eigen-liefde tot zijnen Medeburger; en wie is 'er van hen, dien 't meerder raekt als mij zelf?’ Later[4] zegt hij, nog duideliker: ‘Dies sal ik ons gebrek niet willen voorstaen met een glimp van Voorregt, als of wij Amstel- en Rijn-landers, vermits het

1) Op blz. 156 van zijn *Aenleiding* spreekt hij over ‘personen die van der jeugd af in verscheidene onzer Nederduitsche *Provinciën* zig hadden opgehouden, en welker Uitspraek, zelf buiten haer weten, aldus tot een Gemeen-landsen Tongeslag was overgegaan’.
2) Opmerking verdient, dat over de onderscheiding van *s* en *sch* gezwegen wordt, terwijl toch de toongevende schrijvers op dit punt kieskeuriger zijn dan Ten Kate, die willekeurig, en zelfs slordig, *s* en *sch* naast elkaar spelt (b.v. *tussen, gemeenlandse*, naast Nederduit*sche*).
3) Opmerkelik is dat de Zuidelike Nederlanden, behalve Antwerpen, geheel buiten Ten Kate's gezichtskring liggen, terwijl Zeeland zelfs niet genoemd wordt.
4) *Aenleiding* I, 154.

Voornaemste lid zijnde van de Voornaamste *Provincie*, gevolglijk een Rigtsnoer voor anderen behoorden te verstrekken; verre van daer.'

Van ons hedendaags standpunt kunnen wij licht beweren, dat Ten Kate, met het voorbeeld van Parijs voor ogen, had moeten inzien, dat op den duur het kultuurcentrum ook op taalgebied de norm zou stellen, maar wij moeten niet vergeten, dat hij leefde in een partikularisties gemenebest, en dat de toekomstige ontwikkeling een gesloten boek was. In elk geval is zijn gehele verdere onderzoek gebouwd op de strenge tegenstelling tussen het abstrakte 'gemeenlands Dialect' - wat de klank betreft op Maaslandse grondslag - en het dialect van Amstel- en Rijnland[1)].

Krachtens deze beginselen zal men van Ten Kate geen revolutionair optreden tegen Moonen's spraakkunst verwachten. Allerminst ten opzichte van de geslachten. Hoewel 'onze daeglijksche Spreektael nu gantsch onagtsaem is in dit stuk'[2)], geeft de 'eenstemmigheid van onze voornaemste Schrijvers', maar vooral de historiese taalstudie de doorslag. Het verdienstelike werk van Van Hoogstraten, Moonen, Verwer wil hij verbeteren en, een wetenschappelike grondslag geven door zijn *Geslacht-toetse*, d.w.z. een toetsing aan het oud-Germaanse woordgeslacht. De verwaarlozing is voor hem 'slofheid': 'de Overgeleverde en Gebruiklijke Geslagt-schikking mag van geenen Schrijver, die 't op Goed Nederduitsch toeleit, verzuimt worden'[3)].

Toch heeft Ten Kate ook op dit punt geen schoolmeestersnatuur. Als zijn ondervrager opmerkt: 'Schoon ik met u de Agtbaerheid der Taelgebruiken erken, en, daer ze klaerlijk spreken, hooglijk agte, nogtans vermoede ik niet, dat je in de Tael in 't schrijven zoo schroomagtig verkiest behandelt te hebben, dat men de minste mistasting van Geslagt, zelf omtrent Woorden, die zelden voorkomen, en geen ligt van de Gemeene bekende Regels, of van de Daeglijkse Spraekvorming, ontfangen kunnen, als een Taalschennis zou moeten aanzien', dan antwoordt hij:

'Verre van daer; hoewel ik de betragting om wel te doen altijd aenrade, nogtans loopt mijn groote agting en opmerking

1) Vgl. nog *Aenleiding* I, 174 onderaan.
2) *Aenleiding* I, 401.
3) *Aenleiding* I, 402.

in de Tael over die dingen, die tot de nette en duidelijke Onderscheiding der Denkbeelden behooren. Al te kommerlijke handel maekt belemmering van geest. Die bescheiden zijn; vitten niet naeuw op Struikelingetjes van die genen, die blijk van goeden wil geven. Die te kommerlijk met de Tael omgaen, slagten den Schoolkinderen, die wel net, gelijkdradig en zinnelijk schrijven, dog tevens onvrij, laf, lam en flaeuw, zonder spoed of vordering: een kloeke hand, schoon minder net, zo ze slegts vlug, vrij, geestig, vloeijend en duidelijk genoeg zij, kan mij meerder behagen'[1].

Anders staat hij tegenover de vormenleer, zoals die door Moonen geboekt was. Zelfs het achtbaarste gebruik van de beroemdste schrijvers weerhoudt hem niet om kunstmatige onderscheidingen af te keuren, voorzover ze in de taalgeschiedenis geen grondslag vinden. Quasi-vrouwelike deelwoorden als *verslage, gegeve* (in Vondel's taal aanvaard) zijn foutief: ze mogen geen 'grondletter afwerpen'. Evenmin mogen dat de stoffelike adjektieven op *-en*, 'gelijk de Oudheid leert'[2]. Een ablativus absolutus bestaat in 't Nederlands niet[3]. De strijd over de toelaatbaarheid van de mannelike nominatief *den* is gelukkig ten gunste van de taalhistorie beslist, zodat wij 'van den oud-egten grondslag niet afgeweken zijn'[4].

Anderzijds staat Ten Kate op een te breed standpunt van taalwaarneming om, met Moonen, de grammatica van de grote schrijvers als de alleen-gezaghebbende, ja zelfs als de enigbestaande voor te stellen. Eigenaardig is de oplossing die hij bij het beschrijven van de vormleer gevonden heeft.

Ten dienste van het declineren bestaat er drieërlei stijl:

1°. De Hoogdravende[5] of Verhevene.
2°. De Deftige of Statige.
3°. De Gemeenzame stijl.

1) *Aenleiding* I, 410. Ook in zijn *Oefenschets over het vereisch der dichtkunst* (ed. Van der Hoeven, blz. 137) zegt Ten Kate: 'De kracht, stichting en geest is in een gedicht veel hooger te achten als eene net gepolijste taal.'
2) *Aenleiding* I, 377.
3) *Aenleiding* I, 381.
4) *Aenleiding* I, 360. Men herinnere zien dat Hugo de Groot, door Verwer als gezaghebbend beschouwd, vóór *den* partij gekozen had.
5) Dit woord heeft hier, evenmin als bij Vondel, een ongunstige betekenis.

‘De eerste zweemt na 't oude gebruik; de tweede komt iets nader aen de daeglijkse gewoonte, dog houd zig egter aen de volledige en regelmatige orde en deftigheid des gezegs; de laetste bekreunt zig niet meer met de voorgaende opmerkingen, maer voegt zig, op een vrijer voet, na de daeglijksche Taelvoering en Spreektrant.’ Uitgesloten blijft alleen de ‘platte Spreeken Straet-tael, die met de bewoordingen omspringt, even als een dozijnwerker met zijne waren’[1)].

In de paradigmata staan dus telkens drie vormen naast elkaar als hoogdravend, deftig en gemeenzaam, b.v.:

{1 eenes grooten mans
{2 van eenen (een') groot man
{3 van een groot man

{1-2 eene groote vrouwe (vrouw')
{3 een groote vrouw

{1 eener grooten of grooter vrouwe
{2 van eene groote vrouwe
{3 van een groote vrouw

{1 dezes kinds
{2 van dezen kinde
{3 van dit kind[2)].

Met deze erkenning van het goed recht van gemeenzame vormen was Ten Kate de grammatici van zijn dagen ver vooruit. Zijn bedoeling was namelik niet, een scheidsmuur op te richten tussen ‘schrijftaal’ en ‘spreektaal’, zodat de derde soort vormen alleen goed genoeg waren voor mondelinge omgang. Dat blijkt uit deze plaats: ‘De Hoogdravende stijl kan te mets met goede bevalligheid zig van den Deftigen bedienen, en zelfs zij beiden konnen door inkortinge de gedaente van den Gemeenzamen aennemen, zo wanneer of de Verandering, of 't Vermogen van den Adem, of de Toonsluiting (*cadence*), die in 't leiden van de Stem moet waergenomen worden, zulks vereischen mogte.’ - Men ziet dat geen van deze stijlen voor onze werkelike taalkenner een papieren stijl is! Hij vervolgt dan: ‘Daerenboven, vermits bij eene zelfde Redevoering al de zaken niet even hoogdravend nogt' even deftig zijn, zo komt gevolglijk een vermenging van Stijl en onderscheidene gedaente van Valbuiginge niet ongevoeglijk. Immers ik zou 't voor Wijsheid

1) *Aenleiding* I, 334.
2) *Aanleiding* I, 336, 482.

aenzien, wanneer ijmand zijn Stijl gevoeglijk weet te laten dalen en rijzen, na mate dat de waerde der zaken af- en toeneemt, en de agting en aendagt van den toehoorder of lezer behoort te minderen of meerderen; terwijl elke Stijl niettemin zijn naem ontleenen zal uit dien trant en behandeling die in 't werk allermeest doorspeelt en heerschende is'[1)].

Uit de praktijk van Ten Kate's grammatikale hoofdstukken - die wij hier niet in biezonderheden kunnen nagaan - blijkt dat hij, als deftige achttiende-eeuwer, de grens tussen 'gemeenzaam' en 'plat' anders trekt dan wij het zouden doen. Stellig onjuist is, ook voor zijn tijd, dat de gemeenzame taal de mannelike buigings-*n* nog kende[2)], maar het feit dat hij de omgangstaal binnen de kring van zijn waarneming trok, verdient de volle aandacht[3)].

Opmerkeliker nog is, dat hij bij de buiging vorm en funktie beter onderscheidt dan menig late nakomeling. Van Helten heeft het eens[4)] een dwaze misvatting genoemd, dat Lambert ten Kate 13 naamvallen wil onderscheiden. Hij wijst nl. op drieërlei functies van de genitief en vierderlei van wat men in zijn tijd ablatief placht te noemen en zegt dan: 'Als ik alle de onderscheidene Gevallen optel, zo vind ik 'er in steê van de gewoonlijke zes, ten minste elf, of zo wij den Accusativus ook in driën kloven, dertien'[5)]. Ik zie daarin een bewijs van scherpzinnigheid: een verdienstelik breken met het Latijnse schema.

Op één lijn daarmee staat, bij de behandeling van de Verba, de opmerking dat onze taal ten opzichte van de tijden en de wijzen 'de tederste Gedagten thans gevoeglijk en rijkelijk voldoen

1) *Aenleiding* I, 335.
2) *Aenleiding* I, 338.
3) Een paar voorbeelden: hij wijst op *eene* = een zekere (I, 343), keurt als na een komparatief goed (I, 380), noemt als meervoud van *tobbe: tobbens* en *tobben* (I, 385), wijst op de constructie: *'t is Matthijs - en bedrijf* (I, 392), *zijn moeders vader* (I, 394), op een meervoud in: twintig *pond* (I, 396), op de voornaamwoorden *je, ze, me* (I, 469), de aanspreekvorm *Mijn Heer* (I, 473), op een Acc. plur. *ze* (I, 474), op het onverbogen *wat* in *wat* man, *wat* mannen (I, 478), op het voornw. *wat voor een* (I, 481), op een mannel, meerv. *haer* (I, 488).
4) In zijn *Bijdrage tot een pragmatische geschiedenis der vaderlandsche taalstudie in Nederland* (1882).
5) *Aanleiding* I, 327.

kan'[1], terwijl dan ten bewijze genoemd worden: ik ben slaende, hij quam te slaen, hij ging loopen, hij staet te bezitten, ik wil, kan, moet werken, dat is te doen, enz. Of bij de imperatief: gij zùlt gaen, gae tog, laet hem gaen; en bij de conjunctief: dat hij mogt gaen, mogt komen te gaen, enz.[2] Hoeveel meer taalbegrip zit daarin dan in de dorre schema's van Moonen, of in de Middelnederlandse geleerdheid van Huydecoper!

En toch ... niet hij, maar Moonen en Huydecoper blijven de eigenlike toongevers in de achttiende eeuw. Zelfs Bilderdijk stelt Huydecoper boven Ten Kate!

Bij de opkomst van de moderne taalwetenschap in de negentiende eeuw heeft men Ten Kate begrijpelikerwijze allermeest geëerd om zijn germanistiese geleerdheid. Daardoor werd juist dàt gedeelte van zijn geestelike nalatenschap aanvaard, wat *niet* meer voor onze tijd paste. De beginselen van zijn 'Geslagttoetse' werden opnieuw ten grondslag gelegd aan de geslachtsregeling van De Vries en Te Winkel; de tweeërlei *e*'s en *o*'s, voor Ten Kate nog levende taalelementen, warden als dode spelvormen gehandhaafd. Op de achtergrond geraakten de waarheden die Ten Kate reeds vóórvoelde of scherp formuleerde: zijn gezonde taalbeschouwing, die nooit van de letter uitging, zijn verwerping van doctrinaire onderscheidingen en schema's, zijn eerbied voor de taalfeiten, zijn juist stijlbegrip. Daaronder schuilt veel, dat de achttiende-eeuwse 'schrijftaal'-geleerden en hun negentiende-eeuwse doctrinaire geestverwanten verdachtketters geklonken zal hebben, en dat waarschijnlik uit eerbied voor zijn grote naam vergoelikt werd, maar juist die eigenaardigheden zullen ook bij een jonger geslacht de nagedachtenis van deze oorspronkelike denker en geniale dilettant in ere doen blijven.

C.G.N. DE VOOYS.

1) *Aenleiding* I, 511.
2) *Aenleiding* I, 521,525.

Bij een gepleisterd graf.

Examinator: Noem eens de bezittelike voornaamwoorden.

Kandidaat: Eerste pers. enkelv. - *mijn*; tweede pers. enkelv. - bestaat niet meer; derde pers. enkelv. - *zijn* of *haar*; ...

Examinator: Goed!

Dit staaltje van moderne grammatika kreeg ik al dadelik te horen, toen ik na zeven jaren van afgekeerdheid weer eens de onderwijzersexamens bezocht. Hoe de examinator gewoon is z'n vrouw, en de kandidaat z'n meisje toe te spreken, is me een raadsel, nu voornaamw. van de tweede persoon enkelv. ‘niet meer bestaan’. Minder raadselachtig is me de taalkundige wijsheid zelf. Immers drie eeuwen geleden, bij de bewerking van de Statenbijbel, besloot de kommissie van translateurs geen gebruik meer te maken van het vnw. *du* (en *dijn*); sindsdien raakten die woorden nog meer in onbruik en nu ‘bestaan ze niet meer’. En dus bestaat h e t vnw. van de tweede pers. enkelv. ook niet meer. Want de vnw. van de 16e en 17e eeuw zijn tegelijk onze eigen vnw., of liever: we hebben heel geen eigen vnw.; alleen het verleden is in ons bezit; het trouwe gebruik er van is onze hoogste wet, de volkomenste verzameling er van onze grootste schat. Owee ons, als dat verdwijnt! dan hebben we niets meer, dan ‘bestaat’ er niets meer! Als er eens geen historiese rijksmusea waren, dan was er geen schilder- en beeldhouwkunst meer! en als in Rotterdam de Delftse Poort en in Den Haag de Gevangenpoort werd opgeruimd, dan was er geen bouwkunst meer! als in Leiden de Egyptiese mummies eens verbrandden, dan waren er geen mensen meer; en als er eens geen onderwijzersexamens meer waren, dan bestond er geen taalkunde meer!

't Is gelukkig net omgekeerd! er is juist een zeer levendige taalkunde, maar er zijn geen onderwijzersexamens en geen onderwijs meer; er is alleen nog maar iets dat er aan herinnert, zoals een lijk herinnert aan het eens levende lichaam. Men heeft sinds enige jaren dit onderwijs willen ‘reorganiseren’; ‘uit den dode opwekken’ had men kunnen zeggen. Helaas! men heeft daaraan niet gedacht. Men heeft het lijk een lijk gelatin en alleen de bedecking vernieuwd; inwending is het vol

verrotting gebleven, uitwendig is de pleistering model geworden: de onderwijsbladen vermelden bij voorkeur iets over de vermoedelike betekenis van dit of dat nieuwe wetsartikel, over de pas bekend geworden ministeriële uitlegging van dit of dat Koninklik Besluit, over de nieuwe maatregel van hoofdinspekteur A, over het advies van inspekteur B of C, over de nieuwe taak van schoolopziener D, E, F tot en met X, IJ en Z. En intussen blijft de geur door het pleisterwerk heen de officiële ruimten vervullen en de bezoeker die na een afwezigheid van zeven jaren schoorvoetend nadert, voor zeven maal zeven jaren de straat op jagen.

Welk noodlot zweeft er toch boven ons lager onderwijs? 't Is de wettelikheid en de ambtelikheid, die, te ver doorgedreven, het intellektueel en het individueel element in ons lager onderwijs hebben gedood.

Een honderd jaar geleden ontstond er in de mensen een drang om weer eens met eigen ogen te zien en met eigen oren te horen, los van traditie en geschreven wetten, op de manier zoals een vrije vogel dat doet, maar dan met een meer menselik supplement, nl. met k o n k l u s i e s n a de waarneming zoals ook wijze l e v e n s ervaring zich ten slotte kroont met levenss p r e u k e n . Men moet zelf tot op gevorderde leeftijd gevangen hebben gezeten in eeuwenoude overlevering en apri-oristiese wijsheden en daarna zijn terecht gekomen in de ruime sfeer van onderzoek en huidig leven, om te kunnen begrijpen hoe het ook in die herlevingstijd zoals eens in de Renaissance, ‘een lust werd om te leven’. Wie in onze tijd nog dezelfde emotie wil ervaren, die ga eens met Thijsse op stap. Hij ziet de ereprijzen opengaan, de klaproos vlammen langs het koren, de merel wippen over 't gras; hij hoort de roerdomp trommelen bij het riet en het riet zijn raadsels zingen met de wind: beweging, kleur en lijn, geruis, geroep, gekweel, - 't is alles een weldoende prikkel op oog en oor, een blijde kitteling van gevoel en intellekt. Er komt glans onder de wimpers als in het geestig oog van de ekster, er dringt een levenstrilling in de hersens, bevend als de pootjes van een hommel, trillend als de toontjes van een leeuwerik. En in diezelfde hersens wordt nog iets anders wakker: nieuwe algemene waarheden, een heel nieuwe leer. Veel van wat men vroeger op school als woorden opdeed, wordt uitgebannen of vervangen door een

nieuw feit en een nieuwe gedachte, de muffe letter maakt plaats voor een frisse geest. Het *Natura artis magistra* wordt weer meer dan een fraze, het wordt puur Hollands dat ieder verstaat als: ‘eerst zien en horen, dan denken en doceren; eerst zien en horen, dan denken en leren’. Zo begrijpt men dan het ‘intellektuele’.

En men gaat nog iets anders begrijpen, iets dat in onze tijd haast als een vloek klinkt nl. dat individualiteit gaat voor gemeenschappelikheid, vrijheid voor wettelikheid en dat Gemeenschap en Wet slechts goed zijn om door besnoeiing en kompositie de krachten van individualiteit en vrijheid tot weelderiger groei en tot schoner bloei te brengen. In de goede verhouding tussen vrijheid en wet, gemeenschap en individu, bestaat de goede opvoeding, en ook: in een goede kijk op het verschil tussen jeugd en ouderdom, tussen prille en rijpere jeugd. Er is een leeftijd waarbij de les hoe meer hoe liever moet lijken op een expeditietocht in de vrije natuur. De noodzakelike kulturele opvoeding van de jonge mens, gegrond in eerbied voor wet en bevel, krijgt zo een tegenwicht in natuur en avontuur, de schone maar soms drukkende band van gemeenschap en konventie een gezonde tegenstelling in losheid van beweging en vindingrijke oorspronkelikheid. Beter dan dat het vrije gemoed z'n onafhankelikheid zoekt te herwinnen in de hantéring van bommen en keistenen, kan de opvoeder de wind laten waaien door haar en bloes op wandelingen door veld en bos, langs ongebaande wegen en over ongerepte duinen. Wat de jonge mensheid doormaakte vóór de ingroei in het hedendaagse maatschappelike leven, dat maakt de jonge mens van heden ook nog eens mee als iets dat z'n longen en z'n hersens staalt voor de zware proef die het ingewikkelde moderne leven later zal stellen. Dat is de verdienste van een Thijsse dat ie de jeugd nu en dan uit de machinale strubbel van de maatschappij overplaatste in de sferen waar onsystematies getrippeld wordt als door een nijvere vogel, spontaan gezien en gehoord wordt als door een verrast konijn, zintuig en zin zich vrij ontwikkelen onder de zegenende hand van zonnestraal en regendrup, van ongeorganiseerde warmte en wettelik nog niet geregelde koelte. Dat is ook de verdienste van de Nieuwe Taalrichting, die naast de konventie en de traditie van de taalreglementering de vrije waarneming van taal - vooral van ongebonden gesprekstaal - tot een afzonderlik vak verhief,

een vak waarin de armste trommeljongen het tot de rang van generaal kan brengen, een vak dat wegens z'n geringheid van traditie iets Amerikaans heeft en nog in menig ander opzicht aan het vrije volk van het Westen herinnert. Hoe de vrijheid hier geen losbandigheid hoeft te worden zomin als de botaniese wandeling de leiding van de meester hoeft te versmaden, toonde V.d. Bosch bij herhaling aan; De Vooys bewees het, wat de onderwijzersopleiding betrof, in z'n artikel *De Taalstudie van de onderwijzer*[1]; ook de schoolboeken van Van Ginneken hebben de verdienste, ongemerkt op het stramien van een wetenschappelik systeem de taalverschijnselen te laten opnemen als objekten, gezocht en gezien met de vreugd waarmee men bonte vlinders en kleurige bloemen zoekt en grijpt en naborduurt.

Naast het gemoedsvoordeel is ook de intellektuele waarde in deze viering van de individualiteit niet te miskennen. Oorspronkelik onderzoek geschiedt met eigen ogen en met eigen oren; 't is plezierig als ook andere ogen en andere oren tot dezelfde konklusies leiden, maar ook een voordeel als dat niet gebeurt; ieder herziet dan nog eens zijn onderzoek, ziet en hoort alles te scherper. Als Thijsse 's nachts van Haarlem naar Bloemendaal wandelde of achter een duintop post vatte, dan gevoelde hij zich juist sterk door z'n eenzaamheid, en juist door te breken met officiële, d.i. door de Gemeenschap plechtig erkende, waarheden, kreeg z'n gave te ruimer baan. Wie Verkade's albums vereert, die huldigt de individualiteit van de mens, en wie een zwerver als Thijsse doktoreert, die erkent, boven de volstrektheid van de Wet de wetteloosheid[2] van het Genie te stellen.

Gelukkig dat zo iets nu en dan mòet gebeuren; zo geeft de Overheid indirekt aan z'n ambtenaren te verstaan, dat ook zij weer tegenover Individu en Gemeenschap, tegenover Intellekt en Traditie, tegenover Vrijheid en Wet, hun voorliefde een weinig naar links hebben te verschuiven.

Dat het zwaartepunt zo naar rechts kwam te liggen, is een gewoon verschijnsel. Alles tracht in eigen richting zo ver rnogelik door te groeien, de plant, de autokratie, de demokratie,

1) De *Niewe Taalgids* VI.
2) De pregnante tegenstelling eiste dit woord. Goed bezien is het woord ‘bovenwettelik’ juister. Genie is niet wetteloos; het volgt of zoekt nieuwe of eigen wetten.

en in die demokratie de wettelike regeling van het volksonderwijs. Het sprak vanzelf dat toen een honderd jaar geleden een spontane drang naar kennis het volk doorzielde, de Regering door regeling van de gunstige voorwaarden, door vermindering van de ongunstige, aan die drang op zijn wijze tegemoetkwam, het onderwijs ‘organiseerde’; het sprak ook vanzelf dat degenen die die organisatie hadden te dienen, hun arbeidsfeer steeds uitbreidden en zo met de hoogste bloei aan de zijde van de Staat, de dood aan de andere zijde voorbereidden, in het algemeen zelf een ‘reorganisatie’ noodzakelik maakten.

Bij m'n bezoek aan de examens in 1922 verzocht me de voorzitter met alle aandrang, plaats en datum van het examen niet te vermelden[1)], ‘want’, zo verklaarde hij onder bedekte termen, ‘ingeval van kritiek heb ik me te verantwoorden tegen de hoofdinspekteur’. En deze zeker weer tegenover de Minister! En deze natuurlik tegenover het Publiek d.w.z. tegenover het Parlement, dat goeddeels slechts de retoriese vertegenwoordiging van dat Publiek is. De examens zijn zoals het heet publiek, maar de band tussen examinator en volk wordt al zeer fiktief als hij aan beide zijden over zoveel schijven loopt. Die omslachtigheid is waarschijnlik een onbewuste truc van de ‘organisatie’, om de pijl van de buitenstaander tijd te geven tot zakken voor hij z'n mikpunt bereikt. De examens moeten zich op meer direkte wijze publiek betonen, door meer aktieve publiciteit; die van examinatoren en schooltoezicht is in hoofdzaak slechts passief; en als de volksvertegenwoordiging het niet voorkwam, dan zou zelfs dit restantje van levende openbaarheid spoedig achter een haag van dikke muren en gesloten deuren voorgoed begraven worden. Maar Onderwijs is nog geen deel van Buitenlandse Zaken. Ik geef toe, dat ook in de examenvoorzitter en in de onderwijsinspekteur ambtelike diplomatie evenzeer een verdienste is als wetenschappelikheid en ruiterlikheid en dat het juiste evenwicht tussen die twee groepen van

1) Daartegenover moet ik de open zin van de ondervoorzitter prijzen, die volgens z'n elgen woorden, kritiek op onderwijszaken even nuttig oordeelde als literaire kritiek en mij daarom tot het maken van aantekeningen op de vriendelikste wijze tegemoet kwam. Ook tijdens het hoofdakteëxamen in hetzelfde jaar verzette hij zich tegen mijn ongevraagde bemoeiing niet het minst.

kwaliteiten moeilik te bewaren is; maar des te onvergeefliker is het, als bij voorbaat alle gewicht in de schaal van de eerste wordt gelegd. In Darius, die zich zelf als ‘de Grote Koning’ mocht prijzen, was het zeker een verdienste dat hij wist te zwijgen; daardoor werd hij juist zo ‘groot’; z'n vijanden bleven onbekend met z'n plan de campagne en vielen in hinderlaag na hinderlaag. Maar wetenschap en intellektueel element in Onderwijs vragen allereerst openbaarheid, openbaring van de gang en de resultaten van het vrije onderzoek. Diplomatie zoeke de Duisternis, de Waarheid zoekt het Licht. Taalkundigen hebben 'r tijdschriften, waarin ze zich haasten, elk nieuw idee en elke vondst direkt aan het daglicht bloot te stellen en zo de kostbare steen aan tien kanten tegelijk te laten flonkeren. En dat niet alleen als het eigen waarneming maar ook als het een oordeel over andermans waarnemingen betreft, kritiek. Alles gaat hier publiek, en bij de botsing van de meningen kan dan iedereen van de uitschietende waarheidsvonken profiteren. En zo goed hij, die bij die botsing een blauwe plek oploopt als die er zonder schade afkomt, is te prijzen, omdat beiden zich bloot gaven om wille van de zaak, de Wetenschap en het goede Onderwijs.

Zo objektief en sociaal zij men ook bij het Departement Onderwijs. Laat een examinator die een officieel examenverslag moet opstellen, daarvan eens iets anders maken dan een syntakties onberispelik geheel van uitdrukkinkjes als ‘onderwijspeil’, ‘algemene ontwikkeling’, ‘zich rekenschap geven van het gelezene’ e.d., een opstelletje, dat met kleine wijzigingen, beurtelings ook bruikbaar is als parlementaire redevoering, als verkiezingsspeech, als openingsrede, kortom als alles wat onaanvechtbaar en als zodanig onornstotelik en onfeilbaar is! Laat een examinator of een examenkommissie zich tegenover kritiek van betekenis openlik verantwoorden of bij verandering van geest o.a. bij een ‘reorganisatie’, een gedetailleerd gemotiveerd program van aktie bekend maken. Ons onderwijsbestuur moet ophouden één sluitende Hindenburglinie te zijn, waarop de grote strijd tussen stationaire kennis en groeiende kennis doodloopt en het opgewekte leven, dat in die eeuwige strijd totnogtoe wakker bleef, een eeuwige slaap gaat inslapen.

Geslotenheid is niet steeds diplomatie, er is ook menigmaal wetenschappelik tekort en krities onvermogen in het spel. Toen Prof. Kluyver als examinator voor de akte Nederlandse Taal

M.O. eens bleek, dat de kandidaten en de opleiders geen inzicht hadden in de strekking en aard van de studie voor die akte, schroomde hij niet, zich rechtstreeks tot het Publiek te wenden, zo niet in de examenzaal, dan toch in een publiek tijdschrift[1]. En toen onlangs een jongere kracht de examentaak van een oudere had overgenomen, schroomde ook hij weer niet, in het openbaar de nieuwe richting van het examen aan te geven en te motiveren[2]. En waarom ook niet! Wie z'n vak verstaat, vreest niet, aan den weg te timmeren; zo'n publieke demonstratie kan z'n aanzien slechts verhogen. Zo nièt bij het Lager Onderwijs. Als vakkundige hoeft men de taalexamens voor de onderwijzersakte slechts enkele malen bij te wonen om onder de ‘deskundigen’ veel ondeskundigen op te merken. En tegelijk blijkt meestal direkt de oorzaak van de kwaal: ze lezen geen vaktijdschrift. Men kan van een examinator niet eisen, dat hij de soms radicale (maar daarom niet minder goede) beginselen van moderne tijdschriften zomaar verwezenlikt en de traditioneel opgeleiden tot slachtoffers van z'n nieuwlichterij maakt. Maar als hij blijkens z'n vragen en z'n beoordelingen onkundig is gebleven van de louter zakelike waarnemingen, in die tijdschriften gepubliceerd, dan is het wel duidelik dat hij een voorname bron voor z'n deskundigheid ongebruikt liet. Hoe dikwels heeft de redaktie van *De Nieuwe Taalgids* niet gewezen op gebrekkige kennis zelfs van de meest gebruikte voornaamwoorden. Tot Ligthart toe moest in dezen op de vingers worden getikt; dezelfde man die in allerlei vakken de werkelikheid zo voorbeeldig aan de theorie vooraf deed gaan, hij beweerde dat van de 2e persoon het enkelv. *je* en het meervoud *u* was[3]. Tot geen werkelikheid komt de mens moeiliker dan tot de taalwerkelikheid. Waar zit 'm dat in? Wie taal waarneemt, gaat er vanzelf over denken, dus denken over z'n denken, en dat is voor de meeste mensen als een blok aan het been. De meeste zijn al blij, als ze op verstandige wijze over het betrokken objekt kunnen denken, en nu nog over dat denken te moeten

1) A. Kluyver: *Het examen in het Nederlandsch oh voor Middelbaar Onderwijs* (in *Taal en Letteren* VII, 145).
2) C.G.N. De Vooys: *De opleiding en de examens voor de akte Middelb. Onderw. Nederlands* (in *Vragen des Tijds* 1919).
3) In *De Nieuwe Taalgids V* beoordeelde C.G.N. De Vooys Ligthart's *Schoolhervorming 3. Nederlandse Taal*.

denken! neen, dat is de moeilikheid onnodig vergroot. Zo vermijden ze instinktief de direkte taalwaarneming die dat lastige denken-in-de-tweede-macht tot konsekwentie heeft. In geval van wettelik verplichte waarneming bepalen ze zich tot een opsomming van de vondsten waartoe anderen kwamen of zeiden te komen. Taalwaarneming door de menigte is gedoemd napraterij te zijn of traditie te worden. In geen vak is het meèr nodig dat de oorspronkelik aangelegden in een tijdschrift gelegenheid vinden, de taalkennis van het volk wat op te frissen; in geen vak wordt deze opfrissing door de onderwijzer, die een schakel tussen vaktijdschrift en volk is, zo versmaad; in geen vak wordt door kweek- en normaalschoolleraar, die de schakel zijn tussen vaktijdschrift en volksonderwijzer, dat vaktijdschrift zo genegeerd als wanneer heb de grammatika van de moedertaal geldt[1)].

Maar, zal men zeggen, als induktieve taalkennis zo gering is bij de gemiddelde mens, dan hoeft die geringheid toch geen kenmerk te zijn van de gemiddelde taalleraar aan normaal- en kweekschool, zo min als de gemiddelde hoogleraar in de taalkunde een slecht taalwaarnemer is.

Neen, dat hoeft ook niet; maar het is zo. Bij het Lager Onderwijs is induktie en oorspronkelikheid - en dus zeker direkte taalwaarneming - vanzelf geringer dan bij het hoger. Van de vele faktoren noemen we de voornaamste, de grotere uitgebreidheid en dus sterkere georganiseerdheid van het Lager Onderwijs. Dat maakt er de invloed van de ambtenaar groter. Deze is, het zij tot z'n eer gezegd, een man van de daad, meestal dus een tegenstelling van de denker; hij is ook - en

1) Een onderhoud met een examinator verleden jaar bewees mij dit opnieuw. Deze toestand dateert al van jaren her. In 1910 polste ik te Breda drie deskundigen. Twee kenden het bestaan van De Nieuwe Taalgids niet, de derde kende het alleen bij naam. Een van de twee cersten bereisde met een abonnement de hele provincie Limburg: allerlei inrichtingen wilden van de officiëel erkende ‘goede richting’ profiteren. De derde was wel geabonneerd op een tijdschrift voor z'n tuin; trouwens in allerlei andere vakken was hij zeer thuis: hij was voorzitter van een gezondheidskommissie, melkagent voor een boterfabriek, lid van een kommissie voor de keuring van stieren en hengsten, lid van een kommissie voor de hoofdakte enz. Waarschijnlik is het dus geen toeval dat zijn inspekteur iemand was die zich in onze Senaat meermalen een kundig agrariër betoonde.

niet minder strekt hem dat tot eer - een man van de wet, van de traditie, van de rustige verzekerdheid en de gevestigde mening, van alles wat vast staat. Zoals hij op verdienstelike wijze diplomatiek mag zijn, moet hij in nog sterker mate akkuraat, regelmatig en maatschappelik zijn. Ziedaar juist het tegengestelde van wat we bij spontane kennisdrang, Cartesiaanse twijfel, persoonlik avontuur, Robinsons onderzoek en Crusoëse induktie, waarnemen. Men denke zich eens zo'n glad gepolijst, precies passend geslepen radertje in de machine, dat, na in die machine dag aan dag akkuraat te hebben meegedraaid, nu ook eens wilde nadenken over z'n draai. Het zou daartoe een ogenblikje stil willen staan, natuurlik met het goede voornemen om later het verzuimde in te halen! Maar dan was het al te laat. Goede wil en goede voornemens in een gemeenschapslid betnigen zich alleen in gelijklopendheid met de andere leden, in regelmatig kontakt, in verzaking van eigen wil en ... van eigen mening. Geen wonder dat dierkundigen moeten konstateren, dat insekten die het sterkst georganiseerd leven, niet de grootste hersens hebben[1)]. Deze vergelijking bedoelt niet, werkelike verdiensten te miskennen. Er zijn onder de leden van het schooltoezicht voortreffelike beoefenaars van de wetenschap in al z'n delen; die wetenschappelikheid is echter geen verdienste van hun organisatories ambt maar een tegenwicht. De ambtenaarswereld in z'n geheel vindt dat tegenwicht slechts voor een deel in zich zelf, de grootste helft ligt er buiten, in de wereld van de kunstenaars en de vorsers, de ontdekkers en de uitvinders. Vandaar de konflikten, de treurige strijd die in een burokratiese eeuw op de ondergang van al wat genie is, uitloopt. Het laatst dreigt dat gevaar waar de ambtenaar zich zelf bescheidenheid oplegt. Bij hoger en middelbaar onderwijs wordt het wetenschappelik aanzien van de docenten verhoogd door ongemene titel, door zekere welstand; bij het lager onderwijs kan het ambtelik toezicht direkt beginnen met zich als gelijkgestelde ja als hogergeplaatste te doen gelden. Een zeer goede regel verliest daardoor z'n kracht, nl. dat onderwijzers door onderwijzers worden opgeleid. Want nu die onderwijzersopleiders niet door de onderwijzers zelf worden aangewezen maar door de ambtenaren, verdwijnt de zekerheid dat de be-

1) Zie over dit feit en de menskundige konklusie de Januarie-aflevering van het tijdschr. *Studiën*.

noemden mensen zijn in wie de intellektuele en individuele helft een tierig leven leidt, mensen in wie de wettelike helft van ons onderwijs z'n onmisbaar tegenwicht windt. Niet dat elk induktief aangelegde onderwijzer een eigenwijze Rembrandt of een onmaatschappelike Rousseau zou zijn, maar hij mist toch altijd iets van de onpersoonlike regelmaat en de prettige plooibaarheid die het hele honderdhoofdige landsbestuur tot een onder-onsje maakt, rustig door de tamheid van binnen, door dikke muren geschut tegen de wildheid van buiten. Moet in zulk een sfeer volgens de eis van de wet een buitenstaander worden opgenomen, moet nl. een onderwijzer tot 'deskundige' bij een examenkommissie worden benoemd of als eerste stap in die richting tot onderwijzersopleider, dan is het duidelik dat daarbij de meest induktief aangelegde maar zelden de voorkeur heeft. Zo altans verklaar ik mij de benoemingen die sinds onheuglike tijden het krities aangelegde deel van de onderwijzerswereld steeds opnieuw in beroering brachten, zo verklaar ik mij ook het resultaat van die benoemingen nl. dat bij het wettelik zo zorgzaam geregeld lager onderwijs een Middeleeuwse demon in moderne vorm herboren werd en daar weinig mild tegen zelfzoekers en zelfvinders optreedt. Terwijl bij het hoger onderwijs het intellekt op natuurwetenschappelik gebied (het modelterrein voor induktie!) van eeuw tot eeuw triumfen vierde, zo zeer dat het nu al weer gaat vervelen en men er weer met liefde gaat spreken van 'normen' en 'plichten'[1)], terwijl daar m.a.w. de uitlopers van de Renaissance weer de hand willen reiken aan de Middeleeuwen met 'r 'gebonden kultuur' en 'gesloten kader', is bij het Lager Onderwijs al sinds jaren norm en plicht zo overvloedig aanwezig als in een wereld van enkel ambtenaren. Dit kan tegenover het kleine kind, dat behalve onderwezen ook graag opzettelik geregeerd is, een groot voordeel zijn; voor de onderwijzer zelf, die in elk geval een man van oordeel moet wezen, is het te betreuren dat de onderwijzersopleiding een zo gedekreteerd-normatief karakter heeft, de induktief aangelegde onderwijzer tot bolsjewistiese reaktie en konflikt met de overheid drijft, de andere nog diplomatieker en onvakkundiger maakt, bij uitstek ongeschikt voor zelfstandige taalwaarneming. Zelfs bij de natuurkundige vakken moet

1) Belangwekkend in dat opzicht zijn de geschriften van Prof. De Sopper over *Naturalisme en Levensfilosofie* en over *Waardefilosofie*.

in de deskundige een dergelik tekort gesignaleerd worden, volgens Thijsse altans. Deze fietste eens het gedenkteken voor Commenius te Naarden voorbij met de opmerking: '... de man die tweehonderd jaar geleden precies verteld heeft, hoe men de kinderen het best kan onderwijzen en we doen het nog altijd anders. Zo is de wereld'[1]. Hij bedoelt: zo is het bij uitstek georganiseerde onderwijs. Na een korte renaissance-bloei is de geest van de Middeleeuwen er bijna onverzwakt blijven doorgroeien en een renaissancegeest, duurzaam over de hele linie, laat nog altijd op zich wachten; in de geestesontwikkeling van de beschaafde wereld is het nog altijd driehonderd jaren achter. Zelfs bij het vak natuurkunde moet leerling en kandidaat waarnemen wat en zoals meester en examinator waarnam. Toch is daarbij i e t s voorbeeldigs niet te miskennen: de volgzame jonge mens moet daarbij altans zien en horen, bij het t a a l onderwijs en op het t a a l examen worden meester en examinator gehoorzaamd met gesloten ogen en gestopte oren: op hetzelfde ogenblik dat de meester roept: 'Jan, zeg jij het eens', moet deze de meester nazeggen dat er geen voornaamwoorden van de tweede persoon enkelvoud bestaan.

Tegenstanders van klericale wijsheid en organisatie spreken weleens van 'blinde gehoorzaamheid'; kritiek op de zo goed georganiseerde taalwijsheden zou gebaat zijn met de term: 'dove gehoorzaamheid'. Want zien doet men er toch wel; men kijkt er al te graag naar de letter, de uiterlikheid, het voorwerp van ambtenaarsliefde. Een wet kan naar de letter betracht worden en doet zo een middel aan de hand om, in geval van kritiek door een individu, z'n prestige te handhaven in de ogen van het publiek, dat, onmachtig om op elk terrein tot de geest door te dringen, naar de dode letter grijpt als naar de beste en enige maatstaf. Zo wordt ook de grammatika van de deskundige om wille van de makkelike verdedigbaarheid omgevormd tot een reeks geschreven wetsartikelen en een grammatikafeit tot iets dat pas is als het g e s c h r e v e n is en dus niet meer in begrippen en klanken leeft, maar in letters is doodgelegd. Het zou mij niet verwonderen als de examinator, voor wie in 1922 geen voornaamwoord van de tweede persoon enkelvoud bestond, zich tegenover zijn inspekteur zal kunnen verantwoorden bij monde van een deftig spraakkunstb o e k , dat met z'n dikke rug

1) *Langs de Zuiderzee* door Jac. P. Thijsse, blz. 49.

en z'n rijkdom aan letters op de rechter wel een diepe indruk zal maken. Een letter is ook iets dat blijft en daardoor wordt een geschreven grammatika ook iets, dat volmaakter is, naarmate het langer tijd was en de overtuiging niet stoort, dat het ook altijd zo zal blijven. Het verhaaltje, dat de scholastieken op zekere keer om te weten of olie bevriezen kon, niet een schaaltje met olie buiten zetten (het vroor toevallig sterk!) naar het geval in Thomas van Aquine en Aristoteles nasloegen, is sinds lang een flauwe mop geworden; maar op grammaticaal terrein is zo'n anekdoties geval ernstige realiteit. Een deskundige, die eens wilde weten of er in de Nederlandse taal van heden ook voornaamwoorden van de tweede persoon enkelv. waren, luisterde daartoe niet naar de taal van z'n omgeving (toevallig sprak de zoon van de deskundige met aandrang z'n meisje aan!), neen, hij sloeg het geval na in een eeuwenoud boekje, het Wetboek van de Taal. Daarmee bewees hij juist het best z'n maatschappelike deskundigheid. Daarom is zowel voor hem als voor de jurist en de ambtenaar een vergeeld perkamente folio, liefst uit de tijd van Hugo de Groot, met het jaartal 1600 en zoveel, het beste attribuut. Trouw en eerbied voor zo'n overgeleverde Spraakkonst acht hij de beste waarborg voor het behoud van de Taal, de schoone Moedertaal'. Wel is voor hem ook ‘de Levende Taal’ geen onbekende; het is voor hem een zoetelik rose term, waarmee hij de titel van z'n schoolboeken kleurt om uitgever en publiek te behagen, een charmante fraze, waarmee hij bij plechtige gelegenheden z'n knoopsgat weet te sieren, zo goed als de andere disgenoten. Maar z'n hart kent de taal alleen als een mummiedoos, beschilderd met onveranderlike letterreeksen, waarin hij zich zelf voor eeuwig ter ruste legde, strak gestyleerd door de hand van de dood, de grote Meester, die alles aan de Tijd ontrukt om het tijdloos als zichzelf te maken. Een oude rabbijn (zo een als Jozef Israels afbeeldde met een groot wetboek voor zich) verweet men onlangs, dat hij niet met z'n tijd meeging; hij antwoordde, dat zijn religie boven de tijd stond. Gedeeltelik had hij daarin gelijk. Een taalexaminator neemt die oudtestamentiese trots in volstrekte zin over. Een vaktijdschrift kan dààrom voor hem niet vakkundig zijn, omdat het iets van z'n tijd is. Hij bedrijft z'n vak als iets, dat boven de Tijd staat; van de kruin tot de voetzolen heeft hij z'n lieveling in de Onvergankelikheid gezouten en in de Eeuwigheid gelooid. Een nieuwe examinator

betoont z'n aanleg voor de deskundigheid dan ook het best, door z'n kollega aan de overzijde van het tafeltje de kunst van de pekel goed af te kijken; en een hemelse klaarheid voelt hij daarbij plots over zich komen, als hij zich een geval uit de Romeinse geschiedenis herinnert, hoe een Vestaalse maagd de eerste tien jaren van haar diensttijd niets te doen had dan te kijken naar een oudere en de laatste tien jaren niets dan te letten op een jongere en hoe zo de heilige ritus een eeuwig leven was beschoren!

En zoals de oudere examinator z'n eeuwige deskundigheid op de jongere overent, wil deze weer, zo goed als de oudere, van den examinandus iemand maken, die op hem lijkt, een kandidaat-ambtenaar, een miniatuur-deskundige. De kwekelingonderwijzer wordt tot die geestelike uitverkiezing ‘opgeleid’, door hem de grammatika als een wetboek te laten van buiten leren. Zoals de aspirant-spoorbeambte voor het examen alle artikelen van z'n dienstboek op een rij memoriseert, drèunt de examinandus-grammaticus vier jaar lang voor de grote dag alle spraakkunstparagrafen op en af. Een goed afgerichte kandidaat kan na afgelegd examen op slag de funktie van de examinator overnemen, even goed als hij vóór het examen tegenover zijn mede-kandidaat als repetitor optrad. Zo geeft een taalkunde, die wet en paragrafenkennis werd, aan de ambtenaar die tegen aanstaande examens wat; deskundigen moet kunnen voordragen, een groot gerief.

De ontaarding werd hier te moeiliker bevroed, omdat letter en wet ook een zekere gemakkelikheid geeft in het bereiken van die volkomenheid, die in het geheel van het menselik wezen een grote onvolkomenheid is, maar aan de uiterlike kant van het menselik bestaan als een soort keurigheid steeds veel kans op waardering heeft. Een Gerard Dou was steeds de lieveling van het burgerlik element in ons volk en waar de volmaakte techniek en de volkomen vormbehandeling de ziel in z'n werk doodde, werd hij even goed met goud betaald als waar de adem van z'n Meester nog achter de verf voortleefde; en hij, niet z'n Meester, werd het uitgangspunt van de 18e eeuwse kunst, die door z'n korrektheid en onberispelikheid zelfs de ogen van de mijnheren kon bevredigen. Ook nu nog steeds zoekt de menigte buiten de sfeer van tafel-en-bed niet allereerst innigheid en ziel, maar volmaakte vorm en volkomen detail. Een ambtenaarsnatuur voldoet in niet geringe mate aan die

behoefte, hij, de man die zelf steeds door een ringetje is te halen en die ook z'n buitenwaarts gerichte dienst steeds vrij van smetten houdt, hij kwam ook vooral het gegoede deel van ons volk te gemoet, door in onze taalkennis en ons taalonderwijs de letter tot buitengewone bloei te brengen. Een O.W.-er evenzeer als de Leidenaar uit onze Gouden Eeuw, koopt graag Gerard-Douse schilderijen, en, wat z'n taal betreft, al kan hij z'n eigen brieven niet meer korrekt krijgen, z'n kinderen zullen leren schrijven zoals het hoort, met precieze ennetjes en wettiese voornaamwoordjes. Als Gerard Dou was blijven voortleven had hij nu een leger van hellebaardiers gehad om een stofje uit z'n atelier te weren, en als ons schooltoezicht in de genomen richting blijft doorgroeien, dan zal de letterlievende bemoeiing met leerplannen en leerroosters steeds groter en de deskundigheid van de examinatoren in de richting van de letter steeds volmaakter worden. Nu reeds is ons taalonderwijs gepolijst als een Van der Werf, gepreciseerd als een Andries Pels. De welsprekendste oud-leerlingen van de lagere school, onze letterkundigen, die eens een enting van het induktieve taalbegrip op het volksonderwijs kritiseerden, lanceerden dezelfde idees als Huydecoper en Moonen; ja, de meest overtuigde onder hen, Frederik van Eeden, bedacht een spellingsysteem dat een zusje kan heten van de spelling der gepoederde pruiken. Zo kwam het elementair onderwijs van de 19e eeuw na een honderdjarige zorg van de Regering niet in de 20e maar in de 18e eeuw terecht; het meest gekontroleerde deel van dat onderwijs, de onderwijzersopleiding, arriveerde onlangs reeds in de eeuw van de Statenbijbel.

Onbeteugelde lust naar vooruitgang straft zich zelf met achteruitgang, een ander maal met gedwongen stilstand. Uilenspiegel wist het; de haastige voerman leerde het; de moderne Staat weet er nog niets van. Vooral de kunst van oude mensen, doen door laten, is hem een diep geheim. De reorganisatie had moeten bestaan in een zekere stilstand van de regeeringsbemoeiing, in besnoeiing van de wet. Men heeft het omgekeerde gedaan; men dacht dat ook onderwijs distributie was. Terwijl men een halve eeuw geleden de spellinghervormer even vrij liet als de winkelier, plaatst men nu voor De Vooys z'n deur aan elke kant een kommies. Zo gaat het nu met alles wat geest en psyche is. Veelvuldig officieel gebruik van het woord ‘psychologies’ kan

niet wegnemen, dat psychiese dingen slechts voor de helft een zaak van organisatie zijn; voor de andere helft is het genie, en daar moet de Staat met z'n stijve vingers af blijven. Hier geldt: ‘Wer nur den guten Gott lasst walten....’ Ieder vakkundige ervaart dat op zijn terrein. De taalkundige zag, hoe het meest sociale element in de taal, de duidelikheid, al honderden jaren vergeefs werd nagestreefd door opzettelike middelen, geslachts- en naamvalsaanduidingen, ingedrild op de scholen, beschermd door het schooltoezicht. Hij vond ook de oorzaak van die vergeefsheid: Taalduidelikheid wordt slechts voor de helft bewerkt door de letter en het woord op zich zelf, de andere helft treedt uit het Verband naar voren, een faktor die nog door niemand goed is verklaard. Omdat het geen mensebestel is. Het behoort tot die geheime, goddelike kracht die men wereldbestel kan noemen, de kracht die het Lèven regelt, die de wortel z'n weg wijst naar de diepte en de stengel z'n bestemming naar boven richt, de kracht die bij de kruisende schepping van het zaad de ‘spelingen der natuur’ bewerkt. Ook op taalterrein werkt die geheime kracht. Elk woord heeft behalve z'n bewuste inhoud, de betekenis, die ongeveer, voor alle mensen hetzelfde bedoelt te zijn (iets als bij wet geregeld), ook nog een onbewuste inhoud, de gevoelswaarde, iets dat naar gelang de persoon die het ervaart, in hetzelfde woord de bangheid van de nacht of de luister van de dag kan zijn; en ook kan een zelfde woord naar gelang het woord waarmee het zich paart, de meest tegenstrijdige betekenissen wekken, een vloek of een zegen worden, een wijsheid of een onbegrepenheid voor nu of voor de toekomst. De geniaal aangelegde schrijver haalt uit het woordverband krachten die hem met de meest gewone taal het treffendst effekt doen bereiken, een duidelikheid die ons overstelpt als een spreeuwenwolk, een waarheid die ons tegenschittert als een zon. Evenals dat verband en dat genie op onberekenbare wijze ontstaat en werkt, valt ook de helft van taalbegrip en taalonderwijs buiten de berekeningssfeer van regering en ambtenaar, zelfs buiten de kontrole van de plaatselike kommissie te Grootstad.

Beter nog dan de kollega's in de andere vakken zullen ons hier de kunstenaars begrijpen. Vooral ook op hun gebied werd door de eeuwen heen de kwaliteit van de doorsneemens gedragen door enkele begaafden en dezen zagen we steeds groeien niet door, maar ondanks overheidsbemoeiing. Ook de taalwetenschap

van de laatste vijftlg jaren is van het hoger tot het middelbaar en hier en daar zelfs tot het lager onderwijs doorgedrongen niet door de voorzichtige rapporten van een ineenschakelingskommissie maar door stoute tijdschriften als *Taal en Letteren* en *De Nieuwe Taalgids*, tijdschriften die niet werden gesubsidiëerd, noch door overheidspersoneel gepropageerd. En, opmerkelik! als we nagaan waar het lager onderwijs het meest van dat partikulier initiatief profiteerde, dan komen we in het Zuiden des lands terecht, in het algemeen bij het Biezonder Onderwijs. Nog pas getuigde Prof. De Vooys - naar ik meen in *Vereenvoudiging* - dat de taak, het nieuwe taalbegrip te handhaven tegenover het gereorganiseerde, meer agressieve schooltoezicht, voorlopig blijft opgedragen aan het Biezonder Onderwijs, natuurlik niet omdat de leerkrachten daar zoveel beter maar omdat ze er zoveel vrijer zijn. Mij is iemand bekend die in 1905 benoemd werd tot leraar aan een biezondere kweekschool voor onderwijzeressen, zonder het minste advies van het Schooltoezicht, enkel door de intuïtieve, niet vakkundige keuze van de direktrice. Na tien jaren van matig sukses in de ambtelike sfeer, van stijgende bijval in akademiese kringen, trok hij zich uit het schoolleven terug en zette als medewerker aan een tijdschrift z'n propaganda voor het nieuwe taalbegrip voort. En zie! na vijf jaren kreeg hij, weer zonder inmenging van de overheid, tot tweemaal toe aanzoek om op te treden als docent aan een leergang voor de middelbare akte. Te weten bij het Biezonder Onderwijs. Maar hoelang zal daar de schone toestand dat men individuële begaafdheid zonder officiëel etiket of stempel zal durven te exploiteren, nog duren? Zal ook daar niet de steeds wassende klauw van de regeringsarend alle leven stil nijpen om het eindelik met de haksnavel de dodelike houw toe te brengen? Ik vrees het ergste; ook het Biezonder Onderwijs gaat zich steeds meer ‘organiseren’.

Bij zulke niet te keren uitbreiding van ambtenaarlike bemoeiing is ware reorganisatie een utopie. Een greintje echt sukses kan hier alleen verkregen worden door wie geest en wil van het wassend leger funktionarissen weet te richten door voorlichting en te binden met een reglement; de voorlichting betreft de aard van het vak, het reglement de beoefening er van.

Het vak grammatika is voor een deel een wetties vak; het is ten dele edukatie, er zijn normen van klanken, woorden

en konstrukties die de beschaafde bij het spreken als de beste huldigt en de school dienovereenkomstig als de verplichte onderwijst; er zijn regels voor de aanduiding van de beschaafde klanken in letters en letterreeksen bij het schrijven; ook daarbij is de school in hoofdzaak dogmaties, doelmatig en burgerlik, in goede zin. Maar de ware vakkundige weet hier het natuurlik dogmatiese en het werkelik praktiese te onderscheiden van het kunstmatige en het valse. Deze nog onbekende onderscheiding lichtte een schrander onderwijzer eens toe met de volgende parabel.

Een klein meisje vond op straat een mooie knoop, zo mooi dat ze die altijd bij zich wilde hebben, liefst aan 'r nieuwe mantel. Maar daar ontbrak van de vier knopen geen enkele. Wat deed ze nu? Ze knipte een vijfde knoopsgat onder de vier bestaande en ... nu was natuurlik ook een vijfde knoop zeer nuttig geworden; wat eigenlik een vijfde rad aan de wagen was, werd nu een onmisbaar element, ja omdat het zo mooi was, het meest onmisbare. Zo gaat het ook met mooie vondsten op taalgebied. De ontdekking dat naast *been* het oudere *bein* staat en naast *schepen* het enkelvoud *schip*, gaf door z'n tegenstelling eens zo'n vreugde aan het intellekt, dat men het gevondene wilde vastnaaien aan z'n dagelikse schrijfpraktijk; de nieuwe spelling in de vorige eeuw werd dan ook *schepen* tegenover *beenen* ofschoon in beide woorden de *e* hetzelfde klinkt en dus rationeel dezelfde aanduiding eist. Nu men eenmaal ondoelmatig deed en die ondoelmatigheid ook als schrijfregel aan anderen wist te suggereren, is dit vijfde rad aan de wagen zeer doelmatig geworden, ja omdat het zo mooi is, het meest doelmatige in de konventionele spelling. De schrijfwijze van *dagen* en *uren* wordt op examens niet gevraagd en besproken, wel die van *beenen* en *schepen*. Op bijna gelijke wijze is bijna heel het taalexamen, ook waar het geen spelling betreft, één groot vijfde-rad geworden, één mooie knoop-te-veel. Waar de Regering, voorgelicht door enkele hogere ambtenaren, zo'n toestand gedeeltelik bestendigt, kan de ager geplaatste er niet met één slag een eind aan maken; maar hij kan bemiddelend optreden, geven aan de keizer wat des keizers en aan de God der Waarheid wat des Godes en der Waarheid is. Hier kan hij zich diplomaat betonen in de geest van Christus. Laat bij naast bedrevenheid in de toepassing van verouderde taaltheorieën inzicht in die verouderdheid eisen, al is het indirekt, nl. door

begrip te eisen van de verhouding tussen klank en teken. De leraar V.d. Bosch placht steeds de oud-leerlingen van de lagere school direkt in beter spoor te brengen door de oefening die hij transscriptie noemt; transscriptie moest op elk taalexamen de praktiese, vlotte ijsbreker zijn. Maar, vragen betreffende de klinkers in *beenen* en *schepen*, de eindklank in *hond, lag* en *lach*, hoorde ik dit jaar geen enkele maal. Zulke vragen, waarop helaas menig kandidaat een verkeerd antwoord zal geven, openen tegelijk de weg naar een betere opvatting van andere spraakkunstkwesties. Deze betreffen voor het grootste deel geen te reglementeren praktijk, maar een geheel vrije theorie. De examinator in de Nederlandse Taal neme in z'n vrije tijd eens plaats aan het tafeltje van Natuurlike Historie. Daar geeft men de kandidaat een konijneschedel in handen of een bloempje of vrucht, en aan en om die gegeven natuurobjekten moet dan de kandidaat z'n waarnemingsorgaan in aktie brengen. Die praktijk geve richting aan zijn les.Voor de blik van de leerling late hij de oude regel of de oeroude konklusie steeds voortkomen uit de feiten. Zo late men bv. uit verschillende samenspraken alle voornaamwoorden opnemen en ordenen naar de Persoon, het Geslacht en het Getal, en konkludere dàn pas, dat er geen voornaamwoorden van de tweede persoon enkelv. bestaan. Zo de les, zo het examen. Daar onderzoeke men de kennis van algemene taalfeiten aan de hand van biezondere voorbeelden die men geeft. Nu doet men liefst het omgekeerde. Vragen als ‘Wanneer blijft een bijvoeglik naamwoord onverbogen?’ worden gesteld, los van elk voorbeeld, ja juist die vragen die de kandidaten dwingen de examinator in ruil voor een gegeven konklusie met tal van voorbeelden te beschenken, vormen het hoofdbestanddeel van een examen: ‘Welke eigennamen kunnen als soortnamen voorkomen?’ ‘Welke soortnamen hebben geen meervoud?’ Op natuurkundig terrein klinken die vragen haast als grapjes: ‘Welke viervoeters zijn zwart, welke bruin’[1)]? *De*

1) Het sterkste staaltje dat ik eens hoorde is dit: *Noem eens een geval dat een woord een bepaling is bij een hele zin*. De kandidaat zomin als ilc, kon raden wat de examinator door het hoofd speelde. Toen gaf deze zelf als voorbeeld: *'t Is gelukkig goed weer gebleven*. Maar wat of wie is nu gelukkig? De spreker zelf voelt zich door dat bestendig goede weer prettig gestemd; hij is gelukkig. ‘Gelukkig’ is dus niet een bepaling bij de hele zin, integendeel! het zegt indirekt iets van een gedachtedeel dat heel niet is uitgedrukt. Nu is de examinator niet zo kwalik te nemen, dat hij zich hier vergiste; hij bewoog zich op een nog onontgonnen terrein van de spraakkunst, de subjektiviteit. Wel is het ergerlik, dat hij door z'n averechtse methode de fout tot een flater maakte. De parallel op natuurkundig terrein is, dat de examinator de komiese vraag stelt: *Noem eens een dier dat zwart is* en dan (oerkomies!) een ijsbeer bedoelt. Zulk een tragi-komedie is alleen mogelik op taalterrein, in een taalexaminator die de hoogste funkties bij het onderwijs bekleedt en de Minister als permanente Raad ter zijde werd gesteld. Vandaar de ‘reorganisatie’?

Nieuwe School leverde in die richting eens een kostelike parodie; maar op de huidige kweek- en normaalschool wordt in die richting gezwoegd en gezweet met de treurige ernst van een Egyptiese slaaf onder de zweep van Pharao's beambten. Het examen dwingt de school, z'n leerlingen alsof het nu reeds model-lesgevers moesten zijn, met voorbeelden vol te proppen. De werkelike lesgever doet zo n rijk bezit geleidelik op; de dagelikse praktijk doet de bonte wereld van feiten vanzelf uit de Werkelikheid of uit het Handboek in het Geheugen overgaan; maar de leerling moet de pyramide van voorbeelden, kunstmatig op te bouwen uit duizenden stenen, in vier jaar tijds klaar h e b b e n .

Kweekschoolstudie is een eindeloos gememoriseer van regels mèt voorbeelden, van paragrafen mèt voorbeelden; en als men daarbij dan denkt aan het grote vijfde-rad, dan ziet men met al z'n menselike redelikheid benijdend neer op de herkauwende koe, die ten minste nog voedzaam gras vermaalt.

Geen wonder, dat reeds vijftien jaar geleden twee examinatoren[1)] besloten, deze averechtse methode op te geven. Dat daar de kandidaten direkt de prettige gevolgen van ondervonden, ligt voor de hand. Wat geeft de jonge mens meer gemak, dan dat men hem met z'n ontvankelike organen vlak voor de feiten plaatst, zodat hij, bij aanwezigheid van geoefende waarnemingszin, het gevraagde antwoord maar hoeft te konkluderen.

Tien jaren geleden stelde ik die methode van de twee examinatoren ten voorbeeld aan een vergadering van Normaalen Kweekschoolonderwijzers, en het merendeel van de aan-

1) Van de een, leraar aan een Christelike kweekschool, is mij de naam ontgaan; de andere was de heer Verbeeten, toen leraar aan een biezondere kweekschool voor onderwijzeressen, nu inspekteur bij het Lag. Onderw. te Breda.

wezigen was direkt voor het nieuwe denkbeeld gewonnen. Wel achtte men het oude denkbeeld niet per se uit den boze. Immers reeds als kind amuseert de mens zich niet alleen met het opstellen van gekregen blokken tot een huis, hij sjouwt zelf ook graag zelf gezochte stenen bijeen. Zo stelde ook Thijsse eens z'n leerlingen voor de taak, tegen de volgende les een hoop konijneschedels in de duinen bijeen te zoeken[1)], maar let wel, dat dit zelf bijeenbrengen van dingen en feiten nooit strenge eis kan worden, zeker niet op een examen; daar ontbreekt voor zoeken de tijd en de gesteldheid; daar zet de eis tot zelf zoeken en zelf geven heel het officieel onderzoek op de kop en maakt de voorbereiding tot dat onderzoek, de ‘opleiding’, tot een onlogies slavenwerk. Op dezelfde vergadering werd door de inleider betoogd, dat met het memoriseren van voorbeelden en gevallen tweederde van de opleidingstijd verloren gaat en dat daarbij het goede taal- en onderwijsbegrip, slechts voor een derde deel aangebracht, onder de druk van de rest verstikt. Hier is een veld, waar door bezuinigingshelden ook eens gehandeld kan worden. Als het wetgevende deel van de grammatika tot z'n ware proporties wordt teruggebracht en dan de rest op induktieve wijze wordt onderwezen en geëxamineerd, dan zou men met een derde van de thans bestede tijd en moeite (en geld!) meer goeds bewerken dan nu.

Een en ander kan niet bereikt worden zonder een duidelik geformuleerd en streng gehandhaafd reglement van de hoogste Overheid, buiten het inzicht en het verlangen van veel ‘deskundigen’ om. Men hoeft hier niet aan de plotselinge hergeboorte van een autokratiese geest te denken, zo'n reglement zou slechts de openlike en onvermijdelike konsekwentie zijn van een reeds jaren werkende verkapte diktatuur. Waar ons landsbestuur soms één honderdhoofdige Darius lijkt, waar bij examenkommissies ‘deskundigen’ niet benoemd worden krachtens hun vakkundige bekwaamheid, maar wegens hun geschiktheid om in het ambtelik gareel te lopen, daar houde de koetsier ook zo strak mogelijk de teugels in eigen handen. Bedoeld reglement zal kunnen luiden:

‘De examinator mag geen gevallen, geen voorbeelden vragen, maar moet die zelf geven en dan de kandidaat uit het gegevene tot de regel of tot de algemeenheid laten besluiten.

1) *Blonde Duinen* door Jac. P. Thijsse, blz. 11.

Slaagt deze daarin niet, dan mag hem dat niet als euvel worden aangerekend, indien de praktijk van de taal de kennis van de betroffen konklusie niet eist;[1] de examinator beproeve dan andermaal aan de hand van andere taal verschijnselen, die hij zelf aan de kandidaat voorhoudt, diens waarnemingsaktie in gang te brengen, om de kracht er van te bepalen'[2].

Hoe zo'n reglement van overheidswege niet alleen een onvermijdelike konsekwentie, maar ook een staal van goede organisatie kan zijn, bleek eens, toen op de boven besproken vergadering in de provincie Noord-Brabant het merendeel besloot, de gedragslijn in het boven gestelde reglement aangegeven, te volgen. Een Limburgs examinator, die de vergadering niet had bijgewoond (het was Zondag en dan bereisde hij de lijn Eisden-Mook! Zie noot op bladz. 89), kreeg bij de eerstvolgende gelegenheid te Breda Brabantse kwekelingen te examineren, handhaafde toen de opdekopse methode, dwong zodoende in de hele provincie alles te laten zoals het altijd geweest was.

Aan het slot mag niet verzwegen worden, dat reglementering hier slechts goed is als noodzakelik kwaad; het ware goede wordt hier alleen bewerkt door een nieuwe geest, de ziel van nieuwe mensen. Dat nieuwe is niet te kopen met rijksmillioenen, niet te lokken in dure schoolgebouwen, niet te vangen in moderne ambtenaarskantoren. Men heeft het slechts te grijpen met vriendelike hand, zoals men langs de weg viooltjes en madeliefjes plukt; want ook de nieuwe geest waste reeds van zelf allerwegen, zoals de Winter zichzelf in de Lente verjongt zonder

1) In onza taal b.v. is het regel dat een predikatief gebruikt adjektief de onverlengde vorm heeft; maar ook wie die regel niet kent, gebruikt hier steeds de juiste vorm.
2) Bij het laatste gedeelte van deze formulering steunde ik op de herinnering aan een onderhoud met de heer Weytens, kweekschooldirekteur te Tilburg, die het, ook wat het eerste gedeelte betreft, geheel met mij eens is. Hetzelfde reglement werd eens door de heer Verbeeten, inspekteur te Breda, als volgt, zeer juist geformuleerd: 'Men kan en mag bij een taalexamen voor hulp- en hoofdakte niet anders doen dan een oordeel vragen over eenvoudige taalfeiten die concreet zijn gegeven; en men moet van den candidaat geen conclusies eischen die verder reiken of ruimer zijn dan hij bij geoefonde waarneming uit het gegeven feit kan afleiden.' Gelukkig de streek waar met zulke idees de Overheid voorgaat!

inmenging van met rijksmiddelen opgeleide artsen, zonder wettelike regeling door koningen of keizers. Een Regering, die naar mensen als Thijsse de begerige hand uitstrekt en zo het land kosteloos aan knappe doktoren helpt, toont de noden van de tijd te verstaan. Na zo'n wonderlik goede greep herleeft de hoop, dat eenmaal ook het wonder aller wonderen zal gebeuren: dat een Minister met het gebaar van een Meester het pleisterwerk zal laten wegnemen en de reeds riekende Lazarus aan het Leven zal teruggeven, tot vreugd van die hem liefhadden, tot heil van die hem nodig hebben.

PH. J. SIMONS.

Dialectgeographie in zakformaat.

Met groot genoegen kan ik mededeelen, dat de vlieger, die ik in de vorige aflevering heb opgelaten, heel aardig is opgegaan. Van verschillende zijden heeft men mij materiaal toegezonden, hartelijk dank aan allen die zich moeite daarvoor hebben getroost. Van de Hoogleeraren de Vooys en Stoett vernam ik tot mijn genoegen, dat zij de zaak onder hun leerlingen gepropageerd hebben. De Heer A. Oosterlee te Zetten zond mij materiaal voor 40 verschillende plaatsen, dat hij onder zijn leerlingen had verzameld. Op een soortgelijk gelukkig idee kwamen ook de Heeren S.W. Bakker uit Appingedam en H. Beuken uit Helmond. Uit de ontvangen mededeelingen blijkt, dat er voor de zaak groote animo was: ‘Er was voor het hele onderzoek groote belangstelling, ze willen graag nog eens iets dergelijks doen’, werd me van verschillende kanten verteld. Kortom ik vind hier weer een oude ervaring bevestigd, waarvan ik reeds vroeger heb gewaagd (Handel, v.h. Vierde Vlaamsch Philologencongres 1921, blz. 76): ‘Wie het platteland een beetje kent, weet, dat het aantal goede dialectsprekers, die bereid zijn om aan het taalonderzoek mede te werken vrij groot is. Wat heb ik er op mijn reizen niet veel ontmoet, gepensionneerden, renteniers, onderwijzers, landbouwers, die in den loop van het gesprek met een vroeger door hen gemaakt dialectverhaaltje kwamen aandragen, of die uit hun paperassen dikke schriften met woorden en uitdrukkingen opdolven, die door henzelve, of hun vaders of grootvaders waren verzameld. Hoe jammer is het, dat dergelijke menschen altijd op zich zelve en in stilte blijven werken; hoe goed zou het zijn wanneer

hier eenige leiding kon worden gegeven en eenige samenwerking kon worden bereikt.'

Er is dus alle reden voor om het experiment nog eens te herhalen; alleen wil ik trachten enkele bezwaren, die thans aan het licht gekomen zijn te ondervangen. Men stelde mij de vraag, of het niet wenschelijk zou zijn eenige phonetische aanduidingen te geven. Ik heb dat met opzet niet gedaan, omdat juist uit de velerlei manieren, waarop men met ons gebrekkig alphabet moeilijke phonetische verschijnselen tracht weer te geven, dikwijls de beste conclusies zijn te trekken. De ervaring heeft geleerd, dat phonetisch schrift in handen van leeken niet zelden tot zeer ongewenschte nivelleering en vaak ook tot groote misverstanden heeft geleid. Men bedenke dat ondergeteekende op bepaalde verschijnselen ook wel is voorbereid, zoodat de interpretatie der soms ietwat zonderling lijkende spellingen voor hem in de meeste gevallen niet zooveel moeilijkheden oplevert.

Dat op mijn vorige lijst eenige woorden voorkwamen, die niet op Nederlandsche toestanden berekend waren, deed er voor dat onderzoek minder toe, omdat het de dialectgeographie van heel Midden-Europa betrof. Van dat standpunt bezien is het namelijk ook van belang te weten, of bepaalde begrippen en woorden in sommige gebieden ontbreken.

Aangemoedigd door het succes van de vorige keer neem ik dan nu de vrijheid mij andermaal tot de lezers van dit tijdschrift te wenden met verzoek om vertaling van de navolgende woorden:

1. Een muis, een klein muisje.
2. Een moedervarken (zeug) met zeven kleine varkentjes (biggen).
3. Een mannelijke eend.
4. Een vrouwelijke hond.
5. Een klein potje.
6. Een klein boekje.
7. Een mol.
8. De dooier van een ei.
9. Hij vroeg mij om een boterham met kaas.
10. Een tafella.
11. Een beetje water en een stukje zeep.
12. Uitdrukkingen voor 'in de benauwdheid zitten' (hij zit in de rats, in z'n stinkert, in z'n rikketik, in de piepzak, in de penarie, enz.).

Aangenaam zal het mij zijn, wanneer men mij op opvallende verschillen met naburige dorpen door een enkel woord attent maakt. Onnoodig te zeggen, dat ik ook voor alle verdere mededeelingen omtrent het dialect en zijn grenzen zeer dankbaar zal zijn.

Antwoorden (met duidelijke vermelding van de plaats, waar de woorden worden gebruikt en verder van naam, adres, leeftijd, beroep en geboorteplaats van den dialectspreker) worden gaarne vóór 1 Juli ingewacht bij: Kloeke, Schotersingel 65, Haarlem. De bedoeling is, dat materiaal voor alle provinciën, ook voor Friesland, Noord- en Zuid-Holland (ja voor het laatste juist vooral) wordt ingezonden. Men late zich niet weerhouden door het feit, dat de dialectwoorden vaak min of meer op de woorden der schrijftaal gelijken, immers ook dat te constateeren is juist van groot belang. Ook voor de groote steden is mijn lijstje wel te gebruiken.

Bijzonder zou ik het begroeten, wanneer ook de t a a l l e e r a r e n aan openbare en bijzondere Gymnasia en Lycea, H.B.S., Kweekscholen, Normaalscholen ditmaal in ruimen omvang zouden willen medewerken. De lijst is zóó gekozen, dat de leerlingen - mits voldoende waarborgen voor zuiver p l a a t s e l i j k dialect aanwezig zijn - de lijst vrij gemakkelijk kunnen invullen. Kleine velletjes papier kunnen gemakkelijk als eenheidsformaat worden gekozen. Internaten zouden wellicht met definitieve beantwoording tot na de Paaschvacantie kunnen wachten, opdat de leerlingen thuis nog navraag kunnen doen.

Dan is mijn hoop gevestigd op de o n d e r w i j z e r s ten platten lande; ik heb juist daaronder bij al mijn onderzoekingen zooveel medewerkers gevonden, dat ik van hen een groot aantal inzendingen (door henzelf of hun leerlingen ingevuld) durf verwachten.

Niet het laatst wend ik mij ook tot alle mannelijke en vrouwelijke s t u d e n t e n in de nieuwe talen (en waarom zouden die in de oude talen ook niet van de partij zijn?). Zouden zij - gewapend met dit lijstje - niet eens den boer kunnen opgaan en de omtrek onzer academiesteden kunnen exploreeren, een paar in Noordelijke, andere in Zuidelijke, Oostelijke of Westelijke richting? Voor de taalstudie zijn dergelijke uitstapjes van niet te onderschatten waarde. Men neme toch eens de proef; elk dorpje kost - als men een goede dialectspreker heeft gevonden - in dit geval op zijn hoogst een tien minuten en men zal zien: 't is heusch een aardige bezigheid.

Bij voorbaat aan alle medewerkers hartelijk dank; het aantal inzendingen zal wel te groot worden, om allen ook nog persoonlijk te bedanken, zooals tot dusver mijn gewoonte was.

Zoo moge dan deze oproep aanleiding zijn tot een dialectgeographische wedstrijd. Laat mij eraan toevoegen, dat aan dezen wedstrijd *alle provinciën van Nederland en Vlaamsch-België* zullen mededoen, in België zal dit lijstje door bemiddeling van Dr. Grootaers op ruime schaal worden verspreid. Ook in Nederland heb ik nog verdere maatregelen genomen. Ieder wordt beleefd verzocht de zaak te steunen, door er in eigen kring voor te ijveren en opname in de provinciale pers te bevorderen. De resultaten van dezen wedstrijd zie ik met spanning tegemoet, want, lezers, ook de belangstellingsgeographische kant van deze zaak is niet oninteressant: men zou nu toch wel eens graag willen weten, waar de brandpunten der dialectologische belangstelling zijn te vinden en welke provincie de kroon spant in liefde voor de moedertaal.

Bonn, Februari 1923.
G.G. KLOEKE.

Boekbeoordeling.

Justus de Harduyn: De Weerliicke Liefden tot Roosemond (1613), met inleiding en aanteekeningen van Dr. Robert Foncke. (Voor de Seven Sinjoren uitgegeven door ‘De Sikkel’. Antwerpen, 1922.) Prijs f 2,50.

Toen Schrant in 1830 de priester-dichter Justus de Harduyn ontdekte en voor zijn ‘Uitgelezene Dichtstukken’ terecht waardering vroeg, school deze bundel minnepoëzie - waarvan maar één exemplaar bewaard is - nog in het duister[1]. Robert Foncke ontdekte dus in 1917 de dichter opnieuw, toen hij in *De Nieuwe Gids* hem karakteriseerde als een zeer verdienstelik navolger van de Franse Pléiade-dichters: ‘bij hen is hij gaan aanzitten met oog en oor wijd-open en heeft hij geleerd de dichtkunst te beoefenen met een talent, dat hem tot een zeer waardeerbaar zeventiend' eeuwer maakt.’

1) Hij noemt wel de titel, maar foutief, als ‘Eerlijcke liefde tot Rosemond’.

Opmerkelik is dat De Harduyn - gelijk later Jan Luyken - zijn wereldse jeugdpoëzie waarschijnlik zelf heeft trachten te vernietigen, maar dat hij in zijn *Goddelicke Lof-sanghen* van 1620 een dertiental minnedichten ‘vervroomd heeft binnengesmokkeld’.

Deze zorgvuldig uitgegeven, mooi uitgevoerde bundel - een ware aanwinst voor onze letterkunde - stelt ons nu in staat deze Zuid-Nederlandse renaissance-poëet nader te leren kennen. De uitgever heeft in zijn *Aantekeningen*, behalve de dertien omgewerkte teksten, ook ter vergelijking een twintigtal Franse gedichten, van Du Bellay, Belleau en Des Portes opgenomen, die De Harduyn tot voorbeeld dienden. Ook de ‘opdracht’ door Caudron is voor het grootste deel vertaald naar Du Bellay. Enige taalkundige toelichting, door de uitgever overbodig geacht, zou tenminste menig Noord-Nederlands lezer welkom geweest zijn.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januarie-Februarie.)

De Gids. Jan. André Jolles vervolgt zijn studie over *Het Sprookje*, in de Westerse, in 't biezonder de Franse letterkunde, bij Lafontaine, Perrault en Mad. d'Aulnoy (‘het rococo-sprookje’). Aan het slot wijst hij op het eigenaardige verschijnsel dat die van Perrault ‘van geschreven weer vertelde sprookjes zijn geworden, van het boek weer in den mond van het volk overgegaan’, een feit dat de onderzoekers van het sprookje in verre landen en tijden ‘tot groote voorzichtigheid maant’.

Febr. K.C. Boxman-Winkler bespreekt de prozaverhalen *In de Engte* van Ina Boudier Bakker.

De Nieuwe Gids. Jan. W. Kloos bespreekt de bundel literaire kritieken, die Frans Erens onder de titel *Toppen en Hoogten* uitgaf.

Groot-Nederland. Jan. De zesde afdeling van Frans Coenen's *Studies van de Tachtiger Beweging* heeft tot opschrift *De Poëzie*. Om tot ‘het wezen van het individualisme’ te komen, karakteriseert hij eerst de poëzie van de vóór-tachtiger dichters als

‘de berijmde gedachte’. Beets en Ten Kate dienen als voorbeelden; Lovendaal en Winkler Prins vormen de overgang; met Perk en H. Swarth zijn wij al in de nieuwe beweging. - Jan Walch prijst de *Verzen* van M. Beversluis en de *Gedichten* van de jonggestorven J.G. Danser.

Febr. De *Mediaevalia* III van Jan Walch zijn gewijd aan Ruusbroec's traktaat *Van den blinckenden steen*, waarvan hij een verklarend overzicht geeft, en waarvoor hij waardering vraagt: ‘De diepe vroomheid, en de scherpe gedachtenkracht en de diepe bekoring zijner uitdrukkingen doen het betreuren, dat men hem zoo weinig leest’. - In het vervolg van zijn bovengenoemde *Studies* behandelt Coenen de poëzie van H. Swarth en J. Perk. Aan de laatste komt de verdienste toe ‘voor 't eerst en zo volkomen helder den zin der verwarrend veelstroomige Tachtiger beweging reeds aan haar ingang onthuld te hebben’. - Frans Coenen prijst de roman *Het huis der Vreugden* van Jo van Ammers-Küller.

De Stem. Jan. Met *Twee Gestalten* bedoelt Wies Moens de talentvolle uitgever van Broeckaert's geschriften: Antoon Jacob en de onlangs overleden Hugo Verriest. - Dirk Coster bespreekt *Het dochterken van Rubens* door Franz de Backer; Wies Moens *Het Open Luik* van Karel van den Oever.

Febr. Een uitvoerig opstel van Urbain van der Voorde over *Rythme en Beeld* is bedoeld als een tegenhanger van de denkbeelden die Wies Moens over het wezen van de poëzie ontwikkelde. - Onder het opschrift *Twijfelachtige mystiek* bespreekt Gabrielle van Loenen de roman *Grenzen* van E. d'Oliveira.

Elseviers Maandschrift. Jan. H. Robbers bespreekt *In de Engte* van Ina Boudier-Bakker; J. de Wit *Solaes* van J.W. de Boer, Jaarsma *De legende van het juweel* door P.H. Ritter Jr.

Febr. H. Robbers bespreekt de prozastukken *Open Zee* van Jo de Wit, waarin hij veel te prijzen vindt.

De Beiaard. Febr. In de rubriek *Nieuwe Litteratuur* karakteriseert Bernard Verhoeven vergelijkend het proza van Frans Erens, Faber en Marie Koenen. Daarna bespreekt hij o.a. de Vlamingen Karel van den Oever, Lode Opdebeek en Pol de Mont.

Stemmen des tijds. Jan. *Het Letterkundig Overzicht* van J.C. van Dijk behandelt drie dichtbundels, van Geraert van Suylesteyn (*Liederen van een Vinder*), Willem de Mérode (*Het heilig Licht*) en Elisabeth Reitsma (*Van Leven's Droom*): de beide eerste worden matig geprezen; de laatste als onbeduidend ter zijde gelegd.

Febr. Ph. A. Lansberg geeft een beschouwing over *De religieuse gedachte in Potgieter's 'Poëzie'*, d.w.z. in een aantal oorspronkelike en vertaalde gedichten tussen 1828 en 1845.

Den Gulden Winckel. Febr. Frans Hulleman herdenkt Willem Paap. - J. Eilkema de Roo beschuldigt Cyriel Buysse in zijn bundel *Uit de bron* van verregaande slordigheid in taal. Evenmin gunstig oordeelt hij over *De comedie der liefde* van Jeanne Reyneke van Stuwe. - Roel Houwink beoordeelt de *Drie vertellingen* van Jan Walch en de dichtbundel *Het heilig licht* van Willem de Mérode, die hij ver achterstelt bij vroeger werk.

Opgang. Febr. J. Hoogland schrijft *Iets over Carry van Bruggen, naar aanleiding van 'Het huisje aan de Sloot.'* Hij brengt dit boek vol fijne psychologie, waarmee hij zeer ingenomen is, in verband met haar vroeger werk.

Opwaartsche Wegen. Febr. Dit nieuwe Christelike maandblad, ontstaan door een splitsing van het bovengenoemde orgaan, brengt een beschouwing van Harmen van der Leek over *Het Manco-vraagstuk*, d.w.z. de vraag, waarom de afkeer van woordkunst in Calvinisties Christelike kringen zo groot is en hoe een Christelike kunst daarin verbetering zou moeten brengen.

De Vlaamsche Gids XI, No. 1. Dit tijdschrift, door de oorlog gestaakt, is herrezen in een *Nieuwe Reeks*. H. de Hoon bepleit, in een opstel over *De Nederlandsche Rechtstaal*, de noodzakelikheid van eenheid tussen de terminologie in Vlaanderen en die in Nederland. Hij wenst geen klakkeloze vertaling van Franse wetsteksten, maar een oorspronkelik Nederlandse tekst met hetzelfde gezag. - André de Ridder geeft een *Inleiding tot de Geschiedenis van de Vlaamsche Romantiek*, als fragment uit een groter geheel. Hij schetst de geest van de letterkunde, die na 1830 heerste en gaat dan de betekenis na van Gezelle en De Mont, de twee grote figuren van vóór 'Van Nu en Straks'.

No. 3. In de *Vlaamsche Kroniek* geeft Maurits Sabbe door een reeks beknopte beoordelingen en aankondigingen, een overzicht van de Vlaamse letterkunde uit de laatste tijd; zowel oudere als jongere schrijvers zijn daarin opgenomen.

Vlaamsche Arbeid. Des. Op *Ons referendum over de huidige malaise en de Vlaamsche Letterkunde* kwamen drie antwoorden in, die in deze aflevering afgedrukt worden, nl. van Wies Moens Jules Persijn en André de Ridder.

Jan. In de rubriek Bibliographie bespreekt **K.** van den Oever o.a. *De Nederlandsche Litteratuur na 1880* van H. Robbers. Hij betreurt het, dat de schrijver 'de Roomsch-Nederlandsche litteratuur niet, zooals het hoort, in zijn merkwaardig boekje tot haar recht doet komen'.

Dietsche Warande en Belfort. Jan. L. Reypens publiceert een lezing over *De Geestelijke Physionomie van Ruusbroec*, waarin hij zijn leven nagaat en de invloeden waaronder Ruusbroec zich ontwikkelde (de Kerkvaders de Parijse wetenschap, de speculatieve mystiek van Eckart), om te eindigen met een hooggestemde lof op den schrijver en mysticus, 'een dier toppen, waar een volk zich blijvend kan naar heffen'.

Febr. In een opstel van J. Rombouts over *Simon Stevin* zijn enkele bladzijden gewijd aan de taalzuivering en de nationaliteitsgedachte bij deze Bruggeling.

De Bibliotheekgids. Febr. Jaak Lemmers schrijft een artikeltje over Victor de Meyere, dat behalve een overzicht van zijn werk, ook een uitvoerige bibliografie geeft.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Jan. In een uitvoerig betoog, getiteld *De 'Bruloft' van Ruysbroeck als voorbeeld der 'Twaelf Dogheden' gehandhaafd*, bestrijdt J. van Mierlo grondig de opvatting van A.C. Bouman, als zou Ruusbroec omgekeerd in zijn 'Bruloft' een jeugdwerk tot grondslag genomen hebben. In een volgende studie zal de echtheid van de 'Twaelf Dogheden' getoetst worden.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde, XLI, afl. 4. In een bijdrage *Africana* III stelt D.C. Hesseling zijn opvatting over *Het Nederlands aan de Kaap tijdens Van Riebeek* tegenover die van D.B. Bosman (*N. Taalg.* **XVI**, 113). Hij handhaaft zijn stelling dat 'de tijd tussen 1658 en 1685 vermoedelik de

periode geweest is waarin onze taal in Zuid-Africa het meest gevaar liep haar Nederlands karakter te verliezen', door de konkurrentie van het Maleis-Portugees. - Bosman geeft in deze zelfde aflevering een *Naschrift* om ook zijn standpunt te handhaven. - **C.B.** van Haeringen bestudeerde uitvoerig, op fonetiese grondslag, de *Invloed van r op klinkers in Germaanse talen*, een studie die zowel voor het verleden als voor het heden van groot belang is. - J.W. Muller vergeleek *Naar aanleiding van Hooft's 'Galathea, siet den dach comt aen'* een Nieuw-Latijns gedicht van een Duits filoloog-dichter, Valens Acidalius (1566-95), getiteld *Ad Venerillam* en het afscheidstoneel in Shakespeare's 'Romeo and Juliet'. Deze drie bewerkingen van hetzelfde motief blijken van elkaar onafhankelik te zijn. - D. Th. Enklaar bespreekt de overeenstemming tusschen *Maerlant's Alexander en den Reinaert*. Tegenover Kalff sluit hij zich bij Te Winkel aan, met zijn betoog, dat de Reinaert-dichter blijkbaar de Alexander parodieerde. - J.W. Muller doet een 'kleine mededeling' over *Mr. Henric van Alcmaer*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XI, afl. 1. Gerlach Royen besluit zijn uitvoerige studie over *Intermutatie e: o in het Indogermaansch*. - Gerard Knuvelder bespreekt opnieuw *Kees Meekel's toneelwerk*. - J. Endepols oordeelt ongunstig over *Die Vision des irischen Ritters Tundalus*, een vertaling van de Latijnse tekst, door Konrad Falke bewerkt, die vooral in de toelichting zijn taak onvoldoende vervulde.

Het Boek. Jan. M.E. Kronenberg publiceert en beschrijft een fragment van een Antwerps volksboek: *Van den ghedinghe tusschen eenen coopman ende eenen iode* **(1515)**, een onlangs ontdekt unicum, naar een Duits verhaal, met het motief van de 'Merchant of Venice'.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Okt. J. Jacobs verzamelde gegevens *Over de regeering der voorzetsels in Mnl. teksten*. Daartoe vergeleek hij statisties enige Brugse, Antwerpse en Utrechtse teksten met een tussenruimte van een eeuw. - L. Simons vergeleek nauwkeurig het Petersburgse en het Oxfordse handschrift van *Vondels Tasso-vertaling*. Zijn konklusie is, dat het tweede een zorgvuldig herziene bewerking van het eerste bevat, en dat die verbetering het werk van de dichter zelf is. Hij hoopt dat zijn bijdrage 'ten spoorslag

zal strekken om het handschrift van Oxford in 't licht te geven; dit zal niet alleen eene aanwinst zijn voor onze letteren, maar ook een echte parel aan Vondel's kroon.'

Neophilologus VIII, afl. 2. Eduard Hermann behandelt de *Assimilation, Dissimilation, Metathesis en Haplologie*, en zet tegenover de mening van Meillet en Ernst Schopf (1919) de zijne uiteen. De eersten beweren dat 'die Nahwirkung im wesentlichen von physiologischen und die Fernwirkung im wesentlichen von psychologischen Bedingungen abhängt'; Hermann besluit: 'bei Nah- und Fernwirkung psychische Kräfte und physiologische Bedingungen.' In hoofdzaak wif hij al deze verschijnselen uit het verspreken verklaren: zowel ongelijkheid als gelijkheid kunnen aan de spreekwerktuigen eisen stellen, die ze bij gehaast spreken niet kunnen vervullen.

Museum. Febr. J. Heinsius beoordeelt de *Historiese Grammatika van het Nederlands* van M. Schönfeld; J. Prinsen het proefschrift van H.J.L. van Haselen over Willem van Haren's *Gevallen van Friso*.

Volkskunde, XXVII, Afl. 4. Robert Foncke geeft folkloristiese biezonderheden en liedjes over *Sinte Marten, Onnoozele-Kinderendag en Driekoningen te Mechelen*. - C.G.N. de Vooys publiceert *Amsterdamse spotliedjes uit het begin van de zeventiende eeuw*, die met vrij grote zekerheid toe te schrijven zijn aan de Amsterdamse rector Reinier Telle. Het derde liedje geldt een Amsterdamse rederijker, waarschijnlik een lid van de kamer '*In liefde bloeyende*'. - *De Vlaamsche humor en de Duitschers* is het vervolg van een reeks anekdoten, ontstaan in oorlogstijd. - De aflevering besluit met een aantal kleine *Boekbeoordeelingen*.

Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung XLVIII (1922). Dit deel bevat een paar artikels, die ook onze taalstudie raken, nl. *Die Nomina agentis auf -ster* door Edward Schröder en *Mittelniederländische Wörter in der Mark Brandenburg*, een vervolg-artikel van Wilh. Seelmann. Bovendien publiceert C. Borchling *Neue Bruchstücke des mnl. Romans der Lorreinen*, waardoor 444 verzen aan de bekende fragmenten toegevoegd worden.

C. de V.

Antieke metra in moderne vertalingen.

Bijna even talrijk als de vertalingen van Griekse en Latijnse dichters zijn de verhandelingen over de mogelikheid of gewenstheid om de antieke metra in moderne talen weertegeven. De meeste vertalers hebben de behoefte gevoeld om in voorberichten of afzonderlike opstellen hun zienswijze ten opzichte van deze netelige kwestie te verdedigen. Een overzicht van het voornaamste wat er over geschreven is in ons land, en tevens een behandeling van het vraagstuk zelf, vindt men in het voortreffelike proefschrift door Dr. F. Kossmann in 1922 verdedigd.[1)]

In *theorie* hebben ongetwijfeld zij gelijk die de versbouw van Grieken en Romeinen ongeschikt achten voor Europese talen van onze tijd. Wij hebben geen altijd lange en altijd korte klinkers, wij kennen geen standvastige kwantiteit, noch door de duur van de vokale elementen, noch door bepaalde afsluiting der lettergrepen; de heffingen en dalingen van ons rythme kunnen wij wel als surrogaten gebruiken van lang en kort, maar in zijn wezen blijft het Nederlandse vers verschillend van het Griekse of Romeinse. Bij onze naburen is het niet beter gesteld: 't slechtst bij de Fransen, die in hun sylbentellend vers al een hoogst gebrekkig surrogaat hebben voor 't antieke metrum, maar ook de Duitsers, en nog meer de Engelsen, moeten zich vergenoegen met hexameters die dat eigenlik niet zijn en 't alleen zo wat kunnen worden door de welwillendheid van de lezer. Men behoeft slechts enkele regels te scanderen van 't begin van Longfellow's *Evangeline*, om er zich van te overtuigen:

> ‘In the Acadian land, on the shores of the Basin of Minas,
> Distant, secluded, still, the little village of Grand-Pré,
> Lay in the fruitful valley. Vast meadows stretched to the eastward,
> Giving the village its name, and pasture to flocks without number’.

Doet men iets te kort aan Longfellow's roem en aan de schoonheid van zijn gedicht, indien men hier spreekt van een

1) *Nederlandsch Versrythme*, 's Gravenhage 1922. De schrijver heeft zijn oordeel over de hoofdzaak van het debat reeds uitgesproken in een recensie van A. Heusler, *Deutscher und antiker Vers.* Straatsburg 1917 (Museum, 1921, n°. 10, kol. 322 vlg.).

pseudo-daktylies gehuppel, onderbroken door rustiger maten waaraan men door de voordracht niet meer dan een flauwe gelijkenis op een echte spondaeus kan geven? De drie spondaci die in de tweede regel na de eerste dactylus komen, zijn in dit opzicht vooral kenmerkend.

Maar nu de *praktijk*. Zijn er in die, laat ik maar zeggen zogenaamde, klassieke metra geen schone verzen geschreven, zowel in oorspronkelike gedichten als in vertalingen? En herinnert het rythme van die verzen, het hoofdbeginsel van alle poëzie, ons niet aan het rythme dat wij waarnemen in de overeenkomstige gedichten van de oude dichters? De eerste vraag zal wel iedereen bevestigend beantwoorden; ik doe dat ook ten opzichte van de tweede, als ik de samengestelde metra van de lyriek en der koorzangen in het drama mag uitsluiten. - Maar dan lopen we gevaar van te gaan strijden om een benaming! Wat deert het ons hoe men 't metrum van Evangeline noemt, als het gedicht ons ontroert, en wie zou Boutens durven verwijten dat hij Aeschylus en Sophocles ook in hun metra, voor zo ver zij zich daar enigszins toe leenden, heeft nagevolgd, nu de uitkomst schoon is en ons waarlik een echo geeft van het oorspronkelike?

Daarbij komt dat we ons licht een benepen voorstelling maken van het klassieke, vooral van het Griekse, metrum en even licht vergeten dat we niet dan hoogst gebrekkig 't ‘geluid’ van een Grieks vers kunnen horen. Om mijn bedoeling duidelik te maken, kan ik mij tot de hexameter bepalen.

Wie aan een Nederlandse spondaeus de eis stelt dat beide lettergrepen juist even ‘lang’ zijn (even veel klemtoon hebben), en dat de beide laatste voeten van een dactylus te zamen precies gelijk zijn aan de eerste voet, denkt er niet aan dat de schoolregel: ‘een lange = twee korte’, niet als een wiskunstige formule mag opgevat worden, want dan zou men tot de ongerijmdheid komen dat in 't Grieks (of Latijn) alle korte lettergrepen even kort en alle lange even lang waren. Geen mens die enige studie gemaakt heeft van fonetiek zal dat geloven. Verder zal een billik beoordelaar van Nederlandse hexameters niet mogen verzwijgen dat in de gedichten van Homerus talloze ‘vrijheden’ voorkomen[1)], die tot wanhoop moeten brengen wie naar 't gewone schema de verzen wil scanderen, wil dood-scanderen, zou men kunnen

1) Men raadplege van Leeuwen, *Enchiridium dictionis epicae*, Leiden 1918, vooral § 18-25.

zeggen. Men kan die afwijkingen voor een deel door emendatie wegwerken of verklaren uit het wegvallen van een digamma, men kan, met de Byzantijnse metrici van ‘kwalen’ spreken en de pathologiese gevallen in groepjes verenigen[1)], de feiten blijven in een verontrustend groot getal bestaan en men moet wel aannemen dat zij tot de eigenlike tekst van Homerus behoren, zij 't ook als overblijfsels van een minder schoolse, oudere techniek[2)].

En als ik spreek van de moeilikheid om ons 't ‘geluid’ van een Grieks vers voor te stellen, dan denk ik niet alleen aan onze gebrekkige kennis van de Griekse klanken in de verschillende eeuwen[3)], maar vooral aan ons onvermogen om kwantiteit en muzikaal aksent tot hun recht te laten komen en tegelijk de ‘ictus’ in acht te nemen. We mogen tevreden zijn als we het rythme - trouwens het essentiële van elk vers - van het oorspronkelike kunnen horen, en dat genot kunnen begaafde vertalers, al betekent in hun taal kwantiteit en aksent iets anders dan in de klassieke talen, ons, naar mijn mening, schenken zolang zij zich aan de eenvoudige schemata houden.

Er bestaat echter een ander bezwaar (of gevaar) dan het gewoonlik genoemde bij 't overbrengen van antieke verzen in de maat van het oorspronkelike, en daarop wil ik tans wijzen. Voor zo ver ik weet, is het nooit een voorwerp van discussie geweest[4)],

1) Voorbeelden geven de onlangs door Dr. W.J.W. Koster uitgegeven *Tractatus graeci de re metrica inediti* (Parijs, 1922), waar men ook kan opmerken tot welke onfonetiese verklaringen deze geleerden hun toevlucht namen, b.v. tot de bewering dat een spiritus asper of een *φ* ‘positie’ zou maken (blz. 116).
2) v. Leeuwen, o.l. blz. 96, bovenaan.
3) Men denke ook aan onze gewoonte om een *e* in vele Griekse woorden als een stomme z.g. *e* uittespreken en die dan bij 't skanderen gelijk te stellen met een echte *e* (b.v. *Ilias* I, 1 en 2)!
4) In zijn studie *De Statistiek, en de Taalwetenschap (Nieuwe Taalgids* IX (1915), blz. 65-95, heeft Dr. J. van Ginneken S.J. ook de verhouding van 't getal sylben tot het getal woorden ter sprake gebracht, doch er slechts een paar bladzijden aan gewijd (blz. 79-81), voornamelik naar aanleiding van een *zeer* beknopt onderzoek ingesteld door B. Bourdon in diens *L'expression des émotions et des tendances dans le langage* (Parijs 1892, blz. 188). Bourdon heeft daarbij niet aan vertalingen gedacht, zodat de kwestie die hier behandeld zal worden niet zijn aandacht heeft getrokken.

en toch leent zich de zaak tot een objektieve beschouwing, die aanleiding geeft tot positieve gevolgtrekkingen. Tot recht begrip van 't bezwaar dat ik bedoel, bedenke men het volgende.

Een hexameter heeft een bepaald aantal sylben (ten minste 12, ten hoogste 17) en hetzelfde geldt van elk vast metrum, dus van elke dichtsoort behalve het ‘vrije vers’. Als men derhalve een hexameter (om bij dat voorbeeld te blijven) in een andere taal overbrengt, is een bepaalde ruimte beschikbaar; zijn de woorden van de oorspronkelike taal gemiddeld langer, meerlettergrepig, dan houdt de vertaler ruimte over, zijn ze gemiddeld korter, dan komt hij ruimte te kort. In 't eerste geval bestaat er gevaar voor vulsel, voor stoplappen, in 't tweede voor onvolledig weergeven van de inhoud. De speling die 't minimum 12 en het maximum 17 toelaten, volstaat niet om de ongelijkheid van lengte der woorden op te heffen: hexameters van 12 lettergrepen zijn zeldzaam en de meerderheid der gevallen geeft in de praktijk als begrenzende cijfers 14-16 aan. Bij andere metra is de speling nog geringer of afwezig.

Hoe is nu de verhouding van 't aantal lettergrepen in een Grieks of Latijns woord tot dat van de woorden in een moderne taal, speciaal in 't Nederlands? De namen van lichaamsdelen zijn bij ons voor verreweg 't grootste gedeelte éénlettergrepig, in 't Grieks en Latijn volstrekt niet; gaat men onze meest voorkomende adjektieven na, dan vindt men een soortgelijk verschil. Doch zulke losse, willekeurige waarnemingen zijn dikwels misleidend en nooit overtuigend. Men behoort te tellen, en vast te stellen hoeveel lettergrepen worden aangetroffen in b.v. 500 woorden van een Griekse schrijver, om daarna hetzelfde te doen ten opzichte van een Nederlands stuk van gelijke omvang en soortgelijke inhoud.

Ik heb dat gedaan, doch voor ik de uitkomst meedeel van mijn gecijfer, wil ik een tegenwerping te berde brengen die men mij kan maken en die ik zo ernstig vind dat ik me herhaaldelik heb afgevraagd of ik wel met tellen zou doorgaan.

Wat zijn de dingen, die we gaan vergelijken, wat is een lettergreep, wat is een woord? Een nauwgezet phoneticus moge het moeilik vinden om een definitie op te stellen van een sylbe, omdat de bepaling van begin en einde zo lastig is, voor ons doel hebben we zulk een wetenschappelike omschrijving niet nodig, daar we allen precies hetzelfde bedoelen als we zeggen dat een hexameter 12 tot 17, een alexandrijn 12 of 13 lettergrepen heeft.

Maar bij 't *woord* is de zaak heel anders, daar laten èn theorie èn praktijk ons in de steek. Vendryes komt tot de conclusie dat 't onmogelik is een definitie te geven die voor alle talen geldt, tenzij men zich tevreden stelt met iets zo algemeens dat de moeilikheid in de praktijk niet wordt opgelost[1]. En wanneer men de voorbeelden leest die een kenner van Amerikaanse talen als Sapir van een tot één woord aaneengesmede zin geeft, dan zal men het onvoorwaardelik met hem eens zijn[2]. Nu wordt de zaak wel wat eenvoudiger als men zich bepaalt tot vergelijking van nauw verwante talen, maar de moeilikheid verdwijnt niet. Laten we, aan onze Indogermaanse talen denkend, ons tevreden stellen met de onvolledige bepaling dat het woord de kleinste semantiese eenheid is van een zin, dan moeten we toch erkennen dat zulk een eenheid dikwels groter is dan wat wij een woord noemen, en - hier komt de praktijk ons in de wielen rijden - als één woord schrijven. De Saussure[3] noemt als voorbeeld *s'il vous plait, il a été* en we kunnen 't aantal ook in onze taal tot in 't oneindige vermeerderen. Prakties gesproken, komt het er dus op neer dat we bij ons tellen overgeleverd zijn aan de willekeur van het schrift. Het is nog niet het ernstigste dat we *terecht*, maar *ten onrechte* schrijven, *waarheen* maar *waar naar toe*, dat in sommige van onze talen het lidwoord aan 't substantief wordt gehangen, bij andere als zelfstandig woord wordt geschreven, dat wij *omdat* en de Fransen *parce que* verkiezen te spellen; hoe

1) *Le Langage*, introduction linguistique à l'histoire, Parijs 1921, blz. 103-105. Hij citeert de volgende definitie van Meillet: ‘Un mot résulte de l'association d'un sens donné à un ensemble donné de sons susceptible d'un emploi grammatical donné.’
2) In zijn *Language, an introduction to the study of speech* (New-York 1921, blz. 31) ontleent hij het volgende begrip aan het Paiute, een Indiaanse taal uit de staat Utah: ‘*they who are going to sit and cut up with a knife a black cow*’, dat op de volgende wijze de vorm van een ‘woord’ heeft: *knife-black-buffalo-pet-cut-up-sit* (plur.)-*future-participle-animate*-(plur). Maar in zulk een conglomeraat onderscheiden de Indianen (gelijk hij zegt op blz. 35, noot) toch wel formantia van elementen die de inhoud van 't begrip weergeven. De moeilikheid ligt ook hier in de scheiding; een ‘symbolic linguistic counterpart of a single concept’ mag men, waarschuwt hij. (blz. 30), zulk een lange samenstelling niet noemen. Vergel. ook Vendryes, o.l. blz. 104.
3) F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Lausanne-Parijs 1916. blz. 152.

talrijk die gevallen ook zijn, waarbij we moeten uitmaken of we bij ons tellen één of meer streepjes willen zetten, de beslissing is betrekkelik eenvoudig als we ze vergelijken met hetgeen ons wacht bij de vormen van verbuiging en vervoeging. Moeten we *van de vader* voor drie woorden rekenen en *patris* voor één, *fui* met één streepje en *ik ben geweest* met drie streepjes noteren? Als 't Grieks in drie woorden schrijft wat een Romein met één woord in de Ablatief uitdrukt, moeten we dan ook die Griekse semantiese eenheid (in wezen niet van de overeenkomstige Latijnse onderscheiden) als drie woorden beschouwen? Men komt er niet door in al die gevallen waarbij men een moderne taal met een klassieke vergelijkt, telkens de moderne uitdrukking, hoewel in meer dan één woord geschreven, als één woord te tellen. Immers er zijn allerlei zinswendingen waarbij 't niet zo eenvoudig is om uittemaken of we met een enklities of met een zelfstandig woord te doen hebben; menigmaal, en bij de ene taal op geheel andere wijze dan bij de andere, aarzelen we over het al of niet onsplitsbare van een begrip; als wij onze Nederlandse hulpwerkwoorden niet meetellen, mogen we dan aan woordjes als 't Griekse *ἄν*, aan sommige partikels, aan uitdrukkingen als *ἄλλως τε χαί* wel 't volle getal toekennen? Hoe meer men over de zaak denkt, hoe groter de neiging wordt om er het bijltje bij neer te leggen[1)].

Dat ik dit ten slotte toch niet gedaan heb, is 't gevolg van tweeërlei overweging. Als ik me domweg houd aan de gebruikelike

1) Men kan de woorden geheel ter zij laten en alleen de lettergrepen tellen van een zelfde tekst, in verschillende talen weergegeven. Zo geeft Jespersen (*Language, its nature, development and origin*, Londen 1822, blz. 330) op, dat 't Evangelie van Mattheus in 't Grieksch uit 39000, in 't Duits uit 33000, in 't Deens uit 32500, in 't Engels uit 29000 en in 't Chinees uit slechts 17000 lettergrepen bestaat. Hij konkludeert daaruit - en de konklusie aanvaard ik - dat 't foneties korter zijn der woorden in moderne talen niet wordt opgewogen door 't gebruik van hulpwerkwoorden, omschrijving van adverbia enz. Doch 't bewijs is, gelijk Jespersen zelf erkent, niet afdoende. Heel veel hangt af van de graad waarin de vertalingen de tekst op de voet volgen. Ze zouden alle streng naar een zelfde beginsel - als 't mogelik was door dezelfde persoon - gemaakt moeten zijn. - Bij vergelijking van een tekst in verzen met een vertaling in het zelfde metrum is 't enkel-lettergrepen tellen natuurlik geheel onvoldoende. Bohl's vertaling van de *Divina Commedia* telt precies evenveel lettergrepen als 't oorspronkelike, maar ongeveer negen achtsten van 't aantal woorden.

scheiding der woorden, dan blijven de resultaten binnen de grenzen van dezelfde taal bestaan. Vervolgens: een stuk Grieks vergeleken met de Hollandse vertaling, beide geteld naar de gewone woordverdeling, gaf geen sterk verschillend cijfer van verhouding toen ik èn Grieks èn Hollands nog eens telde met inachtneming van wat ik meende te moeten beschouwen als de semantiese eenheden (dus hulpwerkwoorden, sommige partikels enz. enz. niet meerekenend). Dat de meerlettergrepigheid van de klassieke talen niet enkel en niet in hoofdzaak is toe te schrijven aan hun minder analyties karakter, bleek ook hieruit dat het Nieuwgrieks en het Italiaans, ofschoon wel analyties (het eerste met zijn omschreven Futurum, Infinitief en Perfecta zelfs sterk), toch een gemiddeld veel grotere woordlengte bleken te bezitten dan 't Duits, Frans, Engels of onze taal.

Bij het tellen heb ik dan in hoofdzaak de schrijfwijze gevolgd die nu eenmaal in de teksten gebruikelik is en geen, altijd subjectieve, logiese verdeling der woorden er voor in de plaats gesteld. Uit mijn twijfel is echter overgebleven dat ik aan de getallen die ik ga mededelen, geen absolute waarde toeken. Een paar cijfers hoger of lager betekent dus geen noemenswaardig verschil ten opzichte der verhouding van 't aantal lettergrepen tot dat der woorden.

Ik begin met het Latijn. Van het eerste boek der Satyren van Horatius telt de negende (*Ibam forte via sacra* etc.) 558 woorden en 1154 lettergrepen, zodat een woord gemiddeld uit 2.06 lettergrepen bestaat (1 : 2.06)[1)]; de Duitse vertaling van Voss (ook vormende 78 verzen) heeft 814 woorden en bij haar is de verhouding tussen woorden en lettergrepen 1 : 1.62. Hoewel deze satyre in zeer eenvoudige, zelfs gemeenzame stijl is gedicht, en men dit stellig niet kan zeggen van Vergilius' Aeneis, is de uitkomst ten opzichte van 't laatste gedicht (begin 1ste Boek) niet zeer verschillend, n.l. 1 : 2,13. In de vertaling van Chaillet (Nederl. hexameters) is de verhouding 1 : 1.54. Het is wel opmerkelik - en een bewijs dat we hier met een eigenschap van onze taal, niet met een kwestie van stijl te maken hebben - dat Vondels vertalingen, zowel die in proza als die in alexandrijnen, ongeveer

1) Ik zal in 't vervolg alleen deze verhouding noemen, niet 't getal sylben en woorden. Wanneer ik geen ander getal aangeef, heb ik steeds 500 woorden geteld.

tot hetzelfde getal leidden. Het geringer aantal lettergrepen der woorden in Hollandse verzen, vergeleken met het Latijn, wordt gedeeltelik verklaard door de omstandigheid dat woorden van 5 of 6 sylben in Latijnse poëzie even goed voorkomen als in proza (b.v. *īncrēdĭbĭlĭs, īmplācābĭlĭs, īrrĕpărābĭlĭs, săpĭēntĭă*), maar in onze taal bijna alleen in 't proza gevonden worden. *Onvergefelik, onvergelijkelik, onverantwoordelikheid* zal men niet licht in deze vorm aantreffen in verzen; wij spreken van de *onoverwinnelike vloot*, maar de heffingen en dalingen van een Hollands vers eisen sneller opeenvolging van betoond en niet betoond: vormen als *onverwinlike* en nog liever *onverwinbre* (vloot) ontstaan.

Toch is er ook in 't Latijn verschil tussen proza en poëzie, ten opzichte van 't getal lettergrepen. Voor Cicero (*Catilinaria I* en *Pro lege Manilia*) vond ik 1 : 2.40, een getal dat overeenkomt met wat de telling van modern Latijn (Cobet, *Variae Lectiones*, begin) opleverde, n.l. 1 : 2.42. Alleen bij Tacitus (*Annales* I, begin) is 't aantal veellettergrepige woorden aanzienliker, daar is de verhouding 1 : 2.66. Ik schrijf dit vooral toe aan zijn voorkeur voor infinitieven, 't weglaten van de copula, enz., in *dit* geval dus aan een verschil van stijl.

't Langst heb ik mij beziggehouden met het tellen van Griekse auteurs. Ik zal, om ruimte te sparen, niet alle uitkomsten meedelen; somtijds zal ik achter de cijfers van 't Grieks die van een vertaling in moderne taal plaatsen. Homerus (*Ilias* I, begin) 1 : 2,16 (vert. Vosmaer 1 : 1,54; vert. Voss 1 : 1,67), Aeschylus (*Agamemnon*, begin) 1 : 2,23 (vert. Boutens 1 : 1,49), Aeschylus (*Prometheus*, begin) 1 : 2,05 (vert. Hecker 1 : 1,35), Sophocles (*Electra*, begin) 1 : 2,02 (vert. Boutens 1 : 1,41), Euripides (*Electra*, begin) 1 : 2,01, Simonides van Amorgos (*fragm.* 7) 1 : 2,06, Herodotus (I, begin) 1 : 2.23 (vert. v. Deventer 1 : 1,66), Thucydides (I, begin) 1 : 2.22, Plato (*Apologie*, begin) 1 : 2.10 (vert. Rutgers 1 : 1,42), Lysias (I § 5 vlg.) 1 : 2.22, Xenophon (*Anabasis* III, c. 1, § 4) 1 : 2.15 (Duitse vert. van Oberbreyer 1 : 1,54), Demosthenes (*Over de Krans*, begin) 1 : 2,08, Nieuwe Testament (*Ev. van Lucas* XV, 11-32, gelijkenis van *de Verloren Zoon*, 400 woorden) 1 : 2,04 (Holl. Statenvert. 1 : 1,54, Leidse vert. 1 : 1,39, vert. de Zwaan 1 : 1,34), Johannes Moschus (*Bloemlezing*, blz. 86, VIIe eeuw) 1 : 2.10. De cijfers die ik vond voor Aristoteles, Polybius, Plutarchus, Clemens Alexandrinus, brieven op papyri, kwamen op 't zelfde neer: 't gemiddelde voor alle Grieks, klassiek en postklassiek, is iets meer dan twee lettergrepen

per woord[1]. Zeer opmerkelik daarbij is de geringe invloed die verschil van stijl toont (men vergelijke Thucydides met Lysias, en Demosthenes met 't Evangelie van Lucas), en 't even geringe verschil tussen poëzie en proza. Dat laatste is nu geheel anders in moderne talen.

In 't Nieuwgrieks kwam ik bij 't tellen van verschillende volksliederen tot de getallen 1 : 1.70, maar een in eenvoudige taal geschreven novelle van Eftaliotis (*Marinos Kondaras*) leverde op 1 : 2.02 (vert. van Mevr. Lambert 1 : 1.33), een dergelijke van Karkavitsas 1 : 2.15 (Duitse vert, van K. Dietrich 1 : 1.65). Nog groter is het verschil in het Italiaans. Buitengewoon kortlettergrepig voor een Italiaan is Dante (*Inferno*, begin, 1000 woorden), n.l. 1 : 1.52, vooral door zijn talrijke korte vormen van het werkwoord; Carducci (*Alla croce di Savoia*) heeft heel wat meer lange woorden, n.l. 1 : 1,85. De vertaling van Dante door Bohl, die angstvallig de vorm tracht te bewaren van het oorspronkelike, geeft ons de cijfers 1 : 1,36. Als we nu Italiaans proza beschouwen, toont een eenvoudige dialoog geen groot verschil met Carducci: in een stuk uit een komedie van Goldoni, *La locandiera*, noteerde ik na telling 1 : 1.95, maar de cijfers bleken anders te zijn in een wetenschappelik werk, n.l. op een paar bladzijden van B. Croce's *La poesia di Dante* en wel 1 : 2.38, en in *La Vita Nuova* van Dante zelf is de verhouding 1 : 2. -

Zodra men zich niet bepaalt tot eenvoudige wisseling van gedachten, of in zuivere lyriek de individuele, doch tegelijk algemeen menselike opwellingen van het hart weergeeft, komen

1) Menander wiens dialogen wel 't allereenvoudigste Grieks vertonen, heeft heel weinig samengestelde woorden en betrekkelik veel monosyllaben. Bij hem is de verhouding iets of wat minder dan 1 : 2 (vert. in proza door van Leeuwen 1 : 41). Een Nieuwgriekse Komedie uit het studentenleven te Athene (Xenopoulos' *Studenten*) heeft ook een lager cijfer (1 : 1,85) dan andere Griekse prozaschrijvers van onze tijd. Dat echter ook in 't allersimpelste Nieuwgrieks nog altijd het percentage van veelsylbige woorden groot blijft, is, behalve aan de oorzaken die ik straks zal noemen, ook toe te schrijven aan de geringe neiging om veelgebruikte woorden uit het dageliks leven te verkorten. In de Westerse Europese talen vervangt men de termen *vélocipède* en *automobiel* door één-, hoogstens tweesylbige woorden, maar de Grieken houden, ook in 't gesprek, vast aan podílato en aftokínito. Dit hangt ongetwijfeld samen met de aard van het Nieuwgriekse aksent, waarin toonhoogte en kwantiteit sterker zijn dan de z.g. intensiteit.

samenstellingen - die in gesproken taal zeldzaam zijn - veel talrijker voor. Dit is de reden van 't verschil in frequentie der lange woorden in poëzie aan de ene, in beschrijvend of wetenschappelik proza aan de andere zijde. Bij de Germaanse talen komt er echter nog bij dat 't proza waarin beschreven of betoogd wordt rijk is aan vreemde woorden, dus aan woorden die voor 't grootste gedeelte aan 't Latijn direkt of indirekt zijn ontleend. Daardoor dringt dan 't polysyllabisme van de klassieke talen ook door in ons vocabularium.

Een gedichtje zo zuiver lyries als Heine's *Du bist wie eine Blume* is te kort om een konklusie uit 't verhoudingsgetal (1 : 1.20) te rechtvaardigen; *Deutschland, ein Wintermärchen*, met zijn verhalende, satyrieke inhoud levert stof genoeg en blijkt 1 : 1.63 als gemiddeld getal aan te wijzen; onderzoeken we nu van dezelfde schrijver een stuk wetenschappelik proza, n.l. zijn geschiedenis der Duitse wijsbegeerte (*Von Luther bis Kant*, begin) dan is de uitkomst 1 : 1,89. Woorden als *religiöse Revolution, philosophiksche, Protestantismus*, zijn daarin niet zeldzaam en verklaren het hogere cijfer. In een stuk, geschreven in de terminologie waarvan de geleerden zich bij voorkeur bedienen zijn polysyllaba nog talrijker: een recensie van een filosofies boek in de *Deutsche Literaturzeitung* van 1 Julie 1922, waarin uitdrukkingen als *Habilitationsschrift* telkens voorkomen, noteerde ik dan ook met de cijfers 1 : 2.05. Daar is de norm van het Grieks bereikt. Ik heb steeds stukken gekozen in gebruikelike taal geschreven en ter zijde gelaten wat een karikatuur kon schijnen: dus zekere kanselarijstijl met woorden van acht en tien lettergrepen.

Het is bekend dat in het Engels de taal der dichters een grote voorliefde heeft voor woorden van Angelsaksiese herkomst en minder Romaanse (dus betrekkelik lange) woorden gebruikt. Niettemin is hier 't verschil tussen poëzie en proza, hoewel zeer waarneembaar, niet zo groot als in het Duits. Zie hier enige cijfers: Milton (*Paradise lost*, begin) 1 : 1,34; Byron (*Don Juan* I, begin) 1 : 1,26; Longfellow (*Evangeline*, begin) 1 : 1.39; dezelfde (*The song of Hiawatha*, begin, 1000 w.w.) 1 : 1.36; Dickens (*Pickwich* Ch. II, begin) 1 : 1,48; Locke (*The two fountains of knowledge*) 1 : 1.61; Gibbon, in het begin van zijn *Decline and Fall* algemene beschouwingen houdend, 1 : 1,69, in zijn schets van 't karakter van Marcus Aurelius, 1 : 1.53, in zijn zuiver zakelik verhaal van de Nika-opstand, 1 : 1.45.

Bij het Frans wordt de vergelijking tussen poëzie en proza

belemmerd door de omstandigheid dat in het vers de talrijke stomme *e*'s een sylbe vormen, terwijl het al of niet uitspreken daarvan in proza van allerlei afhankelik is. Daar staat tegenover dat in het vers, door vermijding van het hiaat, klinkers samenvloeien die bij de uitspraak van proza afzonderlik gehoord worden. Het is waar dat soortgelijke moeilikheden zich ook voordoen als men andere talen onderzoekt, doch in 't Frans schijnen ze mij het grootst. Daarom geef ik met nog wat meer réserve dan die ik reeds maakte (zie boven, blz. 119) de volgende getallen: Corneille (*Cid*, begin) 1 : 1.30; Boileau (*Sat.* I, begin 1500 w.w.) 1 : 1.31; Renan (*Prière sur l' Acropole*, begin) 1 : 1.45; Labiche (*Voyage de M. Perrichon*) 1 : 1.45; Victor Hugo (*Notre-Dame de Paris* I, beschrijving van 't Middeleeuwse Parijs), 1 : 1.60; Victor Henry (*Antinomies linguistiques*, blz. 6) 1 : 1,63.[1)]

En nu onze eigen taal. Ook hier zijn de verschillen tussen poëzie en proza groot. Opmerkelik is dat vooral bij een zelfde schrijver. Ik neem de Génestet, wiens taal wel heel eenvoudig is. Gedichten als *De beste Vriend* (1 : 1,13, bijna monosyllables op 't eind!) of *Een kruis met rozen* (1 : 1.25) mogen wat kort wezen voor een gevolgtrekking, dat zij onder 't gemiddelde blijven, is wel in de eerste plaats toe te schrijven aan de uiterst eenvoudige woorden, gelijk omgekeerd de vrij talrijke vreemde woorden in *Fantasio* (begin) dit gedicht brengen tot 1 : 1,48. Maar nog heel wat hoger komen wij bij het tellen van de Génestets voordracht over *Kinderpoëzie*, hoewel dat proza stellig niet zwaar of gekunsteld kan heten, n.l. tot 1 : 1.79. Het polysyllabisme is dan ook in het proza heel weinig afhankelik van de stijl, maar veel meer van het onderwerp, dat tot vreemde woorden en tot samenstellingen leidt. Potgieters *Het Rijks-Museum, te Amsterdam* (begin) heeft een lager cijfer (1 : 1,68) dan de Génestets voordracht; tal van partikuliere brieven, afkomstig van mensen zeer verschillend van stijl, doch alle handelend over min of meer wetenschappelike kwesties leverden cijfers van 1 : 1.70 tot 1 : 1,85; brieven van andere aard, huiselike mededelingen en dergelijke

1) Natuurlik vind men ook in 't Frans soms lange woorden, met een bepaald doel bijeengebracht. Als voorbeeld haal ik drie regels aan die ik vond in Bourdon's bovengenoemd werk (blz. 191):

Oh! comme lentement,
Mélancoliquement et douloureusement,
Ses lêvres s'appuyaient sur eette tête blonde!

bevattend, brachten het niet verder dan 1 : 1.55. Er is hier grote bontheid, heel anders dan in 't Grieks.

Dicht bij de brieven van de dagelikse omgang staan sommige romans (om en bij 1 : 1,52). Zo ongeveer (zie hiervóór, blz. 120) zijn ook de getallen die 't onderzoek van metriese vertalingen uit het Grieks opleverde; bij oorspronkelike gedichten zijn in den regel de getallen iets lager, ook bij dichters van wie men dat misschien niet zou verwachten: voor Potgieters *Florence* (begin) zijn ze b.v. 1 : 1.38, voor Starings *De hoofdige Boer Herdenking* en soortgelijke gedichten ongeveer dezelfde. Zie hier nog enige cijfers, verkregen door 't onderzoek van latere dichters: Perk (*Iris*, 438 woorden), 1 : 1,44; van Eden (*Lied van Schijn en Wezen* II, canto 61) 1 : 1,45; Verwey (*Cor cordium*) 1 : 1,30; Kloos (*Ganymedes op aarde*) 1 : 1.43; Gorter (*Mei*) 1 : 1.35; Boutens (*Praeludiën; Naakt als ziel tot ziel*) 1 : 1,36; sterk polysyllabisties, voor een Hollands gedicht, is van de zelfde dichter zijn inleiding tot de bundel *Stemmen*, n.l. 1 : 1,58, en een uitzondering kan genoemd worden zijn *Zwerverslied* (302 woorden), n.l. 1.70. Toch blijft ook dit cijfer, ondanks de talrijke samengestelde adjectieven van het gedicht, ver beneden het gemiddelde van een Grieks of Latijns vers, zelfs van een dat zeer gemeenzame woorden gebruikt.

Het is meer dan tijd dat ik de slotsom opmaak van al dit gecijfer. Ik kom dan tot deze gevolgtrekkingen:

Latijn en Grieks onderscheiden zich van de moderne talen[1)] door meerlettergrepigheid en geringer verschil tussen 't aantal sylben van 't ene woord vergeleken met dat van 't andere (polysyllabisme en isosyllabisme).

Door het polysyllabisme en het isosyllabisme wordt het tempo van een klassiek vers breder en rustiger; hier mag men, vooral bij 't Latijn, spreken van een *largo*, terwijl, in uiterste gevallen, het tempo van een modern vers tot een *staccato* wordt.

De kortlettergrepigheid van de moderne talen brengt te weeg dat het einde van een metriese eenheid (spondaeus of dactylus b.v.) veel vaker samenvalt met het einde van een woord dan in een klassiek vers het geval is; dit samenvallen te vermijden

1) Ik denk hierbij aan Italiaans, Nieuwgrieks, Duits, Hollands, Frans en Engels, genoemd naar de volgorde der geringere lettergrepigheid van hun woorden in poëzie.

was het streven der oude dichters; moderne dichters die, vooral bij lange metra, er niet in slagen dit evenzeer te doen, geven, b.v. in hun hexameters, aan hun vers een slapheid van lenden die scherp afsteekt bij 't vastaaneengevoegde, in-elkaar-gelaste karakter van het antieke vers.

De vertaler in klassieke metra loopt gevaar het te kort aan sylben, dat een gevolg is der minder lange woorden van zijn taal, te vervangen door een te veel aan woorden; dit gevaar is te groter, omdat de langere woorden van de moderne talen om verschillende redenen moeilik te gebruiken zijn in een vers. -

Ten slotte kan men de vraag stellen hoe begaafde vertalers er in geslaagd zijn - want geslaagd zijn sommigen - om deze gevaren te boven te komen. Dat is het geheim, of liever 't hem zelf misschien onbewuste voorrecht van de dichter, maar men kan het tot op zekere hoogte zich verklaren, door vergelijking van een tekst als die van Aeschylus' *Agamemnon* of Sophocles' *Electra* met de vertaling van Boutens. Stoute woordkoppelingen in 't eerste geval en in 't algemeen een bredere zegswijze, die toch vrij is van tautologie of ‘vulsel’, wegen op tegen de geringere lengte der woorden.

D.C. HESSELING.

Staring's ‘Het bezoek van Fohi’.

Dr. G.E. Opstelten schrijft ons: Het komt mij voor, dat Dr. Knippenberg, blijkens zijn artikeltje in *De Nieuwe Taalgids* XVI, 24, te veel waarde hecht aan het Javaansche verhaal. Misschien is het niet overbodig er op te wijzen, dat het gegeven van ‘Het Bezoek van Fohi’ besproken is in het *Brabantsch Sagenboek* (II, blz. 54) van De Cock en Teirlinck onder het opschrift *De oorsprong van de Dijle*. Daar vindt men bijna een halve bladzijde litteratuur over de sage. Naast de Vlaamsche redactie wordt o.a. een Finsch sprookje aangewezen en een verhaal uit de Zaanstreek. Op deze laatste bewerking wees mij, uit zichzelf, een leerling, uit Zaandam afkomstig.

Die prosa van die Twede Afrikaanse beweging.

P.C. Schoonees. Die Prosa van die Twede Afrikaanse Beweging. Amsterdam, De Bussy, 1922. (Amsterdamse dissertasie).

Met die verskyning van hierdie werk is die reeks Afrikaanse dissertasies, waarin 'n ondersoek ingestel word na die letterkundige uitkomste van die Afrikaanse Taalbeweging, byna kompleet. In 1916 het Dr. Lydia van Niekerk aan die Amsterdamse Universiteit gepromoveer met 'n proefskrif oor ‘De Eerste Afrikaanse Taalbeweging en zijn letterkundige voortbrengselen’, in 1919 het ondergetekende gevolg met ‘Taal en Poësie van die Twede Afrikaanse Taalbeweging’ (Utrechtse dissertasie), en nou het Dr. Schoonees die nog bestaande leemte ten opsigte van ons nuwere prosa aangevul. Met uitsondering van ons toneel, waaroor egter binnekort ook 'n monografie verwag kan word, is dus die wordingsgeskiedenis van die Afrikaanse letterkunde sedert 1875 vrywel volledig nagegaan. Soos uit die tietel blyk, kon Dr. van Niekerk in 1916 nog geen vergunning kry om haar proefskrif in Afrikaans te skryf nie. Die Amsterdamse Universiteit het egter sedert die tyd ook van gedagtes verander, sodat nou reeds al die Nederlandse Universiteite die mondigheid van Afrikaans as wetenskaplike medium erken het, iets wat ongetwyfeld veel daartoe bygedra het om die volledige oorwinning van die volkstaal in Suid-Afrika te bespoedig.

Dr. Schoonees verklaar in syn voorberig o.m. ‘Ons staan nog maar aan die begin van die Twede Beweging en daarom is dit moeilik om nou al 'n heeltemal objektiewe beskouing van die letterkundige voortbrengsels daarvan te gee. Eers later sal ons die nodige perspektief kry en dan sal daar ook 'n groter algemeenheid in ons oordeel kom’. Tog het hy gemeen om sy vaderland 'n diens te bewys deur hierdie onderwerp te behandel, want ‘later iê daar ook al weer 'n dik laag stof op wat nou algemeen bekend is en gelees word. As die wetenskaplike ondersoekers dan met hul besonke oordeel kom, is

ons geslag al weer oud en afgeleef en help dit óns so bitter weinig. Daarom het ek gemeen, dat my studie van enig nut kan wees'.

Na 'n inleidende hoofstuk oor die Twede Beweging, behandel hy kortliks die Polemiese Prosa en Prosa uit die Tydskrifte, terwyl 'n afsonderlike hoofstuk gewy word aan G.R. von Wielligh, as 'Laaste stem uit die Genootskap van Regte Afrikaners'. Dan word agtereenvolgens in verskillende hoofstukke bespreek: Romans, Verhale en Sketse; Satieries-Humoristiese Prosa; Didaktiese Prosa; Dierebeskrywing; Reisbeskrywing en Historiese Prosa. Buiten beskouing bly dus suiwer wetenskaplike prosa, godsdienstige prosa, vertalings en kinderboeke.

Dit spreek vanzelf, dat daar by die behandeling van so'n aktuele onderwerp nogal ruimte bestaan vir verskil van opvatting, veral waar die skrywer hom tot taak gestel het: 'om sonder doekies omdraai 'n estetiese oordeel uit te spreek'. Hy kan dus verwag, dat sy persoonlike sienswyse nie altyd onverdeeld byval sal vind nie en seker ook tot teenspraak sal uitlok. Daarom sal dit my vergun word - by alle waardering vir die uitkomste van sy ondersoek, die navorsing wat daaraan ten koste gelê is, die kennis en insig waarvan dit getuig, die durf wat daaruit spreek - om vooraf ook enkele besware daarteen aan te voer.

My eerste beswaar geld Dr. Schoonees se inleidende hoofstuk. Skrywer het blykbaar besef, dat dit vir 'n juiste waardebepaling van ons letterkundige prosa nodig was, om in algemene trekke 'n beeld te ontwerp van die kultuur-historiese achtergrond, waaruit die prosa voortgespruit het. Want dit het natuurlik nie somaar kant-en-klaar uit die blou Afrikaanse lug geval nie. Maar in plaas van 'n breedopgesette inleiding, waarin op historiese grondslag die vernaamste strominge aangetoon word, waardeur ons kulturele ontwikkeling sedert die ontstaan van die Afrikaanse Taalbeweging en veral sedert die begin van die twintigste eeu gekenmerk was, hardloop Schoonees met sestigmylslaarse die wordingsgeskiedenis van die Afrikanernasie deur en konstateer daarby soms merkwaardige dinge.

Laat my 'n paar voorbeelde noem. Op p. 2 lees ons, dat die Vryheidsoorlog van 1880 tot gevolg gehad het 'die eerste kragtige ontwikkeling van die volksbewussyn, waarvan in die stryd teen Willem Adriaan van der Stel al duidelike kieme te sien is.' As dit histories juis gesien is, watter rol het die

Voortrek van die dertiger jare dan gespeel in die ontwikkeling van die volksbewussyn? Die Voortrek, waarsonder Suid-Afrika op die huidige moment heel waarskynlik nie enkel staatkundig nie, maar ook kultureel, *Brits* sou geweest het, of .... Barbaars - hierdie heroiese worsteling teen bijkans onoorkomelike hinderpale, tot vestiging van 'n eie volksbestaan, word deur Schoonees met geen enkele woord genoem nie. Waaruit moet dan die ontstaan van die eerste en twede Vryheidsoorlog verklaar word? En watter betekenis heg Schoonees aan die optrede van Piet Retief en aan *Dingaansdag*? Hy het tog Preller se ‘Piet Retief’ gelees en met geesdrif selfs bespreek! Mag ek hom net 'n enkele sitaat daaruit voorhou: ‘En bowendien - laat ons dit tog nie vergeet nie! - dieselfde manifeste (van Retief) het vir die eerste maal in die harte van duisende Afrikaners die helder omlynde bewussyn gelê van 'n afsonderlike Afrikanernasie, van 'n aparte volk met sy eie taal, godsdiens, sede, geskiedenis en tradiesie - wat sy eie vrye nasionale toekoms tegemoet streef’ (10e dr. p. 355).

Op p. 4 verklaar Schoonees: ‘Dat die hele (*Patriot*-)beweging feitlik doodgekwyn het deur die politieke omswaai van één talentvolle leier, is 'n bewys van die lae trap van ontwikkeling waarop die volk toe nog gestaan het.’ Is dit wel so seker? M.i. kan die doodloop van die beweging, deur die politieke omswaai van die leier daarvan, eerder as bewys geld van *die teendeel* van Schoonees se konklusie - dat n.l. die volksbewussyn en gevoel van nasionale saamhorigheid reeds so sterk ontwikkel was, dat dit selfs nie deur 'n talentvolle leier na eie willekeur kon beinvloed word nie. Die peil van volksontwikkeling het hoër gestaan as wat die leier kon vermoed.

Die enigste logiese gevolgtrekking hier is m.i.: dat die volkstaal toe nog geen *leidende* rol gespeel het in die ontwikkeling van die volksbewussyn nie, ewemin as dit later die geval was in die stigting van die ‘Afrikaner Bond’ en die ‘Zuid-Afrikaanse Taalbond’ (albei kultuur-faktore van groot nasionale betekenis), en in die geskiedenis van die Transvaalse en Vrystaatse Republieke. En wel om die eenvoudige rede, dat *Hoog-Hollands* destyds nog deurgegaan het as volkstaal, terwijl Afrikaans die ondergeskikte rol moes vervul van ‘Assepoetster’ in die kombuis. Dis maar eers sedert die geweldige beroeringe aan die begin van hierdie eeu, en die daaropvolgende geboorte van 'n eie Afrikaanse letterkunde, dat ons

volk as geheel tot die ontdekking gekom het, watter magtige kultuurwapen ons al die jare moes ontbeer het in die stryd vir 'n eie volksbestaan en volkskultuur.

Maar veral teleurstellend is Schoonees se sogenaamde oorsig van ons kultuurtoestande (§ 5). By hierdie stadium van sy inleiding sou 'n mens tenminste 'n duidelik-omlynde afbakening van die kultuurhistoriese agtergrond van sy onderwerp verwag. In plaas daarvan word die leser afgeskeep met 'n paar bladsye, waarvan meer dan die helfte uit fragmentariese aanhalings bestaan. Daar word maar net tien skrywers aangehaal! Ook in die volgende paragraaf oor ‘Kalvinisme en Kuns’ ontwyk die skrywer 'n grondige behandeling van een van die vernaamste aspekte van ons volkslewe, deur skuiling te soek agter .... 'n bloemlesinkie van sitate! (In vier bladsye word twaalf skrywers gesiteer). Veral die veelvuldig voorkomende sitate werk verwarrend op die leser se aandag, om van skrywer se stylverbrokkeling maar te swyg. 'n Mens kan nie achterkom waar die skrywer eintlik hcen wil nie, cn dit maak jou kriewelrig om telkens weer deur 'n ander skrywer van jou draad af gebring te word. *Schoonees* is mos hier aan die woord - en nie die hele Suid-Afrika, met Dr. Abraham Kuyper inkluis nie! Eers in § 7, waar 'n algemene karakteristiek gegee word van die prosa, begin die leser effentjies koers te kry na die eintlike onderwerp toe. Daarop volg skrywer se ‘krietiese standpunt’, die lesing waarvan aanbeveel word ‘vóór die van enige onderdeel van my werk’, en eindelik die indeling van sy onderwerp.

Dus die totaalindruk van die eerste hoofstuk is onbevredigend, omdat dit onsamenhangend en oppervlakkig is, in één woord, omdat dit 'n inleiding is .... wat nie *inlei* nie. Verder moet in hierdie verband nog opgemerk word, dat Schoonees die Eerste Afrikaanse Taalbeweging laat begin op 7 Sept. 1872 (p. 1), en die Twede Beweging in Julie 1903 (p. 29). Die bestek van hierdie artiekel laat nie toe om op die kwessie in te gaan nie. Ek konstateer dus enkel, dat ons hier twee vraagpunte het, waaroor in die laaste tyd heelwat verskil van mening ontstaan is, veral omdat tweërlei antwoord gegee word op die vraag: wat moet verstaan word onder *'n beweging*? En aangesien die strydvraag nog nie opgelos is nie, moet Schoonees se konklusies (wat buitendien nie gemotiveer word nie) as voorbarig beskou word. Dis egter opmerklik, dat hy beswaar maak teen my kensketsing van *De Goede Hoop* as ‘voorbode’, terwyl

hy direk daarop gewaag van die blad se ‘voortrekkerswerk’ (p. 42). Wat is die verskil? Ook maak Schoonees, in sy verwysing na die polemiek oor hierdie kwessie, geen melding nie van twee artiekels in *Díe Huisgenoot* (Maart en Sept. 1920), waardeur die hele kwessie ingelei word. Dit lyk dus twyfelagtig of hy wel die hele polemiek onder die oë gehad het, alvorens sy konklusie vas te stel.

***

My twede en vernaamste beswaar betref Dr. Schoonees se ‘krietiese standpunt’. Om misverstand te voorkom, wil ek hier nadruklik vooropstel: dat ek dit met sy standpunt eens is, wanneer dit op sigself beskou word ten opzigte van kuns in die algemeen, of in sover as dit betrekking het op die *verdere* ontwikkeling van ons literatuur. Maar my beswaar geld die wyse waarop die standpunt toegepas word op die onderwerp onder bespreking. As literêr-historikus was dit Schoonees se taak, om nie enkel die letterkundige waarde van ons prosa as sodanig te bepaal nie, maar ook en veral om die historiese ontwikkeling daarvan na te gaan en aan te toon, waarom dit is soos dit is, en nie soos hy dit sou wens nie. In plaas daarvan stel hy hom op Tagtiger-standpunt as uitgangspunt, en vel 'n vernietigende vonnis oor alles wat nie aan sy vooropgestelde skoonheidsideaal beantwoord nie.

Weliswaar word vooraf 'n eresaluut gebring ‘aan al die voortrekkerskrywers, wat ons volk van 'n geestelike hongerdood gered 't, deur wie se liefdevolle ywer ons nie langer as doofstomme bywoners in ons eie land hoef te sit en swyg nie. 'n Eresaluut, nie alleen aan die begaafde artieste nie, maar ook aan die, wat in alle eenvoudigheid houtkappers en waterdraers was, toe die meeste nog stil gesit 't, of niks anders as spot oor had vir 'n beweging, wat 'n einde aan ons lang periode van geestelike knegskap gemaak het’ (p. 25). Ook wys skrywer met nadruk daarop, ‘dat die meeste behandelde werke, wat ook al hul gebreke mag wees, en hoe primitief hul ook dikwels mag skyn vir iemand, wat op die hoogte van dic moderne Europese lettere is, *tog almal, byna sonder uitsondering, voortreflike dienste in ons taal- en kultuurstrijd bewijs het*’ (p. 25 kursivering van skrijwer).

Maar die rook van die eresaluut het nog nie goed weggetrek nie, of die grof geskut word losgedraai dat die stof so staan

‘om sonder doekies omdraai 'n *estetiese oordeel* (ek kursiveer) uit te spreek, ... om die voortbrengsele van ons kuns *te meet aan die meesterstukke van die buiteland* (ek kursiveer). Want ons wil vorentoe beur! Ons wil Suid-Afrika hoog opstooten midden in de vaart der volken’ (p. 26). 'n Pragtige ideaal, seker. Maar hoe mooi dit op sigself ook al klink - dis toekomsmuziek, waarby nie voldoende rekening gehou word met die verlede nie. Buitendien rym dit ook maar sleg met die beeld wat skrywer van ons kultuurtoestande gee. ‘Ons staan nog maar aan die begin van die Twede Beweging’, heet dit in sy voorberig. En tog moet ods jong letterkunde *nou al*, en *in sy geheel*, gemeet word aan die *meesterstukke van die buiteland*, pas nadat ons ‘die waardelose ou timmerasie omgesmyt, die wanordelike periode van die afbrekery deurgemaak het’? (p. 20).

Geen wonder, dat skrywer se warme piëteitsgevoel vir die eenvoudige ‘houtkappers en waterdraers’ ten slotte heeltemal verdring word deur estetiese oorwegings. Want die noodwendige gevolg van hierdie standpunt is, dat sy historiese perspektief sodanig benewel word, dat 'n histories-objektiewe waardebepaling byna deurgaans verdring word deur 'n modern-subjektiewe oordeelvelling. Telkens word die Afrikaanse prosa getoets aan die meninge van moderne Nederlandse krietisie - dus 'n literatuur, in sy beginstadium, wat nog duidelik die littekens vertoon van die onlangse taalstryd, word beoordeel volgens die maatstaf wat tuis hoort by 'n uitheemse literatuur, wat reeds 'n ontwikkeling van ses eene deurgemaak het! Natuurlik het ons nie begin, waar Maerlant en Ruusbroec begin het nie, maar ewemin, waar van Deyssel en Couperus begin het. As Schoonees meer aandag gewy had aan die kultuurhistoriese agtergrond van sy onderwerp, die voedingsbodem waaruit ons wordende prosa voortgespruit het, die kultuurontwikkeling waarvan dit die weerspieëling is, - dan sou hy minder krieties-polemiserend en meer histories-waarderend opgetree het; dan sou hij ingesien het, dat ons prosa, altans die prosa uit die eerste stadium van die Twede Beweging, uit die aard van die saak veel nader *moet* staan aan die periode van '30 in Nederland, as aan die van '80.

Laat my voorgaande opmerkings met 'n konkrete voorbeeld verduidelik. Schoonees wy 36 bladsye aan die bespreking van Von Wielligh se geskrifte, waarby wel hier en daar op sy

verdienstes gewys word, maar tog feitlik die hele nadruk val op sy gebreke: ‘*Jacob Platjie* is 'n etnologiese museum, vol opgestopte Hotnots. Korannas en Boesmans’ (p. 69); ‘Sy mense self ontmoet ons nooit. Hulle is nie eers aangeklede poppe in 'n museum van oudbede nie, hulle is bloot *name*’ (p. 72); ‘Sy intriegemasjienerie het net 'n paar radjies, wat al lelik uitgeslyt is’ (p. 75); ‘Dieper dan die trane en die sakdoeke kan hy nie sien nie, en daarom wil hy sy oppervlakkigheid agter 'n retoriese poespas wegsteek’ (p. 77); ‘Ewe geduldig stryk hy sy ramkie en op die eentonige deun “kerf” hy riel na riel uit’ (p. 83); ‘Cats redivivus, maar dan tog in onderbaadjiesakformaat’ (p. 85). Dis maar 'n paar uit die menigvuldige voorbeelde van Schoonees se ‘piëteitsgevoel’ vir een van die houtkappers en waterdraers, waarvan hy met soveel waardering gewaag in die reeds vermelde sitaat. In die lig van 'n dergelike ‘estetiese oordeel’ maak sy eresalut egter 'n byna ironiese indruk.

Maar (en dis 'n groot *maar*!) waar von Wielligh homself aankondig as ‘Die Laaste Stem uit Die Genootskap van Regte Afrikaners’, en waar Schoonees self vooropstel: ‘Sy werk dra nog heeltemal die stempel van die *Patriot*-periode, en die ideale, wat hy na streef is die van 'n *verbygegane geslag*’ (p. 66. Kursivering van my) - daar rys onwillekeurig die vraag, of dit konsekwent en wetenskaplik verdedigbaar is, om sy werk tot in die fynste besonderhede te gaan toets aan die eise en ideale van die *teenswoordige geslag*? En lyk dit nie bietjie na spykers op laag water soek om bladsye vol aanhalings bymekaar te maak, ten einde te bewys wat geen bewys nodig het nie, nl. - dat ‘Von Wielligh geen dienaar van die skoonheid’ is nie? (p. 65). Von Wielligh het nooit geposeer as woordkunstenaar nie, en kan dus ook nie as sodanig beoordeel word nie. Die betekenis van sy werk lê elders, net soos die van die meeste besproke skrywers, en skrywer moes in die eerste plek daardie betekenis vasgestel het.

Schoonees se fout is, dat hy geen onderskeid maak tussen die prosa uit die beginstadium van die Twede Beweging en die latere periode daarvan nie. Alles word eenvoudig oor één kam geskeer, en daarby vergeet hy wat 'n ontsaglike afstand, kultureel gesproke, daar lê tussen die jare 1905 en 1920. Op p. 171 verklaar hy in verband met Van Bruggen: ‘In *Op Veld en Rande* (1920) is dit moeilik om die skrywer van *Teleurgestel*

(1917) te herken'. Wat bewys dit? Me alleen dat Van Bruggen vordering gemaak het nie, maar orals is tekens te bespeur, dat ons prosa sedert omstreeks 1920 in 'n oorgangsstadium verkeer, wat 'n nuwe bloeitydperk aankondig. Schoonees sou dus wetenskaplik suiwerder gestaan het, as hy onderskeid gemaak had tussen wat vóór en wat sedert omstreeks 1920 verskyn het, altans tussen die 'voortrekkerskrywers' en die 'begaafde artieste' van 'n jonger geslag. Maar nou lewer hy dwarsdeur *moderne kunskritiek* en begaan daarmee dieselfde fout as Kloos en Van Deyssel in die eerste oorwinningsroes van die Tagtigerbeweging, ten opsigte van die literatuur van vóór '80: die kind word saam met die badwater uitgegooi!

'n Verdere noodwendige gevolg van Schoonees se eensydige standpunt is die enigsins inkonsekwente houding, wat hy inneem teenoor Langenhoven. Aan die eenkant verklaar hy: 'Gelukkig is ons kuns van so'n geaardheid, dat dit nie op die bergtoppe van ongenaakbare afsondering alleen enkele begenadigdes ontroer nie, maar verstaan en gewaardeer word deur 'n *groot gedeelte van 'n volk*, wat jare lank al soek na skoonheid in eie taal, skoonheidsuitinge van eie kultuur' (p. 10. Kursivering van my). En verder: 'Gelukkig hoef ons in Suid-Afrika voorlopig nie te vrees vir indiwidualistiese verwildering nie. Ons kunstenaars sluit hul nie op in "ivoren torens", gaat nie op in egoïstiese aanbidding nie, *maar staan in die middel van die volk*' (p. 258. Kursivering van my). Hoewel in hierdie sitate presies die kern van Langenhoven se standpunt geformuleer is (vgl. p. 255 vlg.), word aan die anderkant beswaar gemaak teen sy strewe na gemeenskapskuns, en word hy ten onregte beskuldig van 'die fout om aan àl ons skrywers 'n didaktiese dwang op te lê, en in sy ywer en liefde vir die "arme sukkelaars op die nederigste, onderste sportjie" vergeet hy, *dat die waaragtige kunstenaar geen skoolmeester is nie*' (p. 255. Kursivering van skrywer).

Dat Langenhoven dit gladnie vergeet nie, en dit ook nie 'as enge dogma aan almal voorskryf nie', blyk op oortuigende wyse uit sy eie werk, maar veral uit sy vernietigende kritiek op die pasverskene 'Proef van 'n Afrikaanse Bybelvertaling' (*Die Burger*, 27-1-23) en die onlangs verskene roman *Japie*, deur J.R.L. van Bruggen (*Die Burger*, 29-1-23).

Schoonees het heeltemal gelyk dat 'kuns nie gefabriseer of gekommandeer kan word nie' (p. 256), 'n stelling waarmee

Langenhoven dit volkome eens sal wees, net soos met die volgende: ‘Met dit alles word volstrek nie beweer, dat die kuns buiten die maatskappy, buiten die volk hoef te staan nie’ (p. 257). Uit voorgaande blyk dus, dat tussen Schoonees en Langenhoven se opvatting geen prinsipiële verskil bestaan nie, maar alleen 'n graadverskil. Want waar eersgenoemde, kragtens sy vooropgestelde *l'art pour l'art* standpunt (‘Dit is pure onsin om van 'n kunstenaar te verwag dat hy hom na die publiek moet rig’, p. 257) die nadruk lê op die *estetiese* kant van die saak, - word deur laasgenoemde, kragtens sy uitgesproke kulturele standpunt, die nadruk gelê op die *didaktiese* kant van die saak (vgl. p. 255). 'n Enkele blik op ons kultuurgeskiedenis moet dadelik die oortuiging wek, dat Langenhoven se standpunt veel meer rede van bestaan het as die van Schoonees, veral wanneer dlt toegepas word op die periode van die taalstryd vóór 1920.

***

Eindelik moet nog as derde beswaar genoem word, dat Schoonees se metode van kritiek 'n bedenklike neiging vertoon om te ontaard in wat Van Eeden genoem het ‘inventariseurskritiek’. Hy wy deurgaans soveel aandag aan die bome dat hy die bos nie altyd raaksien nie. Een bladsy na die ander word gevul met 'n bloemlesing (of moet ek sê: onkruidlesing?) van taal- en stylfoute. Tereg maak hy beswaar teen De Waal se ‘katalogusachtige’ manier van beskrywing, maar presies dieselfde indruk kry die leser van sy eindelose opsomming van voorbeelde, wat met groot sorgvuldigheid uit iedere besproke werk genoteer word, met kapittel en vers daarby. Nie dat ek hierdie metode op sigself afkeur nie, maar die oordrewe toepassing daarvan. Waar byv. vorige skrywers min of meer uitvoerig op De Waal se anglisismes gewys het, kon Schoonees met verwysing daarheen en 'n paar afskrikwekkende voorbeelde volstaan het, in plaas van nog weer 'n paar bladsye daaraan te bestee.

Die gevolg van hierdie inventariseursmetode is, dat skrywer sy aandag dikwels op details versnipper, terwyl die hoofsake nie altyd voldoende belig word nie. Hy kon byv. veel meer aandag gewy het aan De Waal se hopelose gebrek aan psigologiese insig, die mees flagrante voorbeelde waarvan hy stilswygend voorbygaan. Of moet al weer die lang sitate uit

Prinsen, Van den Bosch en Van Campen as voldoende kompensasie beskou word? Aan die slot van sy beskouing oor De Waal kom skrywer tot die volgende konklusie: ‘Sy romans het geen letterkundige, maar wel kultuur-historiese waarde. Dit was propaganda-werk, wat verskyn het in 'n tyd toe die meeste ander voormanne nog niks gepresteer had en daar feitlik geen Afrikaanse leesstof was nie’ (p. 133). Wel, waarom dan nie, in plaas van al die taalfoute, meer nadruk gelê op daardie aspek van De Waal se werk nie? Waarom nie meer in besonderhede ook sy verdienstes in die lig gestel nie? Of val daar absoluut niks te sê ten gunste van 'n ‘spannende intriege’ nie, gesien die feit, dat ons hier te doen het met die beginstadium van ons vaderlandse romantiek en met 'n volksverlede, wat oorloop van romantiese avontuurlikheid?

‘Sy doel het De Waal dan ook bereik: *Hy het 'n groot deel van die Afrikaanse volk hul eie taal leer lees*’ (p. 133). Maar *hoe* en *waarom*, hy dit reggekry het - ten spyte van al sy veelvuldige gebreke - dit word deur Schoonees nie aangetoon nie.

Dus, om kortliks te resumeer, die sentrale fout van Dr. Schoonees se proefskrif is: dat hy by die beoordeling van 'n wordende *Afrikaanse* letterkunde, wat grotendeels die resultaat is van 'n hewige kultuurstryd, 'n *modern-Europese* maatstaf aanlê. So kan die betekenis van ons letterkunde nie verklaar word nie, om die eenvoudige rede, dat hierdie maatstaf geen rekening hou met die kulturele wordingsgeskiedenis van die Afrikanernasie nie.

***

Uit voorgaande bespreking moet egter nie afgelei word, dat ek Schoonees se proefskrif onvoorwaardelik afkeur nie, want dit bevat ook veel goeds. Vir 'n studie van die ontwikkeling van Afrikaans as letterkundige taal is hier 'n skat van materiaal in oorsigtelike vorm versamel, terwyl ons toekomstige prosaskrywers hulle voordeel kan doen met die bronnenmateriaal deur Schoonees aangegee, sowel as met sy op 'n uitgebreide lektuur gegronde krietiese beskouings. Verder is sy werk van belang, omdat ons daaruit veral twee dinge leer. Enersyds sien ons daaruit hoe agterlik ons letterkundige prosa nog in baie opsigte is, al bestaan daar ook genoegsame gronde voor. Schoonees se uitvoerige kommentaar kan dus tot waarskuwing strek teen die gevaar van selfoorskatting, waartoe geesdriftige bewondering

en gebrek aan letterkundige insig so maklik aanleiding kan gee. Maar andersyds het Schoonees se ondersoek ook hierdie heuglike feit in die lig gestel: dat ons prosa - ondanks al die belemmerende invloede, wat 'n kragtige opbloei daarvan nog voortdurend in die weg gestaan het, en ondanks ons handjievol skrywers, met hulle velerlei beroepsbesighede, en die kort tydsverloop sedert hulle begin het - tog reeds geskrifte voortgebring het, wat inderdaad aan sy vooropgestelde skoonheidsideaal beantwoord. En daaronder Sangiro se eersteling, wat sedert deur vertaling in Engels reeds internasionale erkenning verkry het. Ten spyte van alle meningsverskille verwelkom ek daarom Dr. Schoonees se proefskrif.

Stellenbosch, Suid-Afrika.
E.C. PIENAAR.

Een Latijnsch-Nederlandsche samenspraak uit 't begin van de 16e eeuw.

De volgende dialoog zit verscholen in een boek, dat weinig menschen in handen zullen krijgen. Ook de herdruk, die Bömer er een 25 jaar geleden van gaf, zal slechts enkelen hier in 't land onder oogen zijn gekomen[1]. Het leek mij daarom niet ondienstig, deze Latijnsch-Nederlandsche *Collocutiones* hier opnieuw uit te geven en bekend te maken. Ze zijn gedrukt achter de *Hymni et Sequentie cum difficciliorum vocabulorum interpretatione Hermanni Torrentini*. 4°, zonder naam van plaats of drukker, noch jaartal verschenen. Tot nu toe is mij hiervan slechts één ex. bekend, in de Kon. Bibliotheek alhier, afkomstig van de veiling Vergauwen te Brussel (a°. 1884). Campbell heeft indertijd voor zijn *Annales*[2] het boek, toen nog eigendom van Vergauwen, beschreven. Zijn toeschrijving aan de drukker Rich. Pafraet te Deventer is onjuist. Op grond van typenonderzoek heb ik met zekerheid kunnen vaststellen,

1) A. BÖMER, *Die lateinischen Schülergespräche der Humanisten* I (Berl. 1897), 67-69. Bömer heeft niet na kunnen laten de 16e eeuwsche spelling van het Latijn te verklassieken: van edituis maakt hij aedituis, van pecunie pecuniae, van terciam tertiam, enz.
2) M.F.A.G. CAMPBELL, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle* (La Haye 1874), no. 1532.

dat Peter Os van Breda te Zwolle er de drukker van is. Het zal daar omtrent 1500 of misschien nog een paar jaar later zijn uitgekomen. De *Collocutiones* zijn in dit werkje niet veel meer dan bladvulling. Het geheele boek telt 52 bladen; de *Hymni et Sequentie* beslaan er ruim 50 van. Op blad 51 recto regel 7 begint onze dialoog en loopt door tot over een groot gedeelte van blad 51 verso. Het overschietende stuk van blad 51 en blad 52 recto is verder aangevuld met een gedicht, getiteld *Carmen Senece Asclepiadeum de orpheo nitente uxorem suam ab inferis revocare*, 't geen een fragment uit het koor der Thebanen van Seneca's *Hercules furens* bleek te zijn. Vóór ik de dialoog verder bespreek, thans eerst het afschrift ervan. De gebrekkige punctuatie heb ik hier en daar verbeterd. De spelling is ongewijzigd overgenomen. Gelijk men zal zien, staat vv zoowel voor w als voor uu en u dikwijls voor onze v.

Collocutiones duorum puerum[1] de rebus puerilibus ad inuicem loquentium.

SYRISCUS. PETRELLUS.

SYRISCUS. Unde venis, petrelle? Peterken, vvan comstu?

PETRELLUS. E templo, syrisce. vvt die kerke.

SY. Quid illic fecisti? vvat hebstru daer ghedaen?

PE. Turbinem circumegi. Ick heb den bat[2] ghedreuen.

SY. Hoc facere in templo minime decet. Dat en beteemt niet, datment in die kerke doe.

PE. Idipsum nunc vapulando didici. Dat heb ic nv oeck mit slage gheleert.

SY. Quo pacto? Hoe ghine dat toe?

PE. Nam alter ex edituis me ludentem offendit & appre-

1) *puerum*. Overbodig hierbij *sic* te zetten, als BÖMER, in zijn uitgave doet. Archaïstische genitief pluralis, die bij Plautus voorkomt.

2) *bat*. Blijkens het Latijn 'drijftol'. Zie *Mnl. Wdb.* I, 594, 2e art. De eenige daar vermelde aanhaling van het woord, met niet geheel zekere beteekenis, is ook ontleend aan het Overijsselsch (Kamper Stadsrecht). De hier vastgestelde beteekenis van tol past daar ook volkomen.

hensum ita pugnis pulsauit vt vix ingredi queam. Die een vanden kercmesters vant my spelen ende heeft my soe myt vusten gheslaghen, dat ic nauvve ghaen en kan.

SY. Id mihi memorari quam monstrari malim. Dat hoer ic lieuer seggen dan ict my laet vvysen.

PE. Credo equidem. Dat geloue ic sekerlic vvel.

SY. Nihil mihi aliud noui aufers e templo? Brendy ons anders nyet nyvves vvt der kerken?

PE. Morio noster heyno in sacrario fecit oletum. Heyn, onse dvvaes, heeft in die sacristij ghedreten.

SY. Id nasus resciscat tuus. Dat moet v noese vveten.

PE. Ludamus nunc iuglandibus in scrobem. Laet ons nv myt vvalnoeten spelen in der kulen.

SY. Ubi has iuglandes nactus est (*sic*)? vvaer hebstu die noeten gecreghen?

PE. Emi. Ic heb se gecoeft.

SY. Quanti? Hoe duyr?

PE. Tribus placcis aut paulo minoris. Om drie placken of een vvenich min.

SY. Habuisti ne tantum pecunie? Haddi soe veel gelts?

PE. Non verum oppigneraui pugillares meos. Neen. mer ic heb myn scrijftafel te pande gheset.

SY. Utinam id sciret pater tuus. Och of v vader dat vviste.

PE. Cur id optas? vvaer om vvonsschi dat?

SY. Si resciret ipse redimeret. Vernam hy dat, hy solde se verlossen.

PE. Id mihi male verteret. Dat solde my qualic bekomen.

SY. Qui? dic sodes. Secht, vvoe[1] soe?

PE. Nam pelle penas penderem. Ic solt mitten velle betalen.

SY. Quid tum? crassipellis es floccifacis verbera. vvats dan? gy sijt soe dickhudich, ghy en past op gheen slaghe.

PE. Non magni curo. sed nunc pergamus ludere. Ick en maeck daer gheen groet verck (*voor*: werck?) van. mer laet ons voert spelen.

SY. Non libet. Ten lust my niet.

PE. Quid tum libet? vvat lust v dan?

SY. Crustulum cum butiro. En brug[2] of een stuck broets myt botter.

1) *woe* = hoe. Zie *Mnl. Wdb.* III. 450 i.v. hoe.

2) *brug* = boterham. Zie de woordenboeken, in 't bizonder *Wdb. d. Ned. taal* i.v. brugge.

PE. Esuris semper? Heb dy altijt honger?

SY. Nihil hodie ienctaculi sumpsi et parce meridiatus sum. Ick en heb huden niet onbeten ende te middaghe vvenich geten[1].

PE. Non ergo mirum si crustum optas pro vesperna. Soe en ist oec gheen vvonder dattu een stucff (*voor*: stuck?) broets begheerts voer dijn vesper eten off voer dijn ysper[2].

SY. At ego in cena omnia compensabo Ick salt tauent al verhalen.

PE. Quid comedes? vvat salstu eten?

SY. Oolustrum. nam duas vaccas foetas habemus. Ick sal byst[3] eten. vvant vvij hebben tvve koyen die ghecalct (*voor*: ghecalft) hebben.

PE. Atat. campanam (*sic*) terciam sonat horam, alio properandum est. Gans peert, bie (*voor*: die) clock slaet drie, vvij moeten op een ander vvelt (*voor*: velt?).

SY. Quo petrelle? vvaer hen, peterken?

PE. Quo nusquam magis inuitus. Daer ick neergent noeder en gae.

SY. Ad scolam ne? vvaer ter scolen?

PE. Immo, ad carcerem. Ja, ten kerker.

SY. Eho, quid ita? scholam carcerem vocas? vvat nv? hoe soe? heyt gy de schoel enen kerker te vvesen?

PE. An non carcer tibi videtur qua nos magister velut in cauea clausos conseruat? Dunck v dat nyet een karker te syn, daer ons die meester holt als in een holl?

- Er zit een frissche humor in deze dialoog, die ons even doet denken aan Bredero's straatjongenstafereeltjes. De bengel, die in de kerk gaat tollen en er door de kerkmeester wordt uitgeranseld; 't verhaal van ‘Heyn, onse dwaes’, die in de sacristij zijn gevoeg heeft gedaan; Peter, die zijn schrijftafeltje verkwanseld heeft om er noten voor te koopen en zich niets aan-

1) Ongewone vertaling voor meridiatus sum, dat ‘een middagdutje doen’ beteekent.
2) *ysper*. Soms een dialectvorm naast vesper? Of een drukfout? BÖMER in zijn aangehaalde uitgave leest er ‘vesper’ voor.
3) *byst* of *biest*. De eerste melk van een koe, nadat ze gekalfd heeft.

trekt van een pak slaag; de aardige straatjongen met de deftige naam Syriscus, die zoo'n geweldige honger heeft en dan tot slot de boutade tegen de school, waar de meester de jongens als in een kerker vasthoudt - 't zijn allemaal typisch-Hollandsche tooneeltjes. Spotlust zit er in, plezier in een vies grapje en ook onze goddelijke vrijheidszin en afkeer van alle dwang.

Wie is de auteur van dit aardige genre-stukje geweest? Zijn naam wordt niet in 't boek genoemd, maar juist daarom lijkt het me buiten kijf, dat Herman Torrentinus, die de commentator van de voorafgaande *Hymni* is, ook dit toevoegseltje uit eigen geschriften heeft geput en als bladvulling aan zijn Zwolsche drukker heeft overhandigd. Het past geheel in het kader van zijn andere werken en uitgaven.

Over 't leven van Torrentinus, op z'n Hollandsch Van der Beke of Beeke, weten we niet heel veel, maar als we Van der Aa[1)] en de voorgangers, aan wie deze zijn gegevens ontleend heeft, raadplegen en gelooven, is er toch nog wel een klein biographietje van hem samen te stellen. Hij schijnt in 't midden van de 15^{e} eeuw te Zwolle te zijn geboren, kreeg eerst onderricht aan de fraterschool in Zwolle, waarschijnlijk van Wessel Gansfort, en studeerde later te Deventer onder Hegius, trad in de orde van de Broeders des gemeenen levens. In 1490 gaf hij Latijnsche les in de 5^{e} klasse van de school te Groningen. Maar toen zijn vader stierf en zijn moeder in behoeftige omstandigheden achterbleef, verliet hij de orde en ging naar Zwolle terug, waar hij zich ook weer met taalonderwijs bezig hield, wel te verstaan Latijnsch taalonderwijs. Dat men van zijn moedertaal, behalve lezen en schrijven, ook nog iets verders kan onderrichten, is een ontdekking, die eerst later gedaan is. In een brief aan zijn vriend Murmellius, gedrukt in een van diens werken[2)], schrijft Torrentinus, dat hij plotseling blind is geworden. Maar het onderwijs geven schijnt hij te hebben voortgezet tot zijn dood (c. 1520).

1) A.J. VAN DER AA, *Biographisch Woordenboek* XVIII (Haarl. 1874), 197-199.
2) JOH. MURMELLIUS, *In epistolam Hieronymi ad Niciam commentarioli* II, etc. Deventer, Th. de Borne, 8 Jan. 1515, 4°, op bl. 19 verso. De brief is gedateerd 'Ex Suollis xiiij Calendas Aprilis'. Dit kan beteekenen 1 April 1514; waarschijnlijker echter 19 Maart, zonder jaartal, dat dan volgens D. REICHLING, *Johannes Murmellius* (Freib. i.B. 1880) 65-66, 't jaar 1508 zal moeten zijn.

Meer houvast dan aan deze schaarsche gegevens over zijn leven hebben we aan zijn talrijke geschriften, waarvan de bibliographische werken en Van der Aa ons op de hoogte brengen en die nog in vele exemplaren bewaard zijn gebleven. Allerlei grammatische boekjes voor schoolgebruik heeft hij samengesteld, waarvan er verscheidene ook buiten Nederland gedrukt zijn, een bewijs, hoezeer zijn werk gewaardeerd werd. Verreweg 't meest verspreid is zijn *Elucidarius carminum et historiarum* ook *Vocabularius poeticus* of *Pinachidium et omnium gemmarum collectarium* geheeten, waarvan mij tusschen de jaren 1498 en 1537 een achtendertigtal edities, Nederlandsche, Duitsche, Zwitsersche en Fransche, bekend zijn. En bij Van der Aa vindt men nog verscheiden latere, vermeerderde uitgaven vermeld, tot een Londensche van 1670 toe[1)]. Het is een klassiek handwoordenboekje met verklaringen van mythologische en historische namen uit de oudheid, dat volgens de veel misbruikte hedendaagsche uitdrukking, stellig ‘in een behoefte heeft voorzien’. Dan kennen we nog van hem *De generibus nominum, de heteroclitis, de patronymicis, de nominum significationibus*, omtrent 1500 voor 't eerst verschenen en mij in vier uitgaven bekend. Verspreider waren zijn *Orationes familiares ex omnibus P. Ovidii libris formate*, volstrekt niet, zooals de titel misschien doet denken, uitsluitend uitdrukkingen uit Ovidius, maar voor 't grootste deel huiselijke Latijnsche zinnetjes van 't volgende soort:

- Ioannes multum valet loquendo sed parum agendo.
- Mulier inconsulto speculo numquam prodit in publicum.

Niet als onze *Collocutiones* in dialoogvorm en ook niet met de Ned. vertaling erbij, maar wel schuilt er in de losse zinnen af en toe een sprankje van dezelfde humor. De eerste uitgave, die ik er van ken, is van 1501; daarop volgen er een tiental in Nederland en Duitschland.

Behalve deze zelfstandige werken heeft Torrentinus ook nog verschillende commentaren gemaakt: op 't eerste deel van 't bekende *Doctrinale* van Alexander de Villa Dei, op de *Bucolica* en *Georgica* van Vergilius, op 't werkje over de *Verba deponentalia* van Johannes de Garlandia, op godsdienstige ge-

1) De uitvoerigste uiteenzetting der uitgaven van de *Elucidarius* en zijn latere bewerkingen bij P. MARCHAND, *Dictionaire historique* II (La Haye 1759), 285-290.

dichten van Sabellicus, op de *Evangelia et epistolae per totum annum* en de reeds genoemde *Hymni et sequentie*.

Voor de vroegste van al zijn uitgaven houd ik de commentaar op de *Georgica* van 't jaar 1496[1]. Wel vermeldt Campbell een uitgave van zijn commentaar op de *Bucolica* van 1492[2], maar bij nader onderzoek bleek me dit een vergissing van Campbell te zijn. Deze incunabel 'cum commento familiarissimo' bevat een heel andere commentaar dan die van Torrentinus.

De eerste uitgaven van zijn andere werken volgen de *Georgica*-commentaar spoedig op; de laatste hiervan is de commentaar op het *Doctrinale* van 1504. In een kort tijdsverloop heeft hij dus veel geproduceerd. Misschien ook was er al vroeger 't een en ander van zijn werk klaar en werd 't eerst gedrukt, toen hij naam begon te krijgen. In de bovengenoemde brief aan Murmellius beklaagt hij zich erover, dat er veel onrijps van hem ter perse is gegaan; zelfs stukken, die niet voor de drukker bestemd waren. Zijn blindheid en huiselijke zorgen hebben hem verslapt en afkeerig van zorg voor eigen werk gemaakt.

Murmellius is een van de geleerden met wie hij bevriend was; ook met Wessel Gansfort, waarschijnlijk vroeger in Zwolle zijn leermeester, schijnt hij in relatie te zijn gebleven.

Om tot slot nog een oogenblik tot onze genoeglijke dialoog terug te komen, de taal hiervan wijst op het Oosten van het land (zie bat = tol; woe voor hoe en verder vele taalvormen) en is het best te kenmerken als een der talrijke schakeeringen van het Overlandsch[3]. Kooiman[4] en Bellaard[5] hebben verscheiden vroege dialogen voor 't taalonderwijs besproken; deze is hun echter onbekend gebleven. Een kleine weerklank van de *Collocutiones* van Torrentinus meen ik te hooren in 't later

1) CAMPBELL, *o, c.* no. 1742.
2) CAMPBELL, *o.c.* no. 1737. Ook de nos. 1738, 1738*a*, 1739 hebben geen commentaar van Torrentinus. De le druk van zijn commentaar op de *Bucolica* is waarschijnlijk Campbell no. 1740 (c. 1498).
3) BÖMER in zijn geciteerde uitgave, p. 67, noemt het kalmweg 'eine deutsche Übersetzung'.
4) K. KOOIMAN, *Populaire taalstudie in de zestiende eeuw* in dit tijdschrift XII (1918), 65-73.
5) D.H.G. BELLAARD, *Gert van der Schuren's Teuthonista of Duytschlender* ('s-Hertogenb. 1904), 45-51.

verschenen werkje van Cornelius Crocus, *Colloquiorum puerilium formulae* (Antwerpen 1536[1)], volgens de auteur verzameld uit allerlei schrijvers. Het zijn Latijnsche dialogen voor schoolgebruik, zonder Nederlandsche vertaling erbij, braaf en deugdzaam en nog al vervelend. De laatste dialoog begint aldus:

ANDREAS. Quo properas Nicolae?
NICOLAUS. Rogas? quo nusquam magis inuitus.
ANDREAS. In ludum ne?
NICOLAUS. Imo in carcerem.
ANDREAS. Quid ais?
NICOLAUS. In phrontisterium nostrum.

De school is hier een studeerkamer geworden, maar me dunkt toch, dat de uitdrukkingen ‘quo nusquam magis inuitus’ en ‘Imo in carcerem’ te veel op de dialoog van Torrentinus lijken om aan toevallige overeenkomst te denken. Ondertusschen, de geest van Torrentinus zit er niet in. Zijn karakteristieke dialoog wint het verre van 't brave-Hendrik-gezeur in de *Colloquia* van Crocus.

Torrentinus, die ik me naar zijn overige werken als een eenigszins saaie, stijve grammaticus had voorgesteld, is voor mij, dank zij dit aardige gevalletje, ineens tot een levend wezen geworden, een man, die plezier had in ondeugde en grapjes en zich kon verplaatsen in de gedachtenwereld van een schooljongen

's-G r a v e n h a g e , Jan. 1923.
M.E. KRONENBERG.

1) Beschreven W. NIJHOFF en M.E. KRONENBERG, *Nederlandsche Bibliographie van 1500-1540* ('s-Grav. 1919. enz.), no. 643. Het eenige bekende ex. in de Univ. Bibliotheek te Amsterdam.

Kroniek en kritiek.
Leeggelopen traditie.

Het sterkste vat krijgt eens een lek, en de inhoud loopt er heel of gedeeltelik uit. Zo ook met de traditie! Ben beproefd gebruik neemt men kant en klaar van een vroeger geslacht over, als een vat vol wijze raad. Dat is gemakkelik. De mens van nu hoeft dan met z'n verstand al dat gekregene maar in verband te brengen met de delen van z'n dagelikse taak. Ten slotte wordt het gebruik automaties. Dat geeft nog meer gemak, aan het menselik lichaam, aan de geest vooral. Deze wordt er zelfs lui van, sluipt weg, laat zich voor het leven bedélen uit de werklozenkas, 't Is niet waar dat de traditie met de jaren steeds sterker wordt; geliefder wèl, eerbiedwaardiger ook, gewijder zelfs; maar als ten slotte de wijding tot heiligheid stijgt, dan neemt de kracht af; de m a t e r i e slijt, er komt een lek; de raad blijft er in, maar de wijsheid loopt er uit. Als de mens dan na zoveel jaren van sleur plots voor ongewone omstandigheden komt, dan is er geen verstand dat kombineren kan; of als er langzamerhand faktoren als paragrafenmanie of abstraktiezucht insluipen, dan is er geen rede die tot weren maant. Toen eens de Duitser België binnenviel, was er in de traditie van de grote Frits allang een lek, en het geweer ging te keer als de horen van een dolle stier. Tout savoir, c'est pardonner un peu. Als ik op onderwijzersexamens kandidaat na kandidaat redeloos aan stukken zie gestoten, dan voel ik me tot vergeving gestemd, omdat ik een leeggelopen traditie zie.

Het was een goede instelling dat het taalexamen steeds volgt op het leesexamen en steeds van de tekst in het leesboek uitgaat. In het belletristiese leesboek ligt de werkelikheid van de taal als een kleurig bloembed uitgespreid, en het moet de naijver van hem die over zo'n praktijk gaat theoretiseren, prikkelen, om op zijn terrein een oogst te leveren, die zal verheugen door z'n veelvoudigheid, verblijden door z'n kleurigheid en sappigheid. Het abstrakte, de taaltheorie, ontleent z'n goede kwaliteiten alleen aan het vollevend konkrete, de taalpraktijk. Waarlik! wie die ontlening tot gebruik verhief, was een voorbeeldig voorganger.

Zo gaf ook Van den Bosch een Taalboek dat tegelijk een Leesboek, een Leesboek dat tegelijk een Leerboek was. Zulk een goed gebruik mocht zelfs Traditie worden, eerwaardige Traditie. Te meer jammer dat het kostbare vat een lek kreeg en het Verstand er uit liep!

De taalexaminator begint nu steeds met het leesboek, niet om wille van het rijk materiaal, maar alleen omdat dat nu eenmaal het gewijde begin is, een begin dat hij clan ook als hij eenmaal in gang is, zodra mogelik verlaten moet, willen allerlei boze faktoren, Platoniese abstraktie, regel- en wettenmanie, gelegenheid tot aktie krijgen. In het leesboek staat b.v. '*rippetiesje*'. Dit acht hij een duidelik voorbeeld van 'volksetymologie', vraagt de kandidaat die naam van het verschijnsel en vervolgt: 'Geef nu zelf eens een hele ris voorbeelden!' (Letterlik zo door mij genoteerd in 1922!) Dat wil zo veel zeggen als: 'Laat nu dat leesboek met z'n armelik voorbeeldje maar liggen en schrijf zelf gauw even een beter boek, een t a a l boek, met dozijnen voorbeelden; uw herinnering van vroegere lektuur zal u wel bij die haastige vlucht naar hoger sferen, dragen!' Een andermaal staat in het leesboek de zin: *Een oude pen kan nog zeer goed bruikbaar zijn*. De kandidaat krijgt nu *bruikbaar* met *oude* te vergelijken en konkludeert op de vereiste wijze. Maar nu volgt ineens de vraag: 'Welke a t t r i b u t i e v e bijvoeglike naamwoorden blijven o o k o n v erbogen?' De kandidaat wendt nu z'n blikken van het leesboek beneden 'm, naar het plafond boven 'm, en zoekt ... zoekt ... En nu volgt de vraag: 'In welk g e s l a c h t blijft een a t t r i b u t i e f bijvoeglik naamwoord o n v erbogen, s o m s ten minste.' Zo reikt in de geest van de examinator de ene spraakkunstparagraaf de hand aan de andere, beginnen samen een rondedans tegen het plafond voor de piekerende ogen van de kandidaat, die zich herinnert ... almaardoor herinnert. Ook het leesboek, dat nu niets meer te doen heeft, kijkt naar boven, ziet daar het leerboek als dansmeester rondspringen en terwijl het half jaloers, half meewarig, z'n blik weer langs de randen van het tafeltje laat lopen, zucht het: 'Dwaze mensen!' De kandidaat is nog steeds aan het piekeren tegen het plafond, pie ... kert ... pie ... herinnert zich ... her ... in ... nert ... zich ... her ... in ... vergeefs ... ver ... geefs ... Wat helpt het hem of de examinator z'n helse praktijk van het leesboek uit liet gaan? Wat helpt het of men zich volgens de raad van Aristoteles bij z'n studie op de aarde plaatst, als men die aarde alleen gebruikt als steunpunt waartegen men zich zodra mogelik weg stoot, de

ruimte in, langs Plato's opgeheven vinger naar de wereld van het louter onstoffelike, het bloedeloze abstrakte! Wat een parodie op elementaire methodiek levert toch zo'n examen bij het Elementaire Onderwijs! Wat een geesteloosheid sloop er toch in een traditie, die zo geestrijk begon!

Een kollega, die met mij eens voor de zoveelste maal het begin van een taalexamen meemaakte, het eeuwenoude aanloopje: ‘Lees die zin eens over en ontleed hem dan taal- en redekundig’, vroeg me: ‘Zou dat brood nu nooit eens anders aangesneden mogen worden?’ Maar hij zei het zachtjes. Het was of hij Filips II aan de groene tafel dacht, die hem in een kelder van het Escuriaal zou kunnen verdonkeremanen, hem, de stoute geus, hem, de staatsgevaarlike! Toch was de kollega een zeer tam schaapje, z'n zwarte vacht was van enkel wol en z'n hokje was een gesticht op de Brabantse hei. De frater had gelijk. Zelfs nu hij hier een goede traditie wilde negéren! ja juist dóór die negatie had hij gelijk. Want een goede traditie blijft slechts goed, door er nu en dan tegen te handelen; ook hier is het het kwade dat het goede ten goede komt. In plaats van een zin uit het leesboek moest men nu en dan een zin, warm uit de mond van de kandidaat of uit eigen mond opgevangen, op het papier vastleggen; dat is dan het gegeven, even geschikt als de tekst uit het leesboek, ja in menig opzicht geschikter. Een andermaal kan de examinator een volkslied of volksspreuk citeren, weer een ander maal taal fantaseren die ieder als reëele taal terugkent, kortom, de Werkelikheid moet men in verschillende vormen voorleggen en zo in zich zelf het idee levendig houden, dat bij al die gedaanten van de ene Werkelikheid die Werkelikheid zelf hoofdzaak blijft en dat het dus ook bij die gedaante die Leesboek heet, niet om het Leesboek maar om de Werkelikheid, de bron van alle ware theorie, te doen is. Iemand die enige tijd privaatles had van Van den Bosch, vertelde me, hoe deze onder de les almaardoor zat te schrijven; de taal die hij besprak, schreef hij ook neer en hield zo de leerling naast 'm met beide voeten op de aarde; de geest omhoog, de voet omlaag! De positie van de examinator als officieel persoon brengt min of meer mee, dat hij zich niet naast, of schuin naast, maar recht tegenover de kandidaat plaatst, zodat deze hetgeen de examinator schrijft, niet tegelijk lezen kan; men kan daarom de kandidaat ook het materiaal dikteren. Bespreking van enkel g e h o o r d e taal is zelden prakties; de kandidaat is meestal te moe, om zich aan louter klanken en

innerlike visies stevig vast te houden. Daarbij is ook hij als kind van z'n tijd meer visueel dan auditief, 't Is waar, dat juist de voorkeur van ons geslacht voor geschreven taal tot veel wanbegrip bracht; taal is primair iets voor het oor; maar daarom kan juist op het examen geschreven taal, vooral onder het schrijven zelf, de beste aanleiding zijn om te onderzoeken in hoever de kandidaat door z'n opleiding van populaire wanbegrippen gezuiverd werd. De bekende transscriptie-oefening van Van den Bosch, al of niet van het Leesboek uit, zij daarom nogmaals aanbevolen.

Hoe onder degenen, die nooit het leesboek als uitgangspunt durven versmaden, er ten slotte zijn, die zelf helemaal leeg lopen, bleek me in 1922. H e t i s g e b e u r d , dat een examinator - totaal verstandloos - reeds bij de derde vraag van het leesexamen in het taalexamen overzeulde. Van de beschouwing over een achtervoegsel dat in het leesboek de zin van de tekst richtte, gleed hij op de bespreking van andere achtervoegsels, niet in de tekst te vinden; van daar op allerlei soorten van woordvorming in het algemeen, de geliefde denominatieven niet te vergeten, en zo tot het eind. Na dit ‘lees’examen begon, officiëel, het taalexamen. Examinator schrok bij die overgang niet, voelde ook geen zelfverwijt.

De boche in België was maar een piot; maar deze man was een pedagoog.

PH. J.S.

V o o r l o p i g e A a n v u l l i n g . Er is nog een andere lege traditie: men laat steeds, altans op sommige plaatsen, de examinandus een stuk poëzie èn een stuk proza lezen. Waarschijnlik heeft hier eens de bedoeling voorgezeten, het verschil tussen die twee literaire vormen tot een punt van onderzoek en bespreking te maken. Maar over dit allermoeilikst onderwerp zou ik nog een jaartje willen nadenken.

PH. J.S.

-en of -e?

In de bespreking van een *Lehrbuch der Niederländischen Sprache*, door de Berlijnse lector Dr. M.A. van de Kerckhove voor Duitsers geschreven, maakt Dr. J.B. Schepers[1] de

1) In *Neerlandia*, Maart 1923, 37; vgl. April 1923, 52.

schrijver een verwijt van zijn bewering dat ‘de klankwaarde van *hielen* die is van *hiele*: “gewoonlijk spreekt men aan 't slot onmiddellijk na de toonlooze *e* de *n* niet uit.” Ja, maar dat mogen Hollanders doen, algemeen Nederlands is het nog niet; al wat buiten Holland woont, verzet zich daartegen. Toch beweert V.d.K. dit ook van *roepe, roere* enz. En dit gaat zo het hele boek door! De Duitser die in Nederland komt, zal het gauw genoeg horen, maar gaat hij nu Vondel lezen, dan bederft hij hem. Maar zo zal ook hij het niet willen. Als men de klankspellingen eens nagaat b.v, in les twee, waar de meervouden der zelfstandig naamwoorden in besproken worden, dan ziet men dat hij de *n* als cen soort aaneenschakelingsklank beschouwt. Ik las daar (overgebracht) “boeke-n en schrijfboeke”. Dit onderdeel zal dan toch nog eens herzien moeten worden, want het is anders.’

In dit geschil zouden wij ons zonder aarzeling aan de zijde van Dr. Van de Kerckhove plaatsen. Binnen onze landgrenzen beschouwen wij de vormen met en zonder *n* in de beschaafde omgangstaal als gelijkwaardig. Eén van beiden gebiedend voor te schrijven, als kenmerk van de ware beschaving, ligt niet in ons volkskarakter. Dat is ook de reden waarom in de vereenvoudigde spelling niet met de traditie van deze -*en*-schrijfwijze gebroken is, al beantwoordt deze spelling sinds eeuwen niet aan de werkelik gesproken taal van het grootste deel der Noord-Nederlanders. Schepers trekt de grens veel te nauw, wanneer hij van ‘Holland’ spreekt: een taalkaart zou hem kunnen leren hoe klein dit -*en* (of -*n*) -gebied is. Wanneer men eens, op grond van onbevooroordeelde waarneming, een volkstelling kon houden onder de meest ontwikkelde Nederlanders, dan zou het mij verwonderen als de -*en*-sprekers boven de 20 % kwamen. Een vreemdeling die onze taal korrekt wil leren spreken, zal dus gocd doen, zich naar de grote meerderheid te richten, en dus de taal van het van-ouds-toongevende Holland als norm te aanvaarden. De subjektieve norm van ‘mooi’ of ‘niet-mooi’ komt hier niet in 't geding: de taalkundige heeft te zwichten voor de macht van de feiten.

Anders staat de zaak in de taal van de dichterlike voordracht. Schepers heeft waarschijnlik gelijk, als hij aanneemt dat Vondel in zijn verzen bij de meervouden en infinitieven inderdaad vormen op -*en* gezegd en bedoeld heeft. Maar dat geldt evenzeer voor zijn buigingsvormen (*den, enen*), die een

Vondel-voordrager dus zal laten horen. Wie daarentegen Hooft's *Granida* voordraagt, zal er rekening mee te houden hebben, dat Hooft dergelijke vormen hoogstwaarschijnlik met *-e* sprak en bedoelde; anders zou hij die niet zo herhaaldelik in het rijm gebruiken (b.v. vs. 42: ick jaghe: de haghen, enz.)[1]. Dat onderscheid zal evenzeer gelden voor moderne dichters: tegenover sommigen, die - meer of minder onder invloed van geschreven taal - die *n*'s als een onmisbaar klankbestanddeel van hun vers beschouwen, staan ongetwijfeld anderen, die de verzen inwendig zonder die - soms te vele - nasalen gehoord hebben, en ze derhalve uit de mond van een Groningse voordrager volstrekt niet overeenkomstig hun bedoeling zouden herkennen. Ik denk b.v. aan de verzen van Gorter en Henriëtte Roland Holst, blijkens hun vele versmeltingen en eindrijmen met *e*-vormen. Dit punt verdiende - ook uit artistiek oogpunt - een nader onderzoek, waarbij men uit zon moeten gaan van de eigen voordracht van levende dichters. Opnieuw zou dan de wenselikheid blijken - waarop wij meermalen aandrongen - dat bij taalkunst, waar het zozeer op de klank aankomt, gestreefd werd naar een zo nauwkeurig mogelike vastlegging van de werkelik bedoelde klanken.

Dat geldt evenzeer voor veel soorten van proza. Of de meerderheid van onze prozakunstenaars bij het voordragen van eigen werk, alle geschreven *-en*-vormen zouden laten horen, lijkt mij twijfelachtig. En stellig is de raad van Den Hertog verwerpelik, die bij *alle* ‘hardop lezen’ de vormen op *-e wil* laten vermijden[2] als ‘bijzonder leelijk’. Dit kunstmatige voorschrift - gesteld dat het inderdaad te handhaven was - zou tot ondraaglike onnatuur leiden.

Wie dus een buitenlander, die met praktiese bedoelingen onze taal begeert te leren spreken, wil voorlichten, zal het verstandigst doen, ook op dit punt het Hollands-Beschaafd als norm te stellen.

C.d.V.

1) *De Nederlandsche taal* II § 224; vgl. *De Nieuwe Taalgids* I, 213.
2) In de herziene uitgave van 1636 spelt hij dan ook; jaghe: haghe', te vrede: bestede' (99), bevijne': mijne (135), enz.

Aankondigingen en mededelingen.

In een studie Zur Geschichte der Adjektivabstrakta auf *-ida, -î* und *-îheit* im Deutschen (*Annales Academiae Fennicae* XV, no. 4 [1921]) bespreekt Öhmann de geschiedenis van deze suffixen, die ook voor het Nederlands van belang is. Zoals bekend is, is *-heid* eerst in 't owgm. tot suffix geworden, aanvankelik om abstracta bij substantieven, dan vooral bij adjektieven te vormen. Öhmann onderzoekt vooral de wijze van verbreiding van 't suffix, en hij toont aan, dat de ermee gevormde woorden aanvankelik in de taal van de geleerden thuishoren, dan later in de algemene omgangstaal doordringen; dank zij de zwaarte van klank, wist het zich geleidelik uit te breiden naast en ten koste van *-ida* en, wat onze taal betreft, vooral van *-ī*. De eigenaardige ontwikkelingsvorm van het suffix in eng. (ags. *-hád* >meng *-hóde*, waarnaast echter *-héde*) brengt Öhmann tot een nader onderzoek, en hij maakt daarbij waarschijnlik, dat meng. *-héde* berust op ontlening aan 't mnl. (vlaams?), waarmee het in vorm en gebruik (vooral adjektiefabstracta) overeenstemt. Is dit juist, dan heeft men hier een houvast op het gebied van de Nederlands-Engelse betrekkingen van de middeleeuwen, waarop vermoedelik nog heelwat te vinden is (vgl. Kluge in Paul's *Grundriss* I ^{2} 942 vgl.; *Deutsche Sprachgeschichte*, 274). Wanneer hij opmerkt, dat in onze taal de vorm *-keit* onbekend is, dan kan men hieraan toevoegen, dat *-igheid* wel bestaat en dat in 't afrikaans zich *-geid* naast *-heid* ontwikkeld heeft (b.v. *naarheid: naargeid*); zie Boshoff, *Volk en taal van Suid-Afrika*, 285 v.

M.S.

Tollens uit zijn brieven geschetst als dichter en als koopman.

Onder deze titel schreef Dr. J. Valckenier Suringar een belangwekkende studic in het *Rotterdamsch Jaarboekje van 1923* (Rotterdam - W.L. en J. Brusse). De bescheiden en brieven van de verfhandelaar Suringar en zijn broer de uitgever, die vele jaren vriendschappelike omgang hadden met Tollens, geven ons een aardige kijk op het karakter en het intieme leven van de populaire Rotterdamse dichter, met zijn eigenaardige prikkelbare trots en zijn soms naieve ijdelheid. Het opstel is versierd met enige portretten en verkleinde reprodukties van de oorspronkelike tekeningen, die Rochussen voor de verzen van Tollens maakte.

C.d.V.

Boekbeoordelingen.

Herman Robbers: De Nederlandsche litteratuur na 1880 (Amsterdam - ‘Elseviers’ - 1922). Prijs f 1,60.

Robbers bezit uitnemende eigenschappen om voor een groot publiek letterkundige onderwerpen te behandelen; een warme belangstelling voor de litteratuur-beoefening, die hij als levenstaak koos, een grote belezenheid, een gevormde smaak en een vlotte stijl, die zich in 't biezonder voor de causerie-vorm leent. Daarbij komt een eerlikheid en bescheidenheid, die vertrouwen inboezemen, wanneer hij zegt: als ‘schrijver, verliefd op litteraire schoonheid’ geef ik uiteraard geen objektieve waarheden, maar ‘in mijn subjectiviteit ben ik toch zoo onpartijdig geweest als mij maar eenigszins mogelijk was.’ Dat een boekje van zijn hand over een onderwerp, dat hem zo zeer ter harte gaat, onderhoudend en leerzaam zou zijn, was vooraf te verwachten, en werd door de uitkomst bevestigd. Menig lezer zal er met genoegen feiten, opmerkingen, verstandige oordeelvellingen in zoeken en vinden, die hij hij de beschrijvers van onze letterkunde, die dit tijdvak òf niet, òf vluchtig behandelden, moet missen.

Wie evenwel in dit boekje een stuk litteratuurgeschiedenis meent te vinden, zal zich teleurgesteld voelen. De schrijver heeft in zijn *Inleiding* (blz. 5) met prijzenswaardige zelfkennis uiteengezet dat een diepere beschouwing van onze letterkunde een kultuur-historiese en internationale achtergrond niet zou kunnen ontberen, maar ook nu hij zich binnen de engere litteratuurgrenzen bewoog, schoot zijn kompositievermogen te kort. In de vier eerste hoofdstukjes is tenminste nog een poging gedaan om perspektief te krijgen: na een inleiding en een karakteristiek van de Nieuwe-Gids-beweging volgen de ‘zeven leidende figuren der beweging van '80’, omringd door de ‘andere medewerkers’; maar verderop volgt een lange reeks van schrijvers, òf los naast elkaar, slechts gebrekkig chronologies, òf naar genres (poëzie en proza) gerangschikt. En ook in dat eerste gedeelte krijgen de zeven ‘representatieve figuren’ (Kloos, Van Deyssel, Verwey, Van Eeden, Gorter, Van Looy en Prins), die

terecht een centrale plaats verdienden bij het schilderen van deze periode, tesamen .... 13 blz. Voor Verwey's ‘saplooze degelijkheid’ (blz. 30), voor Van Eeden als ‘modern tweespaltige figuur’ voelt de schrijver niet veel, maar was dat een reden om deze belangrijke auteurs na de Nieuwe-Gids-tijd zo stiefmoederlik te behandelen, alsof hun rol uitgespeeld was? Voor een geschiedenis van deze periode is het van het grootste belang, de diepere oorzaken van de Nieuwe-Gids-krisis, die reeds omstreeks 1890 begint, bloot te leggen. Een negenjarige ‘bloeitijd’ aan te nemen (blz. 40) is stellig onjuist: de jaargangen 1892-'94 leveren de bewijzen van het tegendeel! De ontwikkeling van de tijdschriften in verband met de groepéring van schrijvers verdiende meer belangstelling, dan in het slothoofdstukje aan den dag komt.

De warme bewondering waarmee Robbers het werk van Arij Prins en vooral van Jac. van Looy bespreekt, toont reeds aan, dat de eigenlike liefde van deze romanschrijver en criticus begrijpelikerwijze uitgaat naar de prozakunst. Zijn oordeel over poëzie blijft terughoudend, onvast of weifelend: Gorter's *Pan* deelt nog ia de lof van zijn *Mei*-poëzie; in het oordeel over Bastiaanse en Adama van Scheltema is een geven en nemen. Daarentegen heeft hij een gevestigde mening over het werk van tal van prozaschrijvers, met duurzame belangstelling gelezen of in de Elseviers-kritieken ontleed. Menig jong auteur zal hem dankbaar geweest zijn voor nuttige wenken. De schaduwzijde van deze omvangrijke kennis is, dat een ‘dichte drom’ (blz. 85) zich op verscheiden bladzijden verdringt en het in een zo eng kader wat benauwd krijgt. Dat Robbers zijn boekje, ondanks die overvloed van namen toch zo leesbaar hield, is ongetwijfeld een verdienste, maar daardoor gaan de ontwikkelingslijnen te vaak schuil. Over de wording en ontwikkeling van het naturalisme hier te lande hadden we gaarne iets meer vernomen, evenals over de invloeden van het buitenland, waarbij ‘navolging’ niet verward mag worden met ‘imitatie’ (blz. 48). Wellicht schenkt Robbers ons nog eens een meer uitgewerkte studie over de Nederlandse romankunst voor en na 1880, een studie die hem zelf en de lezer ongetwijfeld meer voldoening zou geven, en waarin het beste gedeelte van dit boekje zich zou kunnen oplossen.

C.d.V.

Dr. J. te Winkel: De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde. Tweede druk. Deel I en II (Haarlem - De Erven F. Bohn - 1922) (Prijs f 20.-)

Met onverflauwde werkkracht blijft de oud-hoogleraar Te Winkel zich wijden aan zijn levenstaak: de voltooiïng van een volledige geschiedenis van onze letterkunde. In 1907 kondigde hij reeds aan, dat de beknopte behandeling van de Middeleeuwen in het eerste deel van zijn *Ontwikkelingsgang* later aangevuld zon worden door een herdruk van zijn, in 1887 verschenen uitgebreide *Geschiedenis* over dit tijdvak. Terwijl het vijfde deel van het *Ontwikkelingsgang* dateert van 1921.[1)], dragen de twee delen van het nieuwe boek, samen meer dan 1000 blz., het jaartal 1922. Ben grote voldoening voor de schrijver is, dat tegelijk zijn *Ontwikkelingsgang* een herdruk behoefde, zodat het nieuwe werk het oude eerste deel komt vervangen.

Leggen we het jongste werk naast dat van 1887, dan blijkt dadelik dat er geen sprake is van een herdruk, maar van een geheel omgewerkte en uitgebreide uitgave. Er is sedert op het gebied van de Middeleeuwse letterkunde ijverig gewerkt, en Te Winkel, getrouw aan zijn eerste liefde, heeft zich niet veel laten ontgaan. De hoofdindeling heeft hij behouden, al is het aantal hoofdstukken uitgebreid. Hij heeft zich niet door Kalff laten verleiden om een strengere chronologiese splitsing, in 't biezonder tussen de 13de en 14de eeuw te beproeven. De enige mijlpaal tussen de aangenomen twee tijdvakken is het jaar 1430: daarvóór liggen de eigenlike Middelleeuwen; daarachter de rederijkerstijd. Binnen die grenzen blijft de stof voornamelik gerangschikt naar de litteratuursoort (ridderroman, dierenepos, legenden, leerdicht, proza) of gegroepeerd om belangrijke auteurs (Maerlant, Velthem, Boendale, Potter). Was dit beginsel streng doorgevoerd, dan zou ook het jaartal 1430 als' scheidspunt moeten vervallen, want nu wordt b.v. het proza van de moderne devotie in het eerste, het geestelik lied in het tweede tijdvak behandeld. Hoewel wij de voorkeur blijven geven aan de strengere chronologie in de compositie van Kalff, waardoor de historiese samenhang en de ontwikkelingslijnen duideliker uitkomen, is het mozaiek van Te Winkel's boek, waarin de op zich zelf afgeronde hoofdstukjes vaak los naast

1) Zie bespreking in *De Nieuwe Taalgids* XV, 266.

elkaar geschikt zijn, daarom minder bezwaarlik, omdat de grote verdienste, zowel vroeger als nu, gelegen is in de volledige en zorgvuldige behandeling van het détail, en de nauwkeurige registers gemakkelijk in de stof, ook al is het bijeenbehoorende over verschillende hoofdstukjes verdeeld, de weg doen vinden. In verband daarmee is het een voordeel, dat Te Winkel teruggekeerd is tot de methode, die geheel bij de aard van zijn werk past, om in uitvoerige voetnoten de lezer dadelik verantwoording te geven van beknopt gestelde mededelingen, of hem verder met uitvoerige inlichtingen bij zijn studie voor te lichten.

De geest van het werk is begrijpelikerwijze dezelfde gebleven. Dat blijkt uit de *Inleiding*, die met enige aanvullingen en verduidelikingen overgenomen is uit de eerste druk van de *Ontwikkelingsgang*. De principiële bezwaren die wij vroeger daartegenover ontwikkelden, blijven dus onverzwakt gelden. De volstrekte objektiviteit, die Te Winkel in theorie als eis stelt aan de geschiedschrijver, is tegenover de Middeleeuwse stof gemakkeliker vol te houden dan bij de behandeling van de moderne tijd, maar zijn waardering van de mystiek wordt belemmerd doordat hij daarin allereerst ‘eene beklagenswaardige geestverstoring’ ziet Vandaar dat hij door Hadewijch's poëzie, die ‘van het begin tot het einde van dezen ziektetoestand getuigt’, niet ‘aethetisch aangedaan’ kan worden, terwijl hij ook bij sommige heiligenlevens zijn tegenzin niet kan overwinnen.

Het behoeft nauweliks gezegd te worden dat het boek geheel op de hoogte van de tijd is, een betrouwbare en onmisbare vraagbaak voor alle studerenden op dit gebied. Bijna nergens komt het voor, dat een boek of zelfs een artikel aan zijn aandacht ontsnapte[1)], of feitelike gegevens aanvulling en verbetering

1) De enkele uitzonderingen die de vakman hier of daar zal opmerken, bevestigen de regel. In deel I, 358 is Verdam's artikel over de tweede vertaling van de *Rose* (1895), door hem gunstiger heoordeeld dan door Verwijs, over het hoofd gezien. Bij de behandeling van Hadewijch (I, 437) zijn de jongste onderzoekingen van Van Mierlo nog niet geraadpleegd of genoemd. De bibliografie omtrent Ruusbroec is niet geheel volledig, gelijk ook aan de gegevens omtrent de *Imitatio*-vertaling en de geschriften van Hendrik Mande een ander toegevoegd had kunnen worden. Bij Anna Bijns miste ik het boek van de Antwerpse archivaris Van der Branden, gegrond op belangrijke archivalia, en een artikel van Leonard Willems.

behoeven. De oordeelvellingen, aanhalingen en inhoudsopgaven berusten op zijn eigen, zeldzame belezenheid. Dit alles maakt dat de nieuwe delen van de *Ontwikkelingsgang* een belangrijke aanwinst zijn, en dat wij ons kunnen verheugen in het feit dat Te Winkel, juist door zijn geheel andere opzet, een werk geschreven heeft, dat naast Kalff's boek telkens met vrucht te raadplegen is.

C.d.V.

Afrikaanse Prosabundel. 'n Bloemlesing uit die eerste en twede beweging, samengestel deur Dr. P.O. Schoonees. (Amsterdam - J.H. de Bussy - 1922.) (Prijs f 3.-, geb. f 3.50.)

Ter begeleiding en toelichting van zijn proefschrift, door Dr. Pienaar in deze aflevering uitvoerig besproken, stelde Dr. Schoonees een bloemlezing samen, die vooral in ons land, waar de Afrikaanse werken nog weinig voorkomen, aan velen ongetwijfeld welkom zal zijn. In een boekdeel van 325 bladzijden is een ruime keuze gedaan, ingedeeld overeenkomstig de hoofdstukken van het proefschrift, maar voorafgegaan door een paar stukken uit de eerste beweging, van S.J. du Toit en Jan Lion Cachet, om de tegenstelling duideliker te doen uitkomen.

Dan geeft ons het kernachtige, vaak inderdaad wel-sprekende ‘polemiese prosa’ van voormannen als Preller en Celliers een beeld van de strijd voor de moedertaal. G.R. von Wielligh krijgt, met enige karakteristieke stukken, een afzonderlik hoofdstukje als ‘die laaste stem uit Die Genootskap van Regte Afrikaners’. Daarop volgen, naar de stof ingedeeld, *Romans, Verhale en Sketse*, waarin 15 auteurs vertegenwoordigd zijn, *Satieries-humoristiese prosa, didaktiese prosa, Diereleskrywing*, een opmerkelike schets van A.A. Pienaar (Sangiro), *Reisbeskrywing* en ten slotte een uitvoeriger hoofdstukje *Historiese prosa*, vertegenwoordigd door 9 schrijvers.

Als tegenhanger van Pienaar's bloemlezing uit de dichters kan dit boek uitstekende diensten bewijzen ter oriëntering op een gebied, dat de meeste Nederlanders nog vreemd is.

C.d.V.

Antigone van Sophocles, vertaald door Corn, van Ghistele, gedrukt door Simon Cock in 1556, ingeleid en heruitgegeven door Dr. J. Grietens. (Uitgave der Antwerpsche Bibliophilen No.36). Antwerpen - De groote boekhandel - 's Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1922.

Na de oorlog hebben ook de ‘Antwerpsche Bibliophilen’ hun werkzaamheid hervat. Zij deden een eigenaardige keuze door deze Griekse tragedie, ‘rhetorikelijcke ghetranslateert’ uit het Latijn, uit zijn schuilhoek te voorschijn te halen. Dat Van Ghistele een rederijkers-bewerking leverde van Terentius, van Ovidius, Horatius en Vergilius is algemeen bekend, maar niet dat hij zich ook aan deze stof waagde. De inleiding geeft bibliografiese toelichting en een verdediging van deze Antwerpenaar, die ‘ook wel wat heeft bijgedragen tot den opbouw van de Renaissance in Holland.’ De tekst geeft een diplomatiese afdruk van de enige oude uitgave, zonder taalkundige verklaringen. De sierlike druk op mooi oud-Hollands papier, met een facsimile van het titelblad doet de uitgever eer aan.

C.d.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April.)

De Gids. Maart. D.C. Hesseling trekt een parallel tussen de ontwikkeling van *Het Frans in Noord-Amerika* en die van het *Nederlands in Zuid-Afrika*, vooral om de belangrijke punten van verschil te doen uitkomen.

April. Mej. Dr. H.C.M. Ghijsen begint een studie over *Wolff en Deken's romans uit haar bloeitijd* met een beschouwing over ‘De wisselwerking van strekking en karakteristiek in haar werk en dat van Richardson’. Zij beantwoordt de vraag waarom Betje Wolff vooral bij Richardson inspiratie vond, en trekt een zeer leerzame parallel tussen de Engelse schrijver en zijn Nederlandse bewonderaarsters, die in veel opzichten in het voordeel van de laatste uitvalt. Bij Richardson is meer dramatiese kracht, maar door ‘tekort aan menschelijk meevoelen en meeleven’ staat zijn karaktertekening achter bij die van Wolff en

Deken. - Frifs Hopman beoordeelt het proefschrift van H. Vissink over *Scott and his influence on Dutch Literature*, dat hij degelik, rijk gedokumenteerd en goed geschreven acht, maar waarin hij meer ‘artistieke kenschetsing’ gewenst had. - G.J. Geers beoordeelt het proefschrift van J.A. van Praag over *La comedia espagnole aux Pays-Bas au XVIIe et au XVIIIe siècle*.

De Nieuwe Gids. Maart. K.H. de Raaf schrijft, naar aanleiding van Prinsen's monografie, *Over Pieter Corncliszoon Hooft*. Hij betwijfelt of Prinsen wel ‘de meest geschikte persoon is, om Hooft, den ingetogen vormkunstenaar, den filosofeerenden poëet, naar behooren te waardeeren’. De daarop volgende aantekeningen dienen om het bewijs voor deze stelling te leveren.

De Stem. April. Wies Moens publiceert in briefvorm een *Zelfverweer* tegen het betoog van U. van der Voorde.

De Beiaard. April. In een studie *Wat zong Oud-Kempenland*? geeft Jozef Simons een aardig overzicht met vele proeven van de liederen die nog in de Kempen bewaard bleven.

Groot-Nederland. Maart. Frans Coenen bespreekt o.a. *Prutske* van Stijn Streuvels en *De Nederlandsche Litteratuur na 1880* van H. Robbers.

April. In zijn *Studies van de Tachtiger Beweging* geeft Frans Coenen het slot van het hoofdstuk *Poëzie*, waarin hij het werk van Kloos bespreekt, wiens ‘kunstontwikkeling blijkbaar binnen de jaren '80 en '94 besloten ligt’, van Albert Verwey, wiens ontwikkeling hij ook na de Nieuwe Gids-tijd volgt, en voor wie hij maar weinig waardering toont, van Van Beden en van Gorter.

Elseviers Maandschrift. Maart. H. Robbers bespreekt *De vraag zonder antwooord* van P.H. van Moerkerken, eigenlik een reeks van drie romannetjes, waarvan het derde z.i. het best geslaagd is.

Stemmen des tijds. Maart. *Twee bijdragen tot de literatuurgeschiedenis* heet een beknopt artikel van C. Tazelaar, waarin hij Adama van Scheltema's boek *Kunstenaar en Samenleving* en de herdruk van L. van Deyssel's *Multatuli* bespreekt.

April. Ph. A. Lansberg bespreekt de bundel *Zomervlammen* van Pol de Mont.

De Gulden Winckel. Maart. André de Ridder bespreekt *Nonkel Daan* van Victor de Meyere, Marie Schmitz *Bij vreemde Menschen* van Henri van Booven, P.L. van Eek *De wereldbeschouwing van het Kind* door O. Barendsen.

Vragen des Tijds. April. Het boek van Adama van Scheltema over *Kunstenaar en Samenleving* gaf G. Kalff aanleiding tot een gelijknamig opstel over dit onderwerp, waarin hij de aandacht wil vestigen op enige ‘problemen’, en feiten meedeelt ter toelichting, uit Nederlandse en vreemde literaturen.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Maart. Een breed opgezet onderzoek wijdt J. van Mierlo aan de vraag *Is het ‘Boec van den twalef dogheden’ een werk van Jan van Ruysbroeck*?, die hij ontkennend beantwoordt. Het eerste gedeelte brengt de *Getuigenissen tegen de echtheid* gewogen tegen de *Getuigenissen voor de echtheid*. Dan volgt *Het getuigenis der handschriften*, dat tegen de echtheid pleit: juist in de kloosters van Vlaams-België komen geen afschriften van dit werk voor.

April. H. Padberg geeft een beschouwing over *Moderne Kritiek en de grondwet der woordkunst*. Die grondwet is aldus geformuleerd: ‘Woordkunst is de juiste woordexpressie van een volledige en ordelijke impressie.’

Opgang. Maart. J. Luijkenaar Francken bespreekt het boek van B. Wielinga over *Moderne Letterkunde en Christelijke Opvoeding*.

April. J. Luijkenaar Francken schrijft een artikel over *Genoveva van Brabant* door Stijn Streuvels.

Vlaamsche Arbeid. Febr. *De historie van Guido Gezelle en de ‘Ruitenbrekers’ (Thielt 1885)* heet een nieuw hoofdstuk uit het leven van Gezelle, dat Al. Walgrave geleidelik doet verschijnen en waarvan deze aflevering het eerste gedeelte geeft. - Jozef Muls kondigt bij voorbaat een bloemlezing *Het jonge Vlaanderen aan*, die de jonge dichters tot hun recht zal doen komen. - Karel van den Oever schrijft afkeurend over *De Zinnelijkheid in Pol de Mont's ‘Zomervlammen’*.

Maart. Al. Walgrave besluit zijn artikel over *Guido Gezelle*.

Dietsche Warande en Belfort. Maart. Arthur Boon wijdt een uitvoerig *In Memoriam* aan Hugo Verriest.

April. Joseph Mansion vestigd de aandacht op het boek van Brunot *La pensée et la langue* (vlg. Salverda de Grave in De Nieuwe Taalgids XVI, 236), onder het opschrift *Een revolutionnair in de Fransche schoolwereld*. - Maurits de Meyer geeft een opstel over *Het kinderlied in Vlaanderen*, en verduidelikt zijn bedoeling door de ondertitel: ‘folkloristisch-vergelijkende studie over de vreemde invloeden in het kinderlied, in verband met de verfransching van het kinderspel in Zuid-Nederland’.

De Vlaamsche Gids XI, No. 4. Franz de Backer schrijft een *Kroniek der Hollandsche Letteren*, waarin o.a. de bloemlezing *Dichters na '80* van Tinbergen en Middendorp, en het jongste werk (*Kinderen*) van H. Roland Holst besproken worden.

Volkskunde XXVII, afl. 5, 6. Paul de Keyser geeft over *Het Lied van Halewijn* een ‘psycho-analytisch onderzoek’. - Gerard Krekelberg behandelt *Volksgeloof aan het bovennatuurlijke in het rijk der dieren*. - De anekdotenrubriek *De Vlaamsche humor en de Duitschers* wordt voortgezet. - Victor de Meyere begint de publicatie van een belangrijke reeks *Vlaamsche Sprookjes*, met uitvoerige bibliografïese toelichting. Het eerste is het sprookje van *Jan Pikkedang*.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Nov.-Des. Behalve een reeks *Kleine verscheidenheden* van Edw. Gailliard, op Mnl. gebied, en enig *Etymologisch kleingoed* van J. Vereoullie bevat deze aflevering een uitvoerig artikel van Maurits Sabbe, *Daulzenbergiana*, gegrond op een verzameling partikuliere brieven (1830-1869), gericht tot de Woerdense onderwijzer Johannes van Dam. Men vindt er biezonder-heden uit zijn huiselik leven, over zijn belangstelling in taal en versbouw. - Leonard Willems geeft nieuwe *Reinaerdiana*, n.l over het ‘Reynaert-volksboek van 1614’, over ‘Seger van Dort en zijne Reynaert-bewerking’, over ‘Erasmus Quellyn de jongere en de Reinaert’ en ten slotte een reeks merkwaardige biezonderheden over ‘Het Leven van Johannes Florianus, vertaler van den Reinaert’.

Neophilologus VIII, afl. 3. O. Behaghel schrijft een opstel over *Humor und Spieltrieb in der deutschen Sprache*, dat ook voor voor Nederlandse lezers belangrijk is, omdat ze dezelfde verschijnselen in hun eigen taal kennen. Hij gaat uit van de

kindertaal en komt langs het studentelied en de volkshumor tot de humoristiese schrijvers, waardoor dit taalkundige onderwerp grenst aan esthetiese problemen en onderzoekingen. Tal van aardig gekozen voorbeelden dienen ter toelichting. - A. Kluyver bespreekt een ‘sprachphilosophische Studie’ van Friedrich Schürr over *Sprachwissenschaft unn Zeitgeist*, waarin z.i. een te scherpe, tegenstelling wordt gemaakt tussen een oudere - meer natuurwetenschappelike - en een jongere - meer intuïtieve - beoefening van de taalwetenschap.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XI, afl. 2. H. Padberg geeft, als voorp roeveuit een boek over woordkunst, een hoofdstukje over *Klankexpressie en klanknabootsing*. - Fr. H.R. schrijft *Over nieuwe strevingen en oude princiepen* in de woordkunst. De nieuwste stromingen acht hij als tekenen des tijds merkwaardig, maar zonder toekomst: ‘waar de vorm zoo decadent is, kan er van den inhoud geen opbouwende, veredelende invloed uitgaan.’ - H. Linnebank verzamelt onder het opschrift *Onze lenige taal* voorbeelden van nieuwe woordvorming op Rooms-politiek gebied. - L.C. Michels zoekt een andere verklaring dan de gangbare voor de uitdrukking *Op zijn duim fluiten*. - Onder de *Boekbespreking* behandelt H.H. Knippenberg de Van Deyssel-studie van P.H. Ritter, en de *Mastreegter Type* van A.v. Olterdissen, de ‘Maastrichtse Justus van Maurik.’ - L.C. Michels bespreekt het proefschrift van E.C. Pienaar: *Taal en Poësie van die Twede Afrikaanse taalbeweging* en de *Nederlandsche Lyriek* van Keuchenius en Tinbergen.

Leuvensche Bijdragen XIV, afl. 2. Deze aflevering brengt het vervolg van *Het Dialect van Bree*, phonetisch-historische studie J. Dupont. - Het bijbehorende *Bijblad* bevat de kongresiede van L. Grootaers over het *Wetenschappelijk Onderzoek der Zuid-Nederlandsche Dialecten* en een reeks *Boekbeoordeelingen* o.a. Verwey's vertaling van Hadewijch's visioenen, door J. van Mierlo, Hettema's Reinaert-uitgave, door dezelfde, en van Schönfeld's *Historiese Grammatika van het Nederlands* door G. Ch.van Langenhove.

C.d.V.

Verbetering. In de vorige aflevering, blz. 111 r. 15 staat: Kalff; lees:Franck.

Geschiedkundig overzicht van de Klankleer in Nederland

De Vorming der Stem.

De klankleer[1)] of phonetica als wetenschap dagteekent van het midden der vorige eeuw. Toch had men vóór dien tijd wel eenig begrip van het ontstaan der stem. De beteekenis van de door de stemspleet stroomende lucht was reeds aan Hippokrates bekend. Hij weet o.a., dat de luchtpijp met het strottenhoofd en de holle, d.i. luchtbevattende longen verbonden is, en dus niet, zooals vele zijner voorgangers en tijdgenooten meenen, als een buis, die tot opname van vloeibare stoffen in het lichaam dient. Aristoteles meende, dat de hoogte van iemands stem in hoofdzaak van zijn ouderdom afhing: Alle jonge en meestal alle vrouwelijke wezens (ook dieren) hebben een hoogere stem dan volwassene, en het vermogen van een en hetzelfde individu om achter elkander hoogere en lagere tonen voort te brengen berust op verkleining of vergrooting van het spreektoestel.

In tegenstelling met deze theoretische inzichten verkondigt Galenus (131- ± 200) een op practische, anatomische kennis gegronde meening. Hij kent de kraakbeenderen van het strottenhoofd en geeft ze de thans nog geldende namen (hij neemt slechts één bekervormig kraakbeen aan); hij kent de voornaamste spieren en hun werking; hij meent, dat een,stem slechts kan voortgebracht worden, als de stemspleet vernauwd is; het strottenhoofd en de daarin gelegen stembanden worden met de tong eener fluit vergeleken. Op een andere plaats vergelijkt hij het strotten-

1) W.L. van Helten keurt in zijn Nederlandsche Spraakkunst (blz. 9, Noot) dit woord af, ‘dewijl er slechts de leer der klinkers, niet die der medeklinkers mede aangeduid wordt; een medeklinker toch is geen klank, maar eenvoudig een of ander geruisch.’ Dit schreef hij in 1883, toen het bestaan van *stemhebbend* naast *stemloos* hier te lande nog niet tot het bewustzijn der taalgeleerden was doorgedrongen. Maar het woord k l a n k heeft zijn oorspronkelijke beteekenis gewijzigd, zoodat men zelfs van fluisterklanken spreekt. Misschien zou g e l u i d s l e e r juister zijn, doch dit woord wordt reeds in een andere beteekenis gebezigd.

hoofd met de daaraan bevestigde strotklep bij een fluit en kent aan dit kraakbeen groote beteekenis bij de klankvorming toe. De inzichten van Aristoteles en Galenus leefden eeuwenlang voort, en eerst in de 18de eeuw stonden er mannen op, die niet alleen het strottenhoofd nauwkeurig kenden, maar ook met goeden uitslag beproefden, de werking er van en het voortbrengen der stem te onderzoeken.

Dodart vergelijkt in een reeks artikelen[1)] het ontstaan van de stem in de stemspleet bij dat van den toon en het klapperend geruisch veroorzaakt door een blad papier, dat slecht tegen een gebroken glasruit geplakt is, en waartegen de wind blaast: in beide gevallen ontstaat het geluid door de zich met grootere of geringere kracht bewegende lucht, terwijl de toonhoogte afhankelijk is van de snelheid, waarmede het papier klappert of de stembanden trillen. Hij komt echter tot geen bevredigend resultaat, want in zijn latere geschriften werpt hij vaak zijn vroegere meening zelf omver: nu eens is het strottenhoofd een fluitpijp, dan weder een tongpijp, want nu eens schrijft hij de toonvorming en toonhoogte aan de grootte van de opening en van den luchtdruk toe, dan weder aan de stembanden.

Ongeveer 40 jaar later hield Ferrein[2)] zich met hetzelfde onderwerp bezig. Hij was de eerste, die acustische onderzoekingen op een uitgesneden strottenhoofd deed. Hij stelde vast, en zulks in strijd met de heerschende meening van Aristoteles, dat de toon krachtiger of minder krachtig is, naarmate de stembanden dichter of minder dicht bij elkander liggen, en dat de toonshoogte niet afhankelijk is van de wijdte der stemspleet, maar van den spanningsgraad en de daarmede in verband staande lengte der stembanden. Voor hem zijn dus deze laatste het voornaamste: zij gelijken op de snaren van een muziekinstrument, b.v. een aeolusharp, die door de voorbijstrijkende lucht in trilling worden gebracht. Het is bij gevolg niet de lucht, die de tonen geeft, het zijn de stembanden, *cordes vocales*, zooals hij ze daarom noemt. Ferrein's theorie hield ongeveer 100 jaar stand, eer zij door een andere volkomen verdrongen werd. W. von Kempelen[3)] meende haar met die van Dodart te kunnen vereenigen: volgens den Duitschen onderzoeker gaat de sterkere spanning der stem-

1) Mémoires de l'Académie de Paris (1700-1707).
2) Mémoires de l'Académie des Sciences, 1741.
3) Meehanismus der menschlichen Sprache, Wien 1791.

banden met vernauwing der stemspleet gepaard, en omgekeerd.

Zoowel v. Kempelen, als alle anderen, die trachtten de menschelijke stem kunstmatig op te wekken, gebruikte hiervoor steeds tongpijpen, nooit fluitpijpen, zoodat hij instinktmatig het stemwerktuig met de eerste gelijkstelde. Dit deed ook Dutrochet[1], die op grond van het trillen, dat hij in de menschelijke stem, vooral in de lagere tonen, waarnam, meende te mogen aannemen, dat niet alleen de lucht als bij een fluitpijp den toon voortbracht, maar dat een vast trillend lichaam aan de vorming van het stemgeluid deelnam. Het menschelijk stemorgaan geleek daarom op een hoorn, bij de bespeling waarvan de eerste oorzaak van den toon in de trillingen van de spier der lippen gelegen is.

In 1814 valt C. Liskovius[2] de theorie van Ferrein aan, volgens welke de menschelijke stembanden met de snaren van een muziekinstrument overeenkomen: het machtige stemgeluid, vooral in de diepe tonen, kan onmogelijk uit de trillingen dier kleine stembanden verklaard worden. Volgens hem is het strottenhoofd een fluitpijp, doch in zijn latere publicatie[3] komt hij op deze zienswijze terug en zegt, dat het een tongpijp is.

Een volkomen helder en juist inzicht in het ontstaan der stem hebben Magendie[4] en Malgaigne[5] verkregen. Volgens den eerste is het strottenhoofd een tongpijp, waarvan de tong, veranderlijk in grootte en vorm, in staat is alle tonen der menschelijke stem voort te brengen: trillen de stembanden over hun geheele lengte, dan worden de lage tonen gevormd; trillen daarentegen slechts de achterste deelen der stembanden, terwijl de andere door spierkracht vast tegen elkander gedrukt worden, dan ontstaan de hooge tonen. De boven het strottenhoofd gelegen organen hebben geen wezenlijken invloed op de hoogte van den toon, maar trachten door wijziging in vorm en grootte zooveel mogelijk daarmee in harmonie te zijn. Volgens Malgaigne werkt het strottenhoofd als een pijp met dubbele membraneuse tong, en wordt de stem slechts in de larynx, en wel door het voorste gedeelte der stembanden gevormd, terwijl het aanzetstuk, vooral ook de neusholten, die door het zacht verhemelte geopend of

1) Mémoires de l'Académie des Sciences, 1806.
2) Theorie der Stimme.
3) Physiologie der Stimme, 1846.
4) Précis élémentaire de physiologie, 1816.
5) Arch. général d. méd. XXV, 1831.

afgesloten kunnen worden, voor den klank der stem van bijzonder gewicht is.

Deze strijd over fluit- en tongpijp werd nog eenige jaren door de geleerden voortgezet, tot men eindelijk zekerheid verkreeg omtrent het ontstaan van de stem tengevolge van de uitvinding van den keelspiegel in 1855 door Manuel Garcia, een Spanjaard van geboorte, die als kind van drie jaar met zijn vader in Frankrijk ging wonen, en later Professor in de zangkunst aan het Conservatorium te Parijs werd, nog later te Londen[1]. Met behulp van het apparaat kon de uitvinder aantoonen, dat de stem ontstaat door periodiek op elkander volgende ontploffingen, die door het openen en sluiten van de stemspleet veroorzaakt worden.

Het bovenstaande kan de belangstellende lezer eenigszins uitvoeriger bij Grützner[2] vinden. Laat ons thans zien, wat er in vroegere eeuwen in Nederland omtrent de vorming der stem bekend was, of althans geschreven werd, allereerst door physiologen.

In 1758 verschijnt er een boek[3], waarvan de schrijver onbekend wenscht te blijven. Hij verklaart gebruik te hebben gemaakt van de werken van Malpighius[4], Boerhave, Ruysch, Morgagni, von Haller en in het bijzonder van B.S. Albinus, zoowel zijn uitgegeven geschriften als zijn dietaat op de colleges. Wetende, welke verwarring er heerscht ten opzichte van de beteekenis aan de namen der verschillende spraakorganen gehecht, verklaart hij k e e l te gebruiken in den zin van *fauces*, l u c h t a d e r (wat wij thans l u c h t p i j p noemen) voor *aspera arteria* (thans *trachea*), k e e l g a t voor *pharynx*, l e l (thans h u i g) voor *uvula*, s t r o t t e n h o o f d voor *larynx* en s t r o t t e n k l a p j e voor *epiglottis*.

In verband met de slikbeweging zegt hij op blz. 35: ‘Men

1) Brockhaus, 1884.
2) Dr. P. Grützner, Physiologie der Stimme u. Sprache, in Dr. L. Hermann's Handbuch der Physiologie, Bd. I, Theil II.
3) Anonymus, Physiologia of Natuurk. ontleding van het menschelijk lichaam, K. van Tongerlo.
4) Malpighi (1628-1694) Italiaan; Boerhave (1668-1738); Ruysch (1638-1731); Morgagni (1682-1771) Italiaan; von Haller (1708-1777) Zwitser van geboorte, leerling van Boerhave en B.S. Albinus, promoveerde te Leiden. B.S. Albinus (1697-1770) of Weisz, van Frankfurt a.O., kwam op 5-jar. leeftijd te Leiden, waar hij van 1721 tot zijn dood Professor was. Hij was dus eigenlijk Nederlander.

kan in een versch gestorven lichaam zien, dat naast de wortel van de Tong het *Strottenklapje* geplaatst is, hierachter de spleet van 't Strottenhoofd, dan volgdt achterwaarts het Keelgat of de *Pharynx*: Men kan te gelijk sien, dat niets van den mont naar de Keel kan komen dat niet over het *Strottenhooft* gaadt.' Bij het slikken, gaat hij voort, komt de drank echter niet in die spleet, omdat de tong achterwaarts gaat, en het strottenhoofd in voorwaartsche en bovenwaartsehe richting daaronder wordt getrokken, zoodat de spleet door het strotklepje bedekt wordt. Iets verder staat: 'de spleet van 't Strottenhooft bestaat uit twee delen; een groote opening is 'er achter het Strottenklapje; en een andere kleinder van de achterzijde, waardoor de lucht in de Luchtader gaan moet: deze groote opening kan door geen Spieren gesloten worden, maar alleen de Spleet van het Strottenhooft, om de in- en uitgank van de lucht te bestieren: derhalven, schoon deze Spleet door die Spieren samen gedrukt wordt, blijft 'er nochtans een opening van het Strottenhooft.' Bijzonder duidelijk is dit niet, maar in ieder geval blijkt wel, dat het bovenstaande aanmerkelijk afwijkt van hetgeen in het hoofdstuk *Van de Stem en Spraak* op blz. 567 gezegd wordt. Nu is dit gedeelte van het boek volgens de Voorrede een vertaling van *Primae lineae Physiologiae Halleri*, met hier en daar veranderingen. Haller dan zegt in de vertaling van Anonymus: 'In het bovenste gedeelte wijkdt het Kraakbeen *Arytaenoïdea* van zijn weerga af, makende perpendiculair een spleet, die men verkeert overal *Glottis* heet.' Als ik het goed begrijp, wordt hier gewraakt de beschrijving, die Anonymus in het begin van zijn boek gegeven heeft.

Haller gaat dan verder: 'De Kraakbeenderen *Arytaenoïdeae* worden verenigt met het geen *Thyreoïdea* genaamt is, door dwarse banden, die vrij sterk en veerachtig zijn, doch met het algemene slijmvlies van 't Strottenhooft bekleet, welke ingeplant worden in den vlakken hoek van de *Thyreoïdeae*. Deze banden kunnen van den anderen (= van elkander) afgebragt worden, zijnde dan de *Arytaenoïdeae* van haare onderlinge aanraking ontheven; zij kunnen ook weder samengevoegt worden, wanneer deze kraakbeenderen weder tot den anderen (= elkander) komen. Dit is de ware *Glottis*, die aan een, doch in een rechten hoek, met den boven aangehaalden spleet is.' Wordt het strottenhoofd opgeheven hetgeen wel een halven duim kan geschieden, dan wordt de *glottis* nauwer, en de banden komen nader aan elkander. Komt

er de kracht van de *Arytaenoïdei*, de schuinsche en de dwarse spieren,bij, dan kan de *glottis* nauwkeurig gesloten worden. Het strottenhoofd kan ook geheel worden neergedrukt, bijna een halven duim. Dan gaan de *arytaenoïdeae* van elkander af, en de *glottis* wordt wijder.

Na deze ontleedkundige uitweiding komt de schrijver tot de stem zelf. Deze, zegt hij, ontstaat enkel en alleen, wanneer de lucht door de saamgetrokken spleet zoo geweldig gedreven wordt, dat hij tegen de banden van de *glottis* aanbonst, waardoor het strottenhoofd in trilling gebracht wordt, die het weer overgeeft, en door zijn veerkracht bevende, vermeerdert het de trilling. Uit de trilling der banden en der kraakbeenderen van 't strottenhoofd samen wordt de stem gevormd; zonder trilling komt er maar een gedruisch.

Tot zoover, zou men zeggen, komt Hallers beschrijving van de vorming der stem in hoofdzaak met de opvatting van den tegenwoordigen tijd overeen. In het vervolg echter blijkt, dat hij niet denkt aan trilling der stembanden, maar in tegendeel de *glottis* gelijkstelt met de spleet van een fluitpijp. Immers hij schrijft het verschil in toonhoogte toe aan de hoeveelheid uitgeademde lucht en de nauwheid van de *glottis*. Hij zegt: ‘Een scherpe[1)] toon wordt gemaakt door een nauwe en gespannen *Glottis*; een zware door een slappe en verwijde; want daardoor valt de lucht op denzelfden tijd met vele golvingen tegen de banden van een vernauwde *Glottis*, maakt op denzelfden tijd veel trillingen, en in een verwijde *Glottis* gebeurt het tegendeel.’ Bovendien merkt hij aan het slot van zijn betoog op: ‘nier komt ook het voorbeeld van de *Syffeling* (= het fluiten) te pas, alwaar zeer duidelijk een scherpe Stem voortkomdt van de naauwe toesluiting van den mont: ook bevestigen zulks de Blaasmuzyk-instrumenten[2)], waarin de. naauwkeit van het gat, dat de lucht doorlaat, en de snelheit van de uitgeblazen lucht scherpe geluiden maken.’

Voor den volgenden onzin is niet Haller, maar zijn vertaler aansprakelijk: ‘*Zang* wordt genoemt, wanneer de Stem door vèrscheide graden van scherpheit en grofheit bestiert, uit het opgehevene tusschen tegenstrydige machten en het trillende

1) Uit zijn geheele verdere betoog blijkt, dat hij met *scherp* en *zwaar* respectievelijk *hoog* en *laag* bedoelt.
2) Blijkbaar wordt hier de fluit bedoeld, niet de trompet.

Strottenhooft gedreven wordt, door welk kenmerk het inzonderheit van de Spraak onderscheiden is.'

Tot slot stelt de schrijver de vraag, of het waar zou zijn wat eenige hedendaagsche ontleders beweren op grond van proefnemingen, die ook door beroemde mannen herhaald zijn, dat (in een uitgesneden strottenhoofd) de scherpste tonen zijn, die van de meest gespannen banden voortkomen en dus schielijker trillen; dat de stem verloren gaat, als de geheele band gedrukt wordt; dat, als het middenste gedrukt wordt, het andere vrije deel een *octaaf* hooger geeft; als een derde deel gedrukt wordt, een *quint* hooger, enz.[1]. Hij wil zich geen partij stellen, zoolang hij geen bewijzen heeft. Hieruit blijkt ten duidelijkste, dat hij voorloopig wenscht voort te gaan, het stemwerktuig te beschouwen als een fluit-, niet als een tongpijp.

Een tiental jaren later, in 1769, bespreekt E. Sandifort in Natuur- en Geneeskundige Bibliotheek, V, 834, een Verhandeling van den Duitscher Vogel[2], die volgens den aankondiger op blz. 1 een zeer nauwkeurige ontleedkundige beschrijving geeft van de *Larynx* en de deelen, die daartoe behooren, en die daaruit de vorming van de stem verklaart. En dan merkt Sandifort op: 'Noch Dodart, noch Ferrein, van welker geene uit de verscheide verwijdering en vernauwing van de *Glottis*, deeze uit de veranderde lengtte van derzelver banden, de geheele zaak zogten te verklaaren, voldeden hem, maar hij begreep, dat beide deeze groote mannen gelijk hadden, en dat de stem niet op een van deeze wijzen, maar op beide te gelijk voortgebragt wierd.' Dit is dus de meening, die v. Kempelen eerst in 1791 verkondigt.

Uit de twee aangehaalde gevallen blijkt, dat onze Nederlandsche physiologen behoorlijk met hun tijd medeleefden en contact hadden met het buitenland. Aan den anderen kant is mij niet gebleken, dat zij iets belangrijks op het gebied der stemvorming hebben geleverd[3]

1) Het is hoogst waarschijnlijk, dat Haller het oog heeft op de hierboven genoemde proefnemingen van Ferrein in 1741.
2) Rud. Aug. Vogel. Diss. de Larynge humano et Vocis formatione.
3) Misschien zal het een enkelen lezer interesseeren, dat ik al snuffelende in *Chirurgie* van Dr. Paulus Barbette een aardig lofdicht vond van Vondel op de Heelkunst van den schrijver van het boek; ik weet niet, of het bekend is. Voorts zij hier terloops vermeld, dat A.v.d. Boon Cz. in zijn Proefschrift (1851) melding maakt van het feit, dat Petrus Camper in 1767 reeds vond wat later op nieuw als de *corpuscula Wrisbergiana* ontdekt werden.

vóórdat Donders een geheel nieuw geluid liet hooren. Deze schrijft in *De Psysiologie der Spraakklanken* 1870 o.a. op blz. 9: 'Bij het spreken is de klank der borststem scherp (sterke boventonen, als van opslaande tongen), bij het zingen minder scherp (zwakkere boventonen, als van doorslaande tongen).' En op dezelfde blz.: 'Bij de borststem contraheert zich de binnenste stemspier (m. thyreo-arytenoideus internus), treedt in de stembanden en gaat, uitgerekt door de spanspieren (m. crico-thyre-oideus en crico-aryt. posterior), bij vernauwde stemspleet (m. aryten.) mede in trilling over .... Bij de faucet-stem contraheert de binnenste stemspier zich niet, treedt dus ook niet in de stembanden, en trillen, bij onvolkomen vernauwde stemspleet, de banden alleen, - door de spanspieren, onder zwakke tegenwerking der buitenste stemspier, uitgerekt.'

In overeenstemming met de hierboven aangehaalde woorden van Haller, dat de perpendiculaire spleet tusschen de bekervormige kraakbeentjes overal verkeerdelijk *Glottis* wordt genoemd, vind ik bij alle niet-physiologen van vroegeren tijd die spleet beschreven als de plaats, waar de stem gevormd wordt. Weliswaar vermeldt Petrus Montanus[1)] niet waar en hoe de stem in het strottenhoofd ontstaat, maar hij bedoelt toch vermoedelijk de aangewezen plaats, waar hij de volgende beschrijving geeft: Bij het hoofd van een Duitsche fluit ontstaat het geluid door de lucht er door te drijven, en dit is een klank of geruisch naarmate het instrument behoorlijk vochtig is, of door droogte of een ander beletsel niet fluiten wil; ook bij het fluiten met de lippen kan men slechts *blazen*, als zij droog zijn. Zoo is het ook met de menschelijke stem gesteld: het stemgat, d.i. de plaats, waar het wezen der stem zijn oorsprong heeft, is een klinkgat, wanneer de klank ontstaat door den gladden doortocht van adem, maar een ruischgat, wanneer het geluid door een stuitenden doortocht van den adem ontstaat.

Bijna 60 jaar later verkondigt Joh. Conrad Amman[2)], een medicus: De stem wordt in de kleine kraakbeenderen[3)] van de strot geboren, maar daarna wordt zij door verschillende werktuigen in deze of gene *letters* gebeeld. Voor een heldere stem

1) De Spreeckonst, 1635, blz. 15 en 38.
2) De doove sprekende, 1692, blz. 157.
3) Dit zijn de bekervormige kraakbeentjes (*arytenoideae*).

wordt vereischt, dat de genoemde kraakbeenderen glad en met geen taaie slijm belemmerd zijn, anders zou de stem bederven, schor worden, ja geheel vergaan. Het zoogenaamde tongetje van de fluit en andere blaasinstrumenten of wat de plaats er van vervult, is in den mensch het klaptongetje (epiglottis) en de huig (uvula)[1]. De overige kraakbeenderen van de strot dienen voornamelijk om de stem grover[2] of fijner te maken, inzonderheid het tongbeen, dat door hulp van zijn menigvuldige spieren omhoog en omlaag kan getrokken worden. Ook de kleine spiertjes van den strot werken mede, om de kloove of opening des strots wijder of nauwer te maken.

De strot moet tamelijk droog en hard zijn, hetgeen omtrent de jaren van Manbaarheid geschiedt. Schorheid wordt veroorzaakt, wanneer de strot, inzonderheid het klap-tongetje, met een lilachtig slijm overtrokken is, waardoor het onbekwaam wordt, om in een dreunende beweging gebracht te worden.

Een gebroken stem ontstaat, als iemand zijn stem forceert of haar te zeer tracht te verheffen. De verklaring hiervoor is te vinden in fluiten en snaren: wanneer men door een hinderpaal haar gewonen klank in tweeën verdeelt, zullen zij beide een octaaf hooger wezen, maar als ze ongelijk zijn, zal de eene klank lager dan de andere zijn. Dit noemt men *gebroken stem*. -Deschrijver doet een beroep op de natuuronderzoekers om vast te stellen, of misschien niet de menigvuldige kleine spiertjes van den strot het gesnor kunnen veroorzaken, evenals bij insekten geschiedt door de spiertjes, die in het hol van het middenlijf verborgen zijn.

Lambert ten Kate[3] is de eerste, die de klankvorming physisch tracht te verklaren. Zij geschiedt volgens hem door *in*- en *uitpuiling eeniger luchtdeelen*. Deze beweging kan al de verschijnselen der klanken voortbrengen. Op vijfderlei wijze kan men inpuiling aan een luchtbel of eenig klinkbaar luchtdeeltje toebrengen. Een daarvan is door ‘geprangde doorpersing’, zooals bij het maken van de stem, en het blazen door het rietje van een *basson* of *hobo-riet*. Wanneer de klankvorming geschiedt door beknelling der luchtdeelen, als bij de fluit, of door een geprangde uit- of doorpersing als bij de stem, en op riet te blazen instrumenten, zoo wordt altoos een zeker vertrek of vergaderplaats van lucht

1) In welk opzicht de huig medewerkt, wordt niet gezegd.
2) Hiermede worden resp. l a g e r e n h o o g e r bedoeld.
3) Aanleiding, 1723, blz. 136-141.

vereischt, waarin de doorgeprangde klankmakende luchtdeeltjes haar onderscheidene bepaling van toon erlangen zullen; en naarmate dat er veel of weinig luchtdeelen in dat vangvertrek vervat zijn, en alzoo de klanksdoorgang naar de vrije lucht min of meer belet vindt, zoo zal de vernieuwing snel of traaglijk volgen: hierom is het geluid eener fluit zooveel lager, wanneer al de gaten met den vinger gestopt zijn, dan wanneer eenige of alle open gelaten worden, aangezien in het laatste geval de doorgang naar de vrije lucht minder belemmerd is dan in het eerste.

Na zijn beschrijving van het ontstaan der stem in de schreef, die gevormd wordt door het toeknijpen van ‘de twee kraakbeenige binnenlipjes,’ vervolgt hij aldus: Zoodra deze tollenaar (dit kraakbeen meen ik) den uitgang zoo dicht beprangd en bepaald houdt, dat de uitgedrongen luchtdeelen niet tolvrij zonder inbuiging door kunnen, zoo wordt wel vooreerst een zeker geluid of klankbeweging daardoor gewrocht, maar totnogtoe niet genoeg bepaald in allerhande toon of toonverandering. Deze nieuw gemaakte klank vliegt niet terstond in de onbepaalde ruime lucht, doch geraakt allereerst in het kamervertrek, dat achter in de keel boven den uitgang der longpijp is, en dat geplaatst is tusschen neus en mond. Dit is als het hof, waar de vereischte vrijbrief te halen is. En, evenals in de buis van een blaasinstrument door het bezetten der gaten de vrije uitgang of beweegbaarheid der luchtdeelen en bij gevolg de toon bepaald wordt, zoo moet door het besturen van het achterdeel onzer tong met behulp van haar spieren, dit kamervertrek enger of ruimer, en bij gevolg de toon hooger of lager gemaakt worden.

Deze opvatting kon op den duur niet bevredigen, omdat men voelde, dat er in het stemgeluid ook trillingen van een orgaan waren. Wellicht door deze gedachte geleid, komt een eeuw later de groote Bilderdijk[1)] met een oplossing van deze moeilijkheid, die te kostelijk is, om hier niet een plaats te vinden: ‘De keel (of, beter gezegd, strot) is het uiterste van de luchtpijp waardoor men adem haalt, en gedeeltelijk gedekt door een ter ademing beurtelings openend en wederom dekkend Mep jen, en aan deze opening met een soort van snaar voorzien, die men willekeurig (ofschoon van de daadzelve onwetend) meer of minder spant, en door welker meer of mindere spanning zoo wel als door de meer of mindere drilt der uitademing de Mank sterker of zwakker,

1) W. Bilderdijk, Nederlandsche Spraakleer, 1826.

hooger of lager is.... De *tong*, vatbaar voorin- en uitstrekking, en (als alle dierlijke vleeschspieren) voor zwelling en samentrekking, is met eene soort van goot voorzien, waarlangs de uitgedreven adem of stem henenstroomt ('t geen men in de dieren een gespleten tong noemt), zonder 't welke de uitademing geen bepaalden stemklank kan voortbrengen.' De rest is even grappig.

Voorzoover ik heb kunnen nagaan, is L.A. te Winkel[1)] de eerste taalgeleerde, die een korte en over het geheel juiste beschrijving geeft van het ontstaan der stem door trillingen van de stembanden, die aan de lucht in den mond meegedeeld worden. Op hem volgt T. Roorda[2)], die echter verkeerdelijk het adem-geluid en de fluisterstem gelijkstelt, en eindelijk komt W.L. van Helten[3)], met wien de phonetiek haar intrede in de Nederlandsche Spraakkunst doet. Langen tijd hadden Jacob Grimm[4)] en W.G. Brill[5)] met hun spraakkunsten hoogtij gevierd, en om een denkbeeld te geven hoe vijandig de eerste tegenover de nieuwe ontdekkingen stond, wil ik hier aanhalen, wat hij schrijft op blz. XV van zijn Vorrede: 'Nur wenn man den lauten rein-physiologische functionen unterschiebt und darauf ein unerwiesnes und unbeweisbares system gründet (so viel scharfsinn und feiner tact sich dabei auch an den Tag gelegt hat) *wird mir wenigstens die luft allzu dünn* (ik cursiveer), und ich vermag nicht darin zu leben.' Dat de Spraakkunst van Brill de nieuwe richting in den weg stond, blijkt uit de Voorrede van Van Helten, waarin hij o.a. zegt, dat hij zijn boek heeft geschreven, omdat Brill van de vorderingen en nieuwe ontdekkingen geen gebruik heeft gemaakt.

Twee jaar na de verschijning van Van Helten's Spraakkunst, in 1885, wordt het tijdschrift De drie Talen opgericht, en reeds in den eersten Jaargang verschijnen in het Duitsche en Engelsche gedeelte uitvoerige artikelen van de Redacteurs over phonetiek, en in den zevenden Jaargang volgt de Redacteur voor het Fransch het voorbeeld van zijn collega's.

1) Taalgids V, 242.
2) Over de Aard en Natuur van de verschillende Spraakgeluiden. Versl. en Meded. Kon. Akad. Wet. Afd. Lett., IX, 205.
3) Nederl. Spraakkunst, 1883.
4) Deutsche Grammatik, 3te Aufl. 1840.
5) Hollandsche Spraakleer. 1846.

Op deze wijze wordt de grondslag gelegd voor de nieuwe methode van onderwijs in de vreemde talen hier te lande.

Het zachte verhemelte.

Omtrent de wijze, waarop de neusholte bij het spreken afgesloten wordt, heeft men lang in het onzekere verkeerd. Montanus (blz. 33) meent, dat optrekking van de huig de choanen (achter-neusholten) afsluit; hij noemt het zacht verhemelte in dit verband niet[1].

Dzondi[2] zegt op blz. 30, dat bijna alle oudere en nieuwere physiologen, onder wie hij ook von Haller noemt, de meening zijn toegedaan, dat bij het uitspreken der klinkers en het zingen, de choanen door het zacht verhemelte afgesloten worden. Dit moet men waarschijnlijk zoo opvatten, al blijkt het niet bijzonder duidelijk uit zijn aanhalingen, dat het zachte verhemelte rechtstreeks de choanen afsluit[3] en niet, dat het dit doet door zich luchtdicht tegen den pharynxwand aan te drukken.

Anonymus[4] laat zich met meer zekerheid uit. In zijn betoog om te bewijzen, dat het strottenhoofd niet gesloten wordt, wanneer men met open mond en neusgaten den adem inhoudt, zegt hij o.a.: ‘wanneer het verhemelte achterwaarts bewogen zich tegen het keelgat plaatst, en de wortel van de tong tegens het verhemelte, (dan wordt daardoor) belet, dat de lucht door de Mond niet kan uitgaan, en in het Keelgat belet het verhemelte de ingang in de neusgaten.’

Het onderzoek van Dzondi getuigt van groote zelfingenomenheid, maar heeft voor ons geen waarde. Hij beweert b.v., op blz. 29, dat bij alle klinkers beide deelen van het zachte verhemelte onbewogen blijven: De lucht gaat den mond, en niet den neus, uit, omdat zij altijd den kortsten weg kiest!

1) Van der Hoeven, in zijn dissertatie over Lambert ten Kate's Klankkunde (blz. 113), vergist zich, als hij zegt, dat Montanus van het beweegbaar zacht verhemelte spreekt bij het sluiten van de ‘neusdeur’.
2) K.H. Dzondi, Die Functionen des weichen Gaumens, etc, 1831.
3) Dit wordt o.a. zeer duidelijk bedoeld door A.M. Bell in zijn *Visible Speech*, zooals blijkt uit zijn bijgevoegde teekening. Zijn tijdgenoot A.J. Ellis, neemt hem daarover in *On Early Pronunciation* onder handen en deelt hem tot zijn onderricht mede, dat de neusholte door de huig wordt afgesloten. Zijn tijdgenoot H. Sweet begaat dezelfde fout.
4) Physiologia (1758), blz. 40.

Brücke[1] gaat een stap verder: ‘Sobald man einen Vocal, z.B. das *a*, bei dem die Untersuchung am leichtesten ist, rein ausspricht, so hebt sich das Gaumensegel nach oben und hinten, so dass es von dem Luftstrom an seiner forderen Fläche getroffen wird, und diesen ganz in die Mundhöhle hineinleitet, und wenn man die Lippen schliesst, so dass aus dem *a* ein *ab* wird, so presst die Luft das Gaumensegel fest gegen die hintere Wand des Pharynx, so dass es die Mundhöhle gegen die Choane hin naeh Art eines Ventils hermetisch verschliesst.’ Hij weet dus, dat het zachte verhemelte vast tegen den pharynxwand *kan* aandrukken, maar hoe dit geschiedt, vermeldt hij niet, en bovendien is hij van meening, dat dit slechts bij enkele spraakklanken plaats heeft. Later[2] heeft hij zijn inzicht gewijzigd: Het zacht verhemelte nadert den achterwand van de pharynx, en verdeelt daarmede de pharynx in twee afdeelingen, *a*. strottenhoofd-mondbolte, *b*. neusholte. Men kan zich, voegt hij er bij, hiervan overtuigen, door een brandende kaars voor den mond te houden, terwijl men een klinker spreekt.

Was dus Brücke de eerste, die er op wees, dat bij de niet-neus-klanken het zachte verhémelte een scheidingsmuur tusschen keelen neusholte vormt, de Duitscher Passavant[3] kon aan een patient met gespleten verhemelte nauwkeurig nagaan, hoe dit geschiedt. Hij vond n.l. het volgende: De achterste keelwand zwelt ter hoogte van het harde verhemelte naar voren uit. De zwelling[4]

1) E. Brücke, Untersuchungen über die Lautbildung, Sitzungsber. der Kaiserl. Akad., Math.-nat. Classe, 1849, 2ter Band, p. 191.
2) Grundzüge, 1856.
3) G. Passavant, Ueber die Verschlieszung des Schlundes beim Sprechen, 1863.
4) De Passavantsche Wulst, zooals zij in de wandeling genoemd wordt, was hier te lande veel vroeger reeds bekend. In meergenoemd Physiologia (1758) staat op blz. 32, waar de slikbeweging beschreven wordt: ‘Het zachte verhemelte hangt nederwaarts naar de tong hellende: Hier achter is het *Vlies der Keel (Membrana Faucium)*: 't geen door-geslokt moet worden was onder liet zacht verhemelte, nu trekdt hetzelve zich nederwaarts om dat te drukken, maar op dezelfden tijt trekdt zich het achterste gedeelte van de Keel, dat tegenover den rant van het zachte verhemelte is, daar tegens voorwaarts aan, en maakt met hetzelve als 't ware één lichaam uit.’ Bovendien was bij de physiologen in het begin der vorige eeuw de verhandeling van P.J. Sandifort (Deglutitionis mechanismus, 1805), bekend, waarin men duidelijk een afbeelding ziet van de zwelling op het oogenblik van het inslikken. Dzondi neemt die teekening over, en wijst in het bijschrift de zwelling aan als: ‘nn. Zellgewebe zwischen dem Pharynx und den Halswirbelbeinen und den Hinterhauptknochen, durch die Wirkung der Constrictoren des Pharynx von jenen abgezogen.’ Hij vindt het noodig deze afbeelding te repro-duceeren, omdat de uitlegging van Sandifort totnutoe als de beste en meest juiste gegolden heeft.

is naar boven steeds scherp begrensd; zij is l½ -2‴ dik en meer, en is van boven naar onderen 3-4‴ breed. Aan deze zwelling vindt bij opgetrokken zacht verhemelte de afsluiting plaats.

Als ik niet vreesde te uitvoerig te worden, zou ik nog meer uit deze keurige, duidelijke verhandeling aanhalen. Den belangstellende wordt de lezing er van ten zeerste aanbevolen.

(*Wordt vervolgd.*)

L.P.H. EIJKMAN.

Een Duitse wereldtaal.

Indien men alle principiële bezwaren tegen het vormen en het invoerén van een wereldtaal ter zijde stelt, blijft voor de toepassing van het Esperanto of het Ido nog altijd de moeilikheid over dat die talen zulk een Romaans karakter dragen, daardoor voor niet-Romanen minder gemakkelik te leren zijn en om de zelfde reden weinig kans op sympathie hebben bij Duitsers. Zo was 't reeds vóór de oorlog. Een Duitser moet, dunkt mij, in het Esperanto of Ido een entente-taal zien. 't Heeft mij daarom lang verwonderd dat er geen protest-taal van Duitse zijde ontstond. Ik wist niet dat er reeds in 1915 een boekje, getiteld ‘alteutonik’, verschenen is, door de schrijver, E. Molee, aan alle universiteiten ter kennismaking toegezonden. Tans liggen, van de zelfde hand, een paar kleine geschriftjes voor mij, die de zeer eenvoudige taalregels en enige proeven, in proza en poëzie, bevatten van de ‘teutonik veltosprake’. Een Hollander die Duits en Engels heeft geleerd kan die nieuwe taal gemakkelik begrijpen, vooral als hij weet dat de meervoudsvorm *a* is, 't bepalend lidw. in 't enkelv. gewoonlik door *e*, 't onbepaalde door 't teken 1, ons *en* door *n* wordt weergegeven. Men overtuige zich (de schrijver wil beginnen met aan al wat ‘teutoons’ is één gemeenschappelike hulptaal te geven):

‘skandia n holand vil hav 1 grot inflise (einfluss) fan e ferbreitu ov teutonike fereinikusprake, vegn sin grote shipotonage n liandl. di skandike folka hav e tvoa (zweite) mest grote shipotonage in e velt. holand is ok stark fertredn in se handl. skandia n holand vil ok giva, mit sin hoke gesitu (civilization), 1 gud beispi'l fyr andre kleine gefolka (nationa). england viln fölga di andre teutonera binen 1 nit se'r lange tid mit e införu (einfuehrung) ov e tentonike veltosprake’ enz.

En nu de eerste strofe van een ‘gedicht’:

kene du ein mer shön tunge
fyr olde en fyr de junge,
den sprake av di teutona
mit ale sine miliona,
as si give sik di handa
o'r de velt in ale landa.

Ik heb de teksten, met hun vermijden van hoofdletters en hun verklaringen in 't Duits, nauwkeurig weergegeven.

Esperanto (gelijk Ido) moge er Romaans uitzien, chauvinisme zal wel niemand aan de Poolse ontwerper van deze taal ten laste leggen. Dit is anders bij de propagator van de nieuwe ‘veltosprake’. Ik bepaal mij, om dat aan te tonen, tot het overschrijven, alweer zo letterlik mogelik (dus met zorgvuldig behouden van de onjuistheden), van de motto's waarmee de heer Molee zijn titelblad versiert: die deutsche natur schwebt ueber den vol-kern - victor hugo. an dem deutsche wesen wird die welt einst genesen - göthe. les allemands ont une langue, les francais n'ont qu 'un jargon - (paris), m. de villiers.

Wie nog meer van deze wereldtaal wil weten, richte zich tot de heer ‘E. Molee, 1911market str., tacoma, wash., u.s.a.’ Ik ben er van overtuigd dat hij gaarne zijn brochures zal verspreiden. Van zijn maaksel behoeven Esperantisten noch Idoïsten de mededinging te vrezen, en iedereen kan een vrolik uurtje beleven door zich bezig te houden met deze fraaie taal, die in 't jongste produkt van de schrijver, daarin Molie geheten, alweer gewijzigd is en de naam draagt van *toito spike of altoitonik gudirn* (verbessert).

D.C.H.

Taalvergelijking en moderne Dialektkunde.

De Indogermaanse taal heeft zich in lang vervlogen tijden gesplitst in een aantal afzonderlike talen, die geleidelik meer van elkaar gingen verschillen. Daarna splitsten de meeste dezer talen zich wederom, en op sommige taalgebieden herhaalde zich dat verschijnsel enige malen. Zo ontwikkelden zich uit het Italies, dat zelf weder een dochtertaal van het Indogermaans is[1)], het Latijn en enige andere talen, uit het Latijn weer het Frans en andere talen. Het Roemeens of Dakoromaans voert men wel tezamen met Macedoromaans, Meglenities en Istroromaans op een Oerroemeens of Balkanromaans terug[2)], dat in de stamboom der Romaanse talen op één lijn zou staan met Frans of Italiaans, en tegelijk zelf weer de moeder zou zijn der vier bovengenoemde, tans territoriaal van elkaar gescheiden talen.

Deze voorstelling van taalontwikkeling is nog steeds bij taalvergelijkers zeer gewoon, ofschoon het klaar is, dat een dergelijke gelijkstelling van de taal met een stuk van de een of andere materie, dat in een aantal brokken uiteenvalt, of met de opeenvolgende generaties van een familie niet in overeenstemming is met het wezen der taal. Een taal, door welk een gering aantal mensen ook gesproken, is toch nooit in die zin een geheel, waarin een stoffelik iets een geheel kan zijn. Er zijn zoveel talen als er mensen zijn en de ontwikkeling der taal van een gemeenschap wordt bepaald door die der individuële talen in hun wisselwerking, waarbij allerlei, voor het grootste deel onnaspeurlike,. centripetale en centrifugale krachten in het spel zijn.

Intussen moet men de taalvergelijkers hun simplistiese voorstelling der taalontwikkeling niet al te kwalik nemen. Immers, gewoonlik vindt men deze al te eenvoudige formulering in zulk een samenhang aangewend, waar de theorie der taalontwikkeling niet hoofdthema is, doch waar kort en in het voorbijgaan de

1) A. Walde, Ueber älteste sprachliche Beziehungen zwisohen Kelten und Italikern (1916) neemt tans voor Latijn en een deel der Keltiese talen een Gaelo-Latijnse grondtaal aan. Had hij gelijk, dan zou ik in plaats van ‘Italies’ moeten schrijven ‘Gaelo-Latijn.’

2) Zie G. Weigand, Vlacho-Meglen (1892), blz. 52 vv.

verhouding tussen een paar talen moet worden aangeduid, terwijl het betoog zelf aan een ander onderwerp gewijd is. Er is nauweliks één taalgeleerde, die meent, dat deze primitieve formulering geheel overeenkomstig de waarheid is, en geen lezer, die enigszins in de taalvergelijkingswetenschap thuis is, zal geneigd zijn, op grond van een dergelijke formulering een geleerde auteur van onwetendheid of bekrompenheid te verdenken. Ook zou men te ver gaan, als men beweerde, dat de zgn. stamboomtheorie geheel onjuist was. De taalvergelijking kan bogen op positieve resultaten welke dat bewijzen. Hierover kom ik verderop te spreken.

Gelijk bekend, wordt de stamboomtheorie op naam van August Schleicher gesteld. En terecht! Men moet echter niet menen, dat Schleicher deze theorie in haar eenzijdigste, sterk gestileerde gedaante zelf steeds heeft aangewend. Daarop is reeds door J. Schmidt in zijn bestrijding der theorie gewezen[1]. J. Schmidt, getroffen door het geleidelik in elkaar overgaan van talen en dialekten, heeft voor het beeld van de stamboom de twee beelden van een golf en van een hellend vlak in de plaats gesteld[2]. De verwantschapsbetrekkingen tussen de Indogermaanse talen doen hem denken aan een golf, ‘die zich in concentriese ringen uitbreidt, welke, hoe verder van het middelpunt verwijderd, des te zwakker worden.’ Mij bevalt het beeld van het hellend vlak nog beter; ten dele komt dat, doordat J. Schmidt het uitvoeriger toelicht. Het Indogermaans van af zijn eene uiterste, het Sanskrit, tot zijn andere uiterste, het Kelties, was van ouds gelijk aan een gelijkmatig afhellend vlak. Taalgrenzen waren er niet, twee op een zekere afstand van elkaar liggende dialekten A en X waren met elkaar verbonden door de geleidelik in elkaar overgaande variëteiten B, C, D enz. Het ontstaan van taalgrenzen en van dialektgebieden, door zulke grenzen van elkaar gescheiden, vergelijkt Schmidt met de vervorming van het hellend vlak tot eea trap. Kreeg een dialekt, bijvoorbeeld F, een zekere suprematie over zijn omgeving, dan verdrong het de naburige dialekten, bijvoorbeeld E, D, C enerzijds, G, H, I, K aan de andere kant, zodat tans direkt F aan B en L ging grenzen.

Het is merkwaardig, dat J. Schmidt zijn theorie heeft moeten

1) J. Schmidt, Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus, II (1875), 182.
2) J. Schmidt, Die Verwantschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen (1872), vooral p. 27 v.

verdedigen tegen het bezwaar, dat zij in strijd zoude zijn met wat wij bij hedendaagse dialekten waarnemen[1]. Immers juist de gegevens, verschaft door de beoefening van levende dialekten, zijn het sterkste argument, dat vóór de juistheid der zgn. ‘golf-theorie’ kan worden aangevoerd. Op elk taalgebied, of 't het Nederlandse, Duitse, Franse, Poolse of Bulgaarse is, neemt men waar, dat elk taalverschijnsel zijn eigen uitbreiding heeft, zelfs, kan het voorkomen, dat drie of vier woorden, die, naar men menen zou, onder één klankwet zouden moeten vallen, elk zijn eigen isoglosse hebben. Het woord isoglosse, gebezigd voor de grenslijnen van afzonderlike taalverschijnselen, speelt dan ook in de tegenwoordige vakliteratuur een grote rol, en herhaaldelik kan men de bewering lezen, dat er geen gesloten dialektgebieden bestaan, van elkaar gescheiden door dialektgrenzen, er bestaan slechts grenzen van afzonderlike verschijnselen oftewel isoglossen.

Welk een verschil! De ene theorie werkt, altans in haar radikaalste vorm, met gesloten, sterk homogene taalgebieden, welke op zekere momenten van hun bestaan uiteenvallen in eenheden van dezelfde soort, door scherpe grenzen van elkaar gescheiden; in zo'n gesloten taalgebied heeft de klankontwikkeling naar regels zonder uitzondering, die men klankwetten noemt, plaats. De andere theorie erkent, altans in haar kraste formulering, geen scherp afgrensbare dialekten en geen homogeniteit binnen het gebied van een of ander dialekt; sommigen gaan zover, dat zij de klankwetten geheel loochenen, minder radikale personen echter, erkennen, dat altans soms een klankovergang zo regelmatig plaats heeft, hetzij overal waar een bepaalde klank gesproken wordt hetzij altans onder nauwkeurig aan te wijzen condities, dat de naam ‘klankwet’ gerechtvaardigd is, al wordt dan ook het voorbehoud gemaakt, dat niet elke klankverandering (nog afgezien van alle analogieprocessen) klankwettig plaats heft. Deze tweede theorie steunt op de onweerlegbare resultaten van het onderzoek der levende talen. Zij staat dus op een zeer sterke basis. En toch ontkomt de taalhistoricus niet aan het altans tot zekere hoogte werken met de stamboomtheorie.

Een merkwaardig voorbeeld daarvan vormt een artikel van Jagic' over de groepering der Slaviese talen[2], waarin enerzijds

1) J. Schmidt, Zur Gesch. d. idg. Voc., II, 191 vv.
2) V. Jagic', Verwandtschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen. Archiv f. slav. Philogie, XX (1898), 13 vv.

de leer van Schmidt als een betere gids dan die van Schleicher wordt erkend, anderzijds toch de indeling in Zuid-, West- en Oostslavies wordt gehandhaafd op een wijze, die sterk aan een stamboom doet denken.

De Germaanse en de Hoogduitse klankverschuiving leveren ons een merkwaardig voorbeeld, om het verschil tussen de resultaten van de indogermanistiek en die van de studie der levende talen aan te tonen. Beide klankverschuivingen zijn een complex van afzonderlike, chronologies van elkaargescheiden verschijnselen. Maar er bestaat een merkwaardig verschil. Bij de Hoogduitse klankverschuiving heeft elk afzonderlik verschijnsel zijn eigen verbreidingsgebied; sommige klankovergangen, bijv. die van *k* in *kch*, beperken zich tot het allerzuidelikste Duits, andere strekken zich verder naar het noorden uit; één verschijnsel, de overgang *k* > *ch* komt bij een paar woorden zelfs op een vrij omvangrijk gebied in Nederland en België voor. De Oudgermaanse klankverschuiving daarentegen vertoont ons een complex van dergelijke verschijnselen, welke alle het hele Germaanse gebied omvat hebben. Zover wij na kunnen gaan, is geen enkele tenuis of tenuis aspirata bewaard gebleven: zij werden alle zonder uitzondering tot spiranten, - geen media, of zij werd tenuis, - geen media aspirata, of zij werd stemhebbende spirans en in bepaalde positie media, - en evenzo regelmatig werd de wet van Verner doorgevoerd. Nu kan men zich wel is waar beroepen op de uit de aard der zaak geringe kennis, die wij van de taal van zo ver weg liggende perioden hebben, en het vermoeden uitspreken, dat het beeld zou veranderen, als wij van het Oudgermaans van vóór onze jaartelling evenveel wisten als van het huidige Duits. Wij zouden ons dan tweeërlei afwijkingen van de regelmatige en gelijkmatige ontwikkeling kunnen denken: enerzijds zouden sommige woorden zich aan de zgn. klankverschuivingswetten onttrokken kunnen hebben, anderzijds zouden sommige dezer wetten niet over het hele Germaanse gebied gewerkt kunnen hebben. Uit het voorhanden taalmateriaal echter blijkt hiervan niets en wij zouden dus verder moeten aannemen, dat juist die woorden, die uitzonderingen op de regels vormden, verdwenen zijn of dat juist die dialekten van het Oergermaans, welke buiten het bereik van sommige klankverschuivingsisoglossen lagen, spoorloos zijn ondergegaan. Dergelijke vermoedens kan ik niet waarschijnlik vinden, te meer daar de Germaanse klankverschuivingsverschijnselen niet het enige geval zijn, waar wij oude klankveranderingen

constateren over het hele gebied van een Indogermaanse taaltak; integendeel, het beeld, dat ons de klankverschuiving toont, is volkomen normaal.

Vooral is dat klaar bij het Slavies, dat eerst laat zich gesplitst heeft in een aantal jongere talen en dat daardoor een biezonder lange eenheidsperiode heeft doorgemaakt. De uit palatale *k, g, gh* ontstane *š, ž* zijn met *s, z* samengevallen - niet in een deel der woorden en niet ia sommige dialekten, maar overal en altijd; eveneens zijn ettelike konsonanten afgevallen, alle diphthongen hebben zich tot monophthongen ontwikkeld, allerlei secundaire casusuitgangen ontwikkelden zich, de verdeling: masculine nomina op *-ŭ*, neutrale op *-o* werd doorgevoerd[1)], - en dit alles, en nog zoveel meer bovendien, had plaats over het hele Slaviese taalgebied, zonder enige afwijking. Is ook hier met het toeval rekening te houden, dat juist de uitzonderingen heeft doen te gronde gaan? Zijn juist die Slaviese dialekten geheel weggevaagd, welke buiten het werkingsgebied dezer ontwikkelingsprocessen vielen?

Neen, wij moeten ons neerleggen bij het feit, dat blijkbaar zowel Germaans als Slavies - en hetzelfde geldt van ettelike andere talen - eeuwen lang een tegenover andere talen geïsoleerd bestaan hebben gevoerd, terwijl anderzijds de cohaesie der onderdelen zeer sterk was. Het spreekt wel van zelf, dat absolute homogeniteit van een taalgebied ondenkbaar is en deze is dan ook voor Oerslavies of Oergermaans niet aan te nemen. Zonder twijfel zijn die veranderingen, welke zich over het hele taalgebied uitstrekken, zoals bijvoorbeeld de klankverschuivingsverschijnselen van het Germaans, in een deel van het gebied opgekomen en hebben zich van daaruit verbreid op de wijze der concentriese golfeirkels van J. Schmidt. Voordat zo'n isoglosse tot het einde van het taalgebied was voortgeschoven, vormde zij de grenslijn van een dialektverschijnsel. Van andere verschijnselen is het mogelik, dat zij zijn opgekomen, doch bij hun neiging tot expansie zulk een tegenstand ondervonden, dat de aanvankelik gevormde isoglosse niet vooruit is geschoven, doch zich geretireerd heeft, tot zij de grens van het taalgebied bereikte en verdween. Wij ontkomen er niet aan, voor ettelike praehistoriese talen, uit het Indogermaans voortgekomen, een geïsoleerde ontwikkeling aan

1) Zie hierover het recente artikel van Meillet: Du nominatif-accusatif masculin en slave commun. Bulletin de la Soc. de Linguistique XXIII (1922), 87 vv.

te nemen, waarbij alle neiging tot differentiëring werd overwonnen door een sterkere neiging tot gelijkmaking. En dat zal niet alleen van Indogermaanse talen gelden! Mogelik werkt de nivelleringsneiging het zwakst bij het woordgebruik; hiervoor bezitten wij, waar het ver verwijderde taalperioden betreft, weinig betrouwbare gegevens.

De taalvergelijking geeft ons in 't algemeen zulk een beeld van de ontwikkeling: uit het Indogermaans ontstond een aantal afzonderlike talen, die elk hun eigen leven leidden, zonder direkte samenhang met andere Indogermaanse talen. Eeuwen lang duurde die toestand, hoewel bij de ene taal nog vele eeuwen langer dan bij de andere; eeuwen lang moeten wij een homogene taalontwikkeling aannemen.Doch dan komt er een tijd, waarin de neiging tot differentiëring relatief sterker wordt in verhouding tot de cohaesie-krachten; dat zal veelal samenhangen met ingrijpende evolutiemomenten in het leven der volkeren, welke die talen spraken. Er ontstaan dialekten, die niet meer worden genivelleerd, doch waaruit nieuwe talen voortkomen. Zo ontstaan Noord-, Oost- en Westgermaans, Oost-, West- en Zuidslavies. Bezien wij de kenmerken dezer jongere talen, dan is het in elk afzonderlik geval klaar, dat zij van relatief jonge datum zijn, dat deze verschijnselen eerst opkwamen tegen het einde der eenheidsperiode van de oudere talen, in de genoemde gevallen het Oergermaans en het Oerslavies.

Een chronologies zeer nabij en daardoor biezonder klaar geval van geïsoleerde en homogene evolutie levert het Russies. Nadat de Slaviese taal uiteen was gegaan, bestond het Oostslavies, waarop al wat Russies is teruggaat, enige eeuwen voort, zonder zich verder te splitsen. In die tijd ontwikkelde zich een aantal klankverschijnselen, die wij tans nog overal, in het hele Grootrussies, Kleinrussies en Witrussies, waarnemen, doch die vreemd zijn gebleven aan de aangrenzende Slaviese talen. Over het hele Russiese gebied nam de *ě* een *ie*-achtige klank aan, de klankgroepen *or, ol, er, el* gingen in *oro, olo, ere, olo* over, *e-* aan het woordbegin werd tot *o-* en dezelfde medeklinkergroepen, die in het Bulgaars *št, žd* en in het Pools *c, dz* werden, treden overal in 't Russies als *č, ž* op. Ook andere verschijnselen kunnen nog in diezelfde periode vallen. Wanneer in de elfde eeuw het Russies als geschreven taal optreedt, dan treft ons nog in die oudste teksten het bijna geheel ontbreken van symptomen van dialektiese differentiëring.

Deze toestand laat zich het best begrijpen, als wij voor het oudste Russies een geografies isolement tegenover de naastverwante talen aannemen, en daartegen bestaat geen bezwaar. Het oostelike Europa van de vierde en vijfde eeuw na Chr. was betrekkelik nog zo leeg, zo dun bevolkt, dat het wegtrekken van een deel van een volk, met verbreking der continuïteit met de achterblijvenden, zeer goed mogelik was. En een dgl. splitsing van het Oergermaans en van andere oude Indogermaanse talen was niet minder mogelik. Allerlei momenten uit de volksverhuizing tonen ons dergelijke gevallen van opheffing der taalcontinuïteit.

Meillet heeft eenmaal een heel boek gewijd aan de Indogermaanse dialekten[1]; allerlei verschijnselen, gemeen aan een of andere groep van Indogermaanse talen, beschouwt hij daarin als symptomen van reeds Indogermaanse dialektiese differentiëring. Wanneer wij nu echter constateren, dat het Germaans zeker duizend en het Slavies wellicht twee duizend jaar heeft bestaan, zouder dat wij met de ons tans ten dienste staande middelen dialektiese verschijnselen kunnen aanwijzen, dan doet zich de vraag voor: is deze beschouwingswijze van Meillet wel juist? Is het bestaan van Indogermaanse dialekten niet naar analogie van wat wij in jongere perioden zien, voor onwaarschijnlik te houden? Deze twijfel is echter niet gegrond. Zowel op Germaanse als op Slaviese bodem nemen wij wel degelik dialektverschijnselen waar, die niet door nivellering òf verdwenen zijn òf zich over het hele taalgebied hebben uitgebreid; maar dat geldt alleen voor het laatste deel der eenheidsperiode, onmiddellik voorafgaande aan de splitsing. Construëren wij nu het beeld der Indogermaanse grondtaal naar dat van het Oergermaans of Oerslavies, dan zullen wij ook voor het Indogermaans een periode van afwezigheid resp. voortdurende nivellering van dialekten vermoeden, maar voor het laatste deel der zgn. Indogermaanse periode zullen wij een vrij sterke lokale differentiëring veronderstellen, welker sporen wel degelik nog in veel jongere taalperioden constateerbaar kunnen zijn, al is het natuurlik in elk afzonderlik geval uiterst moeilik uit te maken, in hoeverre overeenstemming op oudere gemeenschappelike dan wel op jongere parallele ontwikkeling berust.

1) A. Meillet, Les dialectes indo-enropéens (1908). Een herdruk verscheen in 1922.

Aan de herdruk van zijn boek over de Indogermaanse dialekten heeft Meillet enige nieuwe opmerkingen toegevoegd. O.a. ontwikkelt hij de opinie, dat het Indogermaanse volk (d.i. het ethnologies niet nader definiëerbare volk, dat de Inodgermaanse grondtaal sprak) geen politieke eenheid heeft gevormd en dat geen deel der natie duurzaam een dominerende invloed heeft gehad op de andere delen, waaruit zou voortvloeien een net van grillig elkander kruisende isoglossen, zonder dat deze zich tot bundels samenvoegen en daardoor betrekkelik homogene dialekten omlijsten. Dit moge a priori plausibel lijken, wanneer wij echter het Indogermaanse gebied vergelijken met het Oerslaviese, dat er waarschijnlik in politiek en sociaal opzicht weinig van heeft verschild, dan komen wij tot de conclusie, dat die grillig elkaar kruisende isoglossen, als zij al bestaan hebben, dan toch spoedig na hun opkomen óf door uitbreiding óf door terugdringing der innovaties weer verdwenen zijn. Die isoglossen, die wij met zekere waarschijnlikheid kunnen reconstruëren, zullen eerst in het eind der Indogermaanse periode ontstaan zijn.

Het voorafgaande verklaart voldoende, hoe de indogermanistiek vanzelf moest komen tot het opstellen van een stamboomtheorie. De indogermanistiek opereert met een groep van onderling verwante talen, welke uit een gemeenschappelike grondtaal ontstaan zijn door verbreking der continuïteit met de andere onderdelen dier grondtaal. Voordat de continuïteit verbroken werd, had men een samenhangend gebied, te vergelijken met allerlei dergelijke gebieden in alle delen van het huidige Europa. Hier werkten dezelfde tendenties, die wij in onze eigen dialekten waarnemen, tot geleidelike verschuiving van afzonderlike isoglossen. Om de taalverschijnsèlen van deze periode - waarvan wij zeer onvoldoende onderricht zijn - te begrijpen, zouden wij niet klaar komen zonder de theorie van J. Schmidt. Doch zodra de continuïteit verbroken is en een deel van het Indogermaanse volk geheel zijn eigen bestaan voert, mogelik zich vermengende met andere stammen die oorspronkelik Pelasgies of Etruries of Iberies of nog wat anders spraken, maar in ieder geval los van andere ‘Indogermanen’, dan mag de stamboomtheorie haar rechten laten gelden, en dat herhaalt zich, zovaak een oude taal-continuïteit wordt verbroken. En dat gebeurt herhaaldelik in de vroege geschiedenis der Indogermaanse talen. Wanneer de voorvaderen der Arkadiërs en Cypriërs lang vóór de Doriese invasie in de Peloponnesos zijn aangekomen, dan wil dat zeggen,

dat ze een periode van isolement tegenover de Doriërs hebben doorgemaakt. Wanneer de Bulgaarse en de Servokroaatse Slavenstammen in de eerste eeuwen na hun vestiging op het Balkanschiereiland door een wig van Romanen van elkaar gescheiden waren, dan hebben zij gedurende die tijd twee gesloten blokken gevormd, geheel onafhankelik van elkaar zich ontwikkelend, hetgeen nog in de taal zichtbaar is[1)]. En toen de Angelen, Saksen en Jutten naar Grootbrittannië waren overgestoken, toen werden, al mogen er nog wederzijdse relaties geweest zijn, de banden met de vasteland-Germanen toch zozeer verzwakt, dat van continuë ontwikkeling geen sprake meer is. In zulke gevallen mogen wij, ja moeten wij de juistheid der stamboomleer erkennen. Ja, zelfs in een geval als het door J. Schmidt veronderstelde, wanneer op een samenhangend gebied van een punt F een assimilerende kracht uitgaat in de richting naar A toe en in de richting naar Z toe, zodat na enige tijd het tussen B en L gelegen gebied één geheel vormt, gekenmerkt vooral door de aan F van ouds eigene trekken, zelfs in zo'n geval mogen wij met een stamboom werken, wanneer slechts de grenzen tussen B en C en die tussen K en L, voor welke de van F uitgaande tendenties halt maken, inderdaad zeer scherpe grenzen zijn. De continuïteit behoeft niet geheel verbroken te zijn, ook zonder dat kan een politieke of diocesegrens de oriënteringsrichting der bevolking aan weerszijden voldoende beheersen, om tegelijk een taalgrens te worden.

Een merkwaardig voorbeeld van een levende taal, geïsoleerd tegenover zijn naaste verwanten, is het Afrikaans der Boeren. Van de tijd af, toen de eerste groepen van kolonisten afscheid hadden genomen van het moederland, was de taalcontinuïteit met de Nederlandse dialekten verbroken. Het spreekt vanzelf, dat niet alle kolonisten precies hetzelfde lokale dialektmeebrachten, maar van die verschillen bemerken wij niets meer. Gingen in het moederland de dialekten voort zich als van ouds te ontwikkelen in de zin van J. Schmidt's theorie, het Afrikaans, hoewel zijn afkomst niet verloochenend en zijn plaats handhavend in de ‘stamboom’ van het Nederlands, gaat tans zijn eigen wegen. Of het dat doet onder invloed van het Maleis-Portugees - gelijk ik voor waarschijnlik blijf houden - dan wel zonder die invloed, in ieder geval laat zich een eigen evolutie langs eigen lijnen constateren, en die lijnen zijn voor het hele Afrikaans dezelfde.

1) Hierover verschijnt binnenkort een monografie van mijn hand.

Totale gelijkheid bestaat natuurlik ook hier niet[1)], maar beschikten wij voor het Afrikaans over dergelijke karige gegevens als ons voor het Oerslavies of Oergermaans ten dienste staan, dan ben ik overtuigd, dat wij deze taal voor even homogeen zouden houden als het Oerslavies of Oergermaans. Het Afrikaans is een prachtparallel voor de indogermanist, die zich moet verdedigen tegen het verwijt, dat zijn beschouwingswijze der evolutie van praehistoriese talen in strijd is met de resultaten van de studie der moderne dialekten.

Intussen blijft de tegenstelling opvallend: de moderne dialektkunde noopt tot een verwerping der stamboomtheorie en tot een zeer matige erkenning van klankwetten, die geen uitzonderingen toelaten; de vergelijkende taalwetenschap echter vindt elk ogenblik de juistheid harer methode, die wel met 'ausnahmslose Lautgesetze' en met stambomen werkt, bevestigd. Nu moge een geval als het Afrikaans ons behoeden voor een eenzijdig waarderen der theorie van Schmidt met al haar consequenties, de wetenschap is toch nog niet zover, dat zij ons in staat stelt, de merkwaardige tegenstelling tussen de resultaten van tweeërlei elk op zich zelf juiste methoden van taalonderzoek te verklaren.

Van de dialektstudie is m.i. veel goeds in deze richting te verwachten. Wanneer wij waarnemen, dat twee geheel heterogene verschijnselen, de diphthongering van *ī* en *ū* en wegval van *-n* aan het eind van een woord na *-ə-*, waarschijnlik beide in een vrij jonge periode, hebben plaats gehad in een lange en brede strook van ons land van af het zuidoosten naar het noordwesten[2)], dan ligt het voor de hand, dat iemand eens nagaat; of er nog meer verschijnselen zijn, die ongeveer een dergelijk verbreidingsgebied hebben. Er zullen er wel zijn, denk ik. Zelf sedert jaren ver buiten de neerlandiese studieën staande, stel ik het tijdrovende onderzoek niet in, daar het niet nodig is voor mijn direkte doel.

1) Zie T.H. le Roux, Beschrijvende klankleer van het Afrikaans (1910), blz. 20 v.v.
2) In het zuiden ook in aangrenzende delen van België. In zuid-Limburg had de diphthongering slechts onder zekere condities plaats, maar de neiging tot diphthongering blijkt uit deze gevallen voldoende. - In die streken van Noordholland, waar van ouds Friese dialekten gesproken werden, zal de *n*-afval veel ouder zijn dan elders. - Wanneer ik spreek van een 'strook' van dialekten, ligt daar niet in opgesloten, dat die strook nauwkeurig begrensbaar is. Elk dialektverschijnsel heeft zijn eigen isoglosse en hoogstens kunnen wij van grenszones spreken.

Zodra ik slechts een paar gevallen heb, die op een dergelijke continuïteit van het zuidoosten naar het noordwesten wijzen, kan ik mij voorstellen, dat zulk een strook, wanneer hij volkomen geïsoleerd was, in zijn historiese ontwikkeling een vrij regelmatig beeld van systematiese isoglossen-opschuiving en nivellering zoude vertonen, een dergelijk beeld dus als wij voor Oergermaans of Oerslavies aannemen. Zo durf ik voor de toenadering tussen verschillende wijzen van taalbeschouwing veel heil verwachten van een zodanige dialektstudie, die zoveel mogelik rekening houdt met de tegenstelling tussen geïsoleerde taalgebieden en de naar allerlei kanten ononderbroken continuïteit van reusachtige dialektcomplexen, zoals wij die tans in ons mensen-volle Europa waarnemen.

N. VAN WIJK.

‘Neefjen speulen’ (Warenar, vs. 326).

Bij de juiste verklaring van deze uitdrukking (nl. ‘kiekeboe, verstoppertje spelen’) tekent Leendertz in zijn uitgave van de *Warenar* (Zwolse Herdr., blz. 127) aan: ‘Alweer eene uitdrukking waarvan de oorsprong nog niet verklaard is. Misschien moet men verstaan “hij speelt komedie”; *neefje* beteekende tenminste tooneelspeler, zie Kil.’

De rederijkersspelen die omstreeks 1600 in Noord-Holland werden opgevoerd, en in het archief van ‘Trouw moet Blijken’ bewaard zijn, laten omtrent de oorsprong van deze uitdrukking niet de minste twijfel. De ‘neefgens’ waren namelik de ‘sinnekens’: de verpersoonlikte ondeugden, de verleiders, die de hoofdpersonen beloerden en belaagden. Inderdaad spelen ze daarbij meermalen ‘kiekeboe’ om de hoek van een gordijn. Soms is één van het tweespan nadrukkelik als vrouw getypeerd en draagt dan de naam van ‘nichtje’. Het Amsterdamse publiek in de dagen van Hooft zal de uitdrukking nog in de oorspronkelike betekenis gekend, en dus de komiese kracht van de vergelijking gevoeld hebben.

C.D.V.

Een oom van Vondel, Amsterdamsch rederijker.

Wanneer Brandt vermeldt, dat Vondels moederlijke grootvader Peter Kranen, een Antwerpenaar, onder de Brabantsche rederijkers werd geteld, die op de wijze van Cornelis van Ghistele en Jan B. Houwaart, ‘de Rhetorica hanteerden’, voegt hij daaraan toe, dat Hooft tegen Vondel placht te zeggen: ‘dat gij een Rijmer zijt, hebt ge van uw grootvader Kranen.’ De dichterlijke invloed van dezen grootvader op zijn nageslacht valt niet alleen in Vondel op te merken. Er blijkt te Amsterdam nog een dichter geleefd te hebben, een zoon van Peter Kranen, die tot nog toe de aandacht ontgaan schijnt te zijn.

Dezen broeder van Sara Pietersdochter Kranen, heb ik teruggevonden in den dichter Abraham Pieterszoon Kranen, dus een oom van Vondel, een lid van de ‘Duytsche Akademie’, die vroeger wel tot de Brabantsche Kamer ‘'t Wit Lavendel’, behoord zal hebben. Zijn naam wordt voor het eerst genoemd, als dichter bij de Nieuw-jaer-liederen, die de Academie tusschen 1618-1622 heeft uitgegeven.

Maar een heele verzameling van zijn verzen is te vinden in de ‘Amsterdamsche Pegasus’, uitgegeven in 1627 door Cornelis Willemsz Blaeu-Laken te Amsterdam[1)]. Bladzijden 133 tot 177 van dit zeldzame liedboekje bevatten: ‘A. Pietersz Craen Pastorellen of Bosch-Gesangen,’ zijnde 26 erotische gedichtjes en liedjes, die ook enkele gegevens bevatten, die den dichter en zijn persoonlijkheid karakteriseeren.

Abraham Craen (of Kraan) was soldaat, en ruiter, hetgeen hij duidelijk doet uitkomen in de ‘Pastorelle’, op bl. 140-141, waarvan de laatste strofen te lezen geven:

> ‘Ick die wel heb gepuft de alder-sterckste Mans,
> En oock die pryse wan van 't rennen met de Lans,
> Nu isser soo veel rnachts, helaes, ach! niet in my
> Dat ick een on-wat dwingh, dat ick een kind bestry.

1) In Nijhoffs laatsten catalogus geprijsd op *f* 300.-,

Het blickerende stael mijn spiegel plach te sijn,
Nu streel ick mijn aenschyn in 't silverigh cristalijn,
In 't tintelent gesicht dat in u voor-hooft staet,
En brant, en bralt, gelijck de gulde dageraet.

Godesje die mijn ziel door u gesicht verheert,
En maeckt myn uwe slaef, hoe wel dat ick verneert
En t' onder heb gebrocht veel drommels yser-lien,
Nu moet ick een teere vrouw verwinner van my sien.'

De verzen van onzen dichterlijken soldaat zijn niet onverdienstelijk; zijn taal is zangerig en herinnert vaak aan Hooft. Op bl. 151 noemt hij den naam der vrouw, die den sterken soldaat overwonnen heeft:

Alwaerde *Marrigreet*!
Die mijn het minste leet,
Noch eenigh overlast oyt deet,
Maer u lief-tallich steets getoont,
Mijn Min met weder-liefd geloont.

Enkele van de Pastorellen zijn op muziek gezet, en aardige prentjes luisteren het boekje op. Dat Abraham Craen een echte 'Kitte-broer' was en tot de 'sorgeloose Bend' behoorde, valt op te maken uit een paar curieuse Bent-Liedtjes, die het bundeltje besluiten.

Als karakteristieke soldatenliedjes, welk soort in onze letteren nog weinig of niet vertegenwoordigd is, verdienen ze in 't bijzonder onze aandacht.

Daarom wordt een er van hier overgeschreven.

Bent-liedt. Stemme: *Als 't begint*.

1.
Ick bid u, mijn goe gesellen
Doet als ick, dat is mijn wins,
Laet ons 't quaet ter syden stellen,
En roepen langh leeft de Prins,
Laet ons cieren met klim-op 't hooft van onse fraye basen,
En roepen nacht en dag, oorlog, oorlog,
Oorlogh, oorlogh, oorlogen wy met glasen.

2.
Ghy Capiteyns en Soldaten,
Wegh met 't Harnas, 't mach geen scha,
Wilt voor u leveray an-vaten

Een groote kan wijntje la la,
Wijntje la la, wijntje la la,
En roepen met luyder stem, wat quelt ons 't stormen, 't rasen,
't Is nu al nacht en dagh, oorlogh, oorlogh,
Oorlogh, oorlogh, oorlogen wy met glasen.

3.
Langh leven de bloode guylen,
Sy zijn in geloof geraeckt,
Alle twist moet sich verschuylen,
't Is belast, elck oorlogh staeckt,
Elck oorlogh staeckt, elck oorlogh staeckt,
Mars omhelset Cypria, hy schuwt het schieten, 't blasen,
't Is daerom nacht en dagh oorlogh, oorlogh,
Oorlogh, oorlogh, oorlogen, wy met glasen.

Dat moeder Sara en Joost van den Vondel bijzonder met dezen krijgshaften oom ingenomen zijn geweest, valt te betwijfelen; hij viel zoo geheel uit den toon bij deze vrome, eenvoudige Doopsgezinden. Toch zal Joost hem meermalen in de Kamers ontmoet hebben en hun dichterlijke verwantschap moet hen ook wel hebben samengebracht.

Zooals te verwachten is, stond deze vroolijke bentgenoot, die wel tot het jolige element van ''t Wit Lavendel' of van de 'Duytsche Academie' behoord zal hebben, danig in 't krijt, en had de familie al eens moeten bijspringen om hem boven water te houden. Althans toen in Mei 1637 de boedelscheiding van zijn overleden zuster Sara werd opgemaakt, moest onverdeeld blijven een schuld van Abram de Craan, stellig onze soldaat, tot een som van *f* 2223.13, 'die men half quaet vermoet,' als reste van *f* 3090.-, vermoedelijk voor aan hem geleende gelden; 'watter in tijd ende wijlen soude mogen afcomen, onder henluyden egael gedeelt te werden zonder yets meer.'[1)]

Het kan wel worden aangenomen, dat de erfgenamen niet veel meer hebben ontvangen van het door dezen martialen rederijker verschuldigde.

Toch vormt Abraham Pietersz Craan wel een typische figuur in den eerzamen Vondel-kring. Sara en Abraham, twee zoo goed bijeen passende namen, die evenwel in deze zuster en broeder geen eenzedige personen hebben gekenmerkt.

H e e m s t e d e , Mei 1923.
J.F.M. STERCK.

1) *Oorkonden over Vondel*, bl. 329.

Coornhert's beschouwingen over den versbouw (de termen *snede, vers* en *cadentie*).

Indien de Rijmbrief van Coornhert, door Dr. J.F.M. Sterck onlangs gevonden en uitgegeven (*N. Taalg*. 1922 blz. 292 v.), eerder bekend was geweest, zou ik zeker niet hebben nagelaten daarvan bij mijn bespreking van Coornhert's versbouwkundige opvattingen (*Nederl. Versrythme* blz. 34 v.) melding te maken. De inhoud van den brief eischt, gelijk Dr. Sterck terecht opmerkte, in het algemeen weinig commentaar. Toch bevat hetgeen hier over den versbouw gezegd wordt wel enkele bijzonderheden, die bij nader beschouwing van eigenaardig belang zijn voor onze kennis omtrent dat onderdeel der letterkundige geschiedenis. Reeds de moeilijke en onzekere terminologie op dit gebied doet ons voor iedere nieuwe bron dankbaar zijn.

De brief is het antwoord op een stuk van den geadresseerde Henrick van Holten, waarin deze klaarblijkelijk eenige uiteenzettingen betreffende de rijmkunst ten beste had gegeven. In de 2e tot 4e strophe gaat Coornhert op dit onderwerp voort. Eerst doet hij drie punten af die Van Holten zijns inziens op juiste wijze heeft behandeld. Omtrent den ‘stoc der baladen’, de spreuk-achtige slotregel der strophen of ook de refrein-regel, heeft hij niets aan het geschrevene toe te voegen (over het veranderen der stocregels vgl. De Casteleyn, *Const* 165). Wat betreft het ‘verandren der sneden’ is hij het ook met hem eens, alleen merkt hij erbij op dat men dit ‘oock in hele regels’ toepast; Van Holten zal met zijn bewering daaromtrent dus inzonderheid op de halve of staart-regels hebben gedoeld. De Casteleyn duidt met het woord ‘snede’, dat in het algemeen ‘mode, soort’ beteekent, vooral de rijmschikking aan (vgl. *Const* 73, 96, 210); boven zijn voorbeelden vindt men telkens het opschrift ‘ander snede’, dat wil zeggen: balade, clause of strophe van hetzelfde aantal verzen doch met andere rijmschikking. Dat men die sneden kan veranderen spreekt dus vanzelf; indien Van Holten den term echter in dezen zin gebezigd had, zou Coornhert's aanmerking onbegrijpelijk zijn. Daar het iets met halve regels te maken moet

hebben, zal men hierbij eerder aan de middenrust der verzen denken. Daaromtrent was toen bij de franschen reeds allerlei te leeren en de term ‘cesure’ komt ook bij Peter Heyns en bij Coornhert zelf voor. In de *Twespraack* leest men dat de Hebreen ‘ghelyck als wy somwyl int end van hun vaersen, óóck inde sneden der selver, Rym ghebruicken’ (blz. 57); in de *Rederijck-kunst in rijm opt kortst vervat* (1587, blz. 22) is ‘sne’ de vertaling van het klassieke ‘comma’[1]; Jacob Duym spreekt later (1600) over de ‘cesure ofte afsnijdinge’. Ook met deze verklaring wordt echter niet geheel duidelijk wat Van Holten daarover beweerd kan hebben. Misschien schreef hij ongeveer dat men op verschillende plaatsen een snede mag stellen en het vers dan met rijm mag afbreken, daarmee bedoelende dat de korte regels een veranderlijk aantal lettergrepen hebben, naast de lange waarvoor althans enkele beperkende regels golden. Coornhert zou dan hierbij hebben aangeteekend, dat dergelijke ‘sneden’ (dan dus in den gebruikelijken zin ‘cesuren’) ook in de heele regels voorkomen, al dan niet ook met rijm, dat dan dus binnenrijm is.

Nog op een derde punt volstaat Coornhert met zijn instemming te betuigen, namelijk ‘dat men na teerste vers beginne al dander gelyk afspinne’. Dit moet het oude voorschrift zijn, dat men allereerst een ‘clause’ of strophe behoort op te stellen en die voor de volgende als model moet nemen. De term ‘veers’ beteekent hier dus strophe zooals hij, vooral bij geestelijke liederen, reeds in de 16e eeuw en thans nog in zwang is. Overigens duidt ‘vers’, in dezen tijd gewoonlijk als meervoud gebruikt, in het algemeen ‘dichtwerk’ aan (b.v. *Const* 73), en zelden, als later bij ons en reeds toen bij de franschen, een dichtregel (vgl. de boven aangehaalde plaats uit de *Twespraack*); het schijnt dat de term ‘vers’ nog een eenigszins uitheemschen en klassieken klank had, zoodat men erbij vooral ook aan klassieke metrische verzen dacht (vgl. bij De Casteleyn *Const* 162 en de ‘veersen in dichte’).

Het meest belangwekkend en tevens het moeilijkst is echter hetgeen Coornhert in de volgende strophen doet volgen. Daar geraakt hij in vuur en - hoewel niet duidelijk blijkt in hoeverre hij Van Holten zelf bestrijdt - hij stelt er zijn meening tegenover

1) Wat deze term eigenlijk en oneigenlijk beteekent willen wij hier buiten beschouwing laten. A.L. Kók, de vertaler van Vossius' *Elementa Rhetorica* (1648) gebruikt evenzoo ‘snede’ voor comma, naast ‘lid’ voor colon.

de nieuwe algemeene, volgens hem verwerpelijke mode. Het is dan ook zijn stokpaard dat hij hier berijdt: de verkieselijkheid van het vrije ongetelde vers boven de nieuwe getelde ‘maten’ zijner rhetoricale tijdgenooten. Hij prijst wederom Van Holten's uitspraak, die blijkbaar wel eenige beperking voorstond, doch voegt er een protest tegen ‘tsotte misbruyc’ aan toe. Daaraan zal hij zich nooit onderwerpen, tenzij de charte van een wedstrijd het uitdrukkelijk voorschrijft en het behalen van een prijs daarvan dus afhankelijk is, zoo zegt hij met een duidelijke herinnering aan De Casteleyn (*Const* 86). Betreffende de ‘maet’ die men ‘inde sillaben’ is ‘voerende’ en de ‘scerpe tellinge’, kenden wij zijn standpunt reeds volkomen uit andere plaatsen. Thans vinden wij hier in dit verband echter van nog iets anders gesproken, van een sieraad van het vers dat bij de telling der lettergrepen veronachtzaamd wordt, nml. ‘de cadentien’. Men legt zich toe op die maten ‘met plomp versuym vande cadentien minlyc’; hij zelf echter prijst ‘t' lyeflyc gehoor, voor scerpe tellinge’. Indien wij hierbij aan het tegenwoordige gebruik van ‘cadans’ voor ‘versval, rythmische gang’ mochten denken zou de plaats eenvoudig verklaarbaar schijnen. Zoo vindt men ‘cadence’ wel bij Boileau, maar in de 16e eeuw is die beteekenis niet wel mogelijk. Coornhert zou zijn tijd ook in ongehoorde mate vooruit zijn geweest, als hij in het vrije vers der rederijkers een zekeren gelijkmatigen versgang had opgemerkt. De ‘cadentie’ is in het algemeen de afloop van een phrase of een woord; in de 16e eeuwsche muziek is het de term voor de vaste harmonische slotfiguren. Meer in het bijzonder duidt het aan den gelijken afloop. Zoo begint het hoofdstukje over het rijm in Ronsard's *Abregé* met de definitie: ‘La Ryme n'est autre chose qu'une consonance & cadance de syllabes, tombantes sur la fin des vers’, dus: een gelijkheid van klank en van val der lettergrepen aan het einde der verzen. Evenzoo zegt ook Coornhert zelf op een andere plaats: ons nederlandsch dichtwerk ‘is similiter cadens, tis noch gheen vaers, maer rijm.’ Hier gebruikt ook hij ‘vaers’ voor klassiek metrisch vers en doelt hij met ‘similiter cadens’ klaarblijkelijk op den rijmenden afloop, zooals ik het ook elders verklaarde (*Ned. Versrythme*, 36). Deze voor ‘rijm’ zeker ongebruikelijke en eigenlijk ten onrechte gebruikte term verdient eenige toelichting.

Onder de sieraden der rhetoren reeds in de klassieke oudheid vindt men de ‘similiter desinentia’ of *ὁμοιοτέλευτα* en de ‘similiter cadentia verba’ of *ὁμοιόπτωτα* genoemd; deze twee begrippen

dekken elkaar niet maar staan evenmin steeds scherp tegenover elkaar. Het eerste bedoelt gelijkheid der *τελευτή*, namelijk uiterlijke overeenkomst van het woordeinde, het tweede gelijkheid der *πτῶσις*, dat is grammatische overeenkomst van de buigingsvormen der woorden, de 'casus'. De term 'similiter desinens' *ὁμοιοτέλευτος* ziet op klankgelijkheid en is later voor rijm gebruikelijk gebleven. De term 'similiter cadens' *ὁμοιόπτωτος* duidt op een overeenkomst die eigenlijk een geheel ander punt van beschouwing onderstelt, doch zal in de klassieke talen natuurlijk zeer vaak van toepassing zijn op woorden die dezelfde grammatische uitgangen hebben en dus tevens 'similiter desinens' zijn. Dat samengaan van beide is dan een dubbele fraaiigheid. Onder de voorbeelden die Cicero (*Rhetor, ad Herennium* IV, XX, 28) geeft van 'similiter cadentia' treft men b.v. aan: *huic omnis in pecunia spes est, a sapientia est animus remotus*, waarin dus de beide ablativen en de. beide nominativen aan elkaar beantwoorden, of: *diligentia conparat divitias, neglegentia corrumpit animum*, waarin men een nog sterker syntaktisch parallelisme aantreft, maar geen rijm in de beide accusativen op *-as* en *-um*. Daarbij moet men dan nog in het oog houden dat van 'similiter cadentia' alleen gesproken wordt bij woorden die 'casus' hebben, dus uitsluitend bij naamwoorden. Overeenkomstige grammatische vormen bij werkwoorden b.v. komen hiervoor nooit in aanmerking; zij kunnen 'similiter desinentia' zijn indien zij denzelfden uitgang hebben, zooals *dolet, pudet, piget*, of zij zijn niets, zooals *conparat* en *corrumpit*. Quintilianus, die hieromtrent een nog moeilijker te volgen uiteenzetting geeft (*Instit.Orat*. IX, 3), doordat hij er nog eenige andere sieraden doorheen mengt, doet in een voorbeeld duidelijk zien hoe *ὁμοιόπτωτα* tevens *ὁμοιοτέλευτα* kunnen zijn: ... *non praesidio inter pericula tamen solacio inter adversa*, waar de naamwoorden zoowel wat naamval als wat uitgang betreft overeenkomen.

Deze beide termen en begrippen die in één adem genoemd worden (vgl. ook Cicero, *de Oratore* III, 54) zullen ook later vooral in verband met elkaar beschouwd of wel verward zijn. G.J. Vossius vermeldt zelfs dat Jul. Scaliger geen scherp verschil tusschen beide species maakte 'cui idem sunt schema, quia idem in dictione sit *πτῶσις* & *τελευτή*' (Vossius, *Comm. rhetor, sive Orat. Inst.* lib. V, cap. V, 2, ed. 1630 p. 328). Dan kan men tot de opvatting komen dat bij 'similiter cadentia' het rijm meer volkomen is; immers de gelijkheid van naamvalsvorm zal in

vele gevallen grooter overeenkomst meebrengen dan alleen van de slotklanken, met name ook van den toonval. Men vergelijke b.v. *paratus* en *hominibus*, die ‘similiter desinentia’ zijn doch geen gelijken naamval hebben, met de paren: *paratus, ornatus* en *hominibus, finibus*, die tevens ‘similiter cadentia’ zijn. Deze voorstelling is dan wel een eenigszins eenzijdige en zelfs verdraaide samenvatting van hetgeen de oude schrijvers daaromtrent leerden, maar zij is juist ontwikkeld in een richting die de verplaatste belangstelling weergeeft; oorspronkelijk vormsieraden van oratorisch proza worden zij thans op het eindrijm van verzen gepast. Zoo gaven dus de beide termen afzonderlijk of vooral in verband met elkaar een goede omschrijving van het rijm in de nieuwere talen, waarbij dan het ‘similiter cadens’ meer in het bijzonder ook als slotfiguur met gelijkheid van toonval kan zijn opgevat. In Ronsard's uitdrukking ‘consonance & cadance’ vindt men een aanwijzing van dergelijk woordgebruik. -Het was noodzakelijk hierbij zoo lang stil te staan, daar de woordenboeken over deze netelige zaak slechts zeer spaarzaam en niet al te helder licht verspreiden[1)].

Ook Coornhert's bezwaren betreffende het ‘plomp versuym’ in de cadentien doelen op het rijm, hetzij in het algemeen, hetzij wellicht inzonderheid op den juisten gelijken toonval in de rijmwoorden. Inderdaad werd tegen dit laatste wel gezondigd in

1) Zonder belang voor de ontwikkeling der beteekenis is hetgeen de *Rederijck-kunst in rijm opt kortst vervat* (1587) over deze twee begrippen geeft; men vindt ze daar als nr. 22 en 23 onder de ‘woord-ghestalten’ als volgt omschreven (blz. 24):

> Het Rijmt aldus; ick heb bedocht, ghezocht, ghekocht.
> Eensvals, als op een Val de woorden zijn ghebrocht.

De latijnsche termen staan er natuurlijk in margine bij. Hier is ‘similiter desinens’ dus kortweg als ‘rijm’ weergegeven en ‘similiter cadens’ letterlijk overgebracht als ‘van een naamval’; over de opvatting en het gebruik daarvan in proza of verzen blijkt hieruit echter niets. Het geheele boekje is eigenlijk ook niet meer dan een berijmde opsomming van vertaalde rhetorische termen op het voetspoor van Cicero. Of de toenmalige rederijkers hierdoor veel wijzer geworden zijn valt zeker te betwijfelen. Niet heel veel meer trouwens zal een later geslacht gehad hebben aan hetgeen A.L. Kók in zijn vertaling van Vossius' *Elementa Rhetorica* (1648) onder de benamingen ‘ghe-lijk-valling’ en ‘ghe-lijk-einding’ over de hier besproken stijlsieraden meedeelt (blz. 19 v.).

rijmen van de soort ‘*voortgaat*’ op ‘*verstaat*’ of dergelijke, die men ook in later tijd veel aantreft, vooral natuurlijk bij hen, die al hun ijver besteedden aan een krampachtig natellen der lettergrepen. Wie daaraan hun heele aandacht schonken en het natuurlijk rythme niet voldoende voelden, konden inderdaad de zoo subtiel uitgewerkte rijmregels der oudere rederijkers in gevaar doen komen en daarmee ook den gelijken toonval der rijmen. Of Coornhert op deze rythmische kwaliteit in het bijzonder doelde, moeten wij in het midden laten, al is het aanlokkelijk dit aan te nemen, zeker is echter dat het ‘lyeflyc gehoor’ der cadentien op de welluidendheid van het rijm betrekking heeft. ‘Als des rijms zoetheyt verzuyrt deur die dwase wetten’, zoo besluit hij, en voegt er nog den ouden regel bij, dat men hetzelfde ‘eyndelwoort’ (rijmwoord) binnen zestig regels geen tweede maal zal gebruiken.

Een enkele opmerking betreffende de twee rondeelkens aan het slot (blz. 296) moge hier nog volgen: daar had de aanvangsregel van het eerste rondeel ‘T'waer te lyden’ enz. na het derde vers herhaald moeten zijn.

Ik vlei mij niet een in alle opzichten afdoende toelichting bij de besproken plaatsen te hebben gegeven; het was echter vooral mijn doel de beteekenis van Dr. Sterck's vondst voor de geschiedenis van onzen versbouw nog eens opzettelijk in het licht te stellen en op de eigenaardige moeilijkheden bij de verklaring te wijzen.

FR. KOSSMANN.

Hauptmann en Heyermans.

In de *Berichten en Mededelingen* van de Vereniging van Leraren in de levende talen wees H.W.J. Kroes onlangs op de invloed van Hauptmann op de sociale kunst van Herman Heyermans. In het biezonder toonde hij aan dat *Op Hoop van Zegen* merkwaardige punten van overeenkomst heeft, naar bouw en strekking met *Die Weber*.

De studie van de eigennamen.

Onlangs verscheen van de hand van SOLMSEN[1] een nieuw boek over eigennamen, dat vooral op grond van de Griekse, Latijnse en Germaanse eigennamen de betekenis van dit onderwerp voor de kultuurhistorie toelicht. Zonder dat het veel nieuws geeft, biedt het aan ruime kringen een geschikt overzicht over de veelomvattende stof, alsmede de nodige literatuuropgaven. Het heeft mij er toe gebracht enkele gezichtspunten hier naar voren te brengen, waarbij ik niet herhaal, wat in 't bekende overzicht van VERDAM[2] of in dat van SCHRIJNEN[3] (uitvoerig vooral over de plaatsnamen) is gezegd.

Iedere eigennaam is door isolering uit een soortnaam ontstaan, en tengevolge hiervan gebeurt het vaak, dat de soortnamen en de oorspronkelik hiermee identiese eigennamen in de loop van de tijd zich verschillend ontwikkelen, zó zelfs dat voor 't taalgevoel de samenhang kan gaan ontbreken. B.v. doordat twee woorden in eigennamen een vaste verbinding aangingen, sleet vaak het tweede deel sterk af (*Wouter: -heer* 'leger', *Kommer: -maar* 'vermaard'[4]; *-um* naast *-heim*, *-heem* enz.); of er hadden allerlei assimilaties plaats (b.v. *Lammert*: *Land-berht, Dieuwertje* = mnl. *Died-waar*; *Grollo, Lombardije*) of synkope (b.v. *Hui-bert: hugi-, Allard: Adel-hard; Serooskerke*: **Ser-Allards*[*kinds*]*kerke*[5], *Bismarck: Biscopes-mark*), om nog niet eens van volksetymologiese veranderingen te spreken (b.v. *Jodenrijtje*[6] [straat in Utrecht]:

1) SOLMSEN, Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte; uit z'n nalatenschap uitgegeven door FKÄNKEL (Heidelberg, 1922). Zie nu ook: *Schrader* Reall. II ^{2} (1923) 103 v.v.
2) Uit de geschiedenis der Nederl. taal, hoofdst. 10.
3) Nederl. Volkskunde II 50 v.v.
4) *Khune-mar*: FÖRSTEMANN I 382. Deze oudndl. naam is niet noodzakelik identies met hgd. *Kommer*, dat waarschijnlik in de meeste gevallen zich uit *Gunde-mār* heeft ontwikkeld.
5) Voor de weglating van *kinds* vergelijke men appellativa als *hulp-(onderwijzers)akte*, hgd. *Sonn(tag)abend*; zie MIEDEL, Zs. f.d. Maa. 1919, 54 v.v.; DE VRIES, Iets over woordvorming 16 v.v.
6) Ndl. Wb. VI 1398.

mnl. *joderie* ‘jodenbuurt’ *Venusberg* soms[1] niets dan *Veen-berg*). Bij plaatsnamen heeft men nog in 't biezonder met vervorming onder invloed van 't voorafgaande voorzetsel rekening te houden, doordat de lokatief vaak gefixeerd werd (zoals in got. *Oium* = **Aujōm* ‘waterland’, ndl. *Den Haag, Bloemendaal, Heiligerlee, Alken* enz.); vgl. b.v. *In-doornik, In-dijk*; limb. *Ingendaal*, dat, als liggend onder de gem. Grubbenvorst, binnen de gutturaliseringslinie valt[2]; limb. *Aangenhei* onder Heerlen, waarvoor hetzelfde geldt (vgl. *Andermatt, Amsteg*); gron. *T-inallinge*[3], drents *T-aarlo*[4], hgd. *Dröda* (Vogtland) uit *in der Öde*[5], *Zusenhofen* uit *zu Uzzenhofen*[6] enz. Tegenover deze en dergelike veranderingen staat aan de andere kant een sterk konservatisme, ook al weer als gevolg van de isolering, tevens bevorderd door de vastgelegde schrijfwijze. Zo bewaart de Utrechtse *Vie-straat* de oude, in de omgangstaal door de vormen van de casus obliqui verdrongen vorm mnl. *vie*; en omgekeerd is naast *ouw, gouw* de vorm van de casus obliqui **ooi*, **gooi* in namen bewaard. Maar vooral is de schrijfwijze zelf konservatief; vandaar dat de schriftelik overgeleverde vormen voor de datering van de klankverschijnselen slechts beperkt belang hebben. Een enkel voorbeeld, de synkope van de *d* tussen vokalen betreffend: *Wadenooien* aan de Linge in de Betuwe wordt reeds a. 850 vermeld[7]; wie uit de oorkonden of uit de tegenwoordige offisiële schrijfwijze zou willen konkluderen, dat in de Betuwe de *d* tussen vokalen bewaard is, zou zich vergissen; immers de plaatselike uitspraak is *Wajenooi, Wanooi*, en een enkele maal ('t eerst a. 1513) komt de schrijfwijze *Wayenoyen* voor, a. 1741 *Wanoy*.

1) Vgl. echter MULLER Tijdschr. 38,151.
2) Zie het kaartje bij SCHRIJNEN, De isoglossen van Ramisch, tegenover blz. 45 (n^0. 68).
3) In de 10de eeuw *Ingaldingehem*: FÖRSTEMANN II, 1,1584.
4) *Harlo* (± 1300): Nom. geogr. neerl. V 139 v.
5) WEISE, G.R.M. II 442.
6) MENTZ, Ortsnamenkunde 105. Meer vbb. bij NORDEN, Die germ. Urgeschichte 261, noot 2.
7) *Wade-hem*: zie-Nom. geogr. neerl. II 144, verder III 270; *-ooien* is later toegevoegd. *Waden-* uit *Wade-hem* = huis bij (mnl.) *wade* ‘voorde’; vermoedelik is de plaats identies met *Vada*, door Tacitus (Hist. V 20, 21) vermeld als een plaats in 't Batavenland, door Cl. Civilis belegerd; dit *Vada* heeft zich aangesloten bij lt. *vadum* ‘voorde’.

Maar omgekeerd zijn er andere namen, waar de gesynkopeerde vormen reeds in de voormnl. periode verschijnen: *Coiaco, Goico*[1], en deze bewijzen, dat het proses altans in bepaalde streken reeds toen had plaats gehad. En dit is wèl van gewicht, want het zijn bijna uitsluitend de namen, die het mogelik maken een kijkje in het Oudnederlands van vóór 1200 te krijgen: ik verwijs hiervoor in 't biezonder naar 't belangwekkend artikel van de bekende Luikse geleerde MANSION[2].

Onlangs wees DE VOOYS[3] op het belang van de namen voor de woordgeografie. Niet minder gewichtig zijn ze voor de dialektstudie van de middeleeuwen; immers doordat de plaatsnamen in de regel en de persoonsnamen vaak te lokaliseren en te dateren zijn, kan men op die wijze tot een afbakening van de grenzen komen. Ik bepaal mij hier tot de behandeling van één voorbeeld, het woord *muiden*, dat vaak als een criterium van Friese vestiging is beschouwd; in verband met de door VAN HAERINGEN[4] in dit tijdschrift geuite twijfel geef ik hier volledig het mij bekende materiaal. In Nederland komen of kwamen de volgende namen voor:

a) Friesland: *Mere-muda*[5];
b) Groningen: *Muder-zijl*[6] (oude sluis);
c) Overijsel: *IJsel-muiden, Gene-muiden, Celle-muiden*[7];
d) Noordholland: *Muiden*[8], *Lei-muiden* (bij Aalsmeer);
e) Zuidholland: *Rines-muthon*[9] bij Zwammerdam; *Masa-muda*,

1) Tijdschr. 36, 174. Zo verschijnt de invoeging van *d* tussen *l* en *r* reeds a. 997 in *Maldericke*, nu *Maurik*: Tijdschr. 36, 172.
2) Leuv. Bijdr. 13, 1 v.v. Zie ook z'n uitnemend overzicht van de 'stand van het toponymies onderzoek vooral in België' ald. 14, 15 v.v.; van z'n andere art. noem ik nog: Vla. Acad. Versl. en Meded. 1919: Over namenkunde.
3) N.T. 15, 239.
4) N.T. 17, 8 v.
5) A. 877: ÖRSTEMANN II 2, 211; *Zuut-mude* (Nom. geogr. neerl. IV 254) als naam van een water bij Stavoren is slechts een variant van *Suitvinde*.
6) V.D. AA, Aardr. Wb.; twijfelachtig *Muda* onder Loppersum.
7) Hier en elders citeer ik de oude vormen niet, als de nieuwe op zich zelf duidelik zijn. Wie wil, kan ze naslaan in de Nom. geogr. neerl. of bij FÖRSTEMANN.
8) En onder invloed hiervan, dus zonder zelfstandige waarde, *Kleinmuiden* onder Nichtevecht (Utr.).
9) A. 1064: FÖRSTEMANN II, 2, 595.

later *Maes-mond*[1]; *Muiden* onder Kralingen. In 't land van Altena: *Almis-muthe*[2], maar in dezelfde streek: *Giessen-monde*[3] en *Werkene-munde*[4] (nu Werkendam);

f) Zeeland: *Muiden*, verdronken plaats op 't voormalig eiland Wolfaartsdijk (Z. Beveland); *Arne-muiden* (Walcheren); *St. Annater-Muiden*[5] (Zeeuws Vlaanderen); *Hunte-muden*[6], misschien aan de uitmonding (van een riviertje) in de Hont gelegen (niet aan de mond van de Hont, want in de buurt van Ossendrecht);

g) Zuidnederland: *Olmere-muthon*[7] bij Antwerpen; *Dix-muiden*[8] (W. Vlaanderen).

M.a.w. in Friesland en op stellig oud-Fries gebied (Groningen en Noordholland benoorden 't IJ vindt men zogoed als geen plaatsnamen met *-muiden*[9]; de twee voorbeelden zijn nog eens geen echte plaatsnamen; met het oog daarop zal men ook aan de Zuiderzeeplaatsen en aan Leimuiden bij Aalsmeer geen Friese oorsprong mogen toekennen, laat staan aan de vele andere plaatsen tot b.v. in 't land van Altena, die zelfs de meest verwoede frisist wel moeten afschrikken. En als men een blik buiten onze grenzen slaat, dan vindt men deze negatieve konstatering bevestigd. In Duitschland komt op 't oude Friese gebied, dus tussen Lauwers en Weser, voorzover mij bekend, alleen *Ter Mude* aan de mond van de Leda voor. Daarentegen zijn dergelike namen op Saksies gebied vrij talrijk: *Anre-muthe*,[10], nu *Allermöhe* bij Hamburg;

1) 8ste eeuw, resp. a. 1134: FÖRSTEMANN II 2, 327.
2) A. 1105: FÖRSTEMANN II 1,113; 't is 't latere, dan in 1421 verdronken *Almsvoet* (zie V. D. AA, Aardr. Wb.), aan de oude mond van de Alm.
3) A. 1198: FÖRSTEMANN II 1, 1056; in 1421 verdronken; aan de mond van de Giessen (vgl. Giessendam).
4) 11de eeuw: Förstemann II 2, 1276; aan de mond van de Werke.
5) En onder invloed hiervan, dicht erbij, *Nieuw-muiden*.
6) 12de eeuw: FÖRSTEMANN II 1, 1508 v.
7) 12de eeuw: FÖRSTEMANN II 2, 439. Behoort hierbij 't in de buurt liggende *Muden-lant*, naast *Munden-lant* (12de eeuw: FÖRSTEMANN II 2, 351)?
8) Sedert de 11de eeuw *Dicasmutha* (FÖRSTEMANN II 1, 709), maar in 't Egm. cartul.(G-ALLÉE Tijdschr. 23, 150) *Theza-munda*.
9) Al levert *Egmond* geen bewijs van 't tegendeel; *-mond* is hier waarschijnlik, evenals in *War-mond*, een etymologies verschillend woord ('versterkte plaats', os.*mund*); zie GALLÉE Tijdschr. 23, 105 en 116 v.
10) A. 1162: FÖRSTEMANN II 1, 144.

Szester-muthe[1], nu *Seester-mühe* dicht bij de monding van de Elbe; *Tongere-muthi*[2], nu *Tanger-münde* aan de monding van de Tanger in de Elbe; *Bilne-muthe*[3] aan de monding van de *Bille* (Lüneburg); *Müden* aan de Oerze (Kr. Celle) en een dito aan de Aller (Kr. Gifhorn); *Angel-mudeh*[4], nu *Angel-mödde* aan de monding van de Angel (bij Münster); *Backe-mude*[5] bij Meppen; *Stivarna-muthi*[6], nu *Stevermiir* bij Haltern; *Ene-muden* (Kr. Brilon); *Ram-muthe*[7], nu *Rahmede* bij Altena; en met onbekende ligging *Li-muda*[8].

Terwijl dus enerzijds de Duitse namen bevestigen, dat bij de Friezen de vorming van plaatsnamen met -*muiden* niet in trek was, versterken zij ons anderzijds in de mening, dat dit bij de Saksen wèl het geval was[9]. Nu zijn er in 't algemeen twee mogelikheden: óf -*muiden* bewijst in ons land vroegere saksiese vestigingen óf het is een leenwoord (als b.v. *zuid*). Het eerste schijnt met 't oog op de verspreiding van de namen verwerpelik; het tweede is in strijd met de feiten, daar *mond* het frankiese woord is gebleven. Zo is dus een andere verklaring geboden. De Franken, ook de Saliese Franken, vormden een konglomeraat van stammen, en het is alleszins waarschijnlik, dat ook Saksiese elementen daaronder waren; in 't biezonder denk ik aan de Chauchen, wier naam (*Hugones*, ags. *Hugas*) later als epiese volksnaam van de Franken voorkomt. Ik zie dus in de *muiden*-namen de invloed van saksiese elementen onder de Franken, die later verfrankiest worden, zoals sommige plaatsnamen (zie boven) en 't appellativum bewijzen, en het komt mij voor, dat deze opvatting steun vindt in de door FRINGS[10] aangewezen zgn. ‘ingwäonisch-deutschen Gegensätze’.[11]

1) A. 1141: LASCH Mnd. Gr. § 261 Anm. 2.
2) 11de eeuw: FÖRSTEMANN II 2, 998.
3) A. 1162: FÖRSTEMANN II 1, 452.
4) A. 1176: FÖRSTEMANN II 1, 155.
5) BREMER, Pauls Grundriss III 865.
6) 9de eeuw: FÖRSTEMANN II 2, 891.
7) 11de eeuw: FÖRSTEMANN II 2, 537.
8) 12de eeuw: FÖRSTEMANN II 2, 62.
9) In de namen bleef dan in de meeste gevallen de nasaalloze vorm; terwijl in 't appellativum de vorm met nasaal later de overhand kreeg.
10) 't Laatst in Rhein. Sprachgesch. 264 v.v.
11) Elders hoop ik deze opvatting nader uiteen te zetten.

Naast de *plaatsnamen* verdienen de *riviernamen*[1] de aandacht als de oudste groep. Waterook, als ernieuwe veroveraars kwamen, met de plaatsen gebeurde, de rivieren bleven, en, voorzoverhet de grote stromen betreft, behielden ze meest hun namen, temeer daar ze het verkeer tot zich trokken en tot oriëntering in den vreemde dienden; zo hebben b.v. in Engeland de belangrijke rivieren meest hun Keltiese namen behouden tot op de dag van heden. Terwijl de ndl. plaatsnamen met Keltiese elementen[2] via 't vulgairlatijn in deze streken verspreid werden, geven de riviernamen daarentegen aanwijzingen over de oude woonplaatsen van Keltiese stammen in ons land; men denke aan namen als *Rijn, Maas, Roer*[3]. Toch moet men ook hiermee erg voorzichtigwezen; als b.v. *Rijn* driemaal als naam in Friesland en herhaaldelik in Noordduitsland (b.v. in Holstein) voorkomt, heeft men natuurlik niet met keltiese invloeden te doen, maar óf met benoemingen naar de bekende stroom óf met een germ. woord, dat met *Rhenus* oerverwant is, vgl. noordfries *rīn* 'waterloop'.[4]. In 't laatste geval zou men een soortgelijk voorbeeld hebben als bij *Vecht* (ook bij *IJsel*?), een naam die op meerdere plaatsen[5] onafhankelik kon ontstaan, omdat de betekenis er zich zo goed toe leende: immers *Vecht* behoort bij *vechten*, dat de levendige beweging van 't water uitdrukte. Een eigenaardigheid van de oude riviernamen is, dat ze meermalen twee namen dragen. De volkstam die het eerst de naam gaf aan de rivier, bekommerde er zich weinig om, of misschien de boven- of midden- of benedenloop reeds een naam droeg; vgl. b.v. *Donau (Danuvius*): *Istros (Hister*). Zo draagt de Schelde in de oudheid twee namen, de ene, nu nog in *Schelde* en *Schouwen*[6] bewaard, germ. *Scaldis*, en daarnaast, 't waarschijnlik Keltiese *Tabula* (Ptolemaeus), oorspronkelijk de naam van de boven- en middenloop, waar Keltiese stammen

1) Zie hiervoor vooral SCHRÖDER, Hoops' Reallex. s.v. Flussnamen.
2) B.v. die op *-ik* (Tijdschr. 36, 163 v.v.); vgl. verder SCHRIJNEN, Volkskunde I 10 en II 57 v.
3) Misschien ook b.v. *Dubbel* (vgl. *Dubbeldam*), ouder *Duble* (V.D. BERGH, Handboek der mnl. geogr. 80) uit **Dubula*;vgl. *Dub*(a)*ra, Tauber*. Verdere vbb. bij HOPFNER, Zs. f. celt. Philol. 12, 189, die echter te vergaat, als hij b.v. *IJsel* voor kelties houdt.
4) Vgl. Nom. geogr. neerl. II 195 v.; WITTE, Beiträge zur Kenntnis der Flussnamen Nordwest-Deutschlands 117.
5) Ook b.v. in de Elsass en in Oldenburg.
6) Ouder: *Scaldis, Scouden*: Nom. geogr. neerl. II 181.

woonden. Een andere eigenaardigheid is de eenheid van oevers en water in de gezichtskring van de bewoners, waardoor de namen met elkaar konden wisselen, zoals in latere tijd mnl. *riviere* 'oeverstreek' en nndl. *rivier*. Zo heet de *Mer-wede* 'meer-bos' naar z'n omgeving, wellicht ook de *Schelde* naar 't eraan groeiende riet[1)], de Duitse Un-strut[2)] naar 't (mhd.) *struot* 'moerassig bos', ook bewaard in plaatsnamen als ndl. *Stroet* (in N. Holl., Geld., Utr.).

Niet minder dan van de riviernamen is het ontstaan van de v o l k s n a m e n een moeilik probleem, vooral daar men de tijd en de omstandigheden waaronder ze ontstonden gewoonlik niet kent; als men de vele verhandelingen over de Germaanse volksnamen nagaat, vindt men dan ook de wildste etymologieën. Eerst in de laatste jaren is er wat meer methode in gekomen; men heeft gezien, dat de meeste zich in bepaalde groepen laten onderbrengen[3)]; in 't biezonder legt men tans de nadruk op de geografiese oorsprong. Zo zijn de *Amsi-varii*[4)] 'zij die aan de Eems wonen', de westgot. *Tervingi* 'de bosbewoners', de oostgot. *Greutungi* 'de zandbewoners', de *Marco-manni* 'de bewoners van de mark, het grensland ten opzichte van de Kelten', de *Beyeren* 'zij die gekomen zijn uit 't Boienland(Bohemen)'. M.i. overdrijft men echter het prinsipe, als men op grond van gewaagde etymologieën *Franken* als 'Vorländer', *Saksen* als 'rotsbewoners', *Friezen* als 'kustbewoners' wil verklaren. Over de vorming van de volksnamen is nog veel te onderzoeken; men heeft samenstellingen en afleidingen, lange en korte tiepen; vaak vindt men bij verwante stammen soortgelijke vormingen: *Greutungi, Tervingi: Silingi*: *Hasdingi* (alle Oostgermanen);

1) Vgl. eng. dial, *shalder* 'soort van riet' en zie BINZ P.B.B. 20, 149,
2) Met versterkend *un*-, vgl. hgd. *Un-zahl, Un-menge, Un-masse*; ndl. *on-tal* ontelbare menigte', *on-moeite* 'grote moeite', mnl. *on-stuur* 'onstuimig', misschien ook oudndl. *on-verbolgen* 'zeer verbolgen' (zie Ndl.Wb. X 2088; XI 1629). Vooral saksies: VERDAM Tijdschr. 19. 235 v.v.; vgl. ook DE VRIES Woordvorming 99 en 141 v.
3) Zie vooral LANGENFELT Anthropos XIV/XV 295 v.v. en diens boek 'Toponymies or derivations from local names in english' (1920). Zie voorts MUCH Hoops' Reallex. s.v. Völkernamen en de verschillende studieën van V. GRIENBERGER.
4) -*varii* leeft misschien nog in sommige ndl. woorden op -*er* voort, samengevallen als het is met -*er* uit -*arius*; .bv. *burger*, ohd. burgāri uit **burg-wari* 'stadsbewoner'.

Bructeri: Tencteri, Batavi: Chamavi; allittererend: Friezen: Franken; Chatti: Cherusci: Chauchi; Suebi: Semnones.

De wijze van vorming van de germ, p e r s o o n s n a m e n is reeds idg.; in 't biezonder is er' verwantschap in dit opzicht met de Grieken. Het tiepies Germaanse zit in de begrippen die bij voorkeur gebruikt worden: strijd, wapenen, mannelike kracht enz., zowel in mannelike als vrouwelike namen[1]; dit tegenover b.v. de zakelike nuchterheid van lt. namen als *Secundus, Quintus, Sextus, Septimus, Decimus* (met de patronymiese vormingen Sextuis etc.)... Daar de volle namen (tiepe *Koen-raad*) voor het dageliks gebruik te zwaar en te onbeholpen waren, werden ze al vroeg verkort; men kan dit met een term uit de semantiek 'verdichting' noemen. Zowel het eerste als het tweede lid kon onderdrukt worden, in de echt Germ. namen vooral het tweede, dat in de regel zwakkere toon had; soms echter bleef een deel van het weggelaten lid; vaak ook kreeg men geminatie die z'n oorsprong in emfatiese verscherping vond[2]; daarbij kon het verband tussen volle naam en vleinaam verloren gaan. Vgl. *Koen(-raad*), *Huig* en *Huib*) (: *Hugi-berht*), *Dirk* (: *Diede-rik*), *Geert* (: *Ger-hard*), *Benno* (: *Bern-hard*; assimilatie), *Aggo* (: *Ago-bardus*), *Otto* (: *Auda-berht*), mnl. (*Zivaert*:) *Ziche*; (*Hilde*)*gonne*, (*Geer*)*trui*(*de*), *Dolf* (: *Rudolf*). Intussen heeft men niet het recht alle korte namen voor verkort te houden; waarom zou b.v. *Karel*[3] niet van oudsher éénstammig zijn geweest, of b.v. naast een uit *Wolf*-(*hard*) ontstaan *Wolf* niet een oorspronkelik éénstammig *Wolf* gestaan hebben?[4]

De vleinamen worden vaak met deminutiefsuffixen (-*ilo* enz.) uitgebreid; in 't ogm. vindt men deze achtervoegsels zelfs bij voorkeur achter de namen tegenover een gering aantal andere deminutiva. Zo kent het Goties tegenover vrij talrijke voorbeelden van aldus gevormde eigennamen (*Attila, Totila, Wulfila* enz.)

1) Waarbij deze laatste dan op vrouwelike woorden uitgingen; zie o.a. NAUMANN G.R.M. 4, 630 v.v.
2) Dus als de geminatie in de kindertaal: got. *atta*, ndl. *pappa, mamma* enz.
3) *Karlo-man* is jonger dan *Karel*.
4) Zie over deze kwestie 't uitnemend overzicht bij REDIN, Studies on uncompounded personal names in Old English (1919) XXII v.v. In 't biezonder geldt dit natuurlik van spotnamen, zoals die nog als familienamen.voortleven (*Klein, De Roode* enz.); vgl. lt. *Fabius* 'de boon', *Naso* 'de neus', ogm. *Wamba* 'de buik', *Mammo* 'het vlees'.

slechts drie appellativa: *magula* (m.), *mawilo* (f.), *barnilo* (n.), dus uitsluitend persoonsnamen, met het geslacht van 't grondwoord en dan bij voorkeur in de vokatief. Op grond hiervan is de veronderstelling geopperd, dat de verkleinwoorden hun oorsprong hebben in de vleinamen en dat ze naar 't voorbeeld daarvan eerst bij persoonsnamen-appellativa en dan ook bij zaaknamen in gebruik gekomen zijn. Oorspronkelik zou dan het suffix afstamming hebben te kennen gegeven: *Wulfila* zou de zoon van *Wolf(-hard*) zijn, dan, daar de zoon van *Wolf(-hard*) allicht *Wolfgang* of iets dergeliks heette, gelijkgesteld zijn met de naam van de zoon. Intussen, deze theorie[1)] stuit op grote bezwaren, daar men dan de germ, verkleinwoorden geheel van die in andere idg. talen zou moeten scheiden.

Dat bij de namen sterk de mode heerst, blijkt ook uit het feit, dat in bepaalde tijden sommige elementen zo veelvuldig gebruikt werden, dat ze 't karakter van een suffix kregen en dan ook achter appellativa kwamen. Een bekend voorbeeld daarvan is ndl. -*aard (-erd*) uit f ra. -*ard*, dat immers uit germ. -*hard* is voortgekomen; op dezelfde wijze ontstond in 't hgd. -*bold* (*Trunkenbold, Raufbold* e.a.).

Boven zagen we, dat een eigennaam door isolering uit een soortnaam ontstond; men weet, dat ook omgekeerd hij weer tot appellativum kan worden. Een bekend voorbeeld daarvan is *Langobardus: Lombardus*, waaruit zich in allerlei talen een veelheid van betekenissen heeft ontwikkeld; men zie de uitsemanties oogpunt interessante onderzoeking van *MargueriteZweifel*[2)].

H i l v e r s u m .
M. SCHÖNFELD.

1) Afkomstig van WREDE, Die Diminutiva im Deutschen (1908).
2) Z w e i f e l , Untersuchung über die Bedeutungsentwicklung von Langobardus - Lombardus (1921).

Ongewenste voorkeur.

Dr. Erik Wellander te Uppsala heeft zich indertijd, *N.T. XIV*, 291 vlgg., gemengd in de discussie tussen de heren De Vries en Kooistra in de voorafgaande jaargang ‘over den datief als subject van een passieve constructie’ in het Nederlands. Diezelfde kwestie en enkele andere, ten dele daarmee samenhangende, behandelt hij tans voor het Zweeds in een artikel, dat hij noemt ‘syntaktiska strövtåg’ (‘syntactiese “streifzüge”’), in het tijdschrift *Ny-svenska Studier* III (1923), 1 vlgg.

In het Zweeds is de mogelikheid, dat een datief subject wordt van een passieve constructie (*Hij wordt niet opengedaan, hij wordt de reiskosten vergoed* e.d.), zoveel te groter, omdat het passieve gebruik van werkwoorden in de scandinaviese talen, en vooral het Zweeds, veel gewoner is dan in het Nederlands. De passieve vorm kan gemakkelik door achtervoeging van *s* van elk werkwoord in elke vorm en tijd gemaakt worden: de passieve constructie heeft dus niet het omslachtige, dat in het Nederlands het steeds vereiste *worden* eraan geeft. Mede door deze gerieflikheid zal het komen, dat de passieve vorm in de dagelikse taal van alle standen in Zweden veel meer voorkomt dan in het Nederlands.

Al gauw kan zich nu het geval voordoen, dat niet meer alleen de accusatief bij een transitief verbum in zulk een constructie subject is, maar dat de syntactiese verhouding minder duidelik wordt of bepaald verschuift, zodat men kan komen tot een datief als subject.

In aansluiting aan dit verschijnsel behandelt Wellander dan een constructie, die eveneens in het Zweeds meer en meer gebruikelik wordt, waarin het werkwoord, hetzij transitief of intransitief, a.h.w. onpersoonlik in het passief staat met een ‘het’ als inleidend subject. Zinnen dus, die zoals Dr. Wellander opmerkt, het best te vergelijken zijn met dui. *es wird ihm geholfen*. De vergelijking met het Duits gaat ook daarin op, dat het inleidende ‘het’ in het Zweeds kan wegblijven evenals in *ihm wird geholfen*. B.v. *det dansades* eigl. ‘het werd gedanst’, en zonder ‘het’: *efter supén dansades till långt fram på natten*: ‘na het souper werd

(er) gedanst tot diep in de nacht.' Wij gebruiken hier *er*; ongeveer op dezelfde wijze doet het Zuidzweeds en Deens in soortgelijke constructies (deens *der*; alleen zal men in het Deens daarnaast meer dan in het Zweeds een met *blive* 'worden' omschreven vorm gebruiken). In zinnen als *det dracks punsch* 'er werd punch gedronken' is het voor het Zweedse taalgevoel welhaast zover, dat *punsch* de rol heeft van het accusatiefobject. Weer een eigenaardige verschuiving dus.

Het zou verleidelik zijn, met talrijker voorbeelden Wellanders beschrijving van de voortgang van deze nieuwigheden te volgen. Juist de voorbeelden echter hebben alle van die typiese idiomatiese finesses, die niet te vertalen en alleen door plompe omschrijvingen enigszins aan te duiden zijn. Daarom zou een poging daartoe vrijwel onvruchtbaar blijken.

Alleen een kleine opmerking over het gebruik van de passieve constructie in het Nederlands. De taalzuiveraars zijn hiertegen over het algemeen zeer gekant. Zij is inderdaad niet zo handig als de Zweedse, gelijk ik zoëven al zei. Toch is er een gevaar (en dat geldt niet alleen voor deze kwestie van taal-aesthetica), dat het snoeimes der zuiveraars niet altijd normale en gezonde groei van uitwassen weet te onderscheiden. Er wordt ontegenzeggelik van dat *worden*, vooral in kanselarijtaal, een onnodig royaal gebruik gemaakt. Wanneer een minister wil zeggen: 'Ik zeg niet ...' en hij zegt: 'Er wordt dezerzijds niet beweerd ...' (ik citeer uit herinnering naar Charivarius), dan is het moeilik daarin een taalverrijking te zien. Maar een belangrijke functie heeft toch vaak die passieve zinvorming: daardoor kan, zoals W. het uitdrukt, 'het psychologies siibject tot grammaties subject gemaakt worden'[1)] en de plaats vóor aan de zin krijgen, die de spreker, in zijn drang om het belangrijkste eerst te noemen, er graag aan geven wil. Het belastingbiljet b.v. met zijn 'ontheffing .... wordt verleend', de pensioenwet met 'Het weduwenpensioen wordt berekend over ....' plaatsen op een prettige, duidelike manier het voornaamste van de zin bij wijze van titel voorop. En als eenmaal ook een object van andere soort op die wijze tot grammaties subject kan worden gemaakt, wat nu alleen nog bij minder gesoigneerd spreken voorkomt, dan zou ik dat zonder aarzelen met W. durven noemen: 'een hervorming, die voor de smijdigheid van de taal van het hoogste belang is'. De soepelheid en

1) Vgl. ook Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* [5], § 193.

handigheid in gebruik, die het Engels kenmerkt, is voor een groot deel aan de vrijheid van zulke klemmende syntactiese banden te danken. Ik herinner hier trouwens aan de opmerkingen, die Wellander zelf reeds *N.T.* XIV, 295 vlgg. over deze kwestie heeft gemaakt.

Op deze en andere waarnemingen in nieuwzweedse syntaxis laat Wellander in het genoemde artikel der *Nysvenska Studier* enige principiële beschouwingen volgen over studie van levende talen in het algemeen, die ook de moeite van kennisneming waard zijn voor wie met het Zweeds niet bekend is.

In de levende taal kan men de fundamentele problemen van de taalgeschiedenis benaderen: verandering van klank en vorm en betekenis. En het grote voordeel hierbij is de rijkdom aan détails, de controle van het fijne taalgevoel, vooral waar het de eigen taal betreft, en de gelegenheid om een proces van stap tot stap te volgen. Toch is de belangstelling voor deze dingen niet groot. De beginners, die hun eerste wetenschappelike werk leveren, zijn meestal, aldus Wellander, bang voor zulk soort onderwerpen en geven de voorkeur aan oudere taalperioden. Deels omdat het gemakkeliker is oude, veelbetreden paden te bewandelen dan zelf zich nieuwe wegen te banen. Deels ook omdat een publicatie over meer behandelde kwesties vanzelf een geleerd uitzien krijgt door b.v. een histories overzicht en de talrijke verwijzingen. Toch weegt veelal het resultaat van zulk een onderzoek niet op tegen het ontzaglijke werk, dat de beginneling heeft moeten doen om door de omvangrijke literatuur heen te komen en zodoende voldoende op de hoogte te raken om, bouwend op of polemiserend tegen wat voorgangers gebracht hebben, aan de discussie deel te nemen.

In verband hiermede oppert Dr. Wellander bezwaren tegen wat hij noemt de eoonomiese inrichting van het wetenschappelik bedrijf. Al te veel worden de krachten verbruikt met het werk in één bepaalde richting, waarin echter de moeite van de navolgers niet voldoende wordt beloond. Hij noemt als voorbeeld het schrijven van een klankleer[1)] bij of een kritiese uitgave van oude teksten.

1) Hierbij zal de schrijver allicht in de eerste plaats aan de stand van het taalonderzoek in Zweden denken. In oudere perioden van het Zweeds is in phonologies opzicht zo veel gewerkt, dat een geleerde als Axel Kock een uitvoerig standaardwerk over *Svensk Ljudhistoria* (‘zw. klankgesch.’) kan schrijven (Lund en Leipzig, sedert 1906 bezig te verschijnen), zoals op het ogenblik voor het Nederlands b.v. totaal ondoenlik zou zijn. Wanneer er nu gaandeweg speciale phonologiese beschrijvingen van bepaalde teksten uit verschillende landsdelen bijkomen, dan is het resultaat hiervan vaak niet meer dan een bevestiging of uitwerking van het reeds bekende.
Intussen moet ik hier bijvoegen, dat de levendige werkzaamheid, die de Zweden, ontwikkelen in de studie van de eigen taal, niet in deze eenzijdigheid verloopt. Zo is er b.v. een grote belangstelling voor de moderne dialecten. Gegevens hieromtrent worden stelselmatig op de Universiteitsbibliotheek te Uppsala verzameld en geordend in een archief, waaraan twee dialectkenners vast verbonden zijn. Tot steun van deze onderneming wordt van staatswege een flink bedrag beschikbaar gesteld, zodat zij enigermate het karakter krijgt van een ‘dienst’ als bij ons die van ‘geschiedkundige publicatiën’. Verder is er (of was er altans in 1921) een staatscommissie, die voorstellen zal (zou) doen inzake de toekomstige regeling van het onderzoek naar Zweedse volkscultuur in het algemeen. Voor nederlandse dialectologen en folkloristen een sprookje! [De laatste gegevens omtrent een en ander ontleen ik aan het verslag van het dialectonderzoek over 1921, gepubliceerd in het tijdschrift *Svenska Landsmål* (‘zwe. streekspraken’) 1922, 2e afl. p. 51 vlgg. Of sedert soms de mildheid van de zweedse regering door de internationale bezuiniging getemperd is, is mij niet bekend].

Er is een kennelike rangorde op te merken in de belangstelling voor de verschillende takken der taalwetenschap:

> ‘de klankleer gaat boven de vormleer (in engere zin), de vormleer boven de syntaxis; de betekenisleer in engere zin is nog meer in onere en kan maar nauweliks voor helemaal wetenschappelik gelden; de lexicographie speelt niet meer dan een dienende rol ...’

Wat de tijd betreft,

> de jongere taalstadia staan achter bij de oudere. Hoe ouder de periode is, waarmee een onderzoek zich bezig houdt, hoe meer het een indruk maakt van geleerdheid en wetensohappelikheid.

De historiese verklaring van deze voorkeur is gemakkelik te geven: de romantiek met haar liefde voor het oude, vervlogene; de hoop, die men vooral na de ontdekking van het Oudindies en zijn plaats in de in.dogermaanse taalfamilie koesterde, om de ‘oertaal’ te kunnen reconstrueren en zo de kwestie van de oorsprong der taal te belichten; de ‘junggrammatische’ richting, die met haar strenge eis van wetmatigheid in de klankontwikkeling de methoden van de taalwetenschap bijna exact scheen te maken;

de daarmee gepaard gaande voorliefde voor klankleer en morphologie. En met al de vreugde over de waarlik grootse ontdekkingen, die men deed door al verder in het verleden terug te gaan, bleven de grote vragen van het wezen en de functies der taal, het waarom? en het hoe? onbeantwoord.

Kwam ook juist door de 'jung-grammatische' stroming, ten dele als reactie daartegen, belangstelling op voor de levende dialecten, de phonetiek, de grote massa richtte de blik hoe langer hoe meer op het verleden en het merkwaardige was, dat

> 'de methodiese zekerheid toenam met het aantal dergenen, die de methode toepasten. Die zekerheid is benijdenswaardig, maar meer nog verbazingwekkend.
> Voor wie zich enigszins gezet heeft bezig gehouden met de betekenisontwikkeling van de afzonderlike woorden'

en de heer Wellander heeft juist aan de semasiologie veel aandacht gewijd (ik herinner hier alleen aan zijn *Studien zum Bedeutungswandel ïm Deutschen*, Uppsala Universitets Årsskrift 1917) en heeft dus recht van spreken -

> 'is het een voortdurende bron van verbazing, het gemak, waarmee in de etymologie de semantiese kwesties afgedaan worden: men scheidt klank voor klank identiese woorden, omdat "de betekenissen zich niet laten verenigen" en combineert andere woorden zonder aarzeling, omdat de betekenis van het een "zich gemakkelik laat afleiden" uit die van het ander. Moet men de psychologiese condities voor een betekenisverandering verduideliken, dan kiest men nog al eens ter illustratie woorden, welker geschiedenis juist in het interessantste stadium zich verliest in de schemering der oudheid of de nacht der oertaal.'

Met citaten o.a. van de nederlandse dialectoloog Kloeke (*N.T.* XV, 41) en de Zweed Herman Geijer toont W., hoe aarzelend, twijfelend en onzeker die kenners van moderne dialecten met hun rijke materiaal zich uiten in tegenstelling met de plezierige positiviteit, die men kan aantreffen bij degenen, die zich met oudere taaitijdperken bezig houden. Maar

> 'de relatieve zekerheid, die men bereikt heeft in het hanteren der methoden vooral van het comparatieve onderzoek, de zekerheid in het toepassen van een techniek, die gebaseerd is op phonologiese en morphologiese overeenkomst, is enkel en alleen toe te schrijven aan de schaarsheid van het materiaal. De zekerheid neemt af, naarmate de bronnen milder gaan vloeien, om ten slotte bij de levende taal over te gaan in tastende onzekerheid. De historiese

> en vergelijkende taaivorser komt schijnbaar verder dan de moderne: hij bereikt hier en daar de grens van het kenbare. Dan is hij aan zijn eindpunt, d.w.z. zover hij met zijn materiaal kan komen, en hij kan met tevredenheid op de afgelegde weg terugzien, een tevredenheid, die de onderzoeker van moderne talen niet is vergund, want deze bereikt nooit zulk een eindpunt.'

Evenals de geschiedschrijving van de nieuwste tijd zo heel moeilijk is door de overmaat van gegevens, zo weet ook de onderzoeker van moderne taalstadia te veel van zijn onderwerp en wordt min of meer door de stof overweldigd. Tegenover die onbegrensde stof moet men de eis van volledigheid in de behandeling laten varen, maar zal men er een nuttig gebruik van maken, dan

> 'moet het onderzoek niet in de breedte, maar in de diepte geleid worden. Er moeten uiterst speciale onderzoekingen komen van schijnbaar onbeduidende details. Alleen op die manier kan men tot helderheid komen in principiële kwesties. Waar het materiaal onbeperkt is, kan men zijn taak niet genoeg beperken.'

Men dient daarbij actuele kwesties te kiezen en dat zijn de problemen, die tans plaats hebbende veranderingen in de taal stellen. Klankovergangen b.v., die bezig zijn zich te voltrekken. Hoe gaan die in hun werk? Hoe gedragen zich daartegenover verschillende leeftijden, sexen, standen, vakken, omgangskringen enz.? Welke invloed oefenen school, kerk, toneel, sport?

> Zo lang geen enkele klankovergang in enige taal in zijn oorzaken en verloop volledig bestudeerd en geheel opgehelderd is, is het onverenigbaar met gezonde economie in de wetenschap, om de grote problemen in de oudere geschiedenis van onze talen in discussie te nemen, wat immers voor ieder krities deelnemer op een 'ignoramus' moet uitlopen.

Hetzelfde geldt van syntactiese veranderingen, 'de vormleer in ruimere zin', zoals W. het noemt, die men in elke levende taal kan opmerken. Ook hiervan geeft de schr. enige voorbeelden uit het Zweeds en ten slotte formuleert hij dit desideratum voor de nieuwe taalwetenschap:

> 'verplaatsing van het zwaartepunt van de oude naar de levende talen en van de phonologie naar de semologie'.

Hier en daar merkt Dr. W. dan al iets van die nieuwe koers in uitingen b.v. van Jespersen in zijn samenvattend werk *Language* en van W.'s landgenoot Noreen, die in zijn groots opgezette

werk *Vårt Språk* (‘Onze taal’)[1] ernaar streeft, ‘de moderne levende taal en niet het minst de veronachtzaamde onderdelen van de grammatica gelijkelik tot hun recht te doen komen.’ Maar hij ziet de naaste toekomst nog donker in:

> ‘De brede wetenschappelike massa-productie gaat steeds voort in de oude sporen .... En een werkelike verandering hierin zal ook wel niet te wachten zijn, zolang onderwerpen van de besproken soort voor geleerder en voornamer gelden dan andere, zolang de historiese klankleer het troetelkind blijft van de taalwetenschap en de moderne semologie assepoester, zolang het onderzoek beheerst wordt door .... het waandenkbeeld, dat de betrouwbaarheid en de wetenschappelikheid toenemen naarmate het materiaal schraler wordt en het object zich aan de waarneming onttrekt.’

‘Menschen, die de menschen anders wenschen’, schilderen gewoonlik de bestaande toestanden zwart af. Dr. Wellander heeft ook wel enigszins de sombere kijk op de dingen, die de boetprofeet kenmerkt. Daarom voelt de nuchtere lezer nu en dan lust tot een klein protest tegen wat hem overdrijving lijkt.

Dat neemt niet weg, dat er een frisse wind door zijn stuk gaat, die onder dorre bladeren een heilzame onrust kan verwekken. Het kan niet genoeg herhaald worden, dat de levende taal een dankbaar studieveld is, dat veel te veel verwaarloosd is en wordt. Het is ook niet overbodig eraan te herinneren, dat de geschiedschrijving der taal eenzijdig blijft, wanneer ze alleen in historiese klank- en vormleer bestaat. En als deze gebreken op zo aardige wijze worden aangewezen als Wellander het doet, dan is er kans, dat de waarschuwende stem weerklank vindt.

Daar nu mijn sympathie met, het betoog voldoende gebleken is uit de uitvoerigheid van het referaat, dat ik er van gegeven heb, durf ik tans als ‘nuchter lezer’ een paar opmerkingen te maken.

In de eerste plaats is het toch wel wat onbillik, wanneer W. de opvatting, dat de historiese taalwetenschap en vooral de historiese klankleer de meeste zekerheid bieden, als de gangbare mening voorstelt. De besten onder de geleerden, die dan allen min of meer onder invloed stonden van de jung-grammatische

1) Een duitse bewerking, met duitse voorbeelden, van de meer algemeen-linguistiese gedeelten uit dit werk heeft onlangs Hans W. Pollak gegeven onder de titel: *Einführung in die wissennschaftliche Betrachtung der Sprache*. Halle a.S. 1923. (VIII en 460 pagg.)

school, hebben toch steeds beseft, dat de ‘grens van het kenbare’, die zij het voorrecht hadden te bereiken, door de beperktheid der gegevens al héél nauw werd getrokken. Hoe weinig woordgroepen zijn er in de verschillende indogermaanse talen, die men met stelligheid als verwant beschouwt, waar er aan de phonologiese correspondentie helemaal niets hapert bij een der woorden! En de verklaring van zulk een hapering is vaak met de meeste scherpzinnigheid niet te geven. Het latijnse *habeo* ‘ik heb’ kan met got. *haban* ‘hebben’ bij strenge, toepassing der klankregels niet zonder acrobatie gecombineerd worden; in zo'n mooi rapprochement als got. *haubip*) lat. *caput* eist de gotiese *au* zijn aparte verklaring; met got. *waila* naast dui. *wohl* en ndl. *wel*, eig. *well*, een intern-germaans geval, zijn we, zoals de Kieler anglist en etymoloog Holthausen opmerkt (*Engl. Studies* V, 34), nog niet verder dan Grimm. En zulke moeilikheden, naar welker oplossing men slechts gissen kan, zijn bij massa te vinden, wanneer men een willekeurig etymologies woordeboek doorbladert. Hier zijn we toch wel bij uitstek op het gebied van de vergelijkende historiese klankleer. Wie eerlik en krities werkt in oude taalperioden, die wordt te vaak herinnerd aan de hiaten in zijn kennis, om zich ‘zeker’ te voelen.

De voorkeur voor klankleer boven syntaxis of semologie zal niet zozeer te verklaren zijn uit het secure gevoel, dat men in een oude of voorhistoriese periode had als wel uit de mogelikheid om te geraken tot een concrete regel, die alle, de meeste of altans vele gevallen verklaart. Op die manier eenheid in de veelheid der verschijnselen te vinden, bevredigt de menselike geest[1)]. En in syntaxis en semologie is dit nu eenmaal niet zo gemakkelik te bereiken.

Nog een opmerking. Wellander verwacht veel licht over principiële kwesties der taalgeschiedenis door de studie van levende taal. Ik ook. Maar ik kan het daarom nog niet met hem ‘buitengewoon onpracties’ vinden om b.v. te discuteren over mogelike keltiese invloed in de phonologiese ontwikkeling van het Frans, zolang geen enkele klankverandering ‘volledig bestudeerd en geheel opgehelderd’ is. Juist dit voorbeeld van de ‘substraten’ kies ik, omdat ook mij deze methode een mode, een rage, lijkt te worden, dus niemand denken kan, dat Wellander hier een

1) Zie een opmerking over de voorkeur voor phonologie, die ik vóór de lezing van Wellanders geschrift gemaakt had *N.T.* XVII, 5 vlg.

gevoelige plaats bij mij heeft aangeraakt. Wanneer met histories behoorlik controleerbare gevallen kon worden aangetoond, dat phonologiese tendenties van een vroeger gesproken taal zich in de overgenomen taal nog lang na de overneming manifesteren, (wat m.i. nog niet geschied is), dan acht ik het oorbaar en wenselik, dat man ook voor vroegere perioden met deze mogelikheid rekent, ook al weten we voorshands niet precies, hoe dat mystieke voortbestaan van oorspronkelike tendenties plaats vindt.

Niemand zal de biologie onmethodies achten, omdat zij door zorgvuldige waarneming der feiten tracht vast te stellen biezonderheden en condities, ja zelfs wetten van erfelikheid, terwijl ze op de vraag naar het hoe en het waarom van die overerving der eigenschapper het antwoord niet geven kan. Zijn de resultaten en de methodes der scheikunde er minder om, om dat deze wetenschap omtrent het fundamentele probleem, wat een scheikundige verbinding is, hoogstens figuratieve, practies bruikbare voorstellingen, maar geen helder begrip heeft? Van de natuurkunde geldt hetzelfde b.v. met betrekking tot de electriciteit.

En om een voorbeeld te nemen uit de taalwetenschap zelf: Wat aardige cultuurhistoriese beschouwingen zijn er te bouwen op de woorden, die een taal aan een andere ontleent. Moet men nu dergelijke beschouwingen als onwetenschappelik verbieden, zolang niet precies bekend is, hoe de ontlening is toegegaan, wie de woorden geïntroduceerd hebben, welke kringen ze het eerst zijn gaan gebruiken, hoe ze ten slotte in de ontlenende taal algemeen zijn geworden?

Ik weet wel, dat deze vergelijkingen niet alle even goed opgaan. Het was mij er echter maar om te doen, te laten zien, dat de eis: ‘steeds voortgaan van het bekende tot het onbekende’ voor de taalwetenschap te streng is. In een abstracte wetenschap als de wiskunde moge zulks mogelik zijn - zo gauw men te opereren krijgt met een gegeven werkelikheid van afzonderlike feiten, waarin men orde en verband zal trachten op te merken, mag men dit ideaal voor ogen houden, maar behoeft het werk niet te staken, wanneer de vervulling moeilik blijkt.

Zonder voorlopig bruikbare omschrijvingen kan men niet vooruit. En al gann die omschrijvingen in hun voorlopigheid om de kern van de zaak heen, dan is daarmee de methode niet veroordeeld. Alleen zal men steeds er op voorbereid moeten zijn, dat verdere waarneming en interpretatie van feiten er toe zal nopen de

omschrijvingen te wijzigen, en men mag het als een vooruitgang beschouwen, wanneer de nieuwe omschrijving wat minder in de peripherie blijft.

Op veel principiële kwesties zal de studie van levende taal licht kunnen werpen. Niet op alle. Een bezwaar blijft, dat het levende taalmateriaal de enkele onderzoeker geen blik gunt over een tijdsverloop van enige betekenis. Men kan zeggen, dat de overvloed en betrouwbaarheid van het materiaal hiertegen ruimschoots opweegt. Maar het overzien van een lange periode, zoals men dat bij historiese taalbeschouwing altans in de gunstigste gevallen kan, is een voordeel, al is het beginpunt dikwijls vaag en mist men wel eens pijnlik een belangrijke tusschenschakel. Zodoende kan men, zonder gevaar van zich in de afzonderlikheden te verliezen, de grote richting in de ontwikkeling opmerken. Moge ook dat trekken van grote lijnen soms verleiden tot wringen van de feiten elk op zich zelf, een historiese wetenschap kan daar toch niet buiten.

Niet alle factoren, die veranderingen in ‘de oudere geschiedenis van onze talen’ beheersten, zal ons de tegenwoordige taal leren kennen. Het meeste is in dit opzicht te verwachten op phonologies terrein: wij kunnen veilig aannemen, dat de condities voor phonetiese veranderingen vroeger ongeveer dezelfde geweest zijn als tans. Maar ook dat geldt tooh hoofdzakelik van het zuiver physiologiese. Wanneer Wellander bij de bespreking van een bepaalde verandering in de *r*-articulatie van het tegenwoordige Stockholms terecht vraagt, welke rol daarbij b.v. school, kerk, toneel, standen, vakgroepen, de sport e.d. spelen, dan is daarmee meteen gezegd, dat men waarnemingen van nu niet zomaar kan projecteren in oudere perioden. De sociale toestanden veranderen voortdurend. Factoren, die nu belangrijk zijn, werkten vroeger niet; vroeger werkten andere, waaromtrent het moderne leven ons weinig of niets leert.

Geldt dit zelfs al bij phonologiese kwesties, hoeveel te meer dringt zich het onlosmakelik verband tussen ‘taal en kultuur’ (Schrijnen) op in de semologie, welker veronachtzaming Wellander met recht betreurt! Hoe zal men alleen uit het heden de betekenisontwikkeling illustreren van die talrijke woorden met magiese of religieuze begripsinhoud, of van adjectieven, die een waardering uitdrukken, als b.v. het germaanse *goed*? Evenmin zal de levende taal ons veel kunnen leren over de oorspronkelike functie van grammatiese categorieën, die tegenwoordig niet meer bekend zijn

of alleen als fossielen voortbestaan. Het grammaties geslacht b.v. (de interessante waarnemingen van Kloeke, *Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk.*, XXXIX, 261 vlgg. zijn mij niet onbekend), verschillende naamvallen, tijden en wijzen van het werkwoord e.d.[1)]

Er blijven alzo fundamentele vragen genoeg, waarop wij het antwoord van de moderne levende talen niet kunnen verwachten. Daarom behoeven die vragen niet links te blijven liggen. Langs andere wegen zal het onderzoek trachten die nader te komen en stellig niet altijd tot zekerheid geraken. Maar ook bij het ijverigste observeren van de moderne, dialecten zullen wel steeds nieuwe vragen opkomen, die voorlopig niet te beantwoorden zijn. Ook daar zal men de bodem wel nooit bereiken.

Het eind van dit overzicht kon de indruk geven alsof ik ten slotte toch een pleidooi voor de voorrang van de studie der vroegere taalstadia wilde geven, en aan de moderne dialecten alleen dan gewicht toekennen wanneer zij oudere perioden kunnen helpen verklaren. Om die indruk weg te nemen, wil ik dan nogmaals uitdrukkelik mijn instemming met do hoofdzaak van Dr.W.'s betoog betuigen en de hoop uitspreken, dat zijn boetrede mee de belangstelling doe toenemen voor do veelvuldige interessante taalverschijnselen van iedere dag om ons heen. Belangstelling niet alleen om van het heden helderheid te krijgen in problemen van vroegere tijden, maar ook en niet het minst om de zaak zelf.

C.B. VAN HAERINGEN.

1) Tenzij men onder ‘levendo talen’ ook verstaat die van volken, wier cultuur enigermate te vergelijken is met die onzer verre voorvaderen, waar soms soortgelijke onderscheidingen semologies doorzichtiger zijn. Maar dat is het toch niet wat Wellander bedoelt. En bij de interpretatie van de feiten in zulke talen ontbreekt ook de scherpe controle van het eigen taalgevoel.

Boekbeoordelingen.

Afrikaanse Grammatika, deur M.B. Botha, M.A., Professor in Nederlands en Afrikaans aan die Uniwersiteit van Kaapstad, en J.F. Burger, M.A., Lektor in Opvoedkunde aldaar. 222 blz. Prijs 5 shillings. T. Maskew Miller, Kaapstad, z.j.

Bovengenoemd werkje, blijkens het voorwoord ‘die resultaat van ('n) poging om in 'n ongetwyfelde behoefte te voorzien’, is geheel voor de praktijk bedoeld, getuigen o.m. de 47 oefeningen, die een 40 bladzijden beslaan. Het heeft van November 1921 tot Februarie 1923 drie drukken beleefd, zodat genoemd voorwoord blijkbaar gelijk heeft.

De schrijver van een praktiese grammatika van het Afrikaans ziet zich voor een niet te onderschatten moeilikheid geplaatst door de schaarste aan wetensehappelik onderzoek en daardoor het ontbreken van een gezonde basis. Reeds de indeling: I Sintaksis. (1-30), II Die Rededele (31-143), III Woordvorming (144-165), IV Die Klanke en Spelling (166-188), V Taal en Taalontwikkeling (189-206) wekt bevreemding. Afgezien nog van de plaats die de sintaksis in zo'n werkje behoort in te nemen vormt hoofdstuk I een ongelukkige inleiding. Als voorbeeld wijs ik op het kapitteltje: ‘Woordskikking in die samegestelde sin’, trouwens een moeilik gebied. Hier worden in zes paragraafjes enige regels samengedrongen, welke grotendeels dogmaties en onwaar blijken (*b*): ‘Die hoofsin het die normale woordskikking, as die bysin één van onbeperkte toegewing is: *Hoe groot hij ook mag praat, hy is 'n lafaard*’ wordt al in het voorwoord weerlegd door de eigen zin der schrijvers: *Watter metode ook al by die taalonderwys gevolg mag word, sal dit altyd nodig wees om hom .... attent te maak (e)* ‘In die bysin staan die werkwoord normaal aan die end, behalwe wanneer die voegwoord voor 'n selfstandige sin weggelaat word, of wanneer daar 'n beknopte bysin na die gesegde volg’ wordt teniet gedaan door de zelf gebruikte zin: *Waar die dubbele ontkenning voorkom, geld as algemene reël 'dat die twede nie staan aan die end* (blz. 24). In de eerste druk ontbreekt (*d*): ‘As twee newengeskikte sinne

met mekaar verbind word deur voegw. Bijw., is daar inversie in die twede sin: *Die reis is lank, daarom moet ons vroeg beginne*.' Het is echter een onnutte toevoeging, want reeds op blz. 5 (*a*) behandeld. Op grond van de vele zinnen met ongemotiveerde inversie *nà en*, die de schrijvers bezigen, lijkt de vraag bijna gewettigd of deze woordorde niet als geval (*g*) had behoren te worden opgenomen! Deze zaken leggen voldoende het gebrek aan waarneming en het dogmaties voorschrijven bloot. Dit sintaksis-schetsje staat, als veel van het overige werk, onder de ban van Nederlandse boekjes van die aard. Zo komt het dat een lezer allerlei voor ogen krijgt wat in 't Nederlands precies zó bestaat, maar wat toch specifiek Afrikaans moet lijken.

Op blz. 9 worden do termen 'newenskikkende' en 'newengeskikte' sinsverband verward aangewend. Ook het anglicisme 'die negatief in Afrikaans' zou men liever vervangen zien door het in de tekst gebruikte 'ontkenning'. Van de als model gegeven zin op blz. 7 wordt in de model-ontleding het begin vergeten, een slordigheid die zich in alle drukken voortsleept.

Het twede hoofdstuk is uitteraard gemakkeliker, mee door de vele Nederlandse beschrijvingen die als stramien konden dienen. Maar ook hier moeten we verscheidene vraagtekens plaatsen, bv. bij de opmerkingen over 'geslag'. Veelal getuigen de 'regels' van een zucht naar do letter, wanneer het bv. heet: 'Selfstandige naamwoorde wat eindig op 'n medeklinker, voorafgegaan deur 'n kort beklemtoonde klinker, verdubbel die slot-medeklinker in die meervoud as die klinker onveranderd bly: *pot-potte*.' Een verouderde beschouwing blijkt uit het volgende over naamvallen: 'Die derde naamval: Leen *my* jou mes; vertel ons die nuus; jy beneem *Jan* sy goeie naam; gee die *diere* kos. *My, ons, Jan, diere*, staan hier in die 3de naamval, maar sodra as ons die voorsetsels *vir* of *aan* voorsit, word hulle dadelik 4de naamval, want al die voorsetsels beheers die *4de* naamval: gee *vir die diere* kos, ens.' Een beter inzicht lijkt te schemeren in de toch als voorbeeld van een derde nvl. bedoelde zin op blz. 73: 'Hy wil ook vir 'n mens niks gee nie.'(?)

Onder het werkwoord staat allerlei wat in de sintaksis thuis hoort; verder komen er vraagtekens bij vele vbb. Wat echter te zeggen van de lijstjes der werkwoordsvormen, wanneer we daarin, bv. van de aantonende wijs eerste persoon enkelvoud lezen:

> Voltooid Teenw. Tijd: ek het geprys.
> Onvoltooid Verl. Tijd: ek het geprys.

Voltooid Verl. Tijd: ek het geprys.?

Als verleden deelwoord der onscheidbaar samengestelde ww., bv. *onderstreep*, wordt gegeven: *onderstreep*, terwijl we toch steeds horen en lezen: *geonderstreep*.

Hetgeen over de klanken en de spelling verteld wordt is niet slecht, afgezien natuurlik van een algemeenheid als: ‘Wat die ontwikkeling van Nederlands tot Afrikaans betref, is die verandering van die klanke geweldig groot’, in hfdst. V (blz. 194); dit ‘geweldig’ doet wel wat dwaas, wanneer men bv. denkt aan de klankverschillen der nederlandse dialekten onderling.

Het laatste hoofdstuk is van andere aard dan de rest van het boekje; het is histories, en ook wel polemies. Ook hier stuiten we op oppervlakkigheden: ‘Op die vraag: wat is Afrikaans, en hoe hot dit in Suid-Afrika ontstaan? is dit nie moeilik om te antwoord nie.’ ‘By feitlik alle lewende tale is daar groei en ontwikkeling wat, soos reeds aangemerk, op spontane wyse geskied.’ ‘Vir die boere wat die land ingetrek het, was daar nie tyd of geleentheid om hulle met Nederlandse lektuur besig te hou nie.’ Hadden ze geen Statenbijbel? De polemiek tegen de Maleis-Portugese teorie gaat niet op; de vermelding dat ‘die lys van woorde wat direk van Mal.-Port. afkomstig is, afgebring (is) tot op 22’ is van heel wat minder betekenis dan de schrijvers er aan schijnen te hechten.

We hebben hiermee onze op- en aanmerkingen lang niet uitgeput, maar dit zal men naar aanleiding van een dergelijk boekje niet van ons verlangen. Ik kan echter niet nalaten er nog op te wijzen dat de waarschuwing tegen anglicismen, zichzelf straft door wendingen als: ‘*Van* die inhoud van die sin sal dit egtor altyd volkome duidèlik wees watter tyd bedoel word.’ (blz. 117) en: ‘Ons word dus gelaat met *sta*, wat nog in Ned. in die eerste pers. enkelv. voorkom’ (blz. 145), wat betekent dat we als wortel *sta* overhouden, wanneer we alle andere elementen van 't woord ‘onverstaanbaarheid’ losmaken.

Het peil van taalonderwijs in Z.A. is blijkbaar nog niet hoog gestegen; erger is dat men dat weinig beseft, blijkens de woorden van de eerste schrijver, kort geleden in ‘Die Burger’ gemeen gemaakt: ‘maar elke skoolboekie moot in alle opsigte die volmaaktheid self wees, of daar word van alle kante op die skrywer losgetrek. En heeltemal tereg ook.’

Stellenbosch.

A.C. BOUMAN.

Kroniek en kritiek.

Nog eens: -en of -e?

Onze beschouwing in de vorige aflevering lokte het volgende stukje uit:

Naar aanleiding van dit vraagstuk zij het mij vergund, een enkel woord in het midden te brengen. In onze pas verschenen grammatica[1)] heb ik de formulering van Van Helten overgenomen, volgens welke voor vokalen de *n* nog gesproken wordt, maar voor Konsonanten en in pause niet meer, maar er bij gevoegd, dat ook reeds 'vielfach' de *n* voor vokalen niet gesproken wordt. Ik heb gemeend, mij op een autoriteit te moeten beroepen, omdat ik als Noordeling de *n* altijd uitspreek, zodat ook mijn leerlingen alhier dat zullen doen. Een enkele maal heb ik een leerling gehad, die reeds in Nederland en wel in de provincie Holland gewoond had en dus de *n* niet uibsprak. Ik heb hem dat natuurlik niet verbeterd, maar do gelegenheid gebruikt, om mijn leerlingen op dat verschil in uitspraak in de verschillende delen van ons land te wijzen en het schijnt mij ook beter, in een grammatica voor buitenlanders beide wijzen van uitspraak te vermelden, vooral, omdat, wanneer alleen de Hollandse uitspraak vermeld wordt, de docent, die niet toevallig uit Holland afkomstig is, de volgens het boek alleen juiste uitspraak niet zou kunnen navolgen. Ik geloof n.l., dat men de zaak wat te eenvoudig voorstelt, als men zegt, dat de *n* wordt weggelaten. Ieder, die wel eens een Noordeling ontmoet heeft, die trachtte, de Hollandse uitspraak na te volgen, moet het opgevallen zijn, hoe geaffekteerd en onnatuurlik dit klinkt. Dat kan ten dele daarvan komen, dat zijn articulatiebasis vloekt tegen deze hollandse eigenaardigheid, maar m.i. is daarvoor ook noch een andere reden. Het is m.i. niet juist te zeggen, dat de *n* eenvoudig verdwenen is, zonder een spoor achter te laten. Voor de *n* is n.l. een 'Ersatz' gekomen in

1) Grammatik der neuniederländischen Gemeinsprache (Het algemeen beschaafd) von M.H. van der Meer - mit Uebungen und Lesestüeken von Marie Ramondt. Heidelberg, 1923, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

de vorm van een sterker accent op de *ə*. Ik heb tenminste steeds de indruk gekregen, dat er een verschil bestaat in de uitspraak van de *ə* in Friese woorden als *rinne* 'lopen' en *fleane* 'vliegen' waarin de *n* reeds in het Oudfries was verdwenen, en van die van het hollandse *lope* en *vliege*. En die eigenaardigheid kan de Noordeling, wanneer hij beproeft 'heech', zoals de Friezen zeggen, te spreken, niet nadoen.

Frankfort a.d.M.

M.J. VAN DER MEER.

NASCHRIFT VAN DE RED. Deze eenigszins gerekte en sterker geaccentueerde *ə* zal elke Hollander bokend zijn, maar als mijn waarnemingen juist zijn, geldt deze verzwaring juist als een kenmerk van het minder beschaafde spreken. De beschaafde uitspraak eist een zwakke en korte slotsilbe, die niet veel verschilt van de Franse slot-*ə* in de toneeluitspraak. Opmorkelik is het intussen dat onze grammatica's, blijkbaar nog door de letter beïnvloed, over dit punt het stilzwijgen bewaren.

C. DE V.

Uit de tijdschriften. (Mei-Junie).

De Gids. Mei. Deze aflevering brengt het slot van Mej. H.C.M. Ghijsen's studie over *Wolff en Deken's romans uit haar bloeitijd*, behandelende: *De wisselwerking van strekking en karakteristiek in haar werk en dat van Richardson*. Opnieuw maakt de schrijfster menige fijne opmerking over het talent en de mensenkennis van de Nederlandse auteurs. Vooral wordt de figuur van Lotje Roulin geprezen, waarin 'een tragische zielestrijd volkomen werkelijk uitgebeeld is', en de voortreffelik geslaagde tekening van Daatje Leevend. Beter dan Richardson 'reiken zij tot een innerlijke werkelijkheid die in zichzelf volledig en die van alle tijden is.'

Junie. K.C. Boxman-Winkler bespreekt het laatste werk van Jo de Wit, de bundel *Open Zee*.

De Nieuwe Gids. Mei. K.H. de Raaf vervolgt zijn opstel *Over Pieter Corneliszoon Hooft*, waarin hij ‘eenige onbillijkheden en onjuiste voorstellingen’ in Prinsen's boekje aanwijst. Hij voelt in deze biografie ‘niet genoeg de bewondering en het meevoelen, waartoe een diep indringen van zelve leiden moet.’ Hooft was niet zo Stoïcijns en onvaderlandslievend als Prinsen meent. In 't biezonder neemt hij de *Granida* tegenover deze beoordelaar in bescherming. - W. Kloos acht zich verongelijkt door de beschouwingen van Frans Coenen in *Groot-Nederland*. Hij verdedigt zich in een artikel, dat minder juist betiteld is met *Frans Coenen tegen de Hollandsche literatuur van '80*, waarin hij aan de studie van Coenen alle waarde ontzegt.

Groot-Nederland. Junie. Frans Coenen vervolgt zijn *Studies van de Tachtiger Beweging* met een hoofdstukje, getiteld: *Levensonlust en zedelijke ontevredenheid*. Deze verschijnselen openbaren zich vooral in het werk van Aletrino en Frederik van Eeden, maar reeds te voren vindt men pessimistiese karaktertrekken bij Emants en Couperus. Bij Emants is het pessimisme nog meer ethisch en zelfs verstandelijk gekleurd, met Louis Couperus is men ‘wel onmiskenbaar op Tachtiger bodem.’ Zijn fatalisme was ‘van individualistischen huize.’ De typiese vertegenwoordiger van het Tachtiger pessimisme is in de eerste plaats Aletrino, wiens wezen de schr. tracht te benaderen. De ‘zonderlinge tegenstrijdigheid’ dat men ‘zoo voortdurend en intens bezig kan zijn met iets, dat men zoo verwerpt en verafschuwt’, wordt door Coenen - die op dit gebied uit eigen ervaring kan spreken - met fijne opmerking toegelicht en verklaard. ‘Aletrino is nooit boven zijn eigen onmiddelijk lyrisme uitgestegen: de fijne, innige vertolking van zijn stemmingen. Zijn gansche kunstenaarsleven heeft hij besteed om zijn melancholie in telkens verschillende vormen to beelden. En zelfs zijn romans behelzen niets “objectiefs”, niets episch, doch enkel Aletrino-stemmingen opeen getast en in lengte van tijd voorgezet.’ Zo werd hij de antipode van Jae. van Looy.

Elseviers Maandschrift. Mei. Herman Robbers schrijft met veel lof over *Het Huis der Vreugden* van J. van Ammers-Küller. - Jo do Wit beoordeelt bet werk van twee Vlamingen: Karel van den Oever (*Het Rood Paard*) en WiesMoens (*Opgangen*).

Junie. Herman Robbers bespreekt *Het Zwevende Schaakbord* van Louis Couperus; Jo de Wit bespreekt *De late Dorst* van Gerard van Eckeren.

Opgang. Mei-Junie. Joh. Luijkenaar Francken vervolgt zijn uitvoerige bespreking van *Genoveva van Brabant* door Streuvels. - G. van der Meulen geeft een opstel over *Socialistische Kunst*, waarin hij achtereenvolgens Adama van Scheltema en H. Roland Holst behandelt.

Opwaartsche wegen. Mei. Harmen van der Leek besluit zijn beschouwingen over *Het Manco-Vraagstuk*. Ook in de Christelike litteraire kritiek ‘beseft hij smartelijk het heerschende tekort’, dat moet ‘nopen tot een levendige medewerking van velen, die krachtens hun positie daartoe zijn aangewezen.’ - Dezelfde schrijver beoordeelt, scherp afkeurend, *Phil's Amoureuze, Perikelen* van Emmy van Lokhorst.

Junnie. J. Haantjes beoordeelt het werk van *Wilma*, die met enige schetsen in ‘Opgang’ debuteerde.

De Stem. Junie. Iu een beschouwing over *Nederlandsche Litteratuur* beoordeelt Dirk Coster het laatste work van Elisabeth Zernike en van Jo de Wit.

Stemmen des tijds. Junie. J.C. van Dijk schrijft, van Christelik standpunt, een opstel *Over kunst en kunstgenot*.

De Beiaard. Mei. Jozef Simons vervolgt zijn artikel *Wat zong Oud-Kempenland*?, waarin opnieuw een aantal volksliederen meegedeeld en besproken worden.

Junie. Jos. Cools, O.P. stelt, naar aanleiding van een artikel in de vorige jaargang, de vraag *Was Vondel Thomist*? en geeft daarop een in hoofzaak ontkennend antwoord. Al vertoont zijn werk overeenkomst met de *Summa contra Gentiles*, ‘zijn onmiddellijke bestudeering van St. Thomas' eigen werk is alles behalve zeker.’ - Jozef Simons besluit zijn bovengenoemd artikel.

De Vlaamsche Gids, No. 5. In de rubriek *Hollandsche Letteren* schrijft Franz de Backer o.a. over *Het Zwevende Schaakbord* van Louis Couperus.

Vlaamsche Arbeid. Mei-Junie. Filip de Pillecyn bespreekt in een Toneelkroniek het ‘spel ter verheerlijking van Zuster Beatrijs’, dat Herman Teirlinck schreef met de titel *Ik dien*. Z.i. staat het nog ver van de bedoelde gemeenschapskunst af.

Dietsche Warande en Belfort. Mei. In een betoog over *Westvlaamsch-Holla*ndsch kiest Caesar Gezelle partij tegen de taalpartikularisten en bepleit hij aansluiting bij de Noord-Nederlandse taaleenheid in schrijven en spreken. Ook elders maken dialektschrijvers ‘hunne gewesttaal tot een allerkleurigst palet voor hunne kunstverbeelding’, maar tegelijk zijn ze ‘de algemeene voertaal van hun land machtig.’ Waarom is West-Vlaanderen daarin ten achter? ‘Omdat in den algemeenen stroom, De Bo en Gezelle liggen als twee zwaar belemmerende blokken uit wie veel Vlamingen ten onrechte eene reden en een steun gaan zoeken om achter te blijven.’

Studiën, Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Mei. Ter beantwoording van de vraag *Is het ‘Boec vanden twalef dogheden’ een werk van Jan van Ruysbroeck*? onderzoekt J. van Mierlo ‘het getuigenis van handschrift D.’ Zijn slotsom is, dat dit handschrift geen bewijskracht bezit, omdat het niet vervaardigd werd te Groenendael of volgens Groenendaelse voorbeelden, maar buiten Brabant, in Holland, terwijl zelfs daarin dit werk niet aan Ruysbroec toegeschreven wordt.

Den Gulden Winekel. Junie. J. Greshoff schrijft een waarderende bladzijde over de zestigjarige *Louis Couperus*. - Martin Permys beoordeelt *Antwerpsch Tooneelwerk*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde XLII, afl. 1. E. Blancquaert deelt de uitkomsten mede van *Een paar lengtemetingen*, nl. van silben en vokalen, door middel van instrumenten. Deze metingen vergeleek hij met die van zijn voorgangers. De slotsom luidt: ‘De meest beklemtoonde lettergreep van een woord is daarom niet de langste; er bestaat, naast het verschil in timbre, ook nog een lengteverschil tusschen de Nederlandsche *a*'s, *e*'s, *o*'s van *lat, laat; bek, beek; rok, rook* en dgl.’ - H.W.J. Kroes bespreekt de etymologie van *Ndl. den - nhd. Tenne* (dorsvloer) in verband met folkloristiese eigenaardigheden. - L. Reypens geeft op zeer nauwkeurig onderzoek

berustende bibliografiese *Ruusbroec-bijdragen* betreffende het belangrijke handschrift A, dat een overblijfsel blijkt te zijn van het cerste groote standaardhandschrift van Groenendael. - H.J. Eymael publiceert *Eenige noodzakelyke verbeteringen en toelichtingen in myn tweede uitgave van Hofwyck*. - W. de Vries gist dat het Zuidlimb. participium loopentéere = al lopend, ontstaan zou zijn uit *loopender tiere (vgl. spelenderwijs). - N. van der Laan toont aan, dat Roemer Visschers versje in Qu. VI, 3 een antwoord is op een elegie van Dousa.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XI, afl. 3. Gerl. Royen wijst op merkwaardige gevallen van *Kontaminatíe* in de spelling (uitweiden, weidsch, in 't gevlei komen, vlijen, weifelen, steigeren, rei-rij). - H. Linnebank behandelt enige *Staande uitdrukkingen*. - L.C. Michels bespreekt, met aanvullende kritiek, de nieuwe uitgave van Ogier's *De Gulsigheydt* en het proefschrift van P. Sergius Emonds over *De Legende van Sinte Kunera*. - P. Maximilianus beoordeelt de studie over *Moderne roma*nkunst van C. Tazelaar.

Leuvensche Bijdragen XIV afl. 4. Bijblad. J. Gessler verklaart *Maars* naast *Aars* uit de zin: ‘lek mich om aars.’ - Onder de *Boekbeoordelingen* bespreekt Frank Baur o.a. Hoogewerff's bloemlezing uit *Stalpart van der Wielen*, Thomson's *Religieuse Poëzie* en Rijpma's *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. XI, Heft 3-4. De spreekwoordenkenner Friedrich Seiler schrijft een artikel *Sprichwörtliche Lebensbeobachtungen und Lebensregeln*, alfabeties gerangschikt naar de deugden, ondeugden en verschijnselen.

C. de V.

Geschiedkundig overzicht van de Klankleer in Nederland. (Vervolg van blz. 174).

De Spraakklanken.

Een historische bespreking van de kennis en ontwikkeling der spraakklankcn hier te lande moet zich noodzakelijk aansluiten aan de belangrijke reeks artikelen van de hand van G.G.N. de Vooys in de vroegere Jaargangen van dit Tijdschrift. Ik neem dus aan, dat degenen, die zich de moeite geven de volgende bladzijden te lezen, van die artikelen kennis hebben genomen.

Hoewel men in de 16de eeuw in het buitenland zich hoofdzakelijk tot de regeling van de spelling der landstaal bepaalde, wijdde men zich toch ook aan de studie van de vorming der klanken. Alleen werden vaak, zooals heden ten dage nog wel gebeurt, de letters en de klanken door elkander gehaspeld: een klank, die b.v. door twee letters werd voorgesteld was een tweeklank, en omgekeerd. De Franschman Ramus[1)] tracht hieraan voor zijn taal een einde te maken: in zijn alphabet verdwijnt iedere letter, die niet wordt uitgesproken, lettergroepen één klank vertegenwoordigende krijgen één letterteeken, de dubbele beteekenis van een letter wordt een enkele. Als noodzakelijk gevolg vormt hij nieuwe letterteekens; maar neusklinkers zijn nog door groepen vertegenwoordigd, en nuttelooze slotklanken worden gehandhaafd.

Misschien bedoelt Brunot met Ramus wel denzelfden persoon als P. de la Ramée, van wien ik een *Grammaire* (1572) gevonden heb, opgedragen ‘A la Royne, mere du Roy’. Dit boekje is hoogst merkwaardig. Vooraf gaat een gesprek tusschen *précepteur* en *disciple*, waarin de eerste de vorming der klanken onderwijst, en o.a. aanbeveelt, een enkelvoudigen klank, die in het gewone schrift door twee letters wordt voorgesteld, door een enkel

1) Ferdinand Brunot, Hist, de la langue francaise, II, geeft 2 blz. in facsimile van de *Gramere* van Ramus (1562).

teeken te vervangen, en - hierin verschilt hij van Ramus - niet uitgesproken letters als overtollig weg te laten: Champagne schrijft hij *Çãpãne*. Dan volgen 155 blz. tekst, waarin naast de oude spelling de door den schrijver voorgestelde gegeven wordt. Voor de studie van de uitspraak van het Fransch uit dien tijd lijkt mij dit boekje van onschatbare waarde.

Rambaud[1], onderwijzer te Marseille, die het eerst een volledig phonetisch alphabet gaf - de eenige Latijnsche letters, die ik daarin gevonden heb, zijn *e, o, s* - was ook de eerste, die voorstelde de letters te noemen *fe, me, se* (waarmede hij natuurlijk bedoelde *f, m, s*) in plaats van *effe, emme, esse*, enz., zooals nog langen tijd daarna, ook hier te lande, het gebruik was. Omstreeks dezen tijd begint zich ook de gewoonte te vestigen, om *v* slechts initiaal, zoowel voor *u* als *v* te gebruiken: de *u* is voor het inwendige van het woord[2].

In de Nederlanden neemt men dezelfde verschijnselen waar: pogingen om tot een geregelde spelling te geraken, al of niet gepaard met uitstapjes op phonetisch gebied. Reeds Erasmus[3] geeft in het Latijn een beschrijving van de Nederlandsche klinkers en medeklinkers. Deze moge van historisch belang zijn, hoe de klanken precies gevormd werden, leert men er niet uit. Men oordeele: De *e* wordt door onze landgenooten nu eens met meer saamgetrokken, dan weer met meer geopenden mond gesproken ... Ook ten opzichte van de *o* wordt door ons volk misdreven, de Grieken en Romeinen hebben de goede. De Nederlanders brengen haar voort met te veel samengetrokken mond en bovendien niet steeds op dezelfde wijze: anders in *nos* dan in *non*; in het laatste woord bijna als een Westfaalsche *u*.

De eerste van hen, die in het Nederlandsen schrijven, is Joas. Lambrecht[4], die zich aan het Gentsche dialect houdt. Men kan zien, dat hij lettersteker is, want met zeker welgevallen begint hij zijn boek met het Nederlandsche alphabet (1. de kleine letter in zwart, 2. de hoofdletter in zwart, 3. de rubrieken in rood), daarna het Waalsche alphabet (1. kleine letters, 2. hoofdletters). Deze laatste letters noemt hij ‘Bastaardeletters’; zij ver-

1) La Declaration des abus que lon commet en escriuant, etc., 1578, in Brunot II, waar ook een proeve van spelling in facsimile gegeven wordt.
2) Brunot II, 122.
3) K. Kooiman's proefschrift ‘De Tweespraack’, 66.
4) Nederlãdsche Spellynghe, 1550.

schillen weinig van de vorige. Aan de namen der letters is hem veel gelegen: als *i* consonant is, wordt zij ‘onderteekend niet een stipje’, maar men moet haar *i* noemen; *u* kan zijn *ù* en *u*, beide uit te spreken *uwen* (zij worden ook geschreven *w* of *uu*, en dan worden ze genoemd *dobbel uwen*). De klinkers (vijf in getal, *a, e, i, o, u*) moeten met open mond en de tanden gescheiden uitgesproken worden. Zij zijn somtijds ‘masculinae, d.i. mannig, en van stijve voois en uitgang’, en dan zet men er het *accentus acûtus* (= stijve opgang van stem) op: *á, é, í, ó, ú*. Somtijds zijn zij ‘faeminînae, d.i. vrouwig, wijvig of van flauwe voois en uitgang’ en dan zal men ze laten staan ‘naakt en zonder accent’. *y* finaal is altijd masculînum. Deze accentueering is alleen noodig in leerboeken. Van de phonetische begrippen van den schrijver kan men zich een denkbeeld vormen uit de volgende aanhalingen: *a* wordt uitgesproken wat wijdachtig gapende, de kin nederstekonde, en de tong los. *e*, wat zoetelijk grinnikende, 't einde van de tong tegen de onderste tanden, *i* of *y*, wat grijnzend, 't einde van de tong tegen de onderste tanden, en heide kanten van de tong tegen de bovenste kiezen houdende, *o*, de lippen wat rond trekkende, en de tong los. *u*, een ‘muulkin’ makende of een ‘tótgin’ uitstekende, 't einde van de tong tegen de onderste tanden, *h*, zeggen de Latijnschen, dat geen letter is, maar alleen een teeken van ‘uuthasemijnghen’. Maar men moet haar aldus uitspreken: met open mond, zoetjes uit den grond van de borst, uitademende als ze in het begin van het woord staat; in het midden van een woord wat stijver; maar in het cinde de kanten van de tong zoetjes tegen 't verhemelte houdende, al ‘gussende’. *l*, al gapende, de kin een weinig nederstekende, en 't einde van de tong stekende tegen 't opperste tandvleesch en daaraan houdende, opdat door 't licht afscheiden geen achter ‘lul’ gemaakt wordt, *t*, 't einde van de tong stijf tegen 't binnenste van de bovenste tanden stekende, een weinig grinnikend, en met een barst, *i*, staande vóór de vocalen wordt uitgesproken de tong stekende en persende boven tegen 't tandvleesch, zonder dat men dezelve iets hooren mag (een explosief zou men dus zeggen). *g* heeft twee uitspraken: vóór *a, o, u*: alsof er een *h* tusschen stond, het dikke en platte van de tong achter tegen het verhemelte van den mond; vóór *e, i*: zoo medeklinken als *j* consonant vóór de vocalen doet (een explosief zou men dus zeggen). Na deze aanhalingen zal de lezer wel willen gelooven, dat Lambrechts opmerkingen over twee- en drieklanken niet

altijd even duidelijk zijn, al zijn zij aardig om de uitspraak van dien tijd vast te leggen. Over het geheel genomen heeft dit boekje voor den phoneticus dus weinig waarde, en het zal niemand verwonderen, wanneer ik op de vraag van J.W. Muller[1], of men Joost Lambrecht niet mag beschouwen als een der voorloopers van de tegenwoordige wetenschappelijke phonetiek of klankphysiologie, antwoord: Neen, want zijn boekje heeft met wetenschap niets te maken.

Ook *Nederduitsche orthographie*[2] van Pontus de Heuiter heeft voor mij in hoofdzaak alleen de bekoring van het oude, omdat er van phonetisch standpunt beschouwd zoo weinig in voorkomt, dat eigenlijk der vermelding waard is. Bijna geen enkel maal zegt men tot zichzelf: Hoe kranig, dat hij dat al wist! De schrijver gaat aan het gewone euvel mank, dat hij zich niet los kan maken van het letterteeken. Dit blijkt reeds, waar hij het noodig vindt de namen van de letters van het alphabet te geven: *va, wa, ze* heeten de *v, w, z*, en op blz. 58 van de *w* sprekende zegt hij: 'Alleen ziet wel tou haer geen doubbel u[3] meer te nommen/ om d' onderscheit der vocalen en consonanten van joinx lerende vast t' onderhouden.' Op blz. 67 maakt hij omtrent *u* de volgende opmerking: 'Van alle onze vocalen zijnder geen die iet betekenen/ of voor een worrt dienen/ dan alleen *u*, daer den Hollander *ju* zeit.' *ae, ai, au, ei. eu, ie, oe, oi, ou* (beteekent zoowel *u*:[4] als *ou*), *ui* zijn diphthongen om hun schrijfwijze, niet om hun klank. Verder zijn er 12 mutae: *be, de, ha, ka, pe, qu, te, va, wa, ze, ce, g-ch* wordt niet genoemd, omdat die geen plaats in het alphabet heeft; 6 semivocalen: *el, em, en, er* (*liquidae*, zoo genoemd omdat zij bij klassieke dichters zeer licht een syllabe kort en weer lang maken), *ef, es* (*firmae*, omdat zij hun natuur behouden en de syllabe eenvoudig laten). Bijzonder duidelijk is dit niet. *b, d, h*, enz. zijn *mutae*, omdat in hun naam de klinker volgt (*be*, enz.); daarentegen zijn *l, m, n, r, f, s, semivocalen*, omdat in hun naam de klinker voorafgaat: *el*, enz. Dit blijkt uit hetgeen hij op blz. 51 omtrent *eL* zegt: 'Eerste vande simpele

1) Zie De Nieuwe Taalgids, XI, 1-18.
2) 1581.
3) Ondanks deze waarschuwing heb ik een dame gekend, te Wageningen geboren, die steeds van *dubbeld'ou* sprak. Zij zou thans ruim 100 jaar oud zijn.
4) Ik gebruik het alphabet van de *Ass. Phon. Int.*

vlouiënde consonanten/ wardende geborẽ als ons toinge die rehter zide ons monts gehemelt stille slaet/ den mont lettel en blidelie openende' (dus unilateraal[1)].... 'med' is *l* d' eerste vande semivocalen/ want haer noh haer gezusteren/ men niet kan nommen zonder *e* of ander vocael voor te stellen/ waer dore zij half vocalen schinen te warden/ want indien ghij haer vocale wilt na stellen/ zult gewaer warden dat die semivocalen bina die helft van haer natuirlieheit zullen verliezen/ ende haer kraht geheel verplompen en bot warden'. Op blz. 61wordt gezegd:

z, *b*	is niet anders dan	*s*, *pe*	een beetje dikker of voller van geluid, zooals hier blijkt	verzamen: samen, braden: praten
t, *f*		*de*, *ca*		tiennen: dienen, geufent: geuvent.

Wat hier staat is natuurlijk geheel verkeerd; als *t* en *f* resp. met *de* en *va* verwisseld werden, zou men begrijpen, wat de schrijver bedoelde.

Ook zijn beschrijving van de vorming der klanken is over het geheel genomen van weinig waarde. Naast de voorbeelden, die de Vooys noemt, wijs ik nog op de volgende: blz. 50. *I*; 'Is onder alle die vocalen minst van geluid/ ende wert bina als *e* geboren/ maer meer omtrent die tanden/ door zeer stil geblaes/ ende met meerder openinge des monts en lipp[e]/ zulx dat het een vrouweletter schijnt om minlic te spreken (Mij dunkt, hier wordt de klinker in *dik* bedoeld, niet in *die*).' Blz. 47: '*G* spruit uit t'middel vande mont/ omtrent t' gehemelt onbescheid/ mouilic geluit door weinih wints makende/ tot dat haer enige vocale t'leven geeft' (dus een fricatief?). Blz. 51: '*K* wart met wat rnoeitens middel inden mont/ met volle kaken geboren/ weinih t'voorste des toinx rourende/ eerlie ende lettel/ die lippen openende.' Omtrent lange en korte vocalen, of liever lettergrepen, is hij zeer onbetrouwbaar: *Gelevert*/ heeft zijn twe eerste sijllaben laine/ *vert*, kort/ waren zij alle drij kort/ zo zondij aldus mouten spreken en spellen: *gel-ev-ert* (*ge* zou dus lang geweest zijn!)

Dit boekje heeft natuurlijk historische waarde, maar het dient zeer omzichtig gebruikt te worden.

1) Hieruit blijkt, dat tie Heuiter waarschijnlijk geheel of gedeeltelijk linksch was; ik heb geregeld opgemerkt, dat onder hen, die de *l* unilateraal uitspreken, de rechtschen de afsluiting links vormen, de tot links geneigden of geheel linkschen daarentegen rechts.

De *Twe-spraack*[1] is al even teleurstellend. De schrijver noemt de letters in het alphabet: *que* (dus *kwe*:?). *esse* (lange *s*) en *es* (korte *s*), zooals zij steeds gedrukt werden, *va, wa, ex, ye*, (*je*:?), *zedde* (Op blz. XLIII zou hij ze *ix, zeet* genoemd willen hebben).

'De *u*, doet int uyt spreken de lippen voor uyt puilen de tong an de voorste onder tanden brenghende, als ghij hóórt in d' eerste silben van *ure, duren, huren, buren*'. Wij leeren hier ten minste, dat deze woorden toen ongeveer hetzelfde werden uitgesproken als thans. Ook in de klinkers van *op* en *open* is waarschijnlijk geen verandering gekomen, al is zijn bewering niet juist, dat *o* van *op* verlengd de *o* van *open* geeft. Ten opzichte van den klinker in *munten, hut* heet het op een andere plaats: 'haar schrale gheluid datse heeft in d' eerste silb van *ure* bohoudse in *munten, hut*.' Mijn eigen kennis schiet hier te kort, maar ik kan niet aannemen, dat dit juist is. - *a* is de korte *aa*, overigens dezelfde klank, heet het, en 'het korte gheklank vande *e* voor *u* komende, vind ik in onze spraack niet, ten waar in uytheemsche wóórden, als in Europa.' (Ik kan niet gelooven, dat hier *ɛu* gesproken werd). Iedereen zal moeten toegeven, dat er in *oe* van *zoel* niets is, dat aan *e* doet denken. Het doet daarom vreemd aan te lezen: 'Der koyen eyghen gheluid zijn wij ghewoon uyt te beelden met *oe*, in *zoet, ghoed*, enz. welck gheluid ghemeenschap hebbende met het gheklanck van *o* ende *e*, meen ick daar mede bij ons ouders wel afghebeeld is.' '0m te onderscheiden de *v* ende *w*, zó merckt dat de *v* met de lippen an debovenste tanden roerende ende de *w* met: een open mond ende uytpuilendelippen uytghesproken worden.'[2] Niet onaardig is de opmerking van den schrijver, dat, toen hij lezen leerde, er in de school twee geteekende gezichten hingen, het eene met de lippen aan de bovenste tanden, het andere met een open uitpuilenden mond geschilderd, waarbij de voornoemde twee letters geplaatst waren. Dit is dus reeds een begin van dephonetiekindeschool; zoover zijn wijthansnognieteens.

Ten opzichte van de *g* raakt de schrijver zijn stuur kwijt: de *g* naackt ghestelt (= niet gevolgd door *h*) is hetzelfde als *gue* der Fransóysen, dus een explosief. Eenige regels verder, na opgemerkt te hebben, dat Capella er een blazend geluid aan toevoegt, dat overal met een *h* wordt uitgebeeld, maar dat velen nu de *h* hier nalaten en aan de *g* zelf het blazend geluid geven, zegt hij: van

1) 1584. Zie de belangrijke dissertatie van K. Kooiman.
2) Deze verschillende uitspraak wordt nog wel aangetroffen.

welck ghevoelen ick óóck gheweest ben, maar de zaack wel na spuerende, bevind' ik dat de *h* bij ons ouders hier niet te vergheefs ghebruyekt is, dóch alsze over de *l* ende *r* valt, heeftmen om de veelheyd der letteren te myen de *h* naghelaten, hoe wel datse alsdan het blazende gheluyd behoud, als in *glad, gróót*, enz. Hijmeent dus, dat er drie verschillende uitspraken in zwang zijn: de explosief, de fricatief en de explosief + een blazend geluid. Ik geloof veeleer, dat het vaak moeilijk viel uit te maken, of de *g* explosief dan wel fricatief was, zooals in het hedendaagsche Friesch nog het geval is[1].

Behalve een korte opmerking over *s* en *z* is dit ongeveer alles, wat hij omtrent de medeklinkers vertelt.

Christiaan van Heule, Mathematicus, kan ik stilzwijgend voorbijgaan. Alleen dit: hij spreekt uit *va, wa, ex, ze* (*v, w, x, z*), maakt verschil tusschen *u* klinker en *v* medeklinker, en merkt op. 'dat *y* (die wij *ooy* plegen te noemen) niets anders is dan een dubbele *i*.' Dit *ooy* komt dus veel overeen met de Engelsche uitspraak (*wai*) van die letter[2].

Petrus Montanus, Petrus Berch of de Berch, 'Bedienaar van Goots Woort inden Niewen Hoorn', doet zijn naam eer aan, want hij steekt als een berg hoog boven zijn omgeving uit. De titel van zijn boek: 'Bericht (= onderwijzing) van een Niewe Konst genaemt De Spreeckonst: ontdekt ende beschreeven door Petrus Montanus van Delft,' uitgegeven in 1635, bevat geen grootspraak. Immers hij was de eerste, die de vorming der spraakklanken tot een afzonderlijk onderwerp van studie maakte en als natuurlijk gevolg daarvan een volledig op alle talen toepasselijk klanksysteem samenstelde. En zijn stem bleef de *Vox Clamantis*[3], waarnaar niemand luisterde, zoodat, wat bij in

1) Zie mijn Phonet. Beschrijv.der Hindel. Taal. Verh. Kon. Akad. (Afd. Lett.) Nieuwe Reeks, Dl XIV, No. 2.
2) Volgens W.A. Winschooten (Letterkonst, 1683) klinkt de Ypsilon op zijn Amsterdamsch *Hooye*.
3) I. Bikkers zegt in Do Bibliotheek van Noord en Zuid IX (1886), p. 156 terecht, dat, behalve het zeer gunstige oordeel van D.G. Morhoff in Polyhistor, over Montanus meestal terloops, althans zeer oppervlakkig en kort geschreven wordt. Wel wordt hij ten onrechte genoemd als de grondlegger van het doofstommenonderwijs in Nederland. Wat de Heer Bikkers met zijn artikel beoogt is niet duidelijk, want hij gaat in het geheel niet in op een behandeling van den inhoud van 'de Spreeckonst'. Ook vind ik nergens gewag gemaakt van een poging om liet stelsel van Montanus in toepassing te brengen of te verbeteren.

de Inleiding over het nut en de voordeelen van de studie en kennis der ‘Spreeckonst’ schrijft, ook thans, na drie eeuwen, nog toepasselijk is. Omtrent de onderwijzers, wier beroep het is, het lezen en schrijven te onderwijzen, zegt hij: ‘Want zij en connen dit niet grondich doen zonder kennis deezer Const. En dewijl 't haer hier aan, tot noch toe, heeft ontbrooken, haer alleen eenige ron-be-ginselen bekent zijnde: zoo bevintmen, datse niet anders als met veel moeite en lange tijtquisting de Leerlingen alleen tot kennis van eenich onvolmaect uiterlijc gebruic van 't leezen en merken brengen, zonder dat inden gront te verstaen.’ Men kan hierna wel raden, wat hij tot de onderwijzers in vreemde talen en hen, die zich aan dialectstudie wijden, te zeggen heeft. Het derven toch van de juiste uitspraak brengt dikwijls groote schade aan. Men denke o.a. aan de 42.000 Efraimieten, die om het leven kwamen, omdat zij het woord Schibboleth als Sibboleth uitspraken (Richt. XII, 6).

O zeker! er kleven fouten aan zijn systeem, en niemand beter dan de schrijver zelf kent de onvolmaaktheid van zijn ‘const’. ‘Nadien de voorige beschrijving van mij al voor eenige jaeren is geschiet en stil heeft leggen rusten: zoo zijn mij noch veel gewichtige dingen te binnen gekoomen, die hier niet beschreeven zijn: en met eenen ooc dat in 't beschreevene hier en daer merkelijke verbeetering was yan noode.’ De meest noodzakelijke wijzigingen geeft hij in een Aanhangsel. Het overige stelt hij uit tot een andere gelegenheid, o.a. de ‘inaesem-spraec’, die hij wel ontdekt, maar nog niet beschreven heeft. Helaas! van deze plannen schijnt niets gekomen te zijn. Dit is des te meer te betreuren, omdat wij anders waarschijnlijk in het bezit zouden zijn van een grondiger afgewerkt geheel, en de schrijver dus niet, zooals nu, in Inleiding en Anhang den lezer behoefde uit te noodigen veranderingen van belangrijken omvang in den tekst aan te brengen, die met het oog op de zeldzaamheid van het exemplaar onuitvoerbaar zijn. Die voorgestelde veranderingen, gepaard aan de vele verdeelingen en onderverdeelingen in hooge en lage geslachten en soorten met bijbehoorende benamingen, werken verbijsterend, zoo niet afschrikkend, en dit zal wellicht de voornaamste reden zijn, waarom het boek zoo onverdiend veronachtzaamd is[1)]. Het vereischt dan ook een groote mate

1) A. Pars schrijft, na een gedeeltelijke opsomming van de door Montanus uitgedachte namen, als zijn oordeel over de ‘Spreeckonst’ niets dan de kernachtige woorden: ‘Kan van laghen niet meer uittekenen’ (Naamrol 1701, blz. 353).

van volharding, om het tot het einde te bestudeeren, maar het loont alleszins de moeite. Montanus is zich wel bewust van het vooroordeel, dat hij zal hebben te overwinnen, want in verband met de vele moeite, die hij gehad heeft, om geschikte en zinrijke Nederlandsche namen te vinden, merkt hij op: ‘Niettecgenstaende zullenze veel in 't cerste duister en bers schijnen.’

Voorzeker klinkt het niet bijzonder bemoedigend, als men voor het eerst leest, dat *p* onder bepaalde omstandigheden een plat-snappende-smal-lip-smoorder is, maar als men volgens het stelsel van Sweet aan denzelfden klank zijn volledigen naam geeft, krijgt men ook: *voiceless-lip-stop gliding-tight-wide*. Al deze onderscheidingen heeft men in beide systemen echter in den regel niet noodig, en in de moeste gevallen kan men met den naam van het gebruikte letterteeken volstaan.

Nog een bezwaar van het boek van Montanus is, dat de druk wel eens te wenschen overlaat; dit betreft vooral de tabellen. Ook kan hij zich vaak niet van de gewenschte teekens bedienen, omdat die niet ter drukkerij aanwezig zijn. Eindelijk nog wijst hij een lange reeks schrijf- en drukfouten aan, die daaraan te wijten zijn, dat hij zelf nog niet aan de spelling gewend is. Om de genoemde redenen zou het zeer gewenscht zijn, dat het boek herdrukt werd; men zou dan door het aanbrengen van de aangegeven wijzigingen volledig kunnen oordeelen over de groote verdiensten van des schrijvers arbeid.

De inhoud van het boek komt in het kort op het volgende neer. God is de opperste, de mensch de onderste oorzaak van de spraak. De mensch brengt de spraak voort door asemen en vormen, evenals het orgelspelen en fluiten uit blazen en vormen, d.i. tonen maken, bestaat. De voornaamste werker of makende oorzaak van de spraak is 's menschen ziel, die voor haar doel een ‘spreektuig’ ter beschikking heeft. Dit spreektuig is tweeërlei: asemtuig en vormtuig, enz. enz., bijna tot in het oneindige. Op deze wijze krijgt men langzamerhand een opsomming van de spieren (ook hun aantal wordt genoemd; ‘de nadere beschrijving is bij de ontleders te zoeken’), kraakbeenderen, holten, enz., die bij het spreken dienst doen, van het middenrif tot de lippen. Voor ons doel zijn van belang: mond, neus, keel (tusschen het achterste deel van neus en mond, en het bovenste deel van strot en keeldarm, d.i. slokdarm, gelegen). De keel bevat 1°. de knoe (wat men in de wandeling het verkeerde keelgat noemt) = *larynx*, 2°. het beuitel-tongetje = *epiglottis*, en 3°. het lelletje = *columella*

(thans huig of *uvula*). Hij beschouwt dus de larynx als een onderdeel van de keel (*pharynx*), hetgeen men tegenwoordig niet doet.

De mond bestaat uit bovenmond[1)], d.i. verhemelte (wortel, achtermidden, midden) en tanden (taudvleesch, tandbeen), ondermond (grond der tong en ondertanden), die in vijf overeenkomstige deelen verdeeld wordt, en uitermond (het deel buiten de tanden), bevattende de lippen en wangen. De neus, het neusvat of bovenvat, strekt zich uit van de huig tot het einde der neusgaten, en bestaat uit: de nenspijp (van huig tot begin neusgaten) en de neusgaten (door het middenschot gescheiden). De neusdeur is de plaats, waar de huig het neusgat kan afsluiten. Evenzoo is er een scheideur tusschen de pijp (het onderste deel van het ondervat, d.i. de resonanceholte) en den bak (het bovenste deel tot aan de lippen). Deze scheideur is wat men thans wel articulatieplaats noemt, dus de plaats, waar de spraakklank zijn eigenlijk karakter krijgt. De stemgaten zijn de plaats, waar de stem haar oorsprong heeft, hetzij in den vorm van een musikaal geluid (clinkgat), hetzij van een geruisch (ruisgat). Dit is, zooals hierboven beschreven is, afhankelijk van de kracht en mate van gladheid, waarmede de adem door de opening gedreven wordt. Hier heeft derhalve stem een uitgebreider beteekenis, dan wij er tegenwoordig aan hechten.

Het klinkgat kan op slechts één plaats zijn, n.l. in de larynx; het ruischgat kan op alle plaatsen in het ondervat wezen, dus ook in het klinkgat. Een klank kan slechts één ruischgat hebben, maar vaak heeft hij tegelijk een klinkgat. In moderne taal komt dit hierop neer: alle spraakldanken, klinkers zoowel als medeklinkers, kunnen stemhebbend en stemloos zijn. Tusschen fluisterstem en ademstem maakt de schrijver geen verschil, d.w.z. hij spreekt er niet over.

De tanddeur kan door de spieren van de onderkaak geopend en gesloten, naar voren en naar achteren verschoven worden. De graad van opening der tanden en lipdeur is zevenderlei: de eerste trede is de nauwste opening, de zevende de wijdste. Wat de samentrekking (d.i. ronding) der lippen betreft, is een onderscheiding in matige en nauwste voldoende.

Alleen de smoorletters (d.i. exposieven) zijn toedeurig; bij alle andere klanken is dus de neusholte open. Dit is natuurlijk in strijd de waarheid.

1) Volgens blz. 14 is de bovenmond onbeweeglijk, waaruit men zou opmaken, dat Montanus niets wist van een zacht verhemelte.

Van de allergrootste beteelenis is de onderscheiding in b r e e d e (s l a p p e, z w a r e) klanken, die een breede scheidenr hebben (hun kenmerk is slap, los en ruim), en s m a l l e (s t i j v e, l i c h t e) klanken, die een smalle scheideur hebben (hun kenmerk is stijf, vast, strak en eng). Dit komt dus overeen met Sweet's onderscheiding in *loose* en *tight*. In de meeste gevallen wordt dit verschil aangednid door het letterteeken, als *b* en *p* maar waar noodig onderscheidt hij b r e e d door b^{γ}, r^{γ} en s m a l door b^{ι}, r^{ι}.

Breed zijn: *hg, z, v*, enz., alsook *h, nh, ng, n, m, l, r, aa*, enz. als zij met een der voorgaande in één lettergreep, en ook wel anderszins, worden uitgesproken. Smal zijn: *hg, hch, ch, s, f*, enz., alsook *h, nh, ng, n, m, l, r, aa*, enz. als zij in dezelfde lettergreep met één der voorgaande, en ook wel anderszins, worden uitgesproken. Voorbeelden:

breed: zweevde, zaejen, donden, dwee, wedden, verzaegden;

smal: 't sweeft, saejen, ponten, twee, wetten, 't fersaecht.

De volgende tabel geeft een overzicht van het klankstelsel van Montanus.

		letters	krop-			verhemelte-		tand-		lip-
			knok-	lel-	wortel-	achter-midden	midden	vleesch	been	—
toedeurige	onvrije	smoor-	$_{\varepsilon}\gamma$ $_{,}\gamma$ $_{\varepsilon}k$ $_{,}k$			γ k		d t		b p
opendeurige	onvrije	neus-	$nh(_{\varepsilon}n)$			$ng(_{,}n)$		n		m
		trillende- (snorrende-)						r		
		splijt- (gespleten-)						l		
	vrije	ruischende	h	$hg(_{,}G)$ $hch(_{,}ch)$		g ch		z s		v f
	vrije	platte	a_{ε}	$a_{,}$	$a_{,}$	$e_{,}$	$e_{,}$	$i_{,}$	$i_{,}$	u
	vrije	holachtige	$\acute{a}_{\varepsilon}$	$\acute{a}_{,}$	$\acute{a}_{,}$	$\acute{e}_{,}$	$\acute{e}_{,}$	$\acute{i}_{,}$	$\acute{i}_{,}$	$\acute{u}$
	vrije	holle	$\ddot{a}_{\varepsilon}$	$\ddot{a}_{,}$	$\ddot{a}_{,}$	$\ddot{e}_{,}$	$\ddot{e}_{,}$	$\ddot{i}_{,}$	$\ddot{i}_{,}$	$\ddot{u}$

Wil men vleesch- en beenletters onderscheiden, dan zet men *d, d*, enz. Zoo ook: γ_{ε} = wortel, γ = achtermidden, γ, = midden.

Om dichter bij de Nederlandsche spelling te blijven, kan men de enkele klinkers ook aldus voorstellen.

a_{ε}	a	*a,*		*e*		*i*	*u*
$ó_{\varepsilon}$	*ŏ*	*ó,*					*u*
o_{ε}		*o,*			*ŭo*		

De lange enkele klinkers zou men op de volgende wijze kunnen schrijven:

$a_{\varepsilon}a_{\varepsilon}$		*a,a,*	*ae*	*ee*	*ie*	*ij*	*uu*
$ó_{\varepsilon}ó_{\varepsilon}$		*ó,ó,*		*eu*	*ue*	*ui*	
$o_{\varepsilon}o_{\varepsilon}$		*o,o,*	*oę*	*oe*	*uo*	*oi*	*ou*

De diacritische teekens in deze tabellen hebben geen verklaring noodig. - *eu* is een enkele klank, wel te onderscheiden van *ew*, een tweeklank. - in *fleŭit*, *leŭig* is verschillend van *eu* in *neut, meuj, meutje*. Overigens is het letterschrift zoodanig ingericht, dat iemand, die niet op de hoogte is van de bijmerken (= diacritische teekens), den tekst tooh zonder moeite kan lezen.

Van de bovenstaande korte en lange klinkers in het Nederlandsch, benevens de tweeklanken, vindt men een voorbeeld in de tabel hieronder[1)]. Daarbij valt op te merken, dat de knoken lelletters[2)] vaak door velen in hun gewone spraak om de deftigheid en mannelijkheid van het geluid gebruikt worden, maar overigens niet van aard met de wortelletters verschillen. Daarom worden zij hier gelijkgesteld. Ook wordt het verschil tussehen achtermidden en midden dikwijls niet in acht genomen,

1) De drieklanken heb ik kortheidshalve verwaarloosd.
2) Montanus onderscheidt, waar het noodig is, de spraakklanken van de letterteekens door de namen spreekletters en merkletters te gebruiken. Een voorbeeld, dat navolging verdient!

b.v.: *sterre, sterre: veerdich, vaerdich: meert, waert*. Beide schrijfwijzen komen dan ook voor, en de klank, dien men hoort, ligt tusschen achtermidden en midden in. Onze *h* is een knokruischer, meest breed (*hout, hebhen, heel*), minst smal (*'t hout, 't hebhen, 't heel*).

plat	*a* een gat	*ę* sterre	*e* met	[illegible]	*i* wie, lit	*u* dut
	aa hij gaat	*ae* ic blaet	*ee* meet	*ie* ziet	*ij* wijs, oolij	*uu* hij duut
holachtig	*ó* lȯt	[illegible] vore	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible] nús
	óó blȯȯt	*ęu*	*eu* reus	*ue* uer	*ui* kruit	[illegible] úw
hol	*o* bot	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	oo bootschap	*oę* boęe	*oe* roet	*uo*	*oi*	*ou* hij dout
	ai bekait		*ei* hij leit			
	aij kaij	*ęij* ic maej	*eij* ic leij	*iej* bieiken		
			eui fleuit			
	óij hȯȯi		*euij* leui			
	oij booi (boode)		*oei* geboeit			
	aw hij snawt					
	auw ic snauw	*ęuw* blaew	*eew* leew	*iew* niew		
	ów het rȯwt		*euw* euch			
	óuw róu		*euw* gebeuw			

Deze tabellen vereisehen eenige toelichting.
'Vrije vormen zijn, diens deur heel oopen staet, zonder den

deurtocht eenichsins te hinderen.' En dan rekent Montanus daaronder ook de ruischletters: *z, s*, enz. Ter onderscheiding spreekt hij van gapende *a, o*, enz., wanneer hij een eigenlijken klinker bedoelt.

In tegenstelling met de opvatting van zijn tijd, dat een spraakklank een ondeelbaar geheel is, verkondigt Montanus, dat iedere spreekletter bestaat uit: *a*. een voorkleefsel (*on-glide* van Sweet), *b*. een grond *(held part), c*. een nakleefsel (*off-glide*), b.v.: *gesp*: de grond van de *s* is terwijl de lippen open en stil staan; daarna een gernisch, dat hiervan verschilt, terwijl de lippen dichtgaan: het begin daarvan is het nakleefsel van de *s*, het einde het voorkleefsel van de *p*. Het gesloten deel van de *p* is de grond; het gepuf daarna is het nakleefsel.

Men kan ook keelsmoorders hebben: zij worden niet als wezenlijke deelen van eenige taalwoorden gebruikt, en hebben dus geen merkteeken. Nochtans worden ze in het spreken dikwijls gebezigd en vooraan de woorden gehecht, die met een, klinker beginnen. (Dit is dus de *glottal stop*). Het geluid, dat men in het steunen en kuchen voortbrengt, begint gewoonlijk met deze letter, evenals het 'snakken' er mede eindigt. Zoo ook het geluid van vele dieren, als de kockook, de haan, enz.

De *h* wordt in de keel gevormd, en kan zoowel klinkend als ruischend zijn: als men fluit, kan men ook tegelijk een toon en een geruisch voortbrengen. De *h* wordt echter ook vaak als een verhemelteletter uitgesproken.

Hij is de eerste, die er op wijst, dat *ch* een enkele klank is, dien men in even zooveel soorten kan verdeelen als de overige verhemelteletters. Ook *g* is een enkele klank, en daarom is de spelwijze *gh* te veroordeelen. 'Door *ɣ* bedui ik de Bree heemeltsmoorder, zijnde een Griex mere dat van een ieder geacht wort hetzelve met de *g* te zijn, en nu zoo ooe geleezen wort, behalven van de Engelse: maer dat ie vastelijc houde anders bij de On de Grieken geluit te hebben; naemelijc Bree-heemeltsmoorende, gelije ie 't hier gebruic.' Hij zou gaarne *ɣ* door *ę* vervangen hebben, maar zulke gegoten vormen bestonden er niet.

De *ɣ* komt; in het Nederlandsch niet voor, tenzij in samenstellingen als: *hek*boot, *slik*bot, op dezelfde wijze als *d* in *zit*bank, han*d*boom; *b* in koo*p*brood, loo*p*baan. Evenzoo in '*k* doe, '*k* ben, '*s* daags, '*t* brood.

De *d* is tandbeenletter in *dam*, tandvleeschletter in *plumadje, stelladje*. Op dezelfde wijze is *t* tandvleeschletter in: *tjok, tjilpen, mannetje, houtje*.

v is de 'klinker' van *f*. Het is een groote dwaling ze gelijk te stellen met *u*. Ze is een lipruischklinker (van tandlip spreekt hij niet).

De noodigste onder de trillers is de *r*, die gevormd wordt door het einde der tong *omtrent* de boventanden. Zonder ze te noemen, neemt hij dus aan, dat er nog andere trillers mogelijk zijn.

De splijtletter (*l*) kan aan één zijde of aan beide zijden gespleten zijn. Op blz. 32 beschrijft hij haar als volgt in de combinatie *il*: Het einde der tong stopt de scheideur boven, maar daarentegen zijn de zijden der tong neergedrukt, zoodat aan beide kanten een opening gelaten wordt, waardoor de luidende adem aan weerszijden zijn uittocht neemt; zij krijgt alzoo een gespleten gedaante en meteen een huilende, holle of platholle gestalte, doordat de tong in het midden neergedrukt wordt. Hier beschrijft Montanus dus de bilaterale *l*. Zij is een tandbeenletter in *veel, dol, lit*, maar een tandbeenletter in *Ballin, tailljoer, Cornoellje*.

De vocalen kunnen zijn: a. p l a t , of h o o c h b o o m i c h (hoog-bodemig): de tong is over den mondbodem uitgestrekt en in het midden opgeheven, terwijl zij aan de punt daalt, evenals een brug. Men zou deze vocalen dus ook bol kunnen noemen. De letters aan deze gehecht zijn oveneens plat: *ra, er, re, la, an, fi*, enz. De hoeken der lippen, en dus ook de wangen, zijn natuurlijk of los, derhalve noch samengetrokken, noch uitgestrekt, *b*. h o l : de tong is van den grond des ondermonds weggetrokken. De hoeken der lippen, alsook de wangen, zijn op het nauwste samengetrokken. De kleefletters zijn eveneens hol: *ton, smoor, goet, brou* (voor pap), enz. *c*. h o l a c h t i g : deze zijn door het uitstrekken der tong niet geheel hol, en door het nederbuigen van het midden niet plat of bultachtig. De hoeken der lippen, alsmede de wangen, zijn middelmatig samengetrokken. De kleefletters zijn eveneens holachtig: *róók, heugen, huer, ui*, enz. Soms ligt een klank tusschen plat en holachtig in (zoo mag *sterf* ook *steurf* geschreven worden), of tusschen holachtig en hol.

In de volgorde van wortel tot lippen komt de scheideur of engte des monds telkens meer naar voren, en men bemerkt, dat allengs de mond een weinig nauwer toe gaat. Hier komen dan de zeven[1)] treden te pas, waarvan boven sprake was. Een goede oefening is, aan deze vocalen een consonant te verbinden,

1) De zevende trede betreft de knok- en lelletters, die velen om d deftigheid en mannelijkheid gebruiken.

die op dezelfde plaats gevormd wordt, aldus: *ha, aach, aech, ecch, icch, ijs, uuf*.

Het is begrijpelijk, dat iemand met zulk een inzicht in de vorming der spraakklanken ten strijde trekt tegen de opvatting van Petrus Ramus en zijn volgelingen, die de vocalen verdeelen in *diductae* (met gestrekte lippen, *a, e, i*) en *contractae* (met samengetrokken lippen, *o, u, y*). Deze lipvorm, zegt hij, is slechts een bijkomstige zaak. Men kan b.v. zeer goed een *o* met gestrekte lippen uitspreken, al zal zij dan ook minder volmaakt zijn, gelijk gebeurt, als iemand grijnzend spreekt. Omgekeerd kan men een *a* met samengetrokken lippen uitspreken. Bovendien is het niet uitstrekking der lippen, die *a, e, i* vergezelt, maar losheid daarvan, d.i. zij zijn noch samengetrokken, noch uitgestrekt. Daarom zou men de vocalen in drie soorten moeten verdeelen, in plaats van in twee. Ook ten opzichte van de consonanten houden Ramus c.s. geen rekening met het feit, dat die alle uitgestrekt of samengetrokken kunnen zijn. Men vergelijke *Salem, nar* met *Solon, mor*.

Nog een belangrijke indeeling, waaraan Montanus niet minder dan vier bladzijden wijdt, is die in snappende en stage letters. De. eerste worden door een ‘Hort des Aesems’ voortgebracht, zooals de opperletter van een woordlid, b.v. de *e* in *mens, mei*, de *a* in *dat, man*, de laatste met een ‘Staechwerkende Aesem’, zooals de overige letters van die woorden. Het onderscheid is zoo groot, dat de letters, die daarin alleen verschillen, voor bijzondere soorten te houden zijn. Iedereen, zegt Montanus, neemt aan, dat de snappende *i* en *u* vocalen zijn en de stage *j* en *w* consonanten, maar men zal het vreemd vinden te hooren, dat alle andere gapende vrijklinkers (*aa, ae, ee, ie, óó, ęu, ue, oo, oę, oe, uo*) bestaan uit een vocaal en een consonant, en dat de *i* en *u* achter een vrije klinkletter evengoed consonanten zijn, als wanneer zij daarvóór staan. Als men *haach, laech, heer, die, wijt, hóór, dueren, huit, uut, smóór, koe, rou* uitspreekt, zal men bevinden, dat, hoewel de vrije klinkers in die woorden van eenderlei geslacht en vorm zijn, de eerste snappend en hooger, de tweede staag en lager klinkt, en dat er een gelijk onderscheid tusschen beide is, als tusschen de *i*-vocaal en *j*-consonant van *ji*, de *u*-vocaal en *w*-consonant van *wu*. Ook zal men kunnen voelen, dat dit onderscheid wordt voortgebracht door de horting en de staagwerking met de borst en ademspieren. Bovendien kunnen achter een snapklinker vier aanklevers gevoegd worden (*herfst*)

en achter een staagklinker, b.v. *j* van *ij* (*'s krijchs*) ten hoogste drie, terwijl er achter *eej* en *eew* slechts twee kunnen staan, waaruit volgt, dat de tweede *e* in de laatste klankverbindingen een consonant[1] is.

Ook de niet-vrijklinkende letters kunnen snappend en staag zijn. Wanneer men *schelm* zegt, dan schijnt het, dat men twee lettergrepen uitsprcekt. Dit is echter niets dan schijn: eerst brengt men voor de *l* de tong aan de tanden, en dan sluit men de lippen, zonder tusschenkomende gaping. Wat men daarbij voor een *e* of *i* zou willen houden, is alleen de onvrije snapklinking van de *m*. Hetzelfde geldt voor woorden als *werlt, harp, Dirck, erch, elf*. Ook spreekt men de niet-vrijklinkende letters dikwijls als woordleden uit, b.v. *chs, chs* (bij het wegjagen van vogels), *st* (stilte), *mm* (bij neuriën met gesloten lippen), enz. enz. Eén van die letters moet dus een snapletter of vocaal zijn.

De snap-*a* vindt men in *dat* en *raak* (de eerste a). De snap-*ae* wordt *ę* geschreven. De snappende + stage moest eigenlijk *aeae* zijn, maar wordt eenvoudigheidshalve door *ae* voorgesteld. Dit beteekent dus niet, dat *ae* een tweeklank is, bestaande uit *a* en *e*. Het geluid door dit merkteeken voorgesteld komt overeen met het geblaat der schapen:

Montanus noemt de *e*'s in *de* en *wandelen* dezelfde snappende klanken als het eerste deel van *ee* in *eer, een, cleet, ree*. Volgens deze beschrijving zou men dus, in hedendaagsch phonetisch schrift, uitgesproken hebben: *de:, 'wande: le: n*, of anders *dɛ, 'wandɛlɛn*!

Er zijn woorden, waarin vaak in verschillende deelen van ons land, b.v. Gelderland en Noord Brabant, een *ęu* gezegd wordt in plaats van de *a* van Montanus, en waarvan sommige met een *e*, andere met een *o*, weer andere met *e* of *o* geschreven worden, b.v.: *stęrf, bedęrf, ęrf, verwęrf, węrp, kęrnn, vęrw, vork, orgel, ie gorgel, morgen (mergen)*.

De *eu* van *beul* en *deur* komt overeen met den Franschen klank in *heureux, euw, leur, cheveux*[2].

l) Men dient hierbij niet uit het oog te verliezen, dat consonant een ruimer beteekenis heeft, dan wij er aan hechten. Volgens Montanus kan een woordlid slechts één snappenden vrijklinker of vocaal hebben, en de overige klanken daarvan zijn consonanten of stage klanken.

2) Zou Montanus zich niet vergissen, als hij den klank in *beul* en *deur, eux* en *leur* van dien tijd gelijkstelt?

Als ik het goed begrijp, komt de uitspraak van *fleuit* overeen met het tegenwoordige *fluit*. De *eu* vertegenwoordigt een snappenden klank, gevolgd door *ui*, waarvan alleen *i* geschreven wordt. In *meui* daarentegen spreekt men de lange *eu* uit, gevolgd door *ui*, voorgesteld door *i*. Dit *meui* zou dan ook overeenkomen met de tegenwoordige uitspraak.

De *oe* vóór *ch, g, h, f, v, m, p* wordt op zijn Delftsch uitgesproken als *oę*, op andere plaatsen vaak als *ou* (niet *ow*): *vroeeh, genoegen, ic oefen, ic roem, ie roep*. Eenige van deze woorden hebben op veel plaatsen nu eens *oę*, dan weder *ou*. De *oe* vóór *j, s, z, r, l, n, d, t* of aan het eind van een woord klinkt daarentegen als *oe: koejen, moes, goet, hoe*.

De *ie* van *zien, die, riet* kan volgens de beschrijving geen andere zijn dan de *i* in het hedendaagsche *ik, min*, doch langer uitgesproken. De korte komt niet voor. De *i* van *wie*, *lit* daarentegen is gelijk aan de *i*: van hedendaagsch *li: f (lief)*, en duurt kort. De overeenkomstige, lange wordt *ij* geschreven: *ijs, lijf, gij*. Het eerste deel daarvan is natuurlijk snappend, het tweede staag. Dit laatste komt voor als *j* in *jae, jesus, jammer*.

De *ue* van *uer, zuer, buer* is dezelfde klank als in de hedendaagsche *uu* van *uur, zuur, buur*, d.w.z. de ongespannen (*wide*) vorm. De gespannen (*narrow*) klank is, als ik het goed begrijp, de *ui* in *kruit*. Het stage gedeelte is hetzelfde als de *j* en *i* in *job, jeucht, leui, mooj*.

De platte lipletter *u* is de Fransche *uu* en de Grieksche *Ypsilon*, als deze niet bij een holachtigen of hollen snapklinker gevoegd is. Volgens deze beschrijving klonken *hut*, *luttel, turf* dus niet hetzelfde als tegenwoordig. De overeenkomstige stage *u* is de *w* in *bewaeren, wee, quaet, enz*. De platte *u* wordt ook wel holachtig uitgesproken en komt derhalve niet in afzonderlijke woorden voor. De stage holachtige *u* is de *w* of *u* in woorden als *wóórt, wróc, weunen, dwors (dwers), hówt (hóut)*, enz.

De holle *ou* is de Italiaansche, Hoogduitsche en Spaansche *uu*, en komt voor in *ic stou, dou, brou (bry), lou (liew), rousen (ruisen)*. Het stage deel wordt ook vertegenwoordigd door *w* of *u* in: *worden, wonder, woeden, gequollen*.

De twee deelen van een tweeklank stemmen in platheid en holheid overeen, derhalve:

plat: *kau (kaw)* = een vogel: *kauwen, ic kaude; lau (law); waer*.
holachtig: *kóu (ków); kóuwe, kóude; Lóurens; wóórt*.
hol: *koukoue; kouwen, ic koude; lou (liew); woonen*.

Voor de practijk kan men de onderscheiding in platte, holachtige en holle *u* laten varen en volstaan met een snap-*u* (hut, r*u*wdicheit, sch*o*ut, ie d*o*u) en een stage (hij do*u*t, *w*aer, *w*oort, *w*olle, z*w*ac, q*u*aet, q*u*eepeeren).

Ten slotte nog enkele opmerkingen van algemeenen aard. Van de consonanten zijn *z, s, z* en *s* het minst nauwkeurig beschreven.

Het voornaamste gebrek, dat de klinkertabel aankleeft, is, dat bij de holle vocalen de tong niet tegelijk teruggetrokken en naar voren gebracht kan zijn, zoodat de rechterbenedenhoek als onbestaanbaar moet vervallen. Opmerkelijk is het dan ook, dat de schrijver van de holle tandvleeschletters geen voorbeeld kan geven. Alleen zegt hij, dat men de holle *oi* krijgt, als *uil, huilen, guil*, 'al huilende met een guil en toot der lippen, ofte heel hol' uitgesproken worden. Men krijgt den indruk, dat hij er toe kwam, de lip- en de beide tandletters in drie soorten te verdeelen, omdat hij zulks ook bij de verhemeltel- etters gedaan had, dus voor de eenvormigheid, en dat hij eenigszins de kluts kwijt raakte, toen hij de lipletters een plaats in zijn tabel moest geven. Hij vergat daarbij, dat deze ook een zekeren tongstand vereischen, die hen tot de platte doet behooren, terwijl zij alleen wegens hun lipronding onder de holachtige en holle vallen. Slechts het bovenste vakje voor de lipletters had daarom reden van bestaan, maar daarmede zou de regelmatigheid der tabel verbroken zijn geweest.

Ziedaar de hoofdpunten uit het merkwaardige, 164 blz. groote boek van Montanus. Het spreekt van zelf, dat ik in dit korte bestek slechts op het allervoornaamste de aandacht heb kunnen vestigen. Het zou anders verleidelijk geweest zijn to spreken over zijn uitvoerige behandeling van de mogelijke klankcombinaties, de assimilatie en de spelling in het Nederlandsch en, wat bijzonder lezenswaard is, de trappen des geluids, dat is ongeveer wat wij sonoriteit zouden noemen, en nog zooveel meer, te veel om op te noemen. Ik hoop echter genoeg gezegd te hebben, om een ander aan te sporen een monografie over de 'Spreeckonst' te schrijven, waarin Petrus Montanus de eer wordt gegeven, die hem drie eeuwen is onthouden, en die hem dubbel en dwars toekomt.

(*Wordt vervolgd*.)

L.P.H. EIJKMAN.

Kanselstijl.

Ds. K. Schilder, een bekend Gereformeerd predikant, heeft een boek[1)] geschreven, dat tot doel heeft propaganda te maken voor een meer natuurlike stijl op de kansel. Hij heeft de taal van zijn kollega's bestudeerd uit prekenbundels van deze tijd, hij heeft verschillende belangrijke gegevens verzameld, om de gewraakte ‘tale Kanaäns’ en wat daar na aan grenst, te leren kennen.

In verband met het doel, dat de schrijver zich stelde, is het niet geworden een volledige beschrijving van de kanselstijl, maar een opsomming van wat hij in de taal van de preek en dan nog wel zeer speciaal in orthodoxe kringen, afkeurenswaardig vindt.

Wat hij vertelt van kanselstijl is eenzijdig, is dikwels een beschrijving van excessen. Maar veel er van is toch nog wel zo algemeen en oefent zijn invloed uit in zo grote kring, dat het belangrijk genoeg is, om het onder de aandacht te brengen van een ander publiek, dan waarvoor Ds. Schilder het had bestemd. De taal, die elke Zondag door een vrij groot publiek in de kerk met grote aandacht wordt beluisterd, is zeker niet de minst invloedrijke onder de groeptalen.

In een inleidend hoofdstuk behandelt de schrijver de periode van Schortinghuis c.s.

‘Het Innige Christendom’ van Willem Schortinghuis (1740) is een ziekelik mysties-piëtisties werk, dat grote invloed uitoefende. Tot zijn geestverwanten behoort o.a. Jodocus van Lodenstein, als meer gematigd voorloper te beschouwen en later Bernardus Smytegelt, Gerhardus Kuypers, F.A. Lampe en Johan Verschuir.

Zij vormen een eigen taal, door hen zelf ‘tale Kanaäns’ genoemd, in tegenstelling met de taal van de wereld. Schortinghuys zelf zegt; ‘Immers heeft ieder wetenschap haare bysondere konstwoorden’.

Kenmerkende eigenaardigheden van deze ‘tale’ zijn dan:

1) K. Schilder. Kerktaal en Leven. Uitg. Mij. Holland, A'dam.

1°. trek tot beeldsprakigheid:

Vb. de kerk - een nachthutje in den komkommerhof (Jes.1:8). de ziel, -waarin blijdschap en droefheid elkaar afwisselen - nn eens zal Amalek, dan Israël de sterkste zijn.

Zielen die ‘naar de bloemhoven gejaagd worden’ (Ez. 13: 20).

Zielen, die ‘nog niet van den hemel gevallen zijn’ (Gen. 24: 64).

‘balsem in Gilead’ (Jer. 8: 22).

‘met een leugen in de rechterhand verloren gaan’ (Jes. 44: 20).

De toepassing van deze beelden is dikwels absoluut anders dan het gebruik in de Bijbel.

Erger wordt het, als de taal van de Bijbel plaats moet maken voor beelden van eigen vinding; b.v. ‘todden en vodden’, waar Jesaja spreekt van een ‘wegwerpelik kleed’.

‘Mooije dooden’ - burgerlike naamchristenen.

‘door de pijlen des konings getroffen worden’ - treft des konings vijanden in hun straf.

door de pijlen des konings in het hart getroffen worden - valt Godsgunstelingen ten deel in de bekering.

een ‘drooge zondaar’ - een zondaar, die geen tranen schreit.

Het tegenovergestelde is een ‘weenend schepseltje’.

‘Maaden-sak’, ‘een deel lompen en vodden van de wereld’ - het menselik lichaam.

2°. Tal van verkleinwoorden: kenteekentje, gestaltetje, gekrookte rietjes, bandetje, uurtje, dagje, stondetje, nietje.

3°. Het overvloedig gebruik van bijbelse namen, ook daar, waar men ze niet verwacht, het ‘geestelik’ toepassen van de toestand van bijbelse personen, etc. op eigen ervaring:

Als Ds. Groeneboom ‘intree doet’ in Werkendam, dan slaat hij zijn hand ‘aan de Arke alhier, maar niet als Uza zonder Goddelijke last’. Hij zal ‘den vloek van Ebal moeten aankondigen’, ‘het regte Schibboleth van Sibboleth onderscheiden’. Zijn geboorte was ook ‘uit het Land der Cananiten’ (= waar men de ‘tale kanaäns’ *niet* spreekt). ‘Mijn vader was een Amoriter/ en mijne Moeder was eene Hethitische’.

Dat deze taal niet tot de predikanten beperkt bleef, laat de schrijver dan zien uit de bekende voorb. uit de literatuur van die dagen: de ‘Zo Zo's’ bij Asselijn en vooral: Sara Burgerhart, de taal van broeder Benjamin, Cornelia Slimpslamp en Suzanna Hofland.

Na dit stukje historie komt de schrijver tot ‘Hedendaagsche Kerktaal’ en gaat het gebruik na. Ie bij Ultra-Gereformeerden,

2e bij Hervormd-Gereformeerden, 3e om en bij de Gereformeerde kerken.

Ook in deze kringen cen taal, die alleen voor ingewijden is. Maar er is verschil. Het ergst maken volgens Ds. Schilder het de 1e. groep.

I. 1°. Ook hier weer allerlei typerende voorbeelden:

'Wereldling' staat tegenover een 'doorgeleid' mens.

'Gansch ontbloot' is hij, die 't kleed van de eigengerechtigheid heeft afgelegd.

'koningszonden' zijn boezemzonden.

Men moet komen 'gearresteerd' te worden (= aangegrepen door zondebesef).

'ontgrondende genade' - een genade, waarbij de bekeerde mens alle 'gronden' voor eigen zaligheid prijs geeft, behalve die volgens de grond van Christus' verdienste zijn.

'een wettische en een werkelijke weg' - poging om zalig te worden door goede werken.

'standelijk leven' - een leven, waarbij men zich meer bezighoudtmetzijn geestelikestand (= momentele toestand) dan met zijn staat (objektieve, juridiese positie voor God).

Alle woestijnhaltes worden 'vergeestelikt' in een samenspraak tussen Bart en Kees.

2°. Dezelfde lust tot beeldspraak als bij Schortinghuis c.s.

Vb. 'o, geliefden, wat wordt in onze dagen het Maria's deel gemist. Wat zitten wij, op den Libanon, hoog en verheven.'

3°. Dezelfde lust tot diminutieven, zelfs 'het hofje van Gethsémané'.

Ook zijn er vaste samentrekkingen:

'het ban - en goddeloos geslacht, - bij aan- en voortgang, vat- en ontvangbaar (voor genade), voor- en toebereid worden op de eeuwigheid, zoen- en zoutverbond, Gods eeuwige schoot-en wonderzoon'.

5°. Alliteraties en assonanties: 'hinken en zinken, leunen en steunen, weg en wandel'.

6°. Substantivering van een woord als misschien:

'Wat van den Hemel daalt, dat zijn geen misschientjes'.

7°. Verschil tussen wijf en vrouw: een vrouw is 'versierd en gezegend met vele gunstbewijzen'.

8°. Ook keert Ds. Schilder zich tegen het 'uitjouwen' het gebruik van je, jij en jou tegen God, dat in deze kringen nog veel voorkomt.

II. Bij sommige Hervormd-Gereformeerden vindt Ds. Schilder hetzelfde.

1°. Predikanten, die zo gesteld zijn op de plechtige stomme e-dat zelfs 't woord Heer in de berijmde psalmen tegen de maat van het vers in, veranderd wordt in Heere.

2°. Predikanten, opgeleid aan een rijksuniversiteit, dis komen tot grofheden als: ‘och Heere, daar zie je-n-ons nou weer als 'n vuile, walgelike hoop, die voor je-n-aangezicht en in je neusgaten legt te rotten’. Dit zijn ook bij die groep uitzonderingen.

Toch siteert de schrijver uit gedrukte prekenbundels nog krasse staaltjes, als bewijs hoe de ‘sprake Kanaäns’ ook bij die groep nog veel bewonderaars heeft.

3°. Eigenaardig is het gebruik van het onbepaald lidwoord *een* voor eigennamen: een Paulus, een Abraham, een heilig God, enz. Ook weer veel verkleinwoorden: ‘een beekje Krith’ en dezelfde beeldspraak: ‘Het schuwe vogeltje uit Egypte of de bonte duif uit het land van Assur vluchten tot den Heere niet’.

4°. Ook valt op het veelvuldig gebruik van: krijgen te, komen te, staan te.

5°. Stopwoorden als nog eens, maar zo b.v. ‘Wij hebben *maar* zoo noodig, dat het ons *nog eens* gaat als met die menschen in Nazareth’.

III. In de Gereformeerde kerken, waar het geloofsleven niet zo mysticisties-piëtisties gekleurd is, vindt men veel van wat bij de vorige groepen opgemerkt is, niet.

Wel vindt men bij velen nog een eigenaardige deftige cliché-taal. Ds. Schilder somt er verschillende kenmerken van op.

1°. vaste termen: in deze morgenure i.p.v. vanmorgen.
kranken i.p.v. zieken.

2°. Vaste afkortingen (aan het verdwijnen):
zien - en zinnelik.
zoen - en zoutverbond.
voor - en toebereid.

3°. Allitteraties en assonanties: weg en wandel.
handel en wandel.

4°. hebraïsmen: ouden van dagen.
tussen mij en tassen u.
De meeste zijn aan de Statenvertaling ontleend.

5°. graecismen on latinismen. Vooral meervoud voor enkelvoud: verheft uwe harten; kinderen, die hun moeders om brood vragen.

6°. archaïsmen: verordineeren, bestier, in het geheng der lankmoedigheid, landpale i.p.v. grens, jongelieden en jongedochters.

Hier vallen bij Ds. Schilder heel wat uitdrukkingen onder, die we nu niet in de eerste plaats archaïsmen zouden noemen: b.v. dienstmaagd voor dienstmeisje.

7°. de stomme-e: ziele, breuke, dije, wolke, eerebiedinge.

8°. Hierbij de oude datief op -e: in den beginne, van nature, in den gelove.

9°. verkleinwoorden, liefst op -ske en -ke.

10°. bijwoordvorming op -lik: ganselik, vuriglik, onwaardiglik hardelik.
op liks: zwaarliks, groteliks.

11°. een trouwe verbuiging, zelfs genitieven als: ‘onzes heengeganen broeders weduwe’.

12°. woorden als: dewelke, hetwelk, dezelve, hetzelve, gijlieden.

13°. voorliefde voor wijdlopigheid en beeldsprakigheid:

Niet hij is 80 jaar oud geworden, maar ‘hij heeft de leeftijd der zeer sterken bereikt’, of: ‘de dagen der jaren zijns levens zijn tachtig jaar’.

Wie sterft, wordt ‘door de dood weggerukt’, ook al heeft hij meer dan een jaar ziek gelegen.

Men is niet ernstig ziek, maar ‘zwaar met krankheid bezoeht’.

14°. een soms onverklaarbare vrees voor ‘gewone’ woorden.

Een kras, maar typerend voorbeeld geeft de schrijver, als hij vertelt van een broeder, die in Utrecht een operatie moet ondergaan, waarvoor dan gebeden wordt, dat de ‘kunstbewerking’, die broeder X ‘elders’ moet ondergaan, ‘voorspoediglik’ moge ‘geschieden’ of een gelukkige voortgang hebben en dat de hand van de ‘medicijnmeester’ recht moge worden bestuurd.

15°. ookweereen voorliefde voornamen: een Mesech, een Elim, etc.

16°. vaste beeldsprakige uitdrukkingen, soms heel willekeurig en niet aan de Bijbel ontleend: ‘paarlen aan de middelaarskroon’.

Ik heb in het voorafgaande niets anders gedaan dan navertellen wat Ds. Schilder zegt, met de voorbeelden, die hij zelf geeft. Meer ligt ook niet in de bedoeling van dit opstel, dat alleen de aandacht wil vestigen op enkele belangrijke taalwaarnemingen, die wellicht zouden begraven blijven in een boek, dat veel beoefenaars van onze taalgeschiedenis anders misschien zouden voorbijgaan.

Alleen voor één ding wil ik waarschuwen: dit zijn geen gegevens, die gelden voor ‘de’ kerktaal.

De ziekelite excessen, waarvan Ds. Schilder vertelt, komen voor 1°. bij wat hij noemt de Ultra-Gereformeerden. Daaronder verstaat hij een kleine groep mensen, niet bij Hervormde of Gereformeerde Kerk aangesloten, zgn. Oud-Gereformeerden, Vrij-Gereformeerden, etc, groepjes ontevredenen met de orthodoxie in Hervormde en Gereformeerde kerk; 2°. bij een deel der Gereformeerden in de Hervormde kerk, predikanten van de Gereformeerde Bond, meestal kortweg 'de Bond' genoemd. Dit is een veel belangrijker groep, die in de laatste jaren eer toe- dan afneemt. Nu zijn echter weer niet alle predikanten van de Bond zo: maar toch, verschillende bekende woordvoerders, ook in de grote steden horen er toe. Ze hebben stampvolle kerken. Hun woord heeft dus grote invloed. Hun termen worden door het volk overgenomen. Het zou de moeite waard zijn wat gegevens te bezitten over die taal bij het volk. Maar daarvoor zijn natuurlik niet zoveel gegevens op schrift. Toch zijn ze er wel: bekeringsgeschiedenissen, getuigenissen op het ziekbed, etc. Ik heb zelf bij mensen, die nooit anders dan een Bondsdominee hoorden, kunnen opmerken, dat hun terminologie presies dezelfde was als van hun geliefde dominee. Het verwondert me dan ook niet, dat de schrijver voorbeelden weet van ouderlingen, die vragen: 'Heb je al in de lendenen van Adam gelegen? Ben je al gearresteerd?' en aan een zieke: 'Heit de-n-Heere Jezus je peluw al es magge schudden?'

De taal van de Gereformeerde kerk, in veel opzichten verschillend van de vorige groep, heeft minder 'dierbaarheden', maar is toch vol van vaste uitdrukkingen, voor een groot deel overgenomen uit de Bijbel of onder invloed van bijbeltaal ontstaan. De taal heeft daardoor iets deftigs en plechtigs, passend bij de verhevenheid van het onderwerp, dat behandeld wordt, maar wordt meermalen onnatuurlik, meer manier dan stijl. Het vasthouden aan allerlei cliché's, het zich niet kunnen ontworstelen aan de dwang van de traditie, het gemak, dat er ligt in het gebruik van een eigen vaktaal, heeft gemaakt, dat men kan spreken van een kanselstijl, die niet al te goede naam heeft en maar al te veel frisheid mist.

Dit is natuurlik niet de taal van elk Gereformeerd predikant, maar toch wel van een groot deel van hen, en daarbij horen dan ook nog velen van de orthodoxen in de Hervormde kerk, n.l. diegenen van de Gereformeerde Bond, die niet de taal der Ultra-Gereformeerden spreken en een groot deel van de konfessionelen.

Dan blijven er nog verschillende predikanten in de Gereformeerde kerk er zeer velen in de Hervormde kerk over, die zich er op toeleggen een natuurlike taal te spreken.

Terwijl aan de ene kant het aantal groeit van de Bondspredi-kanten, die de ‘oude klanken’ laten horen, neemt aan de andere zijde 't getal toe van hen, die in hun preek dicht naderen tot de beschaafde omgangstaal.

Tot slot wil ik nog wijzen op een van de laatste hoofdstukjes uit het boek van Ds. Schilder, waarin hij aantoont, dat voor iemand, die niet ingeleefd is in hoge, heilige sfeer, het onmogelik wordt heilige dingen te zeggen in passende taal.

Hij wijst het mislukken van verschillende vertaal pogingen uit die oorzaak aan, geeft treffende voorbeelden daarvan, vooral uit Fenna de Meyier's vertaling van de Pensées van Pascal.

L e i d e n .
J.V. HAM.

Aankondigingen en mededelingen.

Rheinisches Wörterbuch. Ondanks de nood der tijden verscheen de eerste aflevering van het *Rheinisches Wörterbuch*,[1)] een belangrijke onderneming, berustend op een zeer rijk materiaal, dat sedert 1905 door Joh. Franck, later door Josef Müller ingezameld werd, met steun van de Bonner Hoogleraren Meisner en Frings. Een ‘Vorläufige Einführung’ verhaalt de geschiedenis van het werk, dat aanvankelik stof zou leveren voor acht delen, die tot drie ingekrompen moesten worden. Voor de taalgeschiedenis van deze aan onze gewesten grenzende streken wijzen wij op de zeer belangrijke studie: *Rheinische Sprachgeschichte* van Th. Frings, die in 1922 verscheen in de tweede druk van de *Geschichte des Rheinlandes* (G.D. Baedeker, Verlags-buchhandlung, Essen).

1) Kurt Schroeder Verlag - Bonn und Leipzig - 1923. In ongeveer 30 afleveringen van 3 Zwitserse franken.

Nederlandse spraakkunst voor Duitsers. Bijna gelijktijdig verschenen onlangs twee boeken, bestemd voor Duitsers die onze taal willen leren: een *Lehrbuch der Niederländischen Sprache* (in de 'Sammlung Jügel', Otto Holtze's Nachf. in Leipzig) door de Berlijnse lektor Dr. M.A. Van de Kerckhove. en een *Grammatik der neuniederländischen Gemeinsprache* door Prof Dr. M.J. van der Meer te Frankfurt (Heidelberg - Carl Winter - 1923). Het eerste, uit twee delen bestaande, heeft een zeer uitvoerig 'Praktischer Teil'; ook het tweede heeft 'Übungen und Lesestücken', waarvoor Marie Ramondt, lektor te Gieszen, de zorg op zich nam. De waarde van deze boeken voor de praktijk laten wij ter beoordeling over aan meer bevoegden: op ons maakten ze bij het doorbladeren een gunstige indruk. Maar wat hier vooral vermelding verdient, is dat beide schrijvers de fout vermeden hebben die dergelijke handleidingen te vaak eigen is, nl. boeken-Nederlands te geven in plaats van de levende taal. Zowel in de vormleer als in de gekozen stukken kan de vreemdeling inderdaad het levende gebruik leren kennen, al schemert bij Dr. Van de Kerckhove hier en daar zijn Zuid-Nederlandse afkomst door in woordgebruik en zinsbouw. Dr. Van der Meer heeft het zelfs aangedurfd, de vereenvoudigde spelling en de grammatikale vormen van het Algemeen Beschaafd te gebruiken, voor het aanleren van het beschaafd-gesproken Nederlands door een Diutser een onbetwijfelbaar voordeel. Ook Dr. Van de Kerckhove wijst er op, dat de omgangstaal geen buiging meer kent, maar als hij voor de *Schriftsprache* die buiging handhaaft, loopt hij gevaar dat de Duitser, deze term met zijn eigen 'Schriftsprache' vereenzelvigend, als hij netjes spreken wil, 'van *den* man' of 'eens mans' zal menen te moeten gebruiken. Intussen wijst ook deze schrijver in een 'Anhang' op de veldwinnende 'Vereinfachte Schriftsprache'. Over deze deskundige voorlichting van het buitenland hebben we dus reden om ons te verheugen.

Vondel's Adam in Ballingschap. Als tegenhanger van de *Lucifer*-uitgave (zie blz. 40 van deze jaargang) verscheen bij de firma Leiter-Nijpels te Maastricht een even keurig verzorgde uitgave van de *Adam in Ballingschap*, herdrukt, zonder inleiding of toelichting, naar de oudste tekst, met een zeer fraaie letter, met rode en groene opschriften.

Apologie ofte verantwoordinghe van den Prince van Orangien. Ben zeer fraaie uitgave is ook de nauwkeurige herdruk van de bekende *Apologie* (1581), door De Villiers oorspronkelik in het Frans geschreven, maar in krachtig renaissance-Nederlands vertaald. Het boek verscheen bij C.A. Mees te Sandpoort en De Sikkel te Antwerpen (Prijs f 3.90, gebonden f 4.90). Albert Verwey schreef een aanbevelend *Voorwoord*.

Prosa-Gedichte von Lodewijk van Deijssel. Benno J. Stokvis waagde een poging om door een 'autorisierte Übersetzung' van enige uitgelezen Proza-gedichten aan Duitse lezers een denkbeeld te geven van Van Deijssel's taalkunst. Een inleiding van 18 blz. schetst in hoofdtrekken de prozaïst in zijn ontwikkeling.

Verluchte getijdenboeken. Een proeve van nauwkeurige en deskundige beschrijving van de *Verluchte handschriften in het aartsbisschoppelijk museum te Utrecht* leverde Willem de Vreese in *Het Gildeboek*, tijdschrift voor *kerkelijke kunst en oudheidkunde* (Mei 1923). Het artikel is mooi gedrukt en geïllustreerd. Behalve de miniaturen tracht de schr. ook de taal van de handschriften (waarvan intussen geen procven worden meegedeeld) te lokaliseren.

Letterkundige betrekkingen tussen Spanje en Nederland. Een te Madrid gehouden voordracht over dit onderwerp (*Las Relaciones literarias entre España y Holanda* door C.FA. van Dam verscheen te Amsterdam (bij J. Emmering - 1923) in druk.

C.d.V.

Boekbeoordelingen.

La Comedia espagnole aux Pays Bas au XVIIe et au XVIIIe siècle par J.A. van Praag. - Amsterdam, H.J. Paris. - (Amsterdamse dissertatie z.j.)

Het is reeds meer dan veertig jaar geleden, dat Dr. J. te Winkel in de eerste jaargang van het Leidse ‘Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde’ (op bladzijde 59 vgg.) ‘De invloed der Spaansche letterkunde op de Nederlandsche in de 17de eeuw’ in een uitvoerig artikel besprak. Aangename lektuur biedt dit artikel niet: namen en titels vermoeien de aandachtige lezer voortdurend, maar de studie van Dr. te Winkel had deze grote verdienste, dat in beknopte vorm op een hoogst belangrijk onderwerp de aandacht werd gevestigd, immers ook wat de Spaanse litteratuur betreft, had Willem de Clercq's voor zijn tijd voortreffelike ‘Verhandeling over den invloed der vreemde letterkunden’ (Amsterdam, 2de druk, 1826) reeds toen haar waarde verloren.

Sedert 1881 heeft men zich voortdurend meer bezig gehouden met de vraag in hoeverre de Spaanse letteren de Nederlandse hebben beïnvloed. Wij wijzen o.a. op de studie van Dr. R.A. Kollewijn in de Gids van 1891, 3, bl. 323 vgg., die de invloed van Lope de Vega op Theodore Rodenburgh heeft verkend, op artikelen van Dr. J.A. Worp en Dr. W. Zuidema in het ‘Leidse Tijdschrift’, op William Davids' ‘Verslag van een onderzoek betreffende de betrekkingen tusschen de Nederlandsche en Spaansche letterkunde’ (1918).

Maar totnogtoe bleef waar, wat Dr. Kollewijn aan hat slot van het bovengenoemde Gids-artikel schreef (bl. 361): ‘geen grondig kenner der Spaansche letteren heeft nog zijn krachten aan dit belangrijke onderwerp gewijd’, die hij als meerbevoegde uitlokt, ‘om een nauwgezet en zoo volledig mogelijk onderzoek te gaan instellen’.

En nu ligt van de hand van de eerste doctor in de Spaanse letteren in Nederland een monografie over dit onderwerp voor ons. Echter niet de invloed van de litteratuur van Spanje in zijn geheel, ‘c'est la recherche de l'influence du théâtre espagnol

sur le nôtre, aux XVIIe et XVIIIe siècles, qui (est) l'objet de ce travail' (bladzijde 2).

Na in de inleiding over het toneel in het begin der 17e eeuw in de Nederlanden in het algemeen en te Amsterdam in het biezonder te hebben gesproken, en een zeer korte samenvatting te hebben gegeven van het Spaanse drama in de 17de eeuw, en te hebben meegedeeld welke niet-dramatiese, Spaanse litteraire genres in de Nederlanden weerklank hebben gevonden, richt de heer Van Praag zijn volle aandacht op de comedia.

Met een biezonder grote voorliefde worden de stukken van Calderón besproken en Dr. Van Praag rechtvaardigt deze voorliefde al in de voorrede van zijn proefschrift op bladzijde 3 met deze woorden: 'Si ce sont justement les comedias de Calderón que nous avons choisies dans ce but, c'est que nous avons vonlu contribuer, ne fût-ce que d'une manière bien modeste, à la connaissance de ce prince des poètes, plutôt que d'aller déterrer quelques, uns de ses contemporains oubliés.'

Met het subjektief-estheties standpunt dat Dr. Van Praag innecmt, kunnen wij ons echter bezwaarlik verenigen. Het hoogste doel van hem die wetenschappelik de geschiedenis der letteren bestudeert is toch zo objektief mogelik te zijn, en of nu op het ogenblik de 'prince des poètes', Don Pedro Calderón de la Barca 'en vogue' is, of zijn meesterwerken in de laatste tijd al gespeeld worden in Oostenrijk, Duitsland en zelfs te Amsterdam, zo goed als hier te Madrid, of professor Leo Spitzer met enthousiasme La vida es sueño voor de Bonnse studerende jeugd interpreteert, dit alles mag ons Calderóns betekenis voor de Nederlanden in de 17de eeuw niet groter doen zien dan ze was. 'Il est vrai', verdedigt zich de heer Van Praag, 'que nous aurions pu prendre aussi les oeuvres traduites de Lope, mais alors nous nous serions trouvé en face d'un obstacle insurmontable, parce que, dans ces derniers siècles, beaucoup de ses pièces n'ont pas été réimprimées et que les éditions originales ne se trouvent dans aucune de nos bibliothèques nationales; par contre, les comedias de Calderón ont été rééditées à plusieurs reprises.'

Après cela il faut tirer l'échelle! kan ik niet nalaten hierop uit te roepen in de taal die Dr. Van Praag koos tot vertolking zijner gedachten met te betreuren ter-zijde-stelling van de schone 'lengua de Cervantes'.

De voorstelling die ons in dit proefschrift gegeven wordt van de invloed van de Spaanse dramatiese litteratuur op de Neder-

landse is dus niet alleen ontworpen door grote persoonlike voorkeur voor een willekeurig auteur, maar ook door de willekeurige, toevallige omstandigheid, dat de originelen van de comedias van een dramaturg, die stellig in ons land beter begrepen is (zo al niet beter vertolkt) dan Calderón, van Lope de Vega namelik, niet tot de beschikking stonden van onze hispanist.

Maar het kan onze cerste doctor in de Spaanse letteren toch niet onbekend zijn, dat hier in Madrid zonder enige moeite de oudste uitgaven van Lope's werken zijn tc konsulteren.

Ik heb persoonlik b.v. in de Biblioteca Nacional de door Bernardo Grassa in 1604 uitgegeven ‘Comedias del Famoso Poeta Lope de Vega, Carpio’ (te ‘Çaragoça’ bij Angelo Tanduno) meermalen geraadpleegd. En ook Dr. Kollewijn slaagde er indertijd in om altans een afschrift van een van de stukken uit dit werk te krijgen, toen hij het bovengenoemde artikel schreef.

Kortom: aan de stukken van Calderón is de meeste aandacht gewijd en men krijgt uit Dr. Van Praag's uiteenzetting over de vertaling van La vida es sueño b.v. (bl. 116-132) er ecn goede indruk van, welk ecn povere opvatting de vertalcrs hadden van hun taak. ‘Het leven is een droom’ zoals wij dat kennen uit de Nederlandse vertalingen vóór die van 1870 van Dr. Kok, heeft in wezen met Calderón's meesterwerk niets te maken. Op menige plaats meent men met een parodie van La vida es sueño te doen te hebben. Van de ‘alma castellana’ hadden de Nederlandse Calderón-vertolkers al heel weinig begrip. Dat bewijst het best de Nederlandse gracioso der 17e eeuw. En zelfs de Calderón-opvoering van het ‘Schouwtooneel’ de afgelopen winter in de Stadsschouwburg te Amsterdam, mislukte mede hierom, omdat de rol van de gracioso absoluut niet begrepen was, ‘gracioso’[1] was hij stellig, zou een Spanjaard zeggen, maar omdat hij zo weinig ‘gracioso’[2] was.

Indringen in het diepste zijn van een vreemd volk eist tijd; lang en herhaaldelik verkeren onder dat volk en liefdevolle toewijding voor dat volk. De meeste vertolkers van Calderón beantwoordden absoluut niet aan die eisen.

Doch de eerste doctor in de Spaanse letteren, die de ‘alma castellana’ speurt en zoekt in de hof der Nederlandse letteren,

1) grappig (adjektief).
2) substantief.

kon hij alleen vaststellen dat de Nederlandse Calderón-vertolkershaar niet kenden? En toch, men beoordele de brave vertalers niet te hard. Calderón is een, ‘moeilike’ auteur en men vergete niet de zeer biezondere plaats, die La vida es sueno in de Spaanse letterkunde inneemt.

Maar de Lope-vertolkers, waren zij ontvankeliker voor het typies-Spaanse in hun modellen?

Het is jammer, dat overal waar de schrijver niet over Calderón spreekt, hij ons als te Winkel en Worp met namen, titels en jaartallen vermoeit: het wezen laat hij onbesproken. Geen litteratuurhistorie, maar bibliografiese gegevens worden ons dan geboden.

Niettemin verheugen wij ons, dat het Spaans in onze handelscentra niet meer uitsluitend voor prozaïese doeleinden wordt bestudeerd, en wij hopen van harte, dat deze studie over Spaans-Nederlandse litteraire betrekkingen door nog menige andere moge worden gevolgd.

M a d r i d , Julie 1923.

C.F.A. VAN DAM.

Het dialect van de Veenkoloniën in verband met de overige tongvallen in de provincie Groningen, door F.G. Schuringa. Amsterdamse dissertatie (Groningen - J.B. Wolters - 1923).

Begrijpelikerwijs verheugen de dialekten, die buiten 't centrum van 't land gelegen zijn, zich 't meest in de belangstelling van de onderzoekers, niet alleen omdat de neerlandicus, uit de periferie afkomstig, veelal beter met 't dialekt van z'n streek vertrouwd is dan de Hollander, maar ook omdat de hier gesproken tongvallen door hun sterke afwijkingen van 't Algemeen Beschaafd meer de aandacht trekken. Wat Groningen betreft, kan men, behalve op allerlei materiaalverzamelingen, vooral wijzen op de verschillende onderzoekingen van W. d e V r i e s , die indertijd met z'n dissertatie over 't dialekt van Noordhorn een soort pionierswerk verrichtte, en op die van K l o e k e , van wiens hand we de ‘abschliessende Arbeit’ mogen verwachten. Een nieuwe belangrijke aanwinst is het proefschrift van S c h u r i n g a .

Het Gronings is een Saksies dialekt, dat, vanuit de stad Groningen oprukkend, in de late middeleeuwen het Fries verdrong, niet echter zonder dat dit talrijke sporen achterliet.[1)] Nog

1) ‘Vast staat alleen, dat in .... de omgeving van de stad Groningen geen Friesche plaatsnamen kunnen worden aangetoond’ (blz. 2). *Peize*, twee uur ten zuiden van de stad gelegen, is een voorbeeld van 't tegendeel. Een nader onderzoek van alle plaatsnamen zou gewenst zijn.

steeds kan men oud Saksies taalgebied als 't Westerwolds goed onderscheiden van versaksiest gebied als 't naburige Oldambtsters, waarvan toch wel menige eigenaardigheid uit Fries substraat zal te verklaren zijn; zo is b.v. in 't cerstgenoemde dialekt, dat lange tijd sterk naar 't oosten georiënteerd was, de oude Saksiese pluralis (*wie, ie, zij goat*) nog bewaard. Sch. nu bespreekt de verschillende Groningse dialekten in hun onderling verband, maar vestigt in 't biezonder z'n aandacht op 't dialekt van de Veenkoloniën, dat zo'n eigenaardige plaats onder z'n soortgenoten inneemt. Immers men kan van een bevolking in deze streken eerst spreken sedert de ontginning van het hoogveen, d.w.z. eerst sedert ± drie eeuwen. Van toen af stroomden de mensen uit allerlei oorden toe, 't meest natuurlik uit de aangrenzende streken, vooral uit 't Oldambt, terwijl ook de invloed van de stad Groningen ('t waren stadsvenen) niet gering zal geweest zijn. Uit deze heterogene elementen ontstond een nieuw volkstiepe, dat ook in de 19de ceuw, toen na de scheepsbouw zich andere industrie krachtig ontwikkelde, meer dan normaal vreemde elementen in zich opnam. En zoals men gemakkelik het Veenkoloniale tiepe van andere Groningers kan onderscheiden, zo vertoont ook do taal, hoewel het Oldambtster dialekt de grondslag ervan is, een eigen karakter. Sch. beschrijft nauwkeurig de klank- en vormleer van dit dialekt, terwijl hij daarbij voortdurend aanwijst, in welke opzichten de andere Groningse dialekten ervan verschillen. Hij bepaalt zich daarbij over 't algemeen - met een in een dissertatie loffelike zelfbeheersing - tot een beschrijving van de taalverschijnselen, zonder zich in min of meer gewaagde verklaringen te begeven, en hij wekt daarbij de indruk, degelik en betrouwbaar werk te leveren. Daarbij past hij de vormen in 't kader van de historiese grammatika, waarbij hij van 't Oudsaltsies uitgaat, en ook hier toont hij de stof goed te beheersen.[1)] Zo heeft men een solide ondergrond, waarop men - naar we hopen, ook de schrijver zelf - kan voortbouwen. Alleen weet ik niet, of Sch. zich voldoende rekenschap heeft gegeven, dat hij bij dusdanige inrichting van z'n werk alleen een begin- en een eindpunt geeft, waartussen niet slechts een kronologies, maar ook een lokaal verschil ligt. Immers, zoals we zagen, de grondslag van het Veenkoloniale dialekt is

1) Onder de literatuuropgaven had S a r a u w ' s *Niederdeutsche Forschungen* niet mogen ontbreken.

het Oldambtsters van ruim drie eeuwen terug; en hieruit ontwikkelt zich onder de emigranten een nieuw dialekt door vreemde inwerking, vooral van andere Groningse tongvallen. Feitelik zou men dus het Oldambtsters van ± 1600 ten grondslag moeten leggen, en, bij gebreke van voldoend materiaal, dat van de tegenwoordige tijd; en men zou zich moeten afvragen, in welke opzichten er afwijking is en hoe die afwijkingen zijn te verklaren. Een duidelik voorbeeld van de invloed van buitenaf levert b.v. de geschiedenis van de ogm. *ū*, die in 't Oldambtsters als zoodanig bewaard is, maar in de Veenkoloniën over 't algemeen *ü* is geworden in die woorden, waar een Hollands equivalent aanwezig is; dus b.v. *duum, vuust*, maar *stoede, roet* (in de betekenis van 'onkruid'). Of b.v. de diminutiefuitgangen: terwijl in 't Oldambtsters *-ke, -je* inheems is en 't Goorechts *-ie* kent, verschijnen in de Veenkoloniën alle drie uitgangen naast elkaar. Een ander verschijnsel is de expansiviteit van het dialekt, dat zich soms zelfs ten koste van 't Oldambtsters uitbreidt; zo dringen Veenkoloniale vormen met *oi* = ndl. *ui*[2] (b.v. *floitn, koiern, loi*) in 't Westen van 't Oldambt binnen, terwijl in 't Oosten zich de oorspronkelike *aai* handhaaft; en hetzelfde gebeurt met de woorden met de uit *t* verzachte inlautende *d* (b.v. *grode, kadde*), welks ontstaan vermoedelik aan invloed van 't stadsdialekt is toe te schrijven. K l o e k e heeft vroeger[1)] gewezen op 't gewicht van de apokoperingslijn in Groningen en Drente; nergens komen de volle vormen konsequenter voor dan in de Veenkoloniën, waar zich zelfs allerlei hyperdialektiese vormen (als *voude* 'voet') ontwikkeld hebben. Sch. (§ 134 v.v.) breidt het door K. gegeven materiaal uit en wijst daarbij terecht ook op de invloed van de gesteldheid van de bodem. Indien b.v. Slochteren over 't algemeen de geapokopeerde vormen kent, Noordbroek daarentegen de volle vormen, dan is de moerassige bodem, die tot ± 1875 het verkeer tussen beide plaatsen sterk bemoeilikte, daarvoor aansprakelik; de enkele uitzonderingen zullen vermoedelik van na 1875 dateren. Dat is van belang, omdat men tot nu toe bij de dialektgeografiese onderzoekingen meer op de historiese grenzen dan op de geografiese gesteldheid heeft gelet, terwijl het toch voor de hand ligt, dat ook deze vaak van gewicht is. Graag zou men ook inlichtingen willen hebben over de verhouding van de verschillende vormen in éénzelfde streek. Wanneer b.v. in sommige

1) Driemaandelijksche Bladen XIX, v.v.

plaatsen *vroug* en *vruig* naast elkaar voorkomen (§ 202), dan staan die niet als gelijkwaardig naast elkaar; de westelike *ou* is bezig op te dringen; zo gaf men mij voor Stedum op, dat ouderen nog *vruig*, jongeren meest *vroug* zeggen. Zo hopen we dan, dat Sch. in een toekomstige studie de geschiedenis van het Veenkoloniale dialekt zal behandelen, dat onder de Nederlandse dialekten een geheel eigen plaats inneemt, doordat het ontstaan in zo jonge tijd valt en men aan de hand van de lokale geschiedenis zo goed dus het ontstaan van de verschillende isoglossen zal kunnen aantonen; het zal dan vermoedelik blijken, dat hier nog meer dan elders kompromisvormen en relikten een grote plaats innemen, daar de vreemde elementen zo van alle kanten kwamen aanzetten en de strijd tussen de verschillende vormen dus ongekend hevig was.

Nog enkele biezonderheden mogen volgen. Bij de kwantiteit (§ 20) had Sch. kunnen opmerken, hoe soms de lengte bij twee vormen vaa éénzelfde woord wisselt; zo hoort men soms *moes* met halflange *oe* naast *moeske* met korte *oe* vóór dubbele konsonant. Twijfelachtig is de verklaring van vormen als *stiekel* (§ 54); vgl. tenminste voor *iegel* 'egel' mnl. *īghel* (ook no.). *Groube* (§65) is niet identies mct os. *grō ƀa*, maar is ontstaan uit *groupe* = ndl. *groep* 'goot achter de koeien'. Van de vormen met ogm. *ai* (§ 70) scheide men die met ogm. *a͡ji* (*klei* enz.). In § 103 v.v. worden onder de voorbeelden van de verkorte, respektief niet gerekte vokalen ongelijksoortige gevallen samengevat, zonder dat een ordening bepróefd is. Onder de rubriek 'vokalen in zwakbetoonde lettergrepen van ontleende woorden' (§ 137) behoren niet de voorbeelden van volksetymologie. Het konsonantismo (§ 138 v.v.) komt er schraal af; graag hadden we b.v. wat meer over de synkope van de *d* gehoord. En komt de stemhebbende gutturale explosief alleen a[1]s verzachting van *k* vóór stemhebbende explosief (*rokbānd* enz.) voor? Ik meende die ook zeer stellig vóór nasaalvokaal te horen, toen ik Kloeke's vragenlijst aan een dialektspreker van De Leek voorlegde (*bign*). Dat *hij* v r o e g e r ook voor vrouwen schijnt gebruikt te zijn (§ 150), is onvolledig; ik hoorde het voor kort nog in de buurt van De Leek; vgl. verder voor deze kwestie K l o e k e Tijdschr. 39, 266. *Haile roare luu* (§ 186) heeft analogiese, niet rhythmiese *ə*. Het is goed gezien van Sch., dat hij ook de woordgeografie niet uit 't oog verliest: b.v. *koppig: stiems* (§ 48 n. 1), *brug: til: badde* (§50; 136 n. 2), *sproa: sprötter* (§ 58), *brulof: wasschop* (§ 67 n. 2); zo had bij

§ 138 wel opgemerkt mogen worden, dat *dole, door* in menige streek onbckend is, waar men van 't *geel* spreekt. Een kaartje van de provincie Groningen met verschillende isoglossen besluit het nuttige boek.

H i l v e r s u m .

M. SCHÖNFELD.

Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache von A. Noreen: vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung ausgewählter Teile seines schwedischen Werkes 'Vårt Språk' von H.W. Pollak. (Halle, 1923).

Wat de lezer in deze 'Einführung' kan vinden, waarbij in de vertaling het specifiek Zweedse is weggelaten en de voorbeelden met Duitse zijn aangevuld, blijkt het best uit de ondertitel van het werk: *Beiträge zur Methode und Terminologie der Grammatik*. Vooral in de bespreking van de terminologie is de grote verdienste van het boek gelegen; N. behandelt met scherp krities vermogen alle kwesties die hierop betrekking hebben, en toont daarbij een grote belezenheid, zodat mcn niet alleen de stof, maar ook de literatuur gemakkelik bijeen heeft; 't is dus meer een geleerd 'Nachschlage'-boek dan een dat men achter elkaar doorleest, en men kan daarbij niet nalaten telkens weer de geweldige kennis van de schrijver te bewonderen. In een inleiding behandelt hij de begrippen 'taal' (ook de soorten van taal: gebarentaal, geschreven taal enz.), 'taalwetenschap' en 'grammatika', om daarna tot z'n eigelike onderwerpen te komen: klank, vorm` en betekenis, of, om met N. te spreken, *fonologie* (door hem onderscheiden van de fonetiek = 'Lautphysiologie'), *morfologie* (d.w.z. flexie, woordvorming en syntaxis) en *semologie* (een term, naar 't voorbeeld van de beide eerste gemaakt). M.a.w. hij beziet de taal onder drie verschillende gezichtspunten, n.l. die van 't materiaal, de vorm en de inhoud; *ganz so wie man z.B. ein Gebäude in seiner dreifachen Eigenschaft als Ziegelkomplex, einstöckiges Haus in maurischem Stil und Cafélokal behandeln kann* (blz. 203). Daarbij heeft men te bedenken, dat Pollak reeds dertien jaar geleden met de vertaling begon, maar door de bekende tijdsomstandigheden verhinderd werd het werk eerder uit te geven. Immers er is vaak onvoldoende rekening gehouden met de verandering van inzichten, die sedert heeft plaats gehad,

en aan de andere kant worden meermalen meningen bestreden, die al lang afgedaan hebben. Want al zou N., wiens taalopvattingen die van de 'Junggrammatiker' zijn, misschien niet door de nieuwe onderzoekingen bekeerd zijn, stellig zou hij dan krachtig zich ertegen verzet hebben, zoals hij dat doet tegenover de opvattingen van oudere geleerden, waarmee hij het niet eens is.

Een goed voorbeeld vinden we al dadelik in het hoofdstuk over de klankleer, waar hij de veelbesproken vraag behandelt, of de klankwetten zonder uitzondering werken. Hij vergelijkt de klankwetten met natuurwetten en is van mening, dat ze even konsequent werken: *es ist ja geradezu ein Axiom, dass ein Gesetz als solches keive Ausnahmen haben kann, denn eben, wenn alle nötigen Vorbedingungen einer Erscheinung vorhanden sind, tritt diese 'ausnahmslos' ein* (blz. 190). Met kracht komt hij op tegen nieuwlichters als P a s s y , wiens argumenten hij honend *ein sehr unweises Gerede* (blz. 194) noemt, en hij verheugt zich erovcr, dat de tegenstanders, zelfs al hadden ze gelijk, dan toch met Passy crkennen moeten: *Le principe est faux, mais les choses se passent à peu près comme s'il était vrai*. Het komt mij voor, dat Pollak deze gedachten van N. in 1923 niet meer aan de lezers had mogen voorzetten, zonder stelling te nemen tegenover of altans te verwijzen naar de moderne dialektgeografiese onderzoekingen (G i l l i é r o n , F r i n g s). Maar eigenaardig is het ook, dat N. zelf, toen hij dit schreef, geen aandacht schonk aan de voortreffelike, de kern van het vraagstuk rakende opmerkingen van S c h u c h a r d t , die reeds in 1885 z'n beroemd artikel 'Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker'[1] publiccerde.

Het uitvoerigst is het tweede hoofdstuk 'Zur Bedeutungslehre', welk woord in zeer ruime zin genomen wordt. Sterker nog dan elders trecdt hier de neiging van de schrijver om te sistematiseren op de voorgrond; ik noem als frappant voorbeeld zijn statusleer[2] met al die indelingen in essieve, latieve enz. status, waarbij dan b.v. alleen de essieve status weer in 18 groepen, deels weer met ondergroepen, verdeeld wordt. Hij behandelt hier ook de kwestie van 't taalkundig geslacht. Hij onderscheidt

1) Nu gemakkelik te vinden in 't *Hugo Schuchardt-Brevier* (1922).
2) *Status* is bij N. de betekeniskategorie, die in de *casus* (welk begrip N. zcer ruim opvat) z'n uitdrukking vindt; zo is 'de vogels *in het bos*' een voorbeeld van de essieve status (de ligging van het door het hoofdwoord aangeduide ding).

genus en *sexus*, waarbij *genus* de indeling van de dingen in waarderingsklassen uitdrukt, terwijl *sexus* aangeeft, of iets een bepaald geslacht dan wel geen geslacht heeft. Even wijst hij op de opvatting, volgens welke zich de geslachtelike aanduiding uit het waarderingsonderscheid ontwikkeld hecft, maar hij doet dit alleen om deze vraag uit z'n betoog te elimineren, daar dit in elk geval niet met onze moderne Europese talen te maken heeft. Het is jammer, dat N. zich hier, als vaker, van een diepere behandeling van dit probleem afwendt, dat toch het fundament van de tegenwoordige beschouwingen er over is; in plaats daarvan geeft hij veel literatuur en aardige voorbeelden uit allerlei talen. Zo wijst hij er b.v. op, hoe in sommige Kaukasiese talen nog een eigenaardige grammatiese kategorie bestaat, waardoor een ding wordt gekenmerkt als behorend bij een mannelik of een vrouwelik wezen; b.v. het woord voor *neus* verschilt, naarmate die is van een man of een vrouw; iets soortgelijks meent N. in onze moderne talen te ontdekken, als men spreekt van b.v. *een heren*-, resp. *dameshandschoen, een mannen*-, resp. *vrouwenstem*.

Het laatste hoofdstuk ‘Zur Formenlehre’ bespreekt alleen de vraag, wat een w o o r d is; men heeft hier in een aardig overzicht het voornaamste bijeen, wat over deze moeilike kwestie gezegd is. Aanvankelik stelde men zich met de opvatting tevreden, als zou het woord uit een aantal letters bestaan, die door tussenruimten van andere groepen van letters gescheiden zijn. De moeilikheden kwamen eerst, toen men tot voldoende onderscheiding van klank en teken gekomen was. Als fonologiese definitie gaf men toen: het woord is een foneem dat op zich zelf uitgesproken wordt, maar in de grond van de zaak was deze omschrijving nog een reflex van het zoeven genoemde standpunt, daar men hierbij veronderstelt, dat men tussen twee woorden een pauze heeft. Onprakties is ook de opvatting, alsof woord en spreektakt identies zijn, of, zoals S w e e t het in z'n oudere tijd zei: *a word, is, phonetically speaking, a stressgroup*; op die wijze zou menig foneem in de ene zin uiteenvallen tot enige fonemen en in een andere zin misschien in 't geheel geen foneem zijn; dat zou dan telkens van 't aksent afhangen. Komt men er dus niet langs fonologiese weg, evenmin bevredigt de semologiese definitie, volgens welke het woord de uitdrukking van een begrip of ook van een voorstelling is. Dan toch zouden, in strijd met wat men gewoonlik onder een woord verstaat, b.v. de imperatief *kom*!, de antwoorden *ja* en *nee* geen woorden zijn, daar ze verbíndingen

van begrippen of voorstellingen uitdrukken, en omgekeerd zou men b.v. pre- en suffixen ook als woorden moeten opvatten; N. spreekt in zulke gevallen liever van *glosse*. Zo komt hij dan tot de morfologiese definitie. En hier, na bespreking van verschillende onjuiste of altans onzuivere omschrijvingen geeft hij z'n eigen opvatting: een woord is een zelfstandig morfeem, dat ten opzichte van klank on betekenis voor ons taalgevoel als een eenheid geldt. *Naarden-Bussum, Piethein* zijn ieder één woord, tegenover *Naarden en Bussum, Piet Hein* (als twee voornamen), daar men in 't eerste geval de uitdrukking niet in z'n bestanddelen oplossen w i l ; men wil het geheel als een eenheid beschouwen en dit leidt dan in de loop van de tijd vaak tot isolering. N. gaat dus niet zover als P a u l , die isolering als criterium aanneemt: hij kent - en niet alleen op deze plaats - aan de bewuste wilsuiting van de mens meer invloed toe dan men gewoonlik aanncemt. Onwillekeurig vergelijkt men hier en elders 't boek van V e n d r y e s [1], wiens redenering veel soepeler is dan die van N. en wiens psychologiese taalbeschouwing het m.i. wint van N. 's logika. Daartegenover heeft N. het voordeel, dat hij meer materiaal, meer literatuur geeft, zodat men de verschillende opvattingen bij hem beter vergelijken kan; tegenover Vendryes' multum staat Noreen's multa.

H i l v e r s u m .

M. SCHÖNFELD.

Fr. Kossmann: Nederlandsch Versrythme. Leids proefschrift ('s-Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1922.)

Dit zeer verdienstelike proefschrift behandelt een aantrekkelik, maar moeielik en veelomvattend onderwerp. Wie op dit studiegebied, waar de sleur een langdurige heerschappij heeft gevoerd, met vrucht wil werken, moet gewapend zijn met kritiese zin, fijne smaak en een scherp, liefst muzikaal geschoold gehoor. Het boek van Dr. Kossmann levert overvloedige bewijzen dat hij daarover beschikte: dientengevolge werd het leerzaam en tot verder onderzoek prikkelend.

Bij de keuze van de titel was de schrijver enigszins in verlegenheid, want zijn studie bestaat uit twee vrij los naast elkaar

1) Vgl. N.T. 16, 216 v.v.

staande delen. Het eerste, kritiese, geeft een *Historisch overzicht der versbouwtheorieën in Nederland*, het tweede, opbouwende, is een zelfstandige poging om *De rythmische grondslag van het Nederlandsche vers* te benaderen.

Een lange rij van geschriften diende met volharding in hun histories verband gemonsterd te worden. Afzonderlik zijn ze soms weinig onderhoudend, al brengen ze ons ook meermalen met oorspronkelike denkers en scherpe opmerkers in aanraking; in hun geheel is die reeks boeiend als 'bijdrage tot de geschiedenis van het wetenschappelijk denken.' Kossmann heeft zijn stof in twee hoofdstukken verdeeld: eerst bespreekt hij de *Voortzetters der klassieke leer*, d.w.z. de theoretici, die zich niet konden losmaken van de klassieke quantiteiten-theorie, en dientengevolge niet tot onbevangen waarneming geraakten; vervolgens de *Zoekers naar eigen maatstaven*, die op de goede weg kwamen door op de betekenis van de klemtoon te letten, en het muzikale karakter van het Nederlandse vers, onafhankelik van gangbare theorie te bestuderen.

Deze splitsing heeft - gelijk de schrijver zelf erkent - ernstige bezwaren: het histories verband eist meermalen dat eenzelfde, auteur (b.v. Kinker en Bilderdijk) zowel in het eerste als in het tweede hoofdstuk ter sprake moet komen, terwijl oppervlakkige napraters ook in het tweede hoofdstuk een plaats vonden.

Een andere splitsing van de stof heeft de schrijver waarschijnlik wel overwogen, maar niet aangedurfd, nl. zijn losse opmerkingen over de ontwikkeling van de versbouw-*praktijk*, nu over de beide hoofdstukken verspreid[1)], in een afzonderlik 'Histories overzicht' samen te brengen. Ook deze indeling zou

1) Belangrijk is b.v. de opmerking dat Cats de 'kleptoon' reeds vóór Hooft in praktijk bracht (blz. 26; vgl. blz. 49); treffend is op blz. 124 aangewezen hoe de verschillende 'muzikaliteit' van Hooft en Huygens tot een verschillende versbehandeling leidde: 'Men zou in Huygens en Hooft het verschil van een meer orchestrale en een meer vocale, een polyphone en monophone, d.w.z. een modern beschaafde en een meer populaire muzikaliteit kunnen onderscheiden.' Op blz. 213 is aangewezen hoe het rythme van 'alternisten' aìs Heinsius, Cats, Huygens, 'te uitsluitend regelmatig en gelijk van stap om een volle spanning in het vers te houden', samenhangt met het 'pratend en meest doceerend karakter' van hun kunst.

zijn, bezwaren gehad hebben, omdat de dichters niet zelden theoretiseerden, maar de wisselwerking van theorie en praktijk zon er te duideliker door geworden zijn, en het onderzoek naar de rythmiese grondslag had een steviger onderbouw gekregen. Tegenover de degelikheid en volledigheid van het overzicht der theorieën zijn de meermalen juiste en fijne opmerkingen over de praktijk der dichters wat fragmentaries gebleven. Het Middeleeuwse vers, dat nog geen 'theorie' kende, wordt in enkele bladzijden afgehandeld[1]. Onderzoekingen als die van Overdiep, over de rytmiese vorm van het Mnl. vers (*Ts. v. N.T. en L.* 34 en 35) worden slechts terloops vermeld. Intussen, de schrijver ontwapent deze kritiek gedeeltelik door zijn slotopmerking: 'Afzonderlijke studiën van de rythmiek in bijzondere gedichten en tijdvakken zullen noodig zijn.' De aanvulling van deze leemte zou inderdaad een verzwaring geweest zijn van zijn toch reeds zware taak.

De opkomst van de theorie valt in de 16de eeuw. De rederijkers beginnen, naar Franse trant, hun syllaben te tellen, maar de eigenlike 'nieuwe maat' grijpt dieper in. Verhelderend is de tegenstelling die Kossmann maakt tussen de Frans-Romaanse richting van Van der Noot en Van Mander en de onmiddellik klassieke invloed in de opvatting van Jan van Hout. De rederijkers-periode onderscheidt zich ook op dit terrein door gisting en strijd, maar daaruit komt bij de echte dichters een vers te voorschijn, dat zich onderscheidt door 'meerdere gedragenheid'. In plaats van de 'losse, vaak hortende versvulling' komt 'de eisch van een gelijkmatig voortschrijdenden niet door versnellingen en inzinkingen gestoorden versgang' (blz. 38). Langs die weg ontwikkelt zich, als de strijd volstreden is, het klassieke zeventiende-eeuwse vers van Vondel, door Kossmann aldus geprezen: 'Vondel's verzen steunen niet op de kracht der klemtoon-lettergrepen, zij staan niet scherp gespannen van het eene stutpaaltje op het andere, zij hangen er ook niet "vadzig" bij neer, maar zij golven als uit eigen kracht vrij en wisselend daarboven, elk met zijn eigen lijn en spanning. Met de regelmatigheid, maar de volheid van den klank en haar toe- en afnemen moeten in Vondel's oor het vers hebben bepaald. Zijn geluid is vleezig en rond als de toets van Rubens'[2].

1) Blz. 14-10; (vgl. 217-223.)
2) Blz. 125.

Deze aanhaling zou voldoende zijn om aan te tonen dat hier een jonge geleerde spreekt, die tevens man van smaak is, en dus ten volle bevoegd om over vers-kunst te oordelen.

Tegen de achttiende eeuw krijgt de theorie de overhand, en vervalt men in eindeloze bespiegelingen over lange en korte lettergrepen, die met het wezen van het vers niets te maken hebben. Kossmann betwist dat Huydecoper de stoot zou gegeven hebben aan de doctrinaire vers-leer: ‘de doode rechtzinnigheid’ is zeker niet aan zijn invloed te wijten. Integendeel: hij verdient een eerherstel als baanbreker voor een juister inzicht, en munt boven Ten Kate uit door zijn ‘fijne en weloverwogen theorie van de alexandrijn’[1]. Hoewel ik mijn vroegere overdrijving moet toegeven, kan ik Huydecoper's zeer biezondere verdiensten eerst erkennen, wanneer blijkt dat zijn schema's ook op andere dan *zijn* alexandrijnen toepasselik zijn, en dat de verzen van Vondel en Hooft die buiten zijn drie ‘tranten’ vallen, inderdaad als minderwaardig of afkeurenswaardig beschouwd moeten worden.

Op het cinde van de achttiende eeuw komt er nieuw leven. Het betere inzicht van Van Alphen, Kinker en Bilderdijk was reeds bekend. Daarvóór trad ook A. Schrage - op wiens verdienste Kossmann het eerst wees - met een ‘hoogst oorspronkelijke’ beschouwing als voorloper van Van Alphen op. Scherpzinnig wordt aangetoond waar Kinker's zwakke punt ligt[2]. In de negentiende eeuw, die weer een teruggang vertoont tot de verouderde beschouwing, valt het volle licht op de biezondere verdienste van Taco Roorda, die in zijn ‘geheel eenig’, ten onrechte vergeten boek *Over Dichtmaat, Versmaat en Versbouw* (1863) feitelik reeds op moderne grondslag staat[3].

Op de vraag wat nu eigenlik de rythmiese grondslag van het Nederlandse vers is, bestaat nog geen afdoend antwoord. Het tweede gedeelte van dit boek is aan de oplossing van dit probleem gewijd. De moeielikheid is, dat spreken en zingen wel verwant, maar niet identiek zijn. ‘Naast het min of meer denkbeeldig zangrythme’ - dat men in poëzie zocht - ‘stond en staat het *gesproken* vers, dat een ander en een eigen rythme

1) Blz. 130-141.
2) Blz. 99.
3) Blz. 152-154.

bezit, waarin een polsslag leeft, die nauwer met onze gewone taaluitspraak overeenkomt en een gemeenschappelijk eigendom is van onze middeleeuwscke poëzie, van rederijkers- en kluchtspelverzen, van Vosmaer's hexameters, van ons proza, en van onze gulden-eeuwsche alexandrijnsche en andere voetmaten; een werkelijk levend rythme$_2$ alle klassicisten en grammatici ten spijt'[1)].

Deze zeer juiste opmerking hangt nauw samen met enkele andere, die de schr. terloops maakt, nl. dat 'er toen evenals altijd verschil geweest is tusschen de wijze, waarop verschillende dichters hun verzen hoorden of verschillende kringen die voordroegen' (blz. 123). Huydecoper b.v. schijnt te doelen op de 'galmende of zalvende declameerwijze' (blz. 78 van zijn tijd, maar is zelf gewoon 'de Vaarzen te leezen naar de verdeeling en sluiting van den zin, eveneens of 't geen Vaars maar onrijm was' (blz. 132). Het is bekend dat in de Nieuwe-Gids-periode de voornaamste dichters hun verzen zeer gedragen, soms ééntonig, met sterke klinkerrekking voordroegen. Voor het verleden moeten we ons met vage aanwijzingen tevreden stellen; bij levende dichters en voordragers ligt hief m.i. voor de onderzoeker een belangrijk gebied van experimenteel onderzoek. Het feit van al deze tussentrappen tussen bijna gezongen en geheelnatuurlik-gesproken verzen stemt mij scepties tegenover de mogelikheid om *de* rythmiese grondslag van *het* vers vast te stellen.

Kossmann heeft dit einddoel dan ook niet bereikt, maar het laatste deel van zijn boek is daarom niet vergeefs geschreven. De lezer zal hem dankbaar zijn voor menige verhelderende opmerking en beschouwing. Eerst toont hij aan hoe proefondervindelik vaststaat dat wij '*niet* mogen uitgaan van zekere vaste eigenschappen, dic de lettergrepen onderling van nature en noodzakelijk zouden onderscheiden' (blz. 174): een klip waarop menig theoreticus gestrand is! Dan ontleedt en definieert hij *Het rythmisch gevoel* en zijn werking, en bestudeert het *Rythme in muziek en spraak*. Hier beweegt hij zich telkens in de lijn van Saran's *Deutsche Verslehre* (1902), van welk boek hij - wellicht opzettelik, om onafhankelik te blijven? - weinig of geen gebruik maakte. In dit gedeelte vooral geeft de muzikale opmerkingsgave de schrijver een voorsprong boven vroegere onderzoekers. Voor velen zal de opmerking nieuw zijn 'dat het gevoel

1) Blz. 162.

van het rythme niet werkelijk afhankelijk is van een duidelijk waargenomen klemtoon' en 'dat het gevoel van den duur eener maat niet alleen geen volkomen gelijke verdeeling, maar ook geen volstrekt gelijken totalen duur der maat eischt' (blz. 193) of dat de eerste tel van een maat - evenals bij de muziek - in de rust kan vallen (blz. 189). In tegenstelling tot Van der Elst wil de schr. *Isometrie* van *Isochronie* onderscheiden: de eerste kenmerkt zich 'door de opeenvolging van als gelijk te waardeeren *meerledige* metra'; de tweede 'door de aaneenrijging van op zich zelf evenmatige, rythmisch als gelijk te waardeeren *eenheden* of *lettergrepen*' (blz. 204). In tegenstelling met de gangbare beschouwing weigert hij 'de isochronische behoefte in het algemeen als een noodwendig uitvloeisel of kenmerk van hooger kunstverfijning te beschouwen.'

Over dit laatste en moeielikste gedeelte van zijn taak zal de schrijver zelf niet geheel tevreden zijn: de lijnen zijn vaak meer geschetst dan getekend; het materiaal vereist aanvulling en nader onderzoek, maar de grondslagen en de methode zijn zuiver, wij mogen dus van zijn voortgezette studie op dit gebied het beste verwachten, en nu reeds zijn boek warm aanbevelen als het beste wat in ons land over dit voor de taalkunst zo belangrijke onderwerp geschreven is.

C.d.V.

Uit de tijdschriften. (Julie-Augustus).

De Gids. Augustus. J. de Meester herdenkt Louis Couperus en zijn grote verdiensten voor de ontwikkeling van de Nederlandse roman: 'eerst de toekomst zal duidelijk zien, hoe hoog hij in onze Letteren staat.'

Groot-Nederland. Julie. De aflevering brengt de *Rede gehouden tot den heer Louis Couperus, bij zijn jubileum op Zaterdag 9 Juni 1923 te 's-Gravenhage, door L. van Deyssel*. - J. Walch vervolgt zijn *Mediaevalia* met een beschouwing en waardering van de *Middelnederlandse Marialegenden*.

Aug. De redaktie geeft een In Memoriam Louis Couperus. - Jan Walch herdenkt in een artikel *Na honderd jaar* het gerucht-

makend geschrift van Da Costa: *Bezwaren tegen den geest der Eeuw*, en stelt de vraag hoe wij tegenover dit vurig getuigenis staan. - Mea Mees-Verwey vindt in het boek van Lya Berger: *Les Femmes Poètes de la Hollande* aanleiding tot een artikel, getiteld *Een Franse dichteres over haar Nederlandse zusters*.

De Nieuwe Gids. Julie. Willem Kloos wijdt een waarderende beschouwing aan Jeremias de Decker, naar aanleiding van een herdruk van zijn *Goede Vrijdag*.

Aug. W. Kloos herdenkt Louis Couperus. - Herman Middendorp geeft een reeks kleine boekbesprekingen.

De Stem. Julie. Dirk Coster publiceert een fragment uit een voordracht over *De Beteekenis van de Letterkunde voor het Leven*.

Aug. In zijn *Aanteekeningen* toont Dirk Coster op treffende wijze aan hoe 'valsche reputaties worden opgebouwd'. Hij doelt op een artikel van Roel Houwink over J.M. Honduis, dat hij als 'Boerenbedrog' karakteriseert. Een hardhandige afstraffing valt de criticus ten deel, die de onbeduidende figuur van Hondius tracht te verheffen, en zodoende 'er toe meewerkt om onze jongste litteratuur tot de jammerlijke karikatuur van de Nieuwe Gids te maken, die langzamerhand bezig is te ontstaan.' - Plasschaert karakteriseert in enkele trekken de kunst van Louis Couperus als 'psychologisch realisme van een dandy', maar dat samengaat èn met tederheid èn met ironie:

Elsevier's Maandschrift. Aug. H. Robbers prijst het proefschrift van J. Tielrooy over Conrad Busken Huet et la Littérature française. - Jo de Wit bespreekt *Het Drama en Het Tooneel in hun ontwikkeling* van L. Simons.

Onze Eeuw. Aug. In een beschouwing over *Psychologiese zinsontleding* trekt Ph. J. Simons te velde tegen wat hij 'ultra-psyohologiese ontleding' noemt, gelijk Van Ginneken die voorstaat. Te veel wordt gevraagd: Hoe *ontstond* de zin? in plaats van: Hoe *is* de zin? 'Psychologiese *taal*-kunde wordt dan direkt taal*psychologie*, maar zo psychologies, dat taal alleen maar een uitgangspunt geen wezensdeel meer is; taalpsychologie blijft geen psychologie *van* de taal maar wordt psychologie *naar aan*-

leiding van taal, waarbij de taal als logge ziels*vorm* zodra mogelik wordt weggestoten.' Verder betoogt de schr. dat 'de ultra-psychologiese zinsontleding hoogstens iets voor privaatonderwijs, niets voor de school is. Daarvoor is het te individueel.'

De Beiaard. Julie. Ermatinger's boek *Das dichterische Kunstwerk* gaf Poelhekke aanleiding tot een artikel: *Fundering der literatuurwetenschap*, waarin hij betoogt dat 'de literatuurbeoefening niet bepaald mag blijven tot de histories-positivistiese behandeling, maar gepaard moet gaan met de wijsgerigreflekterende.' Aan deze laatste 'wordt hier te lande nog maar weinig gedaan.' De overschatting can de histories-positivistiese richting is niet slechts verkeerd, maar gevaarlik: de verwaarlozing van het *meerdere* voor het *mindere*. Met een warme aanbeveling van Ermatinger's boek besluit de schrijver, omdat het 'niet alleen stuwt tot overwegen, maar ook prikkelt tot kritiek.'

Opwaartsche Wegen. Julie. In de rubriek *Moderne Romankunst* bespreekt C. Tazelaar *Het Huisje aan de Sloot* en prijst de biezondere eigenschappen van deze 'alleszins merkwaardige proeve van kinderpsychologie.' - V.H. beoordeelt *Op Veld en Rande* van J. van Bruggen en *De wrok van het bloed* door Gerard van Eckeren.
Aug. V.D. herdenkt Couperus. - F. Bosman begint een opstel over *Volk, Taal en Letterkunde van Suid-Afrika*.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren, Aug. In het derde gedeelte van zijn opstel *Is het 'Boec van den twalej dogheden' een werk van Jan van Ruysbroeck*? komt J. van Mierlo ook op grond van inwendige kritiek tot een ontkennend antwoord.

De Vlaamsche Gids, XI, No. 6. O. Dambre publiceert het genealogiese gedeelte van zijn studie over *Justus de Harduyn*, met het opschrift: *De groei van zijn geslacht*. De onderstelling dat ook J. van Zevecote tot zijn familie behoorde, blijkt ongegrond. - De aflevering besluit met een *Vlaamsche Kroniek*, waarin o.a. besproken wordt *Het jonge Vlaanderen*, een bloemlezing uit 'de jongeren van na 1914', door A.W. Grauls, en de bundel *Het Aangezicht der Aarde* van Jan van Nijlen.

Vlaamsche Arbeid, Julie-Aug. O. Dambre behandelt uitvoerig *De Vriendenkring van Justus de Harduyn*, waartoe verscheiden geleerden en renaissancistiese dichters als Puteanus, Caudron en Van Liefvelt, de Du-Bartas-vertaler, behoorden. - In de rubriek *Bibliographie* worden o.a. besproken de herdrukte *Zeesymphonieën* van Cyriel Verschaeve en het boek van Aug. Vermeylen: *Van Gezelle tot Timmermans*, waarin, naar de mening van de criticus Jozef Muls, de Katholieke Vlaamse jongeren onvoldoende tot hun recht komen.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en letterkunde, XI, afl. 2. A.C. Bouman vervolgt zijn artikel over *Johannes Ruusbroec en de Duilsche mystiek*. Hij geeft een lange alfabetiese lijst van mystieke termen met een tweeledig doel: 'Op de eerste plaats wil ze aantoonen hoeveel woorden we naar alle waarschijnlijkheid aan de Middeleeuwsche mystiek te danken hebben. Daarnaast moet uit de opgaaf van de middelhoogduitsche aequivalenten, die, en zeker niet door toeval, ook meerendeels tot de mystieken beperkt zijn, blijken dat bij het scheppen van nieuwe woorden om nieuwe begrippen te bekleeden het Oosten veelal tot voorbeeld heeft gestrekt'. - P. Leendertz Jr. verdedigt tegenover Molkenboer de stelling dat *Het slot van Vondel's Lucifer* 'wel verre van eene font te zijn, onmisbaar is en mede den Lucifer tot eene zeer buitengewone tragedie van den eersten rang maakt.' - A.A. Verdenius besluit zijn *Lexicologische aanteekeningen bij stichtelijk proza uit de Middeleeuwen*. - C.G.N. de Vooys wijst op *Een tweede handschrift van Tspel van de Cristenkercke*, te Haarlem bewaard, een jonger afschrift met bekorting en soms verknoeiïng van de tekst, en dat slechts zelden betere lezingen biedt. - W.J.J.C. Bijleveld bespreekt 'Een ten onrechte aan Huygens toegeschreven sonnet', dat van Wassenaar van Duvenvoorde blijkt te zijn.

Neophilologus VIII, afl. 4. In een artikel over *Die litterarische Stellung der Dichterin Hadewijch* betoogt A.C. Bouman dat zowel voor haar lyriek als voor haar proza 'vorgänger und zugleich vorbilder' bestaan moeten hebben. In de eerste plaats wijst hij op de overeenkomst met Eckhart[1)]; de tweede

1) De voornaamste argumenten zijn intussen ontleend aan een gedicht dat - gelijk de schr. zelf opmerkt - volgens Dr. Joh. Snellen en Dr. J. van Mierlo ten onrechte op naam van Hadewijcli staat.

bron, die rijkelik vloeit, is de wereldse liefde-lyriek. Treffend is b.v. menig punt van overeenkomst met Heinrich von Veldeke. Hadewijch heeft blijkbaar ‘weltlichen apparat angewendet, um die göttliche minne zu verherrlichen’, om op die wijze ‘die weltliche kunst mit ihren eigenen mitteln zu bekämpfen’. Daartoe behoeft, volgens de schr., niet aangenomen te worden dat zij van adellike afkomst was.

Tijdskrif vir Wetenskap en Kuns, II, afl, 1. S.P.E. Boshoff schrijft *Oor die Afleiding van G(r)amadoelas of Kamadoelas*, aan de Kaffertaal ontleend. - A.C. Bouman maakt *Enige opmerkingen over Afrikaanse taalstudie*, waarin hij o.a. wijst op de werking van het affekt bij klankwijziging en op de noodzakelikheid om syntaxis en taaleigen nauwkeuriger te bestuderen. Z.i. is b.v. langs syntaktiese weg het ontstaan van de nominatief *ons* te verklaren. - J. Kamp bestrijdt in een artikel *Ons wordend volksleven en z'n wordende literatuur* de ‘Filistijnse gewelddadigheid’ waarmee P.C. Schoonees in zijn proefschrift de jonge Afrikaanse prozaliteratuur te lijf gaat. Van louter estheties standpunt, zonder de noodzakelike piëteit, kan men de nationale Afrikaanse letterkunde niet naar waarde schatten.

Zeitschrift für deutsche Mundarten. Heft 3-4. G.G. Kloeke geeft een belangrijke bijdrage over *Die Entstehung der niederländischen Diminutiv-endung*-tje. In een breed opgezet betoog, waarbij steeds achter de lettertekens de klank gereconstrueerd wordt, laat hij zien hoe -*tje* zich uit -*kin* ontwikkeld heeft. De fout van vroegere onderzoekers was steeds, dat ze zich door de letters lieten misleiden en dus de fonetiese ontwikkeling niet doorzagen.

C.d.V.

Uit de voorgeschiedenis van de Nieuwe-Gids-beweging.

Geslaagde omwentelings-pogingen zijn vaak door niet- of half-geslaagde voorbereid. Dat geldt ook voor letterkundige bewegingen. De oplichting van *De Gids* is voorafgegaan door de schermutseling van weekbladen als *Apollo, Argus* en *Mercurius*, door do ontijdig gestaakte *Muzen*. Evenzo heeft het ook vóór de verschijning van *De Nieuwe Gids* niet aan pogingen ontbroken om naar de leiding te grijpen, om groepen van gelijkgezinden te vormen, die weer een jonger geslacht zouden kunnen bevredigen en nieuwe krachten tot zich te trekken. Dat de tijdschriften *Spar en Hulst, De Banier*, het weekblad *De Amsterdammer* in deze vóór-periode een rol gespeeld hebben, is algemeen bekend, maar het loont de moeite, bij het doorbladeren van deze bijna vergeten organen, de feiten en verhoudingen van naderbij te beschouwen.

Het tijdperk 1860-1880 wordt, uit dankbaarheid over wat de Nieuwe-Gids bracht, niet zelden tè zwart geschilderd, als een tijd van burgerlike saaiheid en onbeduidendheid. Men vergeet dan dat er ook mannen leefden en werkten als Multatuli en Van Vloten, Huet en Pierson, Alberdingk Thijm en Vosmaer, dat Potgieter in 1868 zijn *Florence*, in 1875 zijn *Nalatenschap van den Landjonker* gaf, en dat zulke persoonlikheden, ook als auteurs, volstrekt niet de minderen zijn van menig nu gevierd letterkundige. Maar elk op hun wijze waren ze ‘malcontenten’: onderling stonden ze te ver van elkaar om voor een gemeenschappelik doel te strijden. Dat wordt ons vooral duidelik, wanneer we naast de afzonderlike personen letten op de geschiedenis en de onderlinge verhouding van de tijdschriften, die merkwaardige graadmeters van een beschavingsperiode. Multatuli sloot zich op in zijn *Ideën*; Van Vloten in zijn *Levensbode*; Alberdingk Thijm maakte zijn *Dietsche Warande* tot een persoonlik orgaan. Vosmaer vormde om zijn *Spectator* iets dat op een kring geleek, maar Huet bevond zich met zijn kritieken

in Ten Brink's *Nederland* in zonderling gezelschap. *De Gids* was een verzameling van geleerde en ongeleerde bijdragen geworden, waarin alle schrijvers van liberalen huize welkom waren; ook wanneer ze, gelijk de plooibare Allard Pierson, weinig geestesgemeenschap voelden met hun vroegere geestverwanten. Potgieter volhardde tot zijn dood in een vrijwillig zwijgen, al was zijn krities vermogen onverzwakt.

Waar degenen die leiding hadden moeten geven zich grotendeels, geesbelik ballingen voelden, was het voor jongere volgelingen en bewonderaars niet gemakkelik om tot nieuwe groepvorming te geraken.

Een eerste zwakke poging vinden we - met voorbijgaan van het onbeduidende *Quattuor*[1] - in het bondgenootschap van Marcellus Emants en F. Smit Kleine, bij de oprichting van *Spar en Hulst* (1872). Zelfbewust is hun optreden nog niet: '*Of* het een tijdschrift worden zal en voor *hoelang*, zal afhangen van de ondersteuning die wij wij lezers en schrijvers vinden', zegt het korte *Voorwoord*. Een program ontbreekt: de bijdragen moeten oorspronkelijk van gedachte en door den vorm 'geniessbar' zijn. Bij anoniem schrijven moet men zich onderwerpen aan 'zekere censuur, minder van beginselen (wij streven naar reëele liberaliteit), dan van uitvoering.'

Al dadelik blijkt het verschil tussen de beide redakteurs. De bijdragen van Smit Kleine hadden in het meest achterlike tijdschrift kunnen staan: een onbeduidend proza-schetsje, een stuk ouderwetse vaderlandse poëzie op 1 April 1872, waarin het 'dierbaar pand' en 'der vad'ren bloed' niet ontbreekt. Emants is een jonge geest in volle gisting. Zijn opmerkelike bijdrage *Bergkristal*, een reeks bespiegelingen, met losse draden, verbonden aan reisherinneringen uit Oberammergau, is uit de school van Heine en Multatuli. Met vrijdenkershaat keert hij zich tegen de godsdienst, de priester en de dominee. De dienst van het schone kan op de goede weg helpen, al moet dat geen nieuwe afgoderij worden. Onze beschaving is meestal niet meer dan een verraderlik vernis: daarvoor moet de ware humaniteit in de plaats komen. Tegenover het vaderlandse stelt hij het kosmopolitiese: daarin 'ligt de toekomst, die kunst en

1) Vgl. Netscher's opstel over M. Emants in *De Hollandsche Revue*. Het bevatte - volgens het oordeel van Emants zelf - 'jongelui's werk dat in geen verhouding stond tot Spectator of Gids.'

wetenschap zullen bereiden. Daarin alleen ligt de tracht, die de beschaafde wereld op den duur zal kunnen in stand houden.'

Radikaal is ook de medewerker, die zich achter het pseudoniem Chremes verbergt: hij ontwikkelt een politiek program van vergaande strekking, spreekt met sympathie over de Parijse Commune en bepleit de stelling dat 'het kapitaal moet worden gemoraliseerd.'

De vroege dood van het tijdschrift zal wel evenzeer veroorzaakt zijn door gebrek aan lezers, als door te weinig medewerking: aan het einde plaatste Emants een geheel blijspel (*Jonge harten*) dat ruim een derdedeel van de 'jaargang' vult.

In 1874 vinden we de beide redakteurs onder de medewerkers aan Van Vloten's nieuw weekblad *De Nederlandsche Kunsibode*, 'aan de zoo gewenschte opwekking, aankweeking en veredeling van Neêrlands Kunstsmaak en Schoonheidszin gewijd'[1)], maar daar vonden ze geen vergoeding voor wat ze van een eigen tijdschrift verwachtten, zodat in 1875 opnieuw, op breder grondslag, een orgaan gesticht werd, met de fiere naam *De Banier*. De toon klinkt nu veel bewuster: Wu er weer 'frische krachten' aanwezig zijn, 'dient gewaakt zoowel tegen verbrokkeling van krachten als tegen samensmelting met die van een vorig tijdperk.' - 'Niet minder kloek dan voor 40 jaren, streeft het tegenwoordige "Jonge Holland" op het gebied van vrije geestesbeschaving en gezonde ontwikkeling vooruit te komen.' Op zijn beurt haakt het naar zelfstandigheid. Op velerlei gebied zal het tijdschrift zich gaan bewegen: 'Critiek, Kunst, Letteren, Staatswetenschap, Staathuishoudkunde, Wijsbegeerte', maar als het op een nauwkeuriger bepaling aankomt, blijft de aanduiding vaag: in de kunst zal hun richting gaan 'naar het Schoone'; in de wetenschap zullen zij zich richten naar 'beginselen die bestaanbaar zijn met de rechtmatige eischen van onze vooruitstrevende 19de eeuw.' De slotwens luidt: 'dat de *Banier* fier en vroolijk uitwappere, en dat velen zich om haar mogen scharen!'

Het waren niet alle 'frisse' krachten, die zich gedurende zes jaren om deze banier schaarden. In wetenschappelike degelikheid bleef *De Gids* nog de baas, maar op sommig gebied vernemen

1) Het eerste nummer verscheen 10 Maart 1874; ook Huet, A. Pierson en J.A. Alb. Thijm verklaarden zich tot medewerking bereid. In Des. 1876 neemt Van Vloten afscheid als redakteur, en belasten M. Emants en D. van der Kellen zich met die taak.

we wel nieuw geluid. De politieke en wijsgerige beschouwingen, o.a. van Domela Nieuwenhuis en Van Vloten's medestander Mr. Betz, gaan in radikale richting. Ook in de schilderkunst en de muziek is het tijdschrift vooruitstrevend: J. van Santen Kolff is een vurig voorstander van het realisme der Haagse school, een bewonderaar van Richard Wagner-wiens kunst door de muziek-medewerker van *De Gids*, Dr. Pijzel, verworpen werd - en tegelijk van Zola's naturalisme. Reeds in de tweede jaargang krijgt deze gewaardeerde medewerker een plaats in de redaktie.

In de rubriek voor poëzie komen naast een paar Zuid-Nederlanders, Virginie Loveling en Antheunis, enkele jongere talenten voor den dag, namelik M. Coens, als geregelde medewerker, sedert de vierde jaargang ook Hemkes, en in de laatste Pol de Mont en Victor de la Montagne.

Zwakker nog is het proza: te midden van een schare novellisten, die hun oudbakken moraliserende en historiese novellen overal elders evengoed hadden kunnen plaatsen (G. Keller, Piet Vluchtig, Willem Otto e.a.), onderscheidt zich alleen Emants, die behalve zijn reisschetsen (*Zweden, Monaco*) in de vijfde jaargang duidelik kleur bekent met zijn novellen *Najaarsstormen* en *Fanny*, uit de Frans-naturalistiese school. In de eerste gaf hij een studie van vrouwelike hartstocht; in de tweede het ‘geval’ van een erfelik belaste zenuwzieke, die in krankzinnigheid zelfmoord pleegt. Zetten we daarnaast de ‘dorpsnovelle’ *Jeroen en Jeroentje* van Smit Klein (Jaarg. III), dan blijkt hoe ver de beide redakteurs van elkaar stonden. Eigenlik is dan ook Emants sinds de tweede jaargang meer medewerker dan leider. Dat kwam duidelik uit, toen Emants voor dezelfde vijfde jaargang (1879) een derde novelle, *Een Avontuur*, geschreven had, die hij, zelfs toen de tekst al afgedrukt was, terugnam op aandrang van de redaktie, omdat ‘fatsoenlike dames en bestuurderen van deftige leesgezelschappen’ aanstoot zouden nemen aan deze naturalistiese kunst[1)].

Onder de litterair-historiese en esthetiese studies is ook niet veel van blijvende waarde. De causerieën van de belezen Berckenhoff zijn niet onverdienstelik. Vosmaer geeft zijn bekende studie

1) Emants nam de tekst toen op in *Een drietal novellen* (Haarlem, W.C. de Graaff, 1879), in een zeer merkwaardige voorrede, zijn naturalistiese kunstopvatting verdedigend. Deze voorrede is een van de dokumenten voor de opkomst van het naturalisme hier te lande.

over *Homeros in Nederland*; Dr. Penon levert degelike bijdragen; J. Winkler Prins publiceert hier zijn eerste proza-opstellen over *Volk* en *Letterkunde*; Emants geeft een verantwoording van zijn esthetiek in twee opstellen: *Kunst* (Jaarg. III) en *Schoonheid* (Jaarg. V), waarbij hij overeenkomstig de naturalistiese leer aldus definieert: 'Het kunstwerk is de geslaagde poging van den kunstenaar om den indruk dien hij van de natuur ontving ook in het brein van den toeschouwer of toehoorder te doen ontstaan', een definitie waarbij opzettelik het element 'schoonheid' uitgeschakeld is, terwijl hij later de schoonheid doet voortkomen uit het aanschouwen en reproduceren der waarheid: 'Waarheid is het wezen der kunst, en schoonheid dier waarheid helder licht' (blz. 397).

Het zwakst is de *Banier* juist waar hij het sterkst had moeten zijn om inderdaad leiding te geven, nl. in de letterkundige kritiek. De redakteur Smit Kleine, die het leeuwendeel voor zijn rekening nam, toonde daarbij even weinig inzicht als zelfkennis. Hij prijst b.v. de poëzie van Elliot Boswel, neemt Van Zeggelen als 'volksdichter' in bescherming tegen Huet's kritiek (jaarg. III, 2, 140) en verdedigt de romankunst van Jan ten Brink tegen een Gids-criticus, die *Het Verloren Kind* had durven afkeuren[1)]. De poging om de *Gids*-kritiek in 'frisheid' te overtreffen dus wel jammerlik mislukt.

Emants heeft zich tot letterkundige kritiek nooit aangetrokken gevoeld. Ik vond slechts één zijdelingse uitlating tegen het oudere tijdschrift[2)], waar hij *De Gids* noemt 'niet zoozeer een wegwijzer dan wel een schildwacht, die alleen vrijbiljetten laat doorgaan.'

Smit Kleine is er meer op uit, om de smaak van het grote publiek te ontzien en mannen van gezag te sparen. Dat kwam reeds in de tweede jaargang uit, toon twee 'vertrouwelijke brieven' aan Emants en Van Santen Kolff, met hatelikheden tegen Joan Bohl door een 'betreurenswaardig misverstand' gedrukt in *De Banier* verschenen. De redakteur haast zich, zijn verontschuldigingen aan te bieden: drie jaar later neemt hij weer een bijdrage van Bohl in zijn tijdschrift op. Daarentegen laat hij Emants in de steek, toen de openbare mening in 1879 zich heftig tegen hem keerde. Dat *Lilith* niet in zijn eigen tijdschrift

1) Heyse in *De Gids* 1879 IV, 353.
2) *De Banier* III, 1, 68.

verscheen, zou door de grote omvang verklaard kunnen worden, maar het werd daarin ook niet besproken. Toen een inzender zich daarover verwonderde, antwoordde de redaktie ontwijkend. Na de bekende aanval van Boissevain in *De Gids*[1], die zich over het hoofd van Emants hoen tegen het Franse naturalisme richtte, had *De Banier* - al nam Emants wegens verblijf in het buitenland niet meer aktief deel aan de redaktie - niet mogen zwijgen. Tweeslachtigheid blijkt ook daaruit, dat in de laatste jaargang Dr. Francesco onvoorwaardelik instemt met de beginselen van Zola-Daudet, terwijl kort daarop G. Valette *Zola's kunstleer en werken* zeer gereserveerd beoordeelt.

Is die stuurloosheid de hoofdoorzaak van de ondergang? Of begon de samenwerking en de medewerking te verslappen?

De laatste jaargang bevat reeds vrijwat ‘vulling.’ Volgens de redaktie werd de onderneming op het einde van 1880 gestaakt ‘wegens gebrek aan overleg.’ Waarschijnlik is juister: ‘wegens gebrek aan leiding en inzicht.’ Het oordeel dat Busken Huet reeds in 1878 uitsprak, werd dus bevestigd: de redaktie was niet berekend voor haar taak. Smit Kleine miste het talent, Emants de lust en de toewijding. ‘Een redakteur die tucht noch toezigt uitoefent, heeft weldra geabdiceerd’, schreef Huet. En hij vervolgde, pessimisties: ‘Zoo *dit* de zonsopgang van het nieuwe Jonge Holland is, dan moet de eklips van het oudere des te ernstiger worden betreurd.’

De verstrooide *Banier*-groep heeft zich nog tweemaal tijdelik om een nieuw middelpunt verenigd. Eerst in *Astrea* onder leiding van W. Gosler (1881-1882), het tijdschrift waarin ook Willem Kloos enkele sonnetten plaatste[2]; daarna in het weekblad *De Lantaarn* (1885-1886)[3].

Intussen waren de Amsterdamse jongeren opgegroeid die binnen enkele jaren de leiding zouden veroveren. De aanval van Jacques Perk tegen de huiselike poëzie van de Gids-redakteur Honigh - hoe bezadigd ook gesteld - had het vuur geopend, maar Perk was een te weinig strijdbare natuur om van de

1) *Iets nieuws* (*De Gids* 1879 IV).
2) Daar vinden we o.a. terug: Smit Kleine, M. Coens, Willem Otto, Gerard Keller, Berckenhoff, Pol de Mont, Johan Gram, Piet Vluchtig, Waalner (Van Nouhuys), Hemkes, ¦Victor de la Montagne, Virginie Loveling.
3) o.a. Smit Kleine, Berckenhoff, M. Coens, Waalner.

Spectator, waar hij onder Vosmaer's bescherming vrije toegang had, een bolwerk te maken voor zijn denkbeelden over poëzie. Zijn vriend Kloos greep met meer strijdlust naar de wapenen van de kritiek, weldra gevolgd door do jonge Albert Verwey. Hoe snel Kloos gerijpt was, blijkt uit een vergelijking van zijn *In memoriam J. Perk* (Nov. 1881), in de *Spectator* verschenen, en zijn bekende *Inleiding* op Perk's gedichten van 1882. In het eerste is nog een zekere schroom, een betrekkelike waardering voor ‘de koorleiders onzer Nederlandsche zangrenrij.’ Al voelt hij de behoefte aan een litteratuur van hoger betekenis, al is hij reeds overtuigd dat ‘Perk's val roept tot opstand’, eerst in 1882 komt hij tot een afgeronde beginselverklaring, tevens een nadrukkelike breuk met de voorafgaande periode.

Voor een eigen orgaan was de tijd nog niet rijp. Onder de bestaande organen konden Kloos en zijn vrienden alleen bij de *Spectator*, die ook hun verzen opnam, en bij het nieuwe weekblad *De Amsterdammer* - in 1880 opgericht - een welwillende ontvangst verwachten.

Zou Vosmaer hun zijn gezag als redakteur, bij al te revolutionaire uitingen, niet hebben doen gevoelen? Daarvan zullen ze niet zo heel zeker geweest zijn. Liever zochten ze hun heil bij J. de Koo, die ‘min of meer partij koos voor de jongere schrijvers en dichters, die hun wensch naar een omwenteling in onze letteren zoo onomwonden verkondigden’, en bereid was om over ‘hun hartstochtelijke verdoemredenen, minachtende uitspraken en weerhakige ironieën zijn spiegelgladgepolijste schild te houden.’[1)] In dit weekblad waren ze in gezelschap, van Dr. Doorenbos, de Thijm's, vader, zoon en dochter - de ‘drieeenheid Thijm,’ spotte later de *Lantaarn* - en Willem Paap.

De bijdragen, door Kloos, Verwey en Van Deyssel gedurende de jaren 1882-1884 in het groene weekblad geschreven, zijn slechts voor een deel herdrukt. Onder de vergetene zijn er, die in histories verband onze aandacht verdienen.

Evenals Kloos reeds in 1881 over het hoofd van de onbeduidende poëet Knoppers heen een hernieuwde aanval gedaan had op Honigh en - vooral aan het slot - de bevoegdheid van Busken Huet om verzen te keuren in twijfel had getrokken, zo keert zich Verwey's kritiek op Van Loghem's *Een liefde in 't Zuiden* (17 Sept. 1882) eigenlik ook tegen de oude Alberdingk Thijm,

1) Albert Verwey: *J. de Koo herdacht* (in de *Groene Amsterdammer*).

die in hetzelfde weekblad (19 Maart) Fiore's verzen met veel waardering besproken had[1]. Verwey - zich verschuilende achter het pseudoniem Homunculus - zegt van deze bundel dat er ‘niet alleen een betrekkelijk groot aantal gedichten voorkomen, die, in den trant van onzen zanger Ten Kate, hun gemis aan iedere uiting van poëtische vermogens door melodie trachten te verbergen, bijna even veelvuldig zijn de plaatsen, die een spotachtig criticus belachelijk zou noemen.’ Hij citeert dan o.a.: ‘Δls een heiligenbeeld, *op welks sneeuwwitten koon “Aanbid!” geschreven staat*.’ En: ‘Rosaura is haar naam .... een schoone naam Zacht als 't gemurmel van den avondwind.’ Wie herkent hier niet de plaatsen die *Julia* geïnspireerd hebben?

Van Deyssel geeft in deze jaargang reeds zijn waarderende beoordelingen van Zola en Lemonnier. Zijn beschouwingen over Nederlandse schrijvers vertonen nog geen spoor van zijn latere polemiese kracht[2].

In het jaar 1883 neemt Kloos krachtig de leiding: de opzet van zijn kritiek[3] wordt breder; zijn aanval feller en persoonliker: ‘Een Fransche revolutie in de kunst kan dikwijls uitstekende diensten bewijzen, en de guillotine heeft nog altijd niet uitgediend.’ Op zijn voetspoor volgt Verwey met beoordelingen van Hemkes, Waalner (een pendant van de biografiese Doedes-kritiek door Kloos!) en Coens, terwijl hij daarnaast Couperus prijst (*Santa Chiara*) als volgeling van Potgieter, aan wiens *Florence* hij een bewonderende studie wijdt[4].

Ook Van Deyssel wordt zich nu van een nieuwe taak bewust, blijkens zijn *Nieuwejaarsontboezeming*[5]. Zijn lof van Zola wordt warmer-gestemd; in zijn kritiek op de poëzie van Karel de Gheldere horen we al de latere Van Deyssel-toon[6]. Willem Paap werkt in een drietal artikels de door Kloos op de voorgrond gebrachte stelling uit: *Vorm en inhoud zijn één*. Daarin

1) Ook in *Astrea* werd de bundel terzelfder tijd met ingenomenheid begroet door G. Waalner (Van Nouhuys), als ‘een rijke gave’.
2) Hij prijst o.a. de kindergedichtjes van De Hop en de novellen-bundel van de Loveling's.
3) *Iets over Kritiek en iets over Poëzie* en *Iets over dichters*, n.l. Waalner, Hemkes en Coens, juist de drie dichters van de *Banier*-groep!
4) Herdrukt in de *Oude Strijd*.
5) Zie *Verz. Opst.* II, blz. 51.
6) Hij raadt de dichter o.a. aan ‘niet voort te gaan op het ingeslagen pad, want wij zouden ons ziek geeuwen.’

moeten o.a. Boissevain, Jan ten Brink en Allard Pierson het ontgelden, terwijl Vosmaer's *Nanno* in zijn ogen genade vindt.

In de jaargang 1884 ontbreekt krities werk van Kloos[1)], maar in dezelfde richting zetten Verwey en Van Deyssel de veldtocht voort: de eerste door zijn aanval op de grootmeester van de Nederlandse dichters, Nicolaas Beets[2)], zijn minder gunstig oordeel over de latere verzen van Couperus[3)]; de tweede voornamelik als kampioen voor het naturalisties proza, Zola vererend, jonge Nederlandse naturalisten als Netscher (H. van den Berg) aanmoedigend, en *De aesthetiek van Dr Schaepman* verwerpend.

Als nieuwe medewerkers komen F. van der Goes en Frans Erens, evenzeer bewonderaar van de moderne Franse kunst, de gelederen van de jongeren versterken[4)]. Toch nadert reeds de tijd dat zij alleen in een eigen tijdschrift hun krachten, naar wens kunnen ontplooien. Niet alleen gebrek aan ruimte zal dit verlangen veroorzaakt hebben. Op den duur voelden ze zich in het weekblad niet thuis: in De Koo zagen zij meer een beschermer dan een bondgenoot. Verwey zegt in het reeds genoemd artikel: ‘De Koo zag ons, zoo komt het mij voor, niet als kunstenaars, maar als maatschappelijke verschijnselen. Hij bleef ons vreemd; toch beschermde hij ons; en als zelfs in de redactie van zijn eigen Weekblad vijandelijke invloeden zich ons kennen deden, dan weten wij hem dat niet, maar beklaagden hem dat hij met die invloeden moest rekenen.’

Dat Fiore della Neve, voor de tachtigers de inkarnatie van

1) Volgens een latere uiteenzetting van Kloos zou hij zich niet vrijwillig teruggetrokken hebbon: ‘Nadat ik korten tijd in het Weekblad “De Amsterdammer” had mogen schrijven, kreeg ik daar mijn congé, zooals mij dat reeds vroeger was gegeven door De Nederlandsche Spectator... De heele toenmalige pers raakte dus langzaamaan gesloten voor mij.’ Wellicht slaat dit moer op zijn verzen dan op zijn kritieken, want als de redactie die te ‘ongepast’ had gevonden, zouden ook soortgelijke bijdragen van de vrienden wel geweerd zijn.

2) *Iets over Beets en zijn laatste bundel* (25 Mei), gevolgd door het opstel *Iets over dichterlijke taal* (10 Aug.) en, na een brief van Beets, in de Sept.-afl. van *De Gids* afgedrukt: *Nog eens iets over Beets en zijn laatsten bundal* (30 Nov.), alle drie herdrukt in *De Oude Strijd*.

3) Een dag van weelde. *Iets over Dichters* (17 Febr.), naast zijn waardering van de oudere Hofdijk (*In 't harte van Java*).

4) Erens schrijft over Daudet's *Sapho* (10 Aug.) en *Maurice Barrès* (21 Des.); Van der Goes over een boek van W. Paap en over de verschijning van *De Lantaarn*, in een ironiese lofrede verwelkomd.

de verfoeide retoriek, onder het pseudoniem Scaramouche aan het weekblad bleef meewerken was niet het ergste; wèl dat zijn verskunst er geprezen werd. In een artikel van H.F. de Canter[1]. wordt verteld hoe op een avond bij Alberdingk Thijm *Een liefde in het Zuiden* voorgedragen was: ‘de aandacht werd waardeering, de waardeering bewondering.’ Ieder was voldaan: ‘men had muziek gehoord.’ ‘Moge dus onze “Sneeuwbloemen” voortgaan ons op staaltjes van zijn uitstekend talent te onthalen.’ Men kan zich voorstellen hoe zulk een kritiek de ergernis en de spotlust van Kloos en Verwey gewekt zal hebben! Dat verklaart ook waarom de *Julia*-poëten juist dit model kozen. Evenzeer wordt het uit deze voorgeschiedenis duidelik, waarom juist Fiore della Neve en Smit Kleine - de man die zich een tijdlang leider van het jonge Holland waande - bij de strafoefening in de brochure *De Onbevoegdheid der Hollandsche litteraire kritiek* de uitverkoren slachtoffers waren.

Mochten wij ook Van Deyssel's *Nieuw-Holland*, dat het jaartal 1884 draagt, tot de voorgeschiedenis van *De Nieuwe Gids* rekenen, dan zou ons nog duideliker worden dat een breuk met het oudere geslacht ouvermijdelik geworden was. Daar werd met ongekende felheid in de personen van Vosmaer, Ten Brink en Van Hall, de redakteurs van de *Spectator, Nederland* en *De Gids*, al wat tot nu toe macht en gezag had in de Nederlandse letterkunde gehoond en weggetrapt. Dit opstel schijnt intussen eerst veel later, in de *Verzamelde Opstellen* gedrukt te zijn[2]. Of het reeds in 1884 in dezelfde vorm bestond en of het buiten de kring van de intieme vrienden bekend was blijft dus onzeker.

Ongestoorde samenwerking zou alleen mogelik zijn in een eigen orgaan, waarin naast en vóór de afbrekende kritiek plaats zou zijn voor de nieuwe vers- en prozakunst, waar ook de verwante schilderkunst, de radikale politiek en ekonomie, wetenschap en wijsbegeerte vrijuit besproken konden worden. Zulk een centraal orgaan schiepen de jongeren zich in *De Nieuwe Gids*, waarvan de eerste aflevering in Oktober 1885 verscheen.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Over *Van een sultane en andere gedichten* (14 Des. 1884).
2) Volgens een mededeling van de schrijver: ‘indien mijn geheugen mij niet zeer ontrouw is, verscheen het voor het eerst in den eersten druk van den eersten bundel’.

Geschiedkundig overzicht van de Klankleer in Nederland. (Vervolg van blz. 243).

De Spraakklanken.

A.L. Kok, in *Ont-werp der Neder-duitsche Letter-konst*, 1649, neemt het letterteeken als grondslag van zijn stelsel, zoodat er van eigenlijke phonetiek bij hem geen sprake is. Alleen vermeld ik de twee volgende definities, omdat ik ze ook hij anderen aangetroffen heb: 'Stomme Mêklinkers zijn/ in welke het ghelaidt der Klinkletter na-vólght; als/ *be/ ce/ de/ ge/ ha/ je/ ka/ pe/ que/ te/ va/ wa/ ze*. Half-klinkers zijn/ in welke het gheluidt der klink-letter voor-ghaat, als/ *ef/ el/ em/ en/ er/ es*.'

Baron F.M. van Helmont is de eerste, die zich ten doel stelt, het onderwijs aan doofstommen mogelijk te maken, of althans te vergemakkelijken. Hij geeft daartoe een boekje in het licht, getiteld: *Een zeer korte Afbeelding van het Ware Natuurlijke Hebreeuwsche A.B.C.*[1)], en draagt het op aan Prins Christiaan August, Palagraaf aan den Rhijn, enz. enz. De stijl is zoo slecht en onbeholpen, dat men vaak naar de beteekenis moet raden, en terwijl hij voor de *note gaie* zorgt, maakt hij toch sommige opmerkingen, die der vermelding waard zijn.

Het Hebreeuwsch is de goddelijke taal: toen de God der Goden van den Hemel was nedergeklommen, heeft Hij geen andere taal dan de Hebreeuwsche gebezigd. Zij alleen is in gebruik geweest zoo lang de gansche aardkloot van eenderlei lippen of tong geweest is, en na de Babylonische spraakverwarring is zij alleen het fondament en richtsnoer van de andere talen, gebleven. In haar zijn alle schatten van Goddelijke en zaligmakende wijsheid

1) Volgens de Voorrede is dit boekje reeds in 1667 te Zulzbach geschreven, maar mijn uitgave dagteekent van 1697 en is samengebonden met het boekje van Amman, dat hieronder besproken wordt. Techmer maakt in Internat. Zeitschr. für Allgem. Sprachwissenschaft, IV, 340, Noot 7, melding van een Latijnsche uitgave van dit boekje, die in 1857 verscheen onder den titel van: *Alphabeti vere naturalis hebraici brevissima delineatio*.

verborgen. Adam sprak reeds Hebreeuwsch: hij gaf aan alle dieren, die hem door God gebracht werden, een naam, on deze drukte zeer nauwkeurig den aard van het dier uit. Het Hebreeuwsche schrift is in zich zelf niet anders dan een kunstige vertooning van de verschillende bewegingen der menschelijke tong. Om dus een doofstomme Hebreeuwsch te leeren spreken, plaatse men hem vóór een spiegel en late hem den stand der tong voor iedere letter bekijken en oefenen. Hij heeft de proef genomen met een stommen muzikant, dien hij in drie woken zoover bracht, dat hij op alles antwoordde, wanneer men langzaam en vooral met een open mond met hem sprak. En de man heeft daarna zelf de Hebreeuwsche taal in zeer korten tijd geleerd, en dat, nadat hij volgens de methode van van Helmont de letters had leeren bijeen voegen en lezen, alleen maar door de Hebreeuwsche bijbels met de Hoogduitsche vertaling te vergelijken[1)].

Na deze inleiding steekt de schrijver van wal: Aangezien de klank en stem van een mensch alleen door de opening des monds verandert, kunnen de graden dezer verandering nauwkeuriger getoond worden met behulp van een beentje of stukje hout, dat in zes trappen verdeeld is, naar welker afmetingen de opening van mond en tanden uitgezet wordt. Op die wijze krijgt men de zes *sleutels der musikanten (ut, re, mi, fa, sol, la)*, en zoo zal men ook de vijf graden van vokalen kunnen vinden (*a, e, i, o, u*).

Met behulp van een zeer primitief plaatje beschrijft hij de ligging van tong, tongbeen, epiglottis, adempijp, slokdarm, lel (die opgelicht en neergedrukt kan worden) en zacht verhemelte. De tong is zoodanig aan het tongbeen bevestigd, dat zij als een naald daaraan opgelicht, neergedrukt en naar alle kanten gedraaid kan worden. Hij bespreekt ook de plaats, waar niet alleen de adem door den neus gaat, maar ook eenige *snottigheid*, die men zou kunnen noemen het zaad der hersenen. Wanneer men door veel denken en mediteeren en andere excessen het rijp worden er van belet, vervalt men eerst in *verkoudheid*; daarna, zoo de adem van dat onrijpe vocht in de luchtpijp heeft gesleept, in *hoest*; maar eindelijk, zoo hij geen afstand doet van zoo een onbehoorlijk temperament, krijgt hij de *teering*.

1) Volgens Techmer, IV, 340, heeft Leibnitz er belangrijk toe bijgedragen, bet bestaande bijgeloof van zijn tijd te bestrijden, dat bet Hebreeuwsch de oertaal was, en het Hebr. alphabet het oerschrift, dat den stand der spraakorganen voor de oerklanken in beeld bracht.

Na de tong verdeeld te hebben in punt, achterpunt, voorwortel en achterwortel, stelt hij enkele axioma's of stelregels vast, waarvan de voornaamste zijn: *a*. Wanneer de tong naar boven opgelicht wordt zonder haar eenig geweld aan te doen, keert zij van zelf tot den ruststand terug. *b*. Als de tong in een open mond met geweld naar omhoog wordt gebracht, zal zij ook met geweld naar beneden gaan en wel dieper dan den ruststand; daarna zal haar natuurlijke beweging terugkeeren en zij tot haar ruststand opklimmen. *c*. Als de tong met geweld naar voren wordt gebracht, zal zij ook met geweld gedwongen worden naar achteren te gaan, maar van daar weer naar haar ruststand terugkeeren.

Er volgt een uitvoerige beschrijving van de wijze, waarop de ingeademde lucht door het geheele lichaam dringt, om alle ledematen, de voeten incluis, te voeden, terwijl hetgeen overblijft naar de longen terugkeert om de stem te vormen, en dan wijst hij er op, dat alle ledematen een gedeelte van die lucht uitwasemen, getuige het feit, dat ieder mensch een reuk van zich geeft. Door zijn onderwerp meegesleept, geeft hij zelfs de mededeeling ten beste, dat de mensch in de plaats daarvan ook iets anders van buiten tot zich trekt: zoo zullen b.v. als men iemand met een welriekenden balsem bestrijkt, al de binnenste ingewanden des onderbuiks daarmede versterkt worden, ook zelfs wanneer alleen zijn hoofdhaar daarmee bestreken wordt. Den invloed van het hoofdhaar - hier veroorlooft de schrijver zich een kleine uitwijding - moet men vooral niet te gering schatten: immers wanneer iemand uit het volk, die weinig acht geeft op de betamelijkheid, een droevige gedachte heeft, dan vat hij zich meestal met de handen bij de haren en krabt zich het hoofd, en wanneer een ander door pijn of droevige angst overstelpt wordt, trekt hij zich de haren uit; wanneer hij een hevige schrik heeft, rijzen zijn haren te berge, en wanneer hij door doodelijke vrees bevangen wordt, worden zijn haren in één nacht grijs. Moest ten slotte Samson, om van andere bewijzen te zwijgen, niet ondervinden, dat hij door zijn haar zijn kracht verloor, maar ook weer terugkreeg?

Na nog kortelijk gewezen te hebben op den invloed tan de maan op het menschelijk gestel, komt hij, zou men denken, eindelijk tot zijn eigenlijk onderwerp. Niet alzoo! Wanneer de levende kracht, het menschelijk zaad, ontbreekt, mist de stem ook haar vigeur. Iemand, die afgemat is, verliest vaak dagen lang zijn stem, en dan begint hij ‘een sagt hoestjen te krijgen,

met een nedervloeijende, soetagtige, lijmagtige en uitspuwbare slijm', hetwelk hem licht in het graf kan brengen, tenzij hij rust neemt, zijn mond houdt en medicijnen gebruikt, voornamelijk balsem van zwavel die goed is. De omstandigheid, dat dit slijm, zooals hij opmerkt, naar tarwemeel smaakt, brengt hem tot de stoute vergelijking van het menschelijk lichaam met de groote wereld, waarvan de ware tarwe het zaad is. Zoo komt hij langs lijnen van geleidelijkheid op de voortplanting en wat daarmee annex is, o.a. 'de bekende vinding van den Patriarch Jacob'; ook worden de muilezel, de duif, het enten van boomen, het kruisen van menschenrassen niet vergeten. Hij is nu bij de sympathie tusschen de gedachte van een mensch en zijn lichaam aangeland: een geestelijke werd een been afgezet; wanneer men nu in een andere kamer in dat been sneed, had de lijder groote pijnen, en kon hij de plaatsen aanwijzen, waar de sneden gemaakt waren. Geneesmiddel voor dergelijke kwalen: wapenzalf, wondstok, sympathiepoeder, enz. Men heeft in de natuur een levenden geest gevonden, waaraan men veel sympathetische werkingen schijnt toe te schrijven, b.v.: wanneer in twee violen twee gelijk klinkende snaren zijn, en de middelste worden niet bewogen, dan worden zij door sympathie in beweging gebracht. Nog vele andere voorbeelden worden genoemd om zijn bewering te staven, waarna hij er toe overgaat door redeneering, gesteund door een natuurkundige proef en een teekening, te bewijzen, dat de aarde met de haar omringende lucht bezield is. Dan volgt nog een gezellig praatje over het vermogen van de stem om de gemoedsdriften te verzachten, het onderscheiden van een ware en een valsche stem, en nu begrijpt de schrijver zelf, dat het eindelijk tijd wordt aan zijn onderwerp, de klankvorming, te beginnen. Eigenlijk had bij iedere letter de teekening nauwkeurig den stand van kaak, lippen, enz. moeten aangeven. Maar evenals men een hongerige niet langer de spijs mag onthouden, omdat er geen sierlijke maaltijd is aangerecht, zoo acht hij het beter de zaak met eenige onvolmaaktheid voor te stellen, liever dan haar langer in de duisternis te verschuilen. De lezer, die van het voorgaande heeft kennis genomen, zal dit roerend eens zijn; te meer daar hij toch niet minder dan 33 afbeeldingen van mond en keel krijgt, waarin de stand van de tong voor iedere letter wordt aangegeven. Soms is het gedeelte, dat articuleert, los van de tong geteekend, om aan te toonen, dat de rest in rust is. Bij de uitspraak van de namen der letters heeft de schrijver

nu eens Schindlerus, dan weer Balmesius gevolgd. Dit tot naricht van hen, die Hebreeuwsch kennen. In den rand van den mijter (het hoofddeksel) staan voorbeelden uit andere Hebreeuwsche alphabets, als ik het goed begrijp. Aangezien ook de namen der letters en hun volgorde in het alphabet van God gegeven en dus natuurlijk zijn, moeten na het uitspreken van iedere letter de spraakwerktuigen in een stand zijn, die het vormen van de volgende gemakkelijk maakt.

Aleph is de Grieksche *spiritus lenis*[1] van Seelmann, als ik van Helmont goed begrijp: Aleph is de voorganger en vader van de andere letters, eer een begin van alle klanken dan zelf een klank. Hij wordt niet in de gorgel of borst gemaakt, maar komt uit de gorgel voort en wordt in den mond volmaakt; ‘en die, alsoo in d' andere letteren altijd een oompositie ofte t' samenstellinge ontmoet, soo is die t' eenemaal eenvoudig, zijnde noit van een dadelijke ofte actueele beweginge ontblood, alhoewel die seer verborgen is.’ Dit laat wel eenigszins aan duidelijkheid te wenschen over, maar hij schijnt te willen zeggen, dat *Aleph* een ademstroom is, die eerst in den mond zijn eigenlijk karakter krijgt, dus geen strottenhoofdontploffer.

Wat er verder over de uitspraak gezegd wordt van de letters, waaruit het woord *Aleph* is samengesteld, is niet zoo kwaad: De tong wordt eerst een weinig uit haar rust opgeheven (blijkbaar ter vorming van *a*), dan klimt zij verder voort tot het hoogste van het verhemelte, de punt en de linkerzijde[2] drukken sterk hiertegen aan, zoodat er voor en achter een kromming in komt (dit is de *l*; de kromming voor en achter is noodig, om overeenstemming met den vorm van het letterteeken te krijgen); dan

1) Dr. A. Noordtzij, Bekn. Hebr. Spraakk. Daarin staat ook, dat *Ajin* een versterkte *spiritus lenis* is. Ze wordt voortgebracht door een sterken ademdruk op het gesloten strottenhoofd. - Over den aard der *spiritus lenis* en *Aleph* zijn de geleerden het echter niet eens. Vietor zegt in zijn Elements der Phonethik, blz. 25: ‘Kehlkopfverschlusslaut, fälsclich auch *spiritus lenis* genaant.’ En in een daartbij behoorende Aanmerking: ‘Dieser Laut (Kehlkopfverschluusslaut) scheint mit dem semitischen Aleph identisch zu sein .... Der altgriechische *spiritus lenis* war nach Seelmann nicht der Kehlkopfverschlusslaut, sondern ein schwacher (wie der *spiritus asper* ein starker) mit dem Vokal gleichzeitiger Hauch.’ - Eigenlijk kan men zonder de begeleidende teekeningen de beschrijvingen der klanken niet voldoende naar waarde schatten.

2) De schrijver was dus volgens mijn opvatting niet linksch.

gaat de tong met kracht naar beneden verder dan de ruststand, terwijl de mond zich wijder opent (dit is de *e*), vervolgens keert zij tot den ruststand terug, terwijl de kaak stijgt; de lippen worden daarbij niet geheel gesloten (*ph = f*, bilabiaal), zoodat een plaats als voor een zeer zacht geblaas gelaten wordt. De mond is nu in een stand om de volgende letter (*beth*) te vormen; maar vóór de schrijver tot een bespreking daarvan overgaat, zegt hij, dat volgens sommigen *aleph* beteekent *geleerdheid*, omdat uit die letter alle andere moeten geleerd worden; sommigen zeggen, dat het woord *stier* beteekent, omdat *aleph* de voorganger van de geheele kudde letters is; anderen verklaren het als *prins* om dezelfde reden, en eindelijk zijn er ook, die zeggen, dat het *duizend* beduidt. Daarmee is de geschiedenis van *Aleph* volledig.

Het zou mij te ver voeren, als ik den schrijver op den voet volgde; ik zal dus hier en daar een greep doen. Hij beschouwt de *g* als een schuurder, want in de beschrijving van de *Gimel* heet het: hij wordt wel onder de stomme van het verhemelte geteld, maar is nochtans een weinig rouw met eenige gelijkenis van lachen. Een bijzondere opvatting heeft van Helmond omtrent de beweging van de lucht bij tandletters. Het begin van zijn beschrijving van *Daleth* luidt als volgt: De tong wordt naar de tandwortels en het bovenste tandvleesch gedrukt, met de punt een weinig naar omhoog gelicht, zoodat het deel, dat vóór den wortel ligt, een rechten hoek maakt. Deinst zij weder terug, dan wordt de adem door de tanden teruggeslagen en kan niet anders dan onder de tong de vlucht nemen. Daardoor wordt eenige hardigheid geboren. Om dit te voorkomen wordt de punt niet zoo krachtig aangedrukt, dat zij zich kromt.

He is een blazende keelletter: de tong wordt van voren een weinig opgeheven en uitgestrekt en keert, als de uitademing (waarbij de mond den stand van *zere*, d.i. *ê, ē* heeft) is afgeloopen, tot de rust terug. *Aleph* schijnt er bijgevoegd[1)] te zijn, omdat die door een bijzondere verwantschap met *e* bevriend is, want zij zijn beide keelachtig. De naam zelf is niet dan een ‘demonstratyf deeltjen’, evenals of men in het Latijn zegt *ecce* of *haec*, maar er schijnt een beteekenis van generatie in verborgen te zijn; want alle dieren, door drift van lust woelende, schijnen den klank dezer letter voort te brengen; en daarom schijnt het niet onbewijsbaar te zijn, dat deze letter tusschen de namen van

1) *Aleph* is dus een fricatief.

Abraham en Sarah gevoegd is, omdat uit hen beiden veel volkeren moesten voortgebracht worden.

Intusschen is de toehoorder (de schrijver heeft naar de gewoonte van zijn tijd den vorm van gesprek gekozen) ongeduldig geworden en maant reeds voor de tweede maal tot spoed aan. *Nun(n)* is een smeltende tongletter. Het achterste deel van de tong rust; het voorste is bij wijze van een slang opgericht en steunt tegen het boventandvleesch (Men ziet uit deze beschrijving duidelijk, dat hij den stand der tong naar den vorm van het letterteeken dwingt; daarom vergeet hij te zeggen, dat de adem door den neus ontwijkt). De beschrijving van de *s* komt de waarheid zeer nabij: *Samech*, zachter dan *s*, is een halve vocaal van de tandletters, uitblazend of sijfelend. De tong is tegen het boventandvleesch, doch bedekt ze niet volkomen; maar in de tong is een kanaal, waardoor de adem uit de keel zachtjes tegen de tanden aanslaat.

Van welken aard *Ajin* is, een explosief of een fricatief, blijkt niet duidelijk: Het is de gorgelletter *a*, of liever borstletter, want de gorgelletter is mondachtig (Orale). De klank is gelijk dien van een zieke, in wiens mond geen kracht over is. - Dit laatste kan zuchten (fricatief) of steunen (explosief) zijn.

Zade(z) is de sterkste der tandletters[1)]. De tong drukt zeer sterk tegen het bovenste tandvleesch en het voorste deel van het verhemelte tot het vliezige deel toe.

De schrijver oefent ook nog even kritiek: *Resch (r)* wordt, ik weet niet met welk recht, gewoonlijk onder de tandletters gerekend. De tong licht zich op met een vrije punt dicht bij het verhemelte, en de punt maakt een merkelijke beving.

De klinkers worden, zooals bekend is, in het Hebreeuwsch voor het gemak van den lezer aangegeven door teekens, meestal 1, 2 of 3 stippen, die in den regel onder den voorafgaanden medeklinker geplaatst worden. Van Helmont noemt ze bolletjes, en stelt ze ook als zoodanig voor, omdat zij ‘zuivere droppeltjes van een sadige stoffe’ vertegenwoordigen. Plaat 34 geeft een vrij goede afbeelding van de voor ieder der vijf vocalen vaststaande mondopening, en aangezien het voor het vormen van den juisten klank noodzakelijk is, dat de tong den daarvoor vereischten stand inneemt, zal de schrijver dien van elken klinker

1) Noordtzij noemt de letter *Sade* (*s* emphatisch). Uit de verdere beschrijving blijkt, dat van Helmont het zacht verhemelte bekend is.

nauwkeurig beschrijven. Er komt echter niets van terecht, omdat in zijn verbeelding alles ten nauwste samenhangt met de bolletjes, b.v.: het teeken voor *Kübbuz* is drie stippen ( ). Deze klinker is een kleine *ü*, op de Fransche manier uit te spreken, en bestaat als het ware uit drieërlei klank, die ook met drie bolletjes geteekend wordt, waarvan de eerste omtrent de punt[1] der tong en het onderste tandvleesch, met den mond eerst een weinig open, de tweede in 't voorste deel der tanden, meest met den mond gesloten, en de derde boven nabij het verhemelte uitgesproken wordt. *Zere* ( ), de lange *e*, gelijkt op een vriendelijke lach. Het begin is bij de strotlap (epiglottis), het eind bij de bovenste tandenrij. *Cholem* ( ), de lange *o*: de tong is aan alle zijden los en wordt opgericht, terwijl de punt haaksgewijze wordt omgekromd. De mondopening is zoo gering, dat er eenige duisterachtige stem door het bolrond der tong voortkomt. Deze stem is een weinig droevig. Als echter het tooneel verandert en het denkbeeld van droefheid te boven is gekomen, breckt zij met grooter adem uit en kan aldus een teeken van groote blijdschap wezen. *Saegol* ( ) is de Grieksche *eta* en drukt het geluid van een brakende uit: de mond is wijd open. Het begin van den klank komt van de strotlap, de tong wordt met haar achterste middelste deel opgelicht, en bij gevolg van de voorste tanden teruggetrokken om het onderste tandvleesch niet aan te raken, en dan slaat de adem, omdat de adempijp zoozeer open is (!), tegen de bovenste tanden en het bovenste tandvleesch aan, en wordt dan nederwaarts tusschen de tong en onderste tanden teruggebotst.

De voornaamste verdienste van het boek bestaat daarin, dat het een eerste proeve van onderricht aan doofstommen is; maar men moet bij de beoordeeling niet vergeten, dat het geschreven werd door iemand, die vast aan de goddelijkheid van de Hebreeuwsche taal geloofde.

Op veel hooger peil staat het eveneens voor onderricht aan dooven bestemde geschriftje[2] van J.C. Amman, een jong Med. Doct. te Haarlem, Duitscher van geboorte, wien, zooals hij het zelf bescheiden uitdrukt, het Nederduitsch vreemd is.

1) Men vergete niet, dat het Hebreeuwsch van rechts naar links wordt gelezen.
2) Surdus Loquens; of de Doove sprekende, 1697, volgens de Voorrede 1692. Kort te voren had hij hetzelfde in het Latijn in het licht, gegeven, waarbij hij van het Hoogduitsch was uitgegaan.

Hij waarschuwt den lezer vooraf, dat hij de klanken in een andere dan de gewone volgorde behandelt, en dat hij in zijn beschrijving er van het beste dialekt kiest. Ondanks de eerste waarschuwing, waaruit men zou opmaken, dat hij den klank als punt van uitgang kiest, vervalt hij toch in de fout, dat hij zich niet geheel van het letterteeken kan losmaken, zooals hieronder zal blijken. Zijn boekje behandelt uitsluitend de Nederlandsche klanken.

De onderstaande tabel geeft een beknopt overzicht van zijn indeeling der klinkers, halfklinkers en medeklinkers[1].

		keel	**tand**	**lip**
medeklinker	sissende	(h) g, eh	z, s (c)	v, f
	slag	k (e, q)	d, t	b, p
half klinker	neus	ng	n	m
	mond		l, r	
klinker	enkele	a	e, i (j, ij, y)	o, oe, w
	gemengde		ae, eu, u, ue	

één samengestelde medeklinker: x = ks.

Het aantal letters moest eigenlijk oneindig zijn; maar alle natiën gebruiken alleen de eenvoudigste, ten gétale van 24. Het onderscheid in de uitspraak bij de verschillende talen bestaat daarin, dat zij wat zachter of harder, opener of geslotener zijn.

a, de keelletter, wordt in het achterste deel van den mond gevormd. Men kan haar met meer dan één situatie van de tong uitspreken, maar de gewoonste, en beste is, dat de tong in haar

1) Hij keurt den naam medeklinkers af, omdat zij zonder klank worden uitgesproken. Op een andero plaats echter merkt hij op: Alle medeklinkers, behalve de slagletters, kan men met een bijgevoegden klank uitblazen en daar een soort van half-klinkers van maken, zooals de Franschen doen met *z* en *v*, en de Nederlanders ook eenigszins, doch de eene wat meer dan de andere. In zijn verder betoog verwaarloost hij het verschil tusschen stemhebbende en stemlooze klanken geheel en al.

ruststand is, d.i. matig uitgestrekt en tegen de onderste tanden niet of heel weinig aanstootend. Men heeft den mond slechts zoo ver te openen, dat het geluid, in de keel verwekt, noch tegen de tanden, noch tegen de lippen merkbaar aanstoot, dan hoort men een heldere, open *a*.

e: de onder- en boventanden zoo dicht bij elkander, dat de stem daar zacht tegenaanstooten moet; de tong ligt zoodanig tegen de onderste tanden, dat de passage van de stem nauwer wordt.

i, j, ij of *y* is één en dezelfde letter, nu eens kort, dan weer lang. Tegenwoordig is *ij* of *y* op de meeste plaatsen een tweeklank (*ej*) . *j* is geen medeklinker, ze wordt alleen wat sneller uitgesproken dan *i*, zoodat ze met den volgenden vocaal een tweeklank kan maken. *i* wordt bijna op dezelfde wijze gevormd als *e*, behalve dat het geluid, door de tanden wat nauwer te sluiten, scherper en klinkender gemaakt wordt. Kleine kinderen kunnen de tandklinkers niet uitspreken, vóór zij ten minste de voorste tanden hebben.

Men ziet, dat Amman ten opzichte van de klinkers er zeer primitieve begrippen op nahoudt. Bij *o, oe, w* is de mond genoegzaam open: de tong en tanden zijn als bij *a*, maar de lippen zijn min of meer samengetrokken en gesloten, minder bij *o*, sneer bij *oe* of *w*. De *w* wordt wat stijver en sneller uitgesproken dan *oe* (dit is de klinker in het hedendaagsche *boek*). Men moet oppassen, dat men de tanden genoegzaam opent, anders zou er een *e* onder smelten, en dan zou men in plaats van *o* of *oe* een *eu* of *u* krijgen.

De gemengde klinkers (*ae, eu, u, ue*) worden uitgesproken als de Duitsche *a, o, u* (= *oe*), maar de tong en tanden als bij *e*; dus als Duitsch *ä, ö, ü*.

ae hoort men zelden meer, behalve te Haarlem en op de Haarlemmerdijk (van het geringe volk). Lieden van fatsoen spreken ze uit als *aa*.

De *ue* is eenvoudig een dubbele *u*. Ook Amman stelt dus de *u* in *put* en *vuur*, afgescheiden van den duur, als identisch voor. Het wil er bij mij niet in.

Onder de tweeklanken verdienen vermelding *ou* (= *o* + *u*, niet *y*, zooals de spelling aanwijst), en *ui* of *uy* (*ø* + *y*, niet *y* + *i*, zooals de spelling aangeeft). Hier wordt dus de hedendaagsche uitspraak bedoeld, al wordt zij niet geheel juist beschreven. De overige, tweeklanken worden naar hun schrijfwijze uitgesproken.

De half-klinkers worden zoo genoemd, omdat zij uit stem of klinkende lucht gevormd worden. Deze wordt echter onderweg vrij wat verdoofd en gebroken.

De grondslag van de medeklinkers is niet-klinkbaar-gemaakte lucht of h, want deze is maar een ongeformeerde lucht of adem, die wat sneller en geweldiger door den mond wordt uitgeblazen.

Van *g, ch, z, s, v, f* is de eerste van ieder paar wat zachter dan de tweede. Overigens geen verschil. De *v* en *f* zijn tandlipklanken (*ph* is hetzelfde als *f*).

Over het geheel zijn de medeklinkers vrij goed beschreven; alleen is bij *d* en *t* de tong tegen of tusschen de tanden, en bij *z* en *s* zijn de tong en tanden zoodanig bij elkander, dat de lucht alleen door de tusschenruimten der tanden doorbreken kan.

De *r* is het moeilijkst te leeren; veclal brouwen zijn patienten in het begin. Met het woord ‘brouwen’ bestond dus ook reeds de klank hier te lande.

In het laatste hoofdstuk vertelt de schrijver vrij uitvoerig, hoe hij bij zijn onderwijs te werk gaat.

Uit alles blijkt, dat Amman Montanus niet kent. Als een onafhankelijke poging is zijn werkje verdienstelijk, maar het staat ver ten achter bij de ‘Spreeckonst’.

De 17de eeuw was de eeuw, waarin de geleerden zich toelegden op het uitvinden van een wereldtaal met passend alphabet. Deze beweging[1)] ging vrijwel onopgemerkt aan ons land voorbij, behalve dat Montanus, Lambert ten Kate en misschien anderen, die mij niet bekend zijn, er naar streefden een phonetisch alphabet samen te stellen, dat ook op andere talen toepasselijk was.

(*Wordt vervolgd.*)

L.P.H. EIJKMAN.

1) De belangstellende lezer kan hieromtrent zijn licht opsteken bij Techmer IV, Vorwort zu John Wilkins' Essay (1668), van welk belangrijk werk hij Part III reproduceert. Dit vertoont veel overeenkomst met dat van Montanus. In enkele opzichten is de Engelschman dichter bij de waarheid, maar deze schreef dan ook dertig jaar later. Toch schijnt bij de ‘Spreeckonst’ niet gekend te hebben. Dak hij naar aanleiding van *sh* dezelfde opmerking maakt als Montanus zal wel hierin zijn verklaring vinden, dat ook hij predikant was, n.l. Dean of Ripon. And though the other (*sh*) did once

'n Paar Afrikaanse eienaardighede.

Die Imperfek Passief.

Dat Hollandse taalgeleerdes meer en meer aandag gaan wy aan Afrikaanse eienaardighede, is 'n bemoedigende teken vir die Afrikaanse taalwetenskap, en kan vir die algemene taalwetenskap allig belangrike resultate hê. Uit grammatikale oogpunt beskou is Afrikaans die verstgevorderde van alle Germaanse tale, miskien van alle tale ter wêreld, en die grootste deel van dié ontwikkeling het onder histories betreklik gemaklik waarneembare omstandighede plaasgevind. Die huidige verhoudinge tussen Afrikaans en die ander tale in Suid-Afrika, nl. Engels en verskillende inboorlingtale, maak dit 'n vrugbare terrein vir die waarneming van ‘taalvermengings’-prosesse.

Tog is ook hier, wat die geskiedenis betref, genoeg afwisseling van lig en donker. Die historiese bronne wat die Afrikaanse taalkundige ten dienste staan, is byna net so skaars as waterbronne in sij cie land, en is net so dikwels droog. Waar hy 'n beeld wil kry van die Afrikaanse oertaal, die taal van die laer Hollandse volksklasse van die 17de eeu, laat die Hollandse wetenskap hom dikwels in die steek, en moet sy verbeelding hom help oor die kloof wat daar moes bestaan het tussen die taal van Bredero en die van 'n analfabetiese matroos op die *Reiger*, die *Drommedaris* of die *Goede Hoop*. As die Afrikaanse taalhistorikus *hy is lekkerlyf* gelijkstel met *hy is platzak*, of *ons is wat ons is* vergelijk met *hun zijn d'r niet gewees*, dan word van hom geëis dat hy van die Hollandse uitdrukkinge ook nog 'n verklaring gee.

Daarom verwelkom ons, na Prof. Hesseling, ten seerste die hulp wat 'n Hollandse taalgeleerde soos Prof. Bouman op Stellenbosch in staat is om ons te verleen[1)] en hoop ons om groot voordeel te trek van sy Hollandse taalkennis, veral op die gebied van die sintaksis.

Die Neerlandikus wat hom op die studie van Afrikaans toelê, sal egter ook eienaardige moeilikhede op sy weg vind, veral op die gebied van die sinsbou. Hier word nie alleen 'n intieme

1) De Nieuwe Taalgids, XVI, 4 en XVII, 1.

kennis vereis nie, maar 'n sekerder Afrikaanse taalgevoel, 'n dieper inlewe in die Afrikaanse taalgees, as wat nodig is byvoorbeeld vir die Afrikaanse etimoloog of historikus.

En aan hierdie Afrikaanse taalgevoel ontbreek dit Prof. Bouman voorlopig, soos blyk uit die voorbeelde wat hy behandel. Toe ek (t.a.p. XVI, 227) *paardekraal* as voorbeeld van 'n Afrikaanse samestelling lees, het ek gedag dat dit wel 'n drukfout sou wees vir *perdekraal*, maar vlak daarby staan nog *kraal van paarde, paarde se kraal, kraalpaarde*: 'n lapsus dus, maar een wat te dinke gee.

Prof. B. besef sy gebrek, maar meen dat hy dit kan ophef deur sy aandag voorlopig te wy aan geskrewe taal, en daarby die spreektaal as toets op die skrijftaal aan te wend. As dié metode by ander lewende tale betroubaar geblijk het, soos hy sê, dan moet dit wees omdat die geskrewe bronne met meer voorsigtigheid gekies en beter aan die spreektaal getoets was. Om as feitelik enigste bron 'n dagblad te kies, lyk my onverdedigbaar. Mog dit al - wat ek betwyfel - vir Holland geld: ‘wanneer de geschriften aan het grote publiek worden voorgelegd en zonder bezwaar worden gelezen, dan is dit reeds bewijs genoeg dat ze niet tegen het taalgevoel der non-scribenten indruisen’, vir Suid-Afrika is dit seker nie die geval nie, omdat ons Afrikaanse joernaliste tot onlangs geen opleiding in Afrikaans geniet het nie, meestal op skool alleen Engels en Hollands geleer het.

As ek die uitdrukkinge, onder die eerste groep behandel: *hoe die geleentheid aangegryp gemord is; 'n skoolorder waarin dit neergelê geword het; de la Rey was Volksraadslid en werd belas geword met die leiding van ....; die party het ontstaan geword; hy sal deur die nakroos steeds hoër word verrys*, aan my spreektaal toets dan is daar geen enkele wat as Afrikaans kan deurgaan nie. Die cerste twee uitdrukkinge is voorbeelde wat in die *geskrifte* van 'n sekere kring dikwels aangetref word. Daar kan Afrikaans van gemaak word deur *geword is* en *geword het* te vervang deur *is*. Die ander drie voorbeelde is indiwiduele geradbraak, 'n gevolg van sogenaamde kontaminasie.

Waar dit my veral te doen is om te wys op die metodiese fout, die gebruik van onbetroubare materiaal en slegte skryftaal aan te sien vir ‘typies Afrikaans,’ is die beroep op my eie taalgebruik allig onvoldoende. Daarom wij ek verwijs na Prof. D.F. Malherbe se *Afrikaanse Taalboek*, war o.a. gesê word: ‘Die gebruik van *geword* as hulpww. in die verl. tyd (passief)

is onnodig en kom in die gewone spreektaal heel selde of nooit voor nie .... Hierdie omslagtigheid wat dikwels in toonaangewende geskrifte voorkom, kan vervang word deur *is*. Net in een geval is *geword het* onontbeerlik, nl. in verbinding met 'n modale hulpww. b.v.: *dit kan nie verander geword het nie; die bome moes lankal gesnoei geword het* (in hierdie geval kan toevallig *gewees* gestaan het); *die wet sou nie oortree geword het nie, as dit net bekend was*' (3de druk, p. 67). Hiermee is ek dit heeltemal eens, behalwe dat ek 'onontbeerlik' geen gelukkige woord vind nie. In al twee die laaste gevalle kan *gewees* staan vir *geword; die bome moes lankal gesnoei gewees het* is vir my gevoel selfs die enigste gebruiklike konstruksie in die spreektaal. Gewoner as: *dit kan nie verander geword het nie*, klink vir my: *dit kon nie verander word nie*. Buitendien, soos ek straks sal aanstip, staan 'onontbeerlik' hier nie gelyk met 'gebruiklik' nie. Maar die eerste en die laaste voorbeeld van *geword het* na 'n modale hulpwerkwoord kom seker in die spreektaal voor, hoewel selde.

Ons het hier te doen met 'n interessante proses: Hoewel Afrikaans bij die hulpwerkwoorde *had, kon, mog, moes, sou, was, wou* nog 'n imperfekvorm besit, het die vorm *werd* verlore gegaan. Nou is die moeilikheid om te voorsien in die behoefte aan 'n imperfek passief. In Afrikaans is die passief nog minder gebruiklik in die volkstaal as in Hollands, sodat die behoefte aan die imperfek passief veral in die skrijftaal gevoel word. Die verskillende maniere waarop geprobeer word om hierdie moeilikheid op te los in min of meer Afrikaanse gees is seker interessant, maar tot nog toe kan hulle beswaarlik tiepies Afrikaans genoem word.

Die konstruksie *geword is* + *pp*. is m.i. 'n Hollandisme (ontleen aan die skrijftaal). Die konstruksie *geword het* + *pp*. beskou ek met Prof. B. as 'n Anglisisme *has been* + *pp*. (*A été* + *pp*. kom nie in aanmerking nie, omdat ons te doen het met Afrikaanse skrijftaal, en Afrikaanse skrijwers staan nie onder Franse invloed nie). Die konstruksie *werd geword* + *pp*. (b.v. *werd belas geword*) kan verklaar word as 'n indiwiduele verwarringsproduk van *werd* + *pp*. en *is geword* + *pp*. (*werd belas* en *is belas geword*). *Het ontstaan geword* is ook so 'n indiwiduele verknoeiing, miskien onder invloed van bijgedagte aan *het* of *is gebore geword*. Die sin: *hy sal deur die nakroos steeds hoër word verrys* is taalgeradbraak (terwille van die rym?) soos ook wel in Hollandse skoolopstelle

sal voorkom. Die digter (!) dink waarschynlik aan *verhef* of 'n ander oorganklike werkwoord, wat om metrum of rym nie bruikbaar was nie.

Ek het bo gesê dat in die onderhawige geval ‘onontbeerlik’ nog nie beteken ‘gebruiklik’ nie. Dit vorm 'n direkte weerspreking van die stelreël dat 'n taal ‘eers dan vormverskeidenheid prijsgee wanneer daar nuwe maniere van uitdrukking ontstaan is wat dieselfde diens doen.’ Die fout in die redenering sit dan natuurlik daarin dat ‘taal’ in die een geval beteken ‘skryftaal,’ in die ander geval ‘spreektaal.’ ‘Onontbeerlik’ slaan dan op die skryftaal, ‘gebruiklik’ op die spreektaal. Die passief word in die Afrikaanse spreektaal betreklik selde gebruik, in die verlede tyd so goed as nooit. Dit is sonder meer duidelik dat 'n imperfek passief, so nie onontbeerlik is in die skryftaal nie, dan tenminste 'n hoognodige lukse! Hoe kan hierin in Afrikaanse gees voorsien word?

Die enigste oplossing is m.i. die gebruik van die historiese praesens ook in die passief. Dus b.v.: *hoe die geleentheid aangegryp is; 'n skoolorder waarin dit neergelê is* (Hollands *werd* + *pp*), sodat *toe het hulle hom gevang* in die passief omgeset word deur *toe is hij gevang*. Dit is in die gees van die Afrikaanse taal. Maar die historiese praesens is nie altyd moontlik nie. In die aktief kan die verlede tyd op twee maniere uitgedruk word: deur *het* + *pp*. en deur die historiese praesens, b.v. *hulle het hom gevang* naas *toe vang hulle hom*. Die eerste konstruksie druk uit wat Prof. Bouman noem ‘’t effektieve perfektum.’ Hierdie ‘effektieve perfektum’ kan uiteraard nie deur die historiese praesens vervang word nie, en dus in Afrikaans in die passief nie uitgedruk word deur middel van *is* + *pp*. nie. Daar is geprobeer om deur ontlening: *a*. van die anglisisme *het geword* + *pp.; b*. van die Hollandisme *is geword* + *pp.; c*. van die Hollandisme *werd* + *pp*. uit die moeilikheid te kom. Ek meen nog altyd - ek het dit in 1916 as stelling verdedig - dat van die drie euwels die laaste die voorkeur verdien, en wel op grond van die oorweginge dat dit die eenvoudigste oplossing is en dat, met die oog op die ander Afrikaanse hulpwerkwoorde met 'n imperfek, dit nie eens so ver buiten die kader val nie, al sluit *is geword* + *pp*. miskien makliker aan bij *is* + *pp*.

Ek twyfel of Prof. B. meer voorbeelde van die drie laaste

sg. ‘uitbreidingsgevallen’ kon opgenoem het. In elk geval klink hulle 'n Afrikaner haas net so vreemd in die ore as 'n Hollander. Die Afrikaner kan hulle alleen miskien gemakliker verklaar omdat hij gevocliger is vir die vreemde invloede (Hollands en Engels) wat tot hulle ontstaan, al is dié ook persoonlik en indiwidueel, bygedra het. Die waarde van die artickel van Prof. B. is vir my dan ook veral daarin geleë dat dit lig werp op die psigologiese prosesse wat 'n rol speel bij sintaktiese ontlenings. As dit Prof. B. te doen was om ‘usuele’, ‘typiese’ konstruksies ontleen aan die Afrikaanse spreektaal, dan het hy beter gedoen deur sy voorbeelde te ontleen aan Malherbe se boek.

Die dubbele *nie* in Afrikaans.

Ook in sy artiekel oor *De dubbele Ontkenning in Afrikaans* behandel Prof. B. alleen voorbeelde uit die skryftaal, weer byna uitsluitlik voorbeelde ontleen aan 'n dagblad. Ook hier geld van die ‘gevallen van usurpatie’ wat hij aanhaal, dat hulle nie ooreenkom met die gebruik in die spreektaal nie, dus as skryftaalfoute mag beskou word.

Ook hierdie skryftaalfoute moet m.i. as kontaminasieprodukte beskou word. Dat hierdie kontaminasie alleen in die skryftaal voorkom - ‘skryftaalkontaminasie’ dus - kan daardeur verklaar word dat alleen lang, ingewikkelde sinne aanleiding gee tot verwarring, en dat sulke lang sinne in die spreektaal vermy word. So ontstaan uit die konstruksies: 1. *Net in een ding, dit is daardie onderhoud wat die stakers met genl. Hertzog op Witbank gehad het, is sy verbeelding nie sterk genoeg nie* en 2. *Net in een ding is sy verbeelding nie sterk genoeg nie, dit is daardie onderhoud wat die stakers met genl. Hertzog op Witbank gehad het* ontstaan die geskrewe kontaminasieproduk: *Net in een ding is sy verheelding nie sterk genoeg nie. Dit is daardie onderhoud wat die stakers met genl. Hertzog op Witbank gehad het nie*.

Prof. B. erken trouens self dat een van die voorbeelde nie normaal Afrikaans is nie, en verklaar ook self 'n ander voorbeeld deur kontaminasie: 1. *hier is geen selle of geheime nie* en 2. *hier is geen selle of geheime om te vertel nie* gee aanleiding tot *hier is geen selle of geheime nie om te vertel nie*. Hierdie voorbeeld kom ook in die spreektaal voor (is ook nie ingewikkeld nie) en word tereg deur Prof. B. verklaar as 'n volledige sin: *hier is*

geen selle of geheime nie, aangevul met die nagedagte: *om te vertel*, waarna die Afrikaanse ritme die afsluiting *nie* vereis, wat deur die vertraging van die nagedagte te vroeg gebruik is na *geheime*. Prof. B. sê egter 'het laatste *nie* is logies volkomen overbodig.' Dit is in so ver juis dat albei *nie's* logies oorbodig is, maar vir die Afrikaanse taalgevoel is hier juis die e e r s t e *nie* oorbodig, die twede noodsaaklik.

Waar Prof. B. 'uit de geboden zinnen' konkludeer dat 'in grotere perioden met negatieve strekking er een aaneenschakeling plaatsvindt van groepen, *elk met een eigen ontkenning aan het eind voorzien*, welke in organies verband met elkaar staan', is die deur my gekursiveerde bepaling wáár alleen van die 'geboden zinnen', druis egter in teen die spraakgebruik, wat in sulke gevalle 'n *nie* vereis alleen aan die slot van die periode, selfs al val daar positiewe sinne onder, mits die verband tussen die onderdele nou genoeg is. Die derde van die deur Prof. B. opgetekende sinne: *maar ten spyte van sy beswaar het minister Malan tog ook nie weer anders kon doen dan te erken nie dat daar veel vir die verdaging te sê was*, sou ek wil normaliseer deur *nie* aan die slot te skryf in plaas van na *erken*. Na *doen*, soos Prof. B. aan die hand gee, lyk my minder juis, hoewel veral die skryftaal hier genoeg voorbeelde van kan aanwys. 'n Duideliker geval ter illustrasie van die ritmiese eis van *nie* aan die slot gee ek uit Malherbe se *Taalboek: laat ons n i e vergeet dat die hoë ouderdom van parlij mense g e e n waarborg is vir ons om te dink dat ons n i e jong sal sterwe n i e* .

Na hierdie 'waardering' van die verskynsel gaan Prof. B. daartoe oor om 'n historiese verklaring daarvan te gee. Ek vind die verklaring so weinig duidelik dat ek die leser na die artiekel self (*De Nieuwe Taalgids*, XVII, pp. 19-23) moet verwys. Uitgaande van kindertaal en primitiewe taal in die algemeen en in die besonder van wat die skrywer noem die 'dubbele hik'[1)] in Hottentots, kom hij tot die konklusie dat ons te doen het 'met een geval van konvergentie tussen twee

1) Die benaming 'dubbele hik' vind ek al heel ongelukkig. Met 'n hik het die geluid nie veel gemeen nie en die twee lettergrepe klink verskillend, is dus nie dubbel nie. Dit kan vry dig benader word deur dit weer te gee met *}* staan die bevestiging .

talen, waarby het produkt dus niet op ontlening van de ene uit de andere berust, maar het resultaat is van aanpassing door beide partijen.'

Die verskynsel van dubbele ontkenning is algemeen genoeg en kom voor nie alleen in onbeskaafde taal nie, maar ook in kultuurtale soos klassieke Grieks en Frans. En alle Hollanders wat sê *niks geen* behoort nie tot die onbeskaafde sprekers nie. In die volkstaal van Holland, Engeland, Duitsland is die dubbele ontkenning heel gewoon. Dat dit in die skryftaal selde aangetref word, is seker nog 'n uitwerking van die redelike grammatika. Die verskynsel is dus, goed beskou, nie beperk tot primitieve of kindertaal nie, en selfs as die Afrikaanse dubbele *nie* ooreenkoms vertoon het met die 'dubbele hik' of 'n uitbreiding daarvan, was dit nog onnodig om na Hottentots te gaan vir 'n verklaring daarvan. Prof. B. eis te veel van ons geloof as hy wil hê ons moet glo dat 'Neen, ik weet het niet'; 'Neen, dat kan ik niet doen' vir Nederlanders ongebruiklike antwoordvorme is (t.a.p., p. 20). Liewer stem ons met hom in dat 'dit verschijnsel van zo 'n herhaling in 't algemeen niet onbekend (is) in 't Nederlands, en zijn eigen aard (meebrengt) dat men het in alle menselike taal zal kunnen aantreffen' (p. 21). En daarmee verval m.i. die hele teorie van die dubbele hik. In Engels, wat tog ook as inwerkende taal in aanmerking kom, is die gebruik van *no* voor 'n ontkennende antwoord ook heel gewoon.

Maar die dubbele *nie* in Afrikaans is in wese nie alleen 'n heel ander konstruksie as Frans *ne .... pas*, of Hollands *niks .... geen*, Engels *nobody .... never* nie, maar kan m.i. onmoontlik beskou word as 'n uitbreiding van konstruksies soos Hollands 'Neen, ik geloof het niet', Engels 'No, I won 't', Afrikaans 'Nee, ek ken hom nie' of '„□□, ek weet nie'. Die verbreidheid van hierdie laaste gevalle toon aan dat ons te doen het met 'n taalverskynsel wat op algemene psigologiese gronde berus: 1. oordrewe neiging tot duidelikheid, wat agter alle toutologie, pleonasme, hieperbolie sit en 2. afkeer van onbeleefde beknoptheid. Op die vraag: 'Weet jy waar meneer Langenhoven woon?' sou dit - in alle tale - onbeleef wees om te antwoord: 'Nee!' of '„□□,' of selfs alleen 'Ek weet nie.' In die reël lui die beleefde antwoord tog altyd ongeveer: 'Nee meneer, (dit spyt my, maar) ek weet nie.'

Teenoor die algemene karakter van die gewone dubbele

ontkenning is die Afrikaanse *nie .... nie* 'n min of meer op sigself staande verskynsel, wat vermoedelik op 'n okkasionele psigologiese werking berus. Bestaan daar buiten Afrikaans 'n parallel? Prof. B. kla oor slegte dokumentasie, maar as hij bekend was met die reeds deur Prof. du Toit in *Afrikaansche Studies* aangehaalde voorbeelde uit Hollands, dan het hy seker nie sy toevlug geneem tot die Hottentotse 'dubbele hik' nie. Al die faktore wat bygedra het tot die resultaat, en die resultaat self, is nl. reeds in Hollands te vind. As voorbeelde van primitiewe taal hoef in hierdie geval geen Hottentots of Bantoe geneem word nie.

Ek meen nog dat my verklaring (*Afrikaans en Maleis-Portugees*, pp. 83-84) uitgaande van dubbele ontkenning in Hollands soos *geen ... niet, niks ... niet, niemand ... niet, niet eens ... niet*, en eindelik veral die Utrechtse *niet ... niet* afdoende en die enigste histories juiste is.

Behalve die algemene gronde wat gewoonlik aangevoer word ter verklaring van dubbele ontkenning, moet m.i. in die spesiale geval van die dubbele *nie* nog kontaminasie aangeneem word. Dié opvatting word versterk deur die verklaring wat deur Prof. B. en hierbo deur my van die uitbreidingsgevalle in Afrikaans gegee is, en verder deur analoge konstruksies in Hollands. Om b.v. die Hollandse en Afrikaanse volkstaalkonstruksies soos: *hy is al lank al weg; hy loop uit die huis uit* te verklaar, kan, behalwe die neiging om nadruklik te wees, nog aangeneem word deurmekaarloop van die cenvoudiger konstruksies: *hy is al lank weg*, en *hy is lank al weg; hy loop die huis uit* en *hy loop uit die huis*. Net so in eerste instansie by die dubbele *nie*. Die sin wat Prof. du Toit op outoriteit van Dr. Beets uit die Utrechtse volkstaal aanhaal: *je mot het niet gelooven niet*, kan verklaar word as kontaminasieproduk van *geloof het niet*! en *je mot het niet gelooven. Gek word je niet*, die emfatiese vorm van *je wordt niet gek*, kan deur kontaminasie met hierdie twede, meer gewone vorm, aanleiding gegee het tot die ontstaan van die sin deur Prof. Vercoullie opgeteken uit *Den Gewaenden Weuwenaer met het Bedroge Kermiskind* van 1709[1)]: *Je word niet gek niet*. So kan Afrikaans *ek sal nie gaan nie* verklaar word as kontaminasie van *ek gaan nie en ek sal nie gaan*.

Die uitbreiding en gebruiklikword van die dubbele *nie* in

1) Die stuk speel in Utrecht.

Afrikaans bied verder geen moeilikheid nie, in elk geval nie meer by hierdie verklaring as by 'n ander nie. Of die Hottentotse *}, die Franse *ne ... pas* ens., hierby 'n direkte of indirekte, of enige, rol gespeel het, kan alleen gegis word. Om die dubbele nie in Afrikaans te verklaar is hulle hulp nie nodig nie.

Dr. Beets is so vriendelik om my nog op die volgende parallel in Sweedse volkstyl opmerksaam te maak: *inte vet jag, om jag vill hen honom inte* (ek weet *nie* of ek hom wil hê *nie*), en hij ag ook hier deureenloop van twee konstruksies moontlik. Hierdie Sweedse parallel pleit ook vir die spontane ontwikkeling van die Hollands-Afrikaanse konstruksie.

Die kwessie van die dubbele *nie* is dus nie spesifiek Afrikaans nie. Sou daar ook nog Hollandse taalgeleerdes wees wat daar belang in stel en hulle mening wil uitspreek? Dit sal veral interessant wees om te verneem of die Utrechtse dubbele *niet*, wat Dr. Beets twintig jaar gelede gehoor het, vandag nog bestaan in die Utrechtse volkstaal, en moontlik ook nog in ander dialekte.

H e v e a d o r p (G.)
D.B. BOSMAN.

Kroniek en kritiek

De taalstudie van de onderwijzer op de goede weg?

Het is al meer dan tien jaar geleden dat wij in dit tijdschrift de dringende noodzakelikheid betoogden om de taalstudie van de onderwijzer grondig te herzien[1)]. Nu de examens opnieuw bij Koninklik Besluit geregeld zijn, komt begrijpelikerwijze de vraag op: zijn de autoriteiten die deze regeling ontwerpen en de benoeming van examinatoren in handen hebben, óók van die noodzakelikheid doordrongen? De onlangs bekend geworden programma's geven niet veel licht. Voor de gewone akte luiden de eisen:

1) *De taalstudie van de onderwijzer* (jaarg. VI, blz. 1-21).

a. Vaardigheid in het mondeling en schriftelik uitdrukken der gedachten.
b. Kennis van de hoofdzaken der Nederlandse spraakkunst.
c. Het lezen en verstaan van een stuk proza of poëzie.
d. Bekendheid met enige gedichten en prozawerken van Nederlandse schrijvers.

Voor de hoofdakte:

a. Bekendheid met enige belangrijke verschijnselen uit het leven der Nederlandse taal.
b. Bekendheid met de hoofdstromingen uit de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Nadere kennis van enige door de adspirant te kiezen belangrijke voortbrengselen der Nederlandse letterkunde.

Met het eerste programma kan de ouderwetse examinator in volkomen gemoedsrust de oude wegen blijven bewandelen. Elk nieuw geluid, elke vingerwijzing in nieuwe richting ontbreekt.

Dat er andere wensen bestonden, blijkt o.a. uit een Rapport dat *het Katholieke Schoolblad* onlangs (11 Okt.) publiceerde. Daarin vindt men een ontwerp voor een nieuw program, ontworpen door een kommissie, door de Federatie-vergadering daartoe aangewezen. De paragraaf over het taalonderwijs luidt:

> Stof en metodiek van het taalonderwijs op de L.S.
> De regels nodig voor het zuiver schrijven.
> Vaardigheid in het mondeling en schriftelik uitdrukken der gedachten.
> De kandidaat moet blijk geven van juist inzicht in de verhouding van taal en de schriftelike weergave daarvan, begrip hebben van de noodzakelike verscheidenheid van taal, van dialekt en algemeen beschaafd, van taalontwikkeling.
> Enige bekendheid met de hoofdwerken der voornaamste Nederlandse Schrijvers na 1600, vooral van die na 1880.

Vooral door de toelichting blijkt dat hier oprechte hervormingszin aan het woord is. De voorstellers zeggen o.a.:

> Daar het doel van het volksonderwijs niet is wetenschap te doseren, maar op voor-de-jeugd-geëigende wijze geschikte kennis, vaardigheid en karakterontwikkeling aan te brengen, moet de metodiek van het onderwijs en van de opvoeding de richting bepalen waarin bij de opleiding de verschillende vakken worden gegeven, en veel meer dan tot nu toe op de voorgrond treden ....
> Steunende op deze beginselen acht de kommissie het

> noodzakelik, dat gebroken wordt met het kunnen opzeggen van gevallen, regels, uitzonderingen, paradigma's enz. en het bekend zijn met allerlei spitsvondigheden, die voor de praktijk van niet de minste waarde zijn. Boven het van buiten geleerd hebben van een spraakkunst of een ander boek dient te worden gesteld het inzicht, dat de kandidaat zich verworven heeft.

Gelukkig dat een examinator die op het standpunt van deze kommissie staat, door het vage regeringsprogram tenminste niet verhinderd wordt om te vragen naar wat hij de 'hoofdzaken der Nederlandse spraakkunst' acht!

Voor het hoofdakte-examen is er meer overeenstemming tussen het officiële programma en dat van de R.K. onderwijzers, die naast de 'Beschouwing van een metode voor het taalonderwijs op de L.S.' verlangen: 'Kennis van enige algemene taalverschijnselen.'

Dit is bijna even onbepaald als 'enige belangrijke verschijnselen uit het leven der Nederlandse taal', maar de overeenkomst is vooral negatief: men wil *geen* meerdere virtuositeit in zinsontleding, *geen* memoriseren van uitvoerige spraakkunsten. Ongetwijfeld ligt in die erkenning een vooruitgang, maar een gedachtenwisseling over datgene wat de hoofdaktestudie wèl zou moeten omvatten, lijkt ons nodig en nuttig.

Zeer juist is weer de opmerking in het bovengenoemde Rapport:

> 'Het spreekt vanzelf dat een eksamenprogramma, uiteraard beknopt, maar een betrekkelike waarde heeft. Veel hangt af van de opvattingen der eksaminatoren. Wil er werkelik in de onderwijzers-eksamens verbetering intreden, dan is het ook nodig, dat ze afgenomen worden door personen, die met de huidige gebreken op de hoogte zijn en daarbij de wil bezitten en in staat zijn om de nieuwe wegen te bewandelen die men op moet.'

Daaraan zouden we willen toevoegen: even nodig is het, dat de opleiders weten wat ze willen, en kunnen wat ze wensen. Opleiders en examinatoren moeten welbewust in dezelfde richting sturen. Dit wordt het best bereikt, wanneer opleider en examinator één zijn: vandaar dat wij nog steeds de beste oplossing zien in het stichten van goede kweekscholen met het jus promovendi. Met grote ingenomenheid lazen wij dan ook in de bladen, dat de Minister reeds in 1924 een schoolexamen met toezicht van gekommitteerden heeft ingesteld bij de daarvoor aangewezen

kweekscholen. Wanneer deze scholen een voldoende uitbreiding gekregen zullen hebben, en bevoegde, met zorg gekozen leerkrachten daar de toon aangeven, hopen wij het vraagteken, dat we nu nog achter ons opschrift plaatsten, te kunnen schrappen.

C.D.V.

Een ‘Gids bij de studie Nederlandsch M.O.’?

Onder deze titel meldt zich een uitgave aan van de firma Verzijl te Gouda, onder redaktie van Dr M. Cornelissen. ‘Zij, die de studie hebben aangepakt en ten koste van veel opofferingen voortzetten, kunnen in dit boekje een raadgever vinden, die een schrijnende desillusie kan voorkomen’, heet het in de *Voorrede*. ‘Door dit boekje zullen zij leeren in welke richting de studie geleid moet worden om tot een gunstig resultaat te voeren.’

Dit doel meent de redakteur te kunnen bereiken door de verslagen van de examenkommissie en de schriftelike opgaven (die men ook elders gedrukt kan vinden) te herdrukken, maar vooral door ‘verslagen’ van mondelinge examens.

Omdat het bezwaar dat de kopers van een dergelijk boekje die verslagen verkeerd zouden gebruiken niet denkbeeldig is, menen wij er met klem tegen te moeten waarschuwen. De uitgever zegt wel dat ‘dit boekje niet bestemd is voor hen die in korten tijd willen gedresseerd worden’, maar een onervaren kandidaat wordt zo licht verleid om in die vragen een betrouwbare leiddraad te zien bij het instuderen of repeteren van ‘examenstof’.

Gesteld dat de hoorder die de vragen optekent volkomen bevoegd is, en geen enkele fout maakt, dan zal een *beknopt* verslag altijd een scheve voorstelling geven van de gang van een examen, dat een vol uur duurt. Immers zonder de *volledige* antwoorden van de kandidaat is nòch het verband nòch de eigenlike strekking van de volgende vragen te begrijpen.

Maar gesteld zelfs dat door een stenografiese opname woordelik alle vragen en antwoorden konden gedrukt worden, dan zou voor een juiste indruk van de betekenis van dit examen bekendheid met de ingeleverde litteratuurlijst onmisbaar zijn.

Daar dit bezwaar vooral voor het letterkunde-examen geldt, en de eerste aflevering van deze ‘Gids’ juist daarover gaat, wil ik nader toelichten, waarom ik in zulke ‘verslagen’ een gevaar zie. De tegenwoordige examen-kommissie verwacht van de kandidaten: 1°. bekendheid met de ‘ontwikkelingsgang’ van de Nederlandse letterkunde; 2°. dieper gaande studie van

een drietal speciale onderwerpen. Een litteratuurlijst moet doen blijken hoe deze studie aangevat is. Memoriseren van namen en jaartallen - hoe onmisbaar ook - geeft dorre kennis, als die niet gesteund wordt door belezenheid. Nu is van geen kandidaat te verwachten dat hij in alle auteurs die hij heeft leren kennen evenzeer belezen is.

De examinator zal dus, als hij door enkele grepen wil onderzoeken of de algemene litterair-historiese kennis voldoende is, gebruik maken van de lijst, die niet alleen quantitatief, maar ook qualitatief bevredigend dient te zijn.

Vraagt hij dus naar een bepaald werk of een artikel over een schrijver, dan is allerminst de bedoeling dat juist elke kandidaat dàt boek of diè studie zou moeten kennen. Het veld is immers onafzienbaar groot!

Nog sterker geldt dat voor de biezondere onderwerpen. De bedoeling is weer niet, dat zich een traditie zal vormen omtrent de noodzakelikheid of wenselikheid van zekere onderwerpen. Vooral wanneer men naar eigen smaak en aanleg kiest en dientengevolge met volle toewijding zulk een onderwerp bestudeert, zal de studie vruchtdragend zijn.

Uit deze ‘Gids’ zou de kandidaat b.v. de indruk kunnen krijgen dat de examinatoren biezonder prijs stellen op een nauwkeurige kennis van het geestelik lied in de Middeleeuwen. Wie zich meer tot andere onderdelen van de Middeleeuwse litteratuur aangetrokken gevoelt, kan dat in zijn lijst doen blijken: daardoor vervalt de mogelikheid dat een groot deel van het examen aan het geestelik lied besteed wordt.

Om ‘desillusie te voorkomen’ moet men zijn studie breed en grondig opvatten. Een ‘raadgever’ zoeke men niet in een ‘boekje’, maar in een deskundige leider bij de studie zelf. Deze zal ongetwijfeld rekening dienen te houden met de eisen van het examen, maar vóór alles moeten waken dat opleiding niet in dressuur ontaardt. Op de examinator rust de plicht, om zich uit de gegevens die de kandidaat verschafte, een denkbeeld te vormen van omvang der studie, en op het examen te onderzoeken wat en hoe hij gestudeerd heeft. Dan zal het onderscheid tussen de gedresseerden en de goed onderlegden niet verborgen kunnen blijven.

C.D.V.

Boekbeeoordelingen.

J.J.B. Elzinga: Les mots français et les gallicismes dans le Hollandsche Spectator de Justus van Effen. Amsterdamse dissertatie. (Leiden-P.M.W. Trap - 1923).

De baanbrekende studie van Salverda de Grave over *De Franse woorden in het Nederlands* heeft voor de periode na 1600 de hoofdlijnen getrokken, die door détail-onderzoek moeten worden aangevuld. Het bovengenoemde proefschrift maakt daarmee een begin. Dat de keuze viel op Justus van Effen zal niemand verwonderen: bij de Spectator-schrijver, vertrouwd met de Franse beschaving, en zelf de vreemde taal bijna als de moedertaal beheersend, kan men een diepgaande invloed van het Frans verwachten.

De inleiding geeft eerst al wat de lezer omtrent Van Effen en zijn werk dient te weten; dan de gegevens omtrent de kennis en de studie van het Frans hier te lande, die uit de Spectator te putten zijn, en ten slotte Van Effen's theorie omtrent het gebruik van Franse woorden. Hij kiest partij tegen de verwoede puristen, die alle vreemde woorden willen bannen, maar bespot ook de gemaaktheid van de ‘sociétés galantes’, die zich te buiten gaan aan het ‘modieuse’ Frans.

Volgens Bisschop is Van Effen in de praktijk van zijn schrijven nooit ver van de juiste middenweg afgeweken. Elzinga toont in zijn proefschrift aan, dat dit oordeel te gunstig uitgevallen is. Hij verdeelt de stof in twee hoofdstukken: *Les mots français* en *Les Traductions*. Voorop gaan de woorden van de ‘sociétés galantes’, die volgens de Spectator van een afkeurenswaardige verfransing getuigen. Bij een dergelijke verzameling, aan een sekretaris van een dergelijke ‘société’ in de pen gegeven, moet men verdacht zijn op parodiërende overdrijving. De Franse woorden die Van Effen zelf gebruikt, worden gesplitst, naarmate ze in het verband onmiddellik duidelik zijn (b.v. ter vermijding van een voorafgenoemd Nederlands synoniem, of met gelijke betekenis naast een Nederlands woord) dan wel ook buiten verband begrepen moeten worden. Bij de laatste onderscheidt

de schrijver: ongemotiveerd en gemotiveerd gebruik, een onderscheiding die wel eens wat subjektief uitvalt. Een zuivere beoordeling moet zich op het standpunt plaatsen van het Nederlands taalgebruik omstreeks 1730. Dat zou een vrij grote belezenheid in de taal van dit tijdperk vereisen. Wanneer de door Van Effen gebruikte woorden in de taalkring waaraan hij ze ontleent, de meest gebruikelike waren, dan kan men toch eigenlik niet van een 'ongemotiveerd' gebruik spreken. Ik denk b.v. aan militaire termen als: *defensie, fortificatie*, mediese als: kwade *humeuren*, politieke als: het gemeene *interest*, en woorden voor modeartikelen (*echarpe, ecran, surtout, tour*), die de schr. zelf later (blz. 51 vlg.) in een andere groep samenbrengt.

Gemotiveerd acht hij het gebruik, wanneer het Franse woord òf krachtiger is, òf geen Nederlands equivalent heeft, òf dingen van Franse oorsprong noemt: deze kenmerken noemt Van Effen namelik zelf. In het eerste geval is voorzichtigheid noodzakelik. Men zou telkens de kracht van alle toenmalige synoniemen na moeten gaan. *Imiteren*, zegt Elzinga terecht, is sterker dan *navolgen* (blz. 47), maar daarnaast bestond *nabootsen*, en sinds Coornhert en Hooft ook *na-apen.* Dat geldt ook soms waar de schr. een Nederlands equivalent mist: voor *desabuzeren* (blz. 49) vond ik bij de tijdgenoot Halma: te regt helpen, onderregten, uit de dooling of uit den dut helpen.

Halma's bekend *Groot Fransch en Nederduitsch Woordenboek* (1ste dr. 1710, 2de dr. 1729, 3de dr. 1758) behoort tot de hulpmiddelen die de schr. tot mijn verwondering niet geraadpleegd heeft, terwijl hij toch de zeer juiste methode volgt om zich omtrent Frans en Nederlands woordgebruik hier te lande door tijdgenoten te laten voorlichten: van Meyer's *Woordenschat* gebruikte bij de 8ste en de 10de druk (1720 en 1745) en daarnaast H. Martin's *Beredeneerd Nederduitsch woordenboek*[1)].

Bij Halma had hij nog een en ander kunnen vinden dat hij nergens aantrof: 'dans aucun des dictionaires consultés'. Voor *assiette* (blz. 46) geeft Halma naast de betekenis: tafelbord, teljoor, ook 'assiette, schoteltje.' De betekenis van *surtout* omschrijft hij, maar hij geeft het woord ook onvertaald. Voor

1) Een vergelijkend, kritics onderzoek van de Nederlands-Franse woordenboeken uit de 16de, 17de en 18de eeuw zou zowel voor de kennis van de moedertaal als van het hier gebruikelike Frans zeer leerzaam en nuttig zijn.

aceent (blz. 48) geeft hij ‘uitspraak’; *courbette* (blz. 52) omschrijft hij als ‘ligte sprong met de voorste voeten en daarna met de agtersten.’

Afzonderlik worden de woorden behandeld uit de Vertogen die waarschijnlik of misschien niet van Van Effen's hand zijn. Terecht heeft de schr. deze in het onderzoek betrokken.

Belangrijk is het tweede hoofdstuk, dat vertalingen van woorden en uitdrukkingen, maar ook syntaktiese vertalingen bevat. Daaruit blijkt een veel dieper gaande invloed van het Frans; ze ontstaan doordat een auteur in het Frans denkt, en tegelijk Nederlandse woorden zoekt. Juist door de talrijke voorbeelden op dit gebied blijkt ‘que la langue du *Spectator* a été fortement influencée par le français’.

Een andere gevolgtrekking is ‘que la syntaxe d'une langue n'est pas à l'abri de l'influence qu'exerce sur elle une langue étrangère’, waarmee hij de tegengestelde opvatting van Salverda de Grave meent weerlegd te hebben: ‘je me refuse à admettre une influence du français sur la syntaxe du neérlandais.’ Mij dunkt dat deze stellingen niet zo scherp tegenover elkaar staan. Dat bij een tweetalig individu vermenging van syntaktiese vormen, vooral in het schrijven, kunnen voorkomen, zal wel niemand ontkennen. Maar dat zulke sterk opvallende afwijkingen van het taaleigen niet licht usueel worden, erkent ook Elzinga, als hij zegt: ‘parmi les emprunts de syntaxe relevés dans le *Hollandsche Spectator*, il n'y en ait pas un qui ait pénétré dans notre langue.’

Intussen zou het van belang zijn, zowel voor woordgebruik als voor syntaktiese eigenaardigheden, hoe ver ze reeds veld gewonnen hadden in het achttiende-eeuwse schrijven, dat ook bij andere auteurs onder Franse invloed stond. Dat kan eerst blijken, wanneer Elzinga's voorbeeld navolging vindt: en ook andere schrijvers onderzocht worden.[1)] Voor de eerste helft van de eeuw hebben we nu een bruikbare grondslag in het zorgvuldig en methodies bewerkte materiaal dat Elzinga ons bood. Wie vult dat voor de tweede helft van de 18de eeuw aan met een grondig onderzoek van de velerlei taal die Wolff en Deken te boek stelden?

C.D.V.

1) Vgl. nu reeds voor de treurspelschrijvers het proefschrift van Dr. Ch. van Schoonneveldt, Hoofdst. V (blz. 144-188) en voor Willem van Haren het proefschrift van Dr. H.J.L. van Haselen, blz. 150-152.

Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal door J. Verdam. Vierde druk, herzien door Dr. F.A. Stoett. Zutphen, Thieme 1923.

Bij vergelijking van de 4° druk met de vorige blijkt dat het karakter van dit veelgebruikte boek niet veranderd is. Een jongere voelt onmiddellik dat een man van een vorig geslacht aan het woord is. Op zich zelf is dit niet erg. Als Prof. Verdam bijv. in een romantiese allegorie de invloed van de bijgedachte op de woordbetekenis schetst (blz. 276), als hij de 'taaloudheden' zorgvuldig verzamelt in genummerde zalen van een fiktief taalmuseum (blz. 288), dan kunnen we een opkomende glimlach aan onze 20°-eeuwse nuchterheid wijten. Maar bedenkeliker is het dat ook het 'taalstandpunt' van de schrijver verouderd is. Zijn beschouwingen over spreek- en schrijftaal (hfdst. VIII); het volstrekt negéren van de klankleer; de opvattingen over taalkundig geslacht, die Prof. Verdam huldigde; exclamaties als: 'Wat moet een taal beginnen, waarin men in verlegenheid zit, hoe iemand aan te spreken?' (blz. 235) of wel: 'Moet ik zeggen: U hebt of U heeft, U zult of U zal?' - al zulke uitingen zijn misleidend voor 'leek en taalbeoefenaar', voor wie het werk bestemd is. En tòch bevat het boek zoveel wetenswaardigs dat het alleszins verdiende herdrukt te worden. De nieuwe druk (door Prof. Stoett bezorgd) steekt bovendien heel gunstig af bij de vorige. Inderdaad heeft de bewerker het boek uiterst zorgvuldig *herzien*. Er is geen enkel hoofdstuk, waarin niet min of meer ingrijpende veranderingen zijn aangebracht. In de eerste plaats is heel wat toegevoegd. Mèt de aantekeningen (die grotendeels naar achteren zijn verplaatst en de beide zeer te waarderen registers is het boek ± 50 blz. groter geworden. - Maar ook is vaak het een en ander geschrapt[1)]: een bewering die niet meer houdbaar bleek, verouderde literatuur (die dan door nieuwere vervangen werd), enz. Dikwels ook is een *te* positieve bewering van Verdam anders en beter geformuleerd. De nieuwste literatuur is nauwgezet geraadpleegd en verwerkt: niet alleen is vermeld, wat uitkwam *na* het verschijnen van de vorige druk (1912), maar ook heel wat, dat blijkbaar aan Verdam's aandacht ontsnapt

1) Gewoonlijk zonder schade voor het juiste verband. Zie echter blz. 214 (*Zij* zijn ... enz.) en blz. 277 (Over *dit* in onbruik raken ...), waar het verband tengevolge van weglating verbroken werd.

was. Verscheiden artiekelen in het Tijdschr. voor Ned. T. en L., de Nieuwe Taalgids, T. voor T. en Lett., Leuvensche Bijdragen, Ned. en Mnl. Woordenboek, dialektwoordenboeken, worden aangehaald, naar belangrijke buitenlandse literatuur wordt geregeld verwezen. Kortom, de waarde van de nieuwe druk zit voor een aanzienlik deel in de door Prof. Stoett aangebrachte veranderingen en toegevoegde noten[1)], waardoor het boek op de hoogte van de tegenwoordige, taalwetenschap is gebracht. Enkele voorbeelden mogen hier volgen:

In Hst. I is bij de bespreking van de termen: Nederlands, Nederduits, Duits, Diets gebruik gemaakt van de publicaties van Muller en Van Ginneken. Bij de door Prof. Symons geschreven Hstn. II en III is niet vergeten de veranderde opvattingen te vermelden[2)] (bijv. Boer's verklaring van de klankverschuiving). Hst. IV geeft sistematieser en vollediger de dialektkenmerken (vooral van het Fries) dan de 3e druk. Over het Afrikaans vinden we in Hst. VII een uitgebreide literatuuropgave. Bij het boven gewraakte Hst. VIII (spreek- en schrijftaal) vindt men gelukkig de literatuur vermeld, waar men een betere opvatting kan vinden. Hst. X (Onze persoons-, geslachts- en plaatsnamen) draagt er duidelik de sporen van dat de bewerker een dankbaar gebruik heeft gemaakt van de in Tijdschrift 36, 37 en 38 verschenen opstellen. De behandeling van do klemtoon in het Nederlands geeft aanleiding ook het aksent in straatnamen te bespreken. Bij ‘de invloed van het Frans’ is geput uit Salv. de Grave's werken en artiekelen. Geheel gewijzigd zijn de lijsten van Joodse en Balto-Slaviese woorden. Natuurlik vinden we volledig de literatuur over de pronomina-kwesties opgegeven. De aantekeningen aan het slot geven een uitgebreide en (voorzover ik durf oordelen) zo goed als volledige literatuur over het behandelde onderwerp. Een enkel werk of artiekel miste ik. Zo had bij de bespreking van de zwakke fleksie van het adjektief verwezen kunnen worden naar Loewe, Germ. Sprachw. II, 46, eerder onder bereik van de lezer dan I.F. - Bij blz. 174 (brachylogie) vergelijke men T. en L. III, 263 (een art. van Stoett!) en de opmerkingen van

1) Jammer is het daarom dat deze niet door de bewerker gewaarmerkt zijn. Ik heb het in mijn eksemplaar gedaan en dan blijkt pas duidelik, hoeveel de nieuwe druk van de vorige verschilt.
2) Zou het, om misverstand te voorkomen, niet wenselik zijn, in de formulering van Verner's wet de woorden: ‘mits *niet* in anlaut’ op te nemen?

V.d. Bosch in Zw. Herdr. VII, 143. - Bij noot 6 van Hst. XV (differentieering van betekenis) mis ik Paul, cap. XIV. - Op blz. 269 (drossaard) ontbreekt een verwijzing naar Tijdschr. XVII, 49. - De bespreking van de verhouding der woorden: vroedmeester, verloskundige, accoucheur had, wat het laatste woord betreft, aanleiding kunnen geven te verwijzen naar een art. van De Vooys, Eufemisme (N.T. XIV, in dit geval blz. 279-280). - Verder ontbreekt als noot op blz. 306 een verwijzing naar Schrijnen, Handleid. blz. 176 en vooral 188 over de voces mediae. - Noot 1 van Hst. XIX kan vermeerderd worden met het nog altijd lezenswaardige Hst. over Woordvorming in Te Winkel's Inleiding, alsook met: Talen, Kollewijn, B. Hettema, Nederlandse Taal § 133-143.

Tot zover, wat de literatuuropgave betreft. Enkele opmerkingen met betrekking tot de tekst wil ik tot slot maken:

Termen als *stomme* e (blz. 52), *verscherpte* medeklinker (blz. 259) zal Prof. Stoett wel niet voor zijn rekening nemen. - Of het w.w. *verduitschen* nog wòrdt gebruikt (blz. 3), betwijfel ik. - Op blz. 80 had bij de kenmerken v.h. Nederlands (in vergelijking vooral met het Duits) gewezen kunnen zijn op de typiese Nederlandse regressieve assimilaties die een Hollander bij het Duits spreken zo moeilik aflegt. - *Netjes* (blz. 81) komt toch alleen *predikatief* als adj. voor? - Bij de behandeling van de klemtoon (cap. XI) is verzuimd te wijzen op ritmiese invloeden (vgl. V. Wijk-V. Schoth. § 118). De dubbele aksentuering van *reusachtig* doet denken aan *emotioneel* aksent (vgl. buitengewoon). - Op blz. 153 v.v. is het wenselik 2 groepen te onderscheiden: één, waarbij verschil van partikel- en verbale aksentuatie ook *vorm*verschil v.h. eerste lid tengevolge heeft (ont: ant; er: oor; ver: voor: be: bij) en een andere groep, waarbij dit niet het geval is. Het Hst. '*Klemtoon*' is trouwens niet het beste van het boek, niet zozeer om de opmerkingen over het aksent zelf als wel om het verwarring stichtende gebruik van de termen: *eigenlike* en *oneigenlike* samenstelling, waarmee hier iets anders schijnt bedoeld te zijn dan gewoonlik. Zonder nadere toelichting wordt bijv. op blz. 158 *blindeman* als eigenlike samenstelling opgegeven.[1] - De noot op blz. 236, is, wat het pron. poss. betreft,

1) De hele voorafgaande alinea is trouwens niet duidelik. *Isolering* van betekenis is toch niet alleen een kenmerk van de *eigenlike*-samenst.? Ook bij *syntaktiese agglutinatie* treedt isolering op.

natuurlik zonder belang: men zegt ook niet bij enkelvoudig subjekt: U hebt *zijn* (*haar*) boeken vergeten. - Bij de behandeling van de doubletten (in 't bizonder op blz. 255) had men bespreking van het begrip *homoniem* kunnen verwachten. - Aardige en naar ik meen, gewoner voorbeelden van de analogie, besproken op blz. 266, zijn nog: *gewoven, gebreën, uitgescheën* en (het wel opzettelik gevormde) *gefoven*. - Bij *nachtegaal* had naar Got. *gôljan* verwezen kunnen zijn. - Ook de aardige indeling van de metonymia die Paul geeft, is vermeldenswaard.

Enkele drukfouten merkte ik op. De meeste zijn van weinig belang. Als men de 3e druk niet bij de hand heeft, zouden de volgende enige moeilikheden kunnen geven: de noot op blz. 76 staat verkeerd, hoort achter *Antwerpsch* (blz. 77) - Noot 1, blz. 178, moet zijn: noot 11. - Psalm 26, 2 (blz. 181) lees 26,6. - Noot 1 op blz. 200 lees 197 i.p.v. 202.

De nauwkeurige vergelijking van de 3e en de 4e druk is een leerzaam werk. Herhaaldelik stuit men op ogenschijnlik kleine veranderingen die telkens echter blijken een gegronde reden te hebben. Ik denk bijv. aan de gewijzigde verklaring van *Nunspeet*, aan het weglaten van de asterik voor het woord *dwegel*, aan het niet-meer-vermelden van woorden als *interval* bij de Italiaanse, *kolder* bij do vroeg-Latijnse ontleningen. Evenals de bovenbesproken toevoegingen zijn deze weglatingen een bewijs van de zorg, aan deze herdruk besteed. Verdam's ‘Geschiedenis’ heeft bij de nieuwe bewerking veel gewonnen.

P.H. GREINER.

August Vermeylen: Van Gezelle tot Timmermans (Amsterdam - Maatschappij ‘Elzevier’ - 1923) (Prijs f1.50).

De taak die Vermeylen op zich nam, was verre van gemakkelik. Een halve eeuw te beschrijven, die men voor een groot deel zelf beleefd heeft, waarin dus personen en feiten, zich als 't ware op de voorgrond verdringen, is al niet gemakkelik, maar als de schrijver zelf een belangrijke rol gespeeld heeft in het letterkundig leven, komt daar nog de moeilikheid bij om de eisen van onpartijdigheid in het oog te houden. In de derde plaats brengt de noodzakelikheid van beperking zo licht het gevaar mee van dorheid of oppervlakkigheid. Al deze bezwaren heeft

Vermeylen schitterend overwonnen. Zijn boekje is een model van een smaakvol, goed-gekomponeerd tafereel, met een juiste verdeling van licht en donker, dat van het begin tot het einde boeit. Geen volledige 'geschiedenis' wil hij geven: hij wenst 'alleen wat licht te laten vallen op de meest typische vertegenwoordigers van onze hedendaagsche woordkunst, gezien in het algemeene verband der beweging.'

De titel is tegelijk een program. 'Het geslacht van Prudens van Duyse, Ledeganck, Van Rijswijck, Conscience heeft in onze literatuur het *leven* gebracht. Maar niet de hoogere schoonheid van een *kunst*, die bij machte zijn zou, ons heden nog te voldoen.' Gezelle is dus het uitgangspunt; langs de lijn van zijn invloed zijn de feiten gerangschikt. In de poëzie van 'De jonge Gezelle' verrijst weer een oorspronkelike Vlaamse kunst. Door de krisis tot zwijgen gebracht, vindt zijn stem weerklank in de strijdlustigere jongere: Albrecht Rodenbach, die ontijdig bezwijkt. Het jaar 1893 brengt nieuwe hoop: gelijktijdig verschijnt het veelbelovende orgaan van de opkomende kunstenaars, *Van Nu en Straks*, half kosmopolities, half wortelend in de volks-eigen Vlaamse kunst, en de *Tijdkrans* van Gezelle, de grijze dichter, herrezen 'als de jeugdigste kracht van het opbloeiende Vlaanderen.' Zowel aan *De oude Gezelle* als aan *Van Nu en Straks* is een afzonderlik hoofdstukje gewijd. De verdere ontwikkeling van de nu voorgoed gevestigde litteratuur wordt in de tweede helft van dit boekje (VI - X) nagegaan, door opnieuw de belangrijkste figuren op de voorgrond te brengen. Als dichter krijgt Karel van de Woestijne de ereplaats, als meesters van het verhalend proza: Buysse en Streuvels. Het slothoofdstukje (*Andere vertellers*) eindigt met een warme waardering van Timmermans. De figuren die op het tweede en derde plan gerangschikt zijn, of slechts terloops genoemd, worden niet zelden in enkele regels juist gekarakterizeerd of in het juiste verband geplaatst. Juist in het Vlaamse geestelike leven, waar maar al te vaak het oordeelsvermogen vertroebeld wordt door de strijd van partijen en personen, mag een hoogstaande leider en een breed-artistiek aangelegde criticus dubbel op prijs gesteld worden. Een zo voortreffelik boekje als dit zal er ongetwijfeld toe bijdragen, zijn gezag te versterken.

C.D.V.

Onze Priester-Dichters. Verzen van levende priesters uit Vlaanderen, verzameld door Joris Eeckhout (Antwerpen - 'Het Vlaamsche Land' - en Bussum - P. Brand - 1922) (Prijs fr. 4.25)

Dat Gezelle's voorbeeld door een reeks van priester-dichters in Vlaanderen, zowel als in Limburg gevolgd werd, is sinds de studie van Aran Burfs (*Dichters uit Vlaanderen*, 1909)[1)] geen onbekend feit, maar dat hun schare zo aangegroeid is, als uit deze bloemlezing van Joris Eeckhout - zelf een uit hun midden - blijkt, zal menigeen in het Noorden verrassen. Wij vinden hier naast bekende namen als Hugo Verriest, Cyriel Verschaeve, Caesar Gezelle, naast Cuppens, Winters, Adriaensen, Van Haute, met wie Burfs ons deed kennismaken, ouderen en jongeren van wie zelden of nooit een gedicht in onze tijdschriften doordrong. Daaronder is menig opmerkelik talent, dat in breder kring waardering verdient. De verzamelaar deed dus een goed werk, temeer omdat de bundels en de verspreide gedichten van deze auteurs zo moeielik bereikbaar zijn. Een reeks *Bio- en bibliografische Aanteekeningen* aan het slot vermeerdert de waarde van deze uitgave.

C.d.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Okt. In het artikel *De Sage* bespreekt André Jolles het proefschrift van H.W. Rutgers: *Märchen und Sage*. - J. de Meester vat onder het opschrift *Nieuwe Nederlandsche vertelling* zijn opmerkingen samen over drie prozaïsten: H. de Man, Jaarsma en Toussaint van Boelaere. In de *Bibliografie* beoordeelt Bloem verzen van M. Albers, Mea Mees-Verwey, Marie Cremers, M. Uyldert èn Alb. Besnard, terwijl H.M. de bundel *Ravijnen* van M. Kemp bespreekt. - Knuttel kondigt waarderend Sterck's *Hoofdstukken over Vondel* aan.

De Nieuwe Gids. Okt. *Waar het op aan komt* noemt W. Kloos een artikel over Felix Timmermans en Hondius.

Groot-Nederland. Okt. Jan Walch vervolgt zijn beschouwingen over de Middelnederlandse Marialegenden (*Mediaevalia*) en bespreekt met ingenomenheid Kalff's *Westeuropeesche Letterkunde*.

1) Vgl. *De Nieuwe Taalgids*, IV, 97.

Onze Eeuw. Okt. Alb. Draayer-De Haas publiceert *Opmerkingen naar aanleiding van de tentoonstelling voor letterkunde*.

Elseviers Maandschrift. Okt. H. Robbers beschouwt het jongste prozawerk van de Vlaming Toussaint van Boelaere.

Vragen des tijds. Okt. G.W. Kernkamp wijdt een zeer waarderend woord van persoonlike herdenking aan *Gerrit Kalff*, die hij als mens en als geleerde schetst. - Daarop volgt een opstel van een oud-leerling, Ph. A. Lansberg, getiteld: *Literatuur en leven. In memoriam Prof. Dr. G. Kalff*. Hij toont aan hoe ‘piëteit voor de levende ziel de voornaamste eigenschap is, die zijn *Geschiedenis* dooradert’, hoe hij daarin steeds met genegenheid doet uitkomen de huweliksliefde, de verhouding tot gezin en vrienden, de vaderlandsliefde, de religieuse gedachte.

De Opbouw. Sept. Herman Poort schrijft een opstel over *Onze literatuur van* 1898-1923. Alleen in een jubileum-stemming, meent hij, kan men spreken van een eigenlik ‘bloeitijdperk’. In een kort bestek tracht hij de hoofdmannen van De Nieuwe Gids, de dichters en prozaïsten van het onmiddellik volgende geslacht te karakteriseeren. ‘De beperktheid van ons taalgebied is een belemmering voor den wezenlijk grootschen, wereldgrooten opbloei onzer literatuur, en evenzeer ligt er een belemmering in het feit, dat juist het allerbeste van ons zulk een typeerend Hollandsch karakter draagt dat het ook daarom voor den vreemdeling ontoegankelijk is.’

Opgang. Sept. G. van der Meulen geeft een opstel over Gorter's *Mei* onder het, voor dit onderwerp weinig passende opschrift *Socialistische Kunst*, maar de schr. zal de lijn doortrekken tot *Pan*.

Okt. J. Wille begint een studie over *Heiman Dullaart* met een inleiding over *Rembrandt en Vondel* en *Rembrandt en andere dichters*.

Opwaartsche Wegen. Sept. F. Bosman vervolgt zijn in 't Afrikaans geschreven artikel over *Volk, Taal en Letterkunde van Suid-Afrika*. - Van Ham beoordeelt de jongste bundel van Jan F.E. Celliers: *Die Lewenstuin en andere gedigte*; V.D. de bundel *Zomervlammen* van Pol de Mont.

Okt. V.D. oordeelt zeer ongunstig over *De Belofte* van G. van Hulzen.

Stemmen des tijds. Okt. Ph. A. Lansberg schrijft enige bladzijden met een waarderende herdenking van *Prof. Dr. G. Kalff*.

De Beiaard. Aug.-Sept. Gerard Brom geeft de volledige tekst van de rede die hij op het jongste Antwerpse filologenkongres moest bekorten, onder het opschrift *Onze stiefmoedertaal*. Hij wijst op ‘de vloek van de tweeslachtigheid van onze moedertaal’, en wil een ‘Hollandse blik’ geven op ‘die rampzalige breuk’ tussen schrijftaal en spreektaal. Maar wij beleven een krisis: ‘Betovering van de papiertaal, waarin tegenwoordige taalkundigen wel de laatsten zijn om te geloven, is bezworen door realiteit van 't experiment, waardoor ons psychologies geslacht zich liet leiden. We leven anders en schrijven dus anders dan een periode, die met het volk minder kontakt hield.’ Tegen het einde slaat hij een blik op Vlaanderen: ‘We kunnen elkaar gelukwensen, dat de toenadering van Noord en Zuid gelijktijdig en evenwijdig is met het ineengroeien van spreek- en schrijftaal. Zo noodlottig de toestand een eeuw lang scheen, zo gelukkig beloven de verhoudingen te worden, nu de geschiedenis zich voelbaar zelf herstelt.’ - De *Boekbespreking* van B.H.M(olkenboer) is gewijd aan Sterck's *Hoofdstukken over Vondel en zijn kring* en het boekje van Lya Berger: *Les Femmes-Poètes de la Hollande*.

Oktober. Een uitvoerige beschouwing over *Nieuwe litteratuur*, van Bernard Verhoeven, is gewijd aan een lange reeks auteurs, voornamelik Zuid-Nederlanders, (o.a.C. Verschaeve, Karel van den Oever, Wies Moens, Hilarion Thans, Stijn Streuvels, Victor de Meyere), wier werk vaak uitstekend wordt gekarakteriseerd.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Okt. J. van Mierlo besluit zijn studie: *Is het ‘Boec vanden twalef dogheden’ een werk van Jan van Ruysbroeck*? Een beslist antwoord op de vraag wie dan wel de schrijver was, is nog niet te geven. Van Mierlo is geneigd hem in de kringen van de Windesheimers te zoeken. Een slothoofdstukje is gewijd aan de verhouding tussen dit werk en de *Institutiones* van Tauler. De schr. komt tot het resultaat dat de Institutiones zeer waarschijnlik door de verzamelaar on bewerker Petrus (Canisius) van Nijmegen ten onrechte op Tauler's naam gesteld zijn, en dat hij een tekst van de ‘Twaalf Dogheden’ gebruikte en omwerkte.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Julie-Aug. Zeer uitvoerig bespreekt J. van Mierlo de twee nieuwe delen van Te Winkel's *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. Hij ziet daarin een bedenkelik tekort aan objektiviteit, dat reeds uit de ver-

houdingen blijkt: Hadewijch en Ruysbroeck worden achtergesteld bij Maerlant, Boendale en Potter. Vooral aan de geringschatting van Hadewijch neemt hij aanstoot. Onder de aangehaalde en geraadpleegde studieën ontbreken verscheidene Katholieke auteurs. Aan het slot volgen nog enkele kanttekeningen bij de algemene beschouwingen uit de Inleiding, waartegen de recensent ook ernstige bezwaren ontwikkelt. - Gerlach Royen vervolgt zijn opstel over *Kontaminatie* in de *Spelling*, toegelicht met tal van voorbeelden uit moderne schrijvers. - In *Het slot van Elckerlijc* wijst P.M. liturgiese invloed aan. - H.H. Knippenberg geeft een Duitse parallel *Bij Staring's 'De Tooverwijnstok'*, en bespreekt het proefschrift van H.J.L. van Haselen over *Willem van Haren's Gevallen van Friso*.

Dietsche Warande en Belfort. Aug.-Sept. Een nieuwe Gezellebijdrage geeft Caesar Gezelle in een artikel: *Guido Gezelle en Fransch- Vlaanderen*. - J. Persijn behandelt uitvoerig de betrekkingen tussen *Multatuli en de Vlamingen*, met aanhaling van een reeks brieven, uit de bekende edities, die daarop licht kunnen werpen.

De Vlaamsche Gids XII, afl. 1. Julien Kuypers geeft een studie over *De Vlaamsche Dichter Prosper van Langendonck en de Platonische Liefdesidee*, die 'voor een goed deel de centrale idee' is in Van Langendonck's poëzie. Hij wil dus onderzoeken 'langs welken weg Van Langendonck, de ziel vol heimwee naar het Absolute, dit Opperste Goed heeft benaderd'. - Fred, Lyna publiceert een drietal volksliedjes uit *Het Liederboek van Petrus Snep*, een zeventiende-eeuws handschrift van de Brusselse bibliotheek, dat aan Serrure heeft toebehoord, en waarvan nog weinig gebruik gemaakt is. - In de Tooneelkritiek wordt een ongunstig oordeel geveld over een boek van Karel Loos: *Jan Fabricius en zijn werk*.

Leuvensche Bijdragen XV. Bijblad, afl. 1. L. Grootaers geeft woordenlijsten voor het Zuid-Nederlandse dialekt-onderzoek. - F. Baur bespreekt in ongunstige zin het boek van A. Defresne: *De Psychologie van 'Van den Vos Reinaerde'*.

Afl. 2. L. Grootaers ontvouwt zijn plannen voor *Een Zuidnederlandsch Dialectwoordenboek*, dat Schuermans' *Idioticon* zal moeten vervangen, en kondigt de oprichting aan van *Een Vlaamsche Vereeniging voor Dialektonderzoek*, die reeds tal van korres-

pondenten telt. Ook een *Nederlandsche Dialectbibliotheek* is in wording, d.w.z. een reeks samenhangende dialektstudies, voornamelik de klankleer behandelend.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Jan., Febr., Maart. J. Mansion stelt de vraag: *Welke taal spraken de Merovingers*? Zijn antwoord luidt: ‘In tegenstelling met de Karolingen, die Hoogduitschers van taal zijn, hebben de Merovingers Oud-Nederlandsch gesproken.’ De eerste Merovingers zijn zuivere Germanen die misschien enige kennis van het *gesproken* Latijn hadden. Bij hun opvolgers kan men de kennis van het Frankies, naast die van het Latijn, nagaan tot de kleinzonen van Clovis, Charibertus en Chilperik.

Jaarboek der Kon. Vlaamsche Academie, 1923. Een groot gedeelte van dit jaarboek bevat een biografie van de bekende verzamelaar van Vlaamse liederen, de priester Jan Bols (*Dr. Jan Bols herdacht*). De schrijver van deze bijdrage is Kan. Dr. J. Muyldermans.

Zeitschrift für deutsche Mundarten. Heft 3-4. Behalve de bijdrage van Kloeke, in onze vorige aflevering vermeld, bevat deze aflevering, bedoeld als ‘Festschrift’ voor Ferdinand Wrede, een Nederlands artikel van Jos. Schrijnen: *Uit Nederlands Zuidoostelijk dialektgebied*, met een isoglossenkaart. De in kaart gebrachte woorden zijn die voor *broek* en *vest*, waar men de strijd ziet tussen de woorden van de volkstaal en de indringende kultuurwoorden, en de termen voor *nagras*, als aardig voorbeeld van ‘begripsrepartitie’.

Germanisch-Romanische Monatsschrift XI. Heft 7-8. Leo Spitzer onderzoekt krities de taal van een modern Duits schrijver, Alfred Kerr, die hij een ‘philologischen Dilettant und Wortlyriker’ noemt. De uitkomst van zijn studie heet: *Sprachmischung als Stilmittel und als Ausdruck der Klangphantasie*.

Museum. Okt. A. Kluyver geeft, in een bespreking van Kossmann's proefschrift *Nederlandsch Versrythme* een beschouwing over de verskunst van Hooft, die zozeer van 's dichters eigen theorie afwijkt. - M. Schönfeld waardeert in Frings z'n *Rheinische Sprachgeschichte* vooral de voortreffelike methode en de verrassende nieuwe uitkomsten: ‘in plaats van de abstrakte

klankwetten van de neogrammatici treedt het nauw verband van taal en leven.'

De Bibliotheekgids. Okt. Albert Verwey bespreekt *In den Hof der Liefde* van de Vlaming Edgar Gevaert.

C.D.V.

Daar loopt iets van St. Anna onder.

Bij hetgeen Dr. F.A. Stoett in zijn bekende verzameling 'Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden' over het ontstaan en de verklaring dezer zegswijze meedeelt, mis ik de inhoud enor legende, die m.i. ook wel aanleiding tot het ontstaan geweest kan zijn. De bedoelde legende houdt verband met de zwanenverhalen, gelijk die veelvuldig voorkomen in de oude west-europese literatuur.

Baron de Reiffenberg publiceerde in 1846 onder de auspiciën der Belgiese regering een uitvoerig epies gedicht over de 'Chevalier au Cygne et Godefroid de Bouillon'. Ik heb het werk niet tot mijn beschikking, maar in het bekende boek van Maurice Kufferath over 'Lohengrin' (uitgave van 1895), dat deel uitmaakt van de verzameling 'Le Théatre de R. Wagner de Tannhäuser à Parsifal', vond ik over bedoelde legende toch een mededeling die voldoende inlichtingen verschaft.

Kufferath schrijft t.a.p. in een aantekening op blz. 33: 'De Reiffenberg signale aussi une légende relative à sainte Anne qui n'est pas sans rapport avec ce même thème. Sainte Anne naît de la cuisse de l'empereur Fanouel, qui, honteux de cette naissance, ordonne qu'on portel'enfant au fond des bois et qu'on la tue. Une colombe descend du ciel. Anne est épargnée; elle est déposée dans un nid de jeunes cygnes et nourrie par un cerf. En allant à la chasse, son père la retrouve'.

Zulk volksvertelsel van oude oorsprong kan gemakkelik op de taal ingewerkt en onze uitdrukking in het leven geroepen hebben. De zwanensagen zijn van germaanse afkomst en staan in nauw verband met de noorse mythologie, waar aan de Valkyren vele eigenschappen worden toegedicht dio we terugvinden bij de latere zwanenjonkvrouwen. Die treden trouwens ook al zeer vroeg in de verhalen op. Dan zou de uitdrukking heel oud kunnen wezen. In de verklaring van Dr. A. Beets, gepubliceerd in 'Taal en Letteren' IV, zit iets gewrongens, dat mij niet bevredigen kan. De uitdrukking in verband te brengen met deze St. Anna-legende lijkt me natuurliker.

DR. H.H. KNIPPENBERG.